MSS No. 306 Subject RELIGION

Name of MSS Adhyatma Ramayana

Author Not Given

Period Folios 228A

Script Sanskrit Source Prithi Pal singh

Missing Folios 24A-26, 59A-60, 87A-93A, 109A-118, 123A

बा॰ रा॰ १ ॐ श्रीरामचंद्राय नमः ॐ अध्यात्मरामायणं लिख्यते ॐ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव न-
रोत्तमम् देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् सूत उवाच ॐ कदाचिन्नारदो योगी परा-
नुग्रहवांछया पर्यटंसकलाँल्लोकान्सत्यलोकमुपागतः तत्र दृष्ट्वा श्रुतिमद्भिर्ऋषिभिः प-
रिवेष्टितम् बालार्कप्रभया सम्यग्भासयंतं सभागृहम् मार्कंडेयादिमुनिभिः स्तूयमा-
नं मुहुर्मुहुः सर्वार्थयोगवज्ज्ञानमयसत्यामप्रमावितम् वंदन्मुनिर्जगद्धात्रे भक्त्याभीष्टफ-
लप्रदम् प्रणम्य दंडवद्ब्रह्माणमुवाच मुनिपुंगवः प्रसन्नस्तं मुनिः प्राह हृष्टप्रभुं सर्वेसेवोत्तम-
म् किंचिच्छ्लोकामस्तु मासितं द्रष्टव्यामितेन श्रुव इत्याकर्ण्य वचस्तस्य मुनिं ब्रह्मा सलक्षणमब्रवी-
त् त्वत्तः श्रुतं मया पूर्वं सर्वमेव शुभाशुभम् इदानीमेकमेवाखिलश्रोतव्यसारमुत्तमम् तद्र-
हस्यं मां ब्रूहि यदि तेऽनुग्रहो मयि प्राप्ते कलियुगे घोरे नराः पुण्यविवर्जिताः दुराचा-
ररताः सर्वे सत्यवार्तापराङ्मुखाः परापवादनिरताः परद्रव्याभिलाषिणः परस्त्रीसक्तमन-

1A

मः परहिंसापराणां ः रेहानमहिषीणां दुष्कृतानां अधिकाः पशुघ्नुद्रयः मातापितृकृतघ्ने द्वेषाः
मोरे वाभ्यकामसंकितः ः विप्रालोभग्रहरत्नाः वैरविक्रयजीविनः यनाजनाथम
मयदेविद्यामदर्शवमोहिताः मकरूवनालिकमाणःप्रायश्चाः पवववकाः हाठेयाः
प्रतथावेधूणस्लयमेनामाशीलिवः नहघ्नराघ्यकविद्यालमाघोरनराः त्रि
यु ष्ठपाय ष्ठस्मृहाभनुरेह्स्यानलिर्भयः सघुरशाह्काराणामविघ्नालेनमशाय ः
पवृत्तानां हरुहोनोपरलोककथंभवेत् इति चिन्ताकुलो चिन्तेनायनेसमनकम् ले
वृणायनयनेवापरलोकगलिभवेत् भगवन्समाख्याहि सर्वं वेणहितो भवान् य
हमेवाकूमाकर्णे श्रुत्वा वाचामनः साधुहर्षवयासायोवद्यनेसणमासम पु
रात्रिपुरहनारणावेनोभक्तिवत्सलम् श्रीवामनदेवजिज्ञासवपुष्कलिनयाविनाज्ञि
यायेगोरिशालसेहृदयविश्वनाथोवाक्यम् पुराणविसमस्याभ्यरामायणाभिनेसुनम

अ॰ रा॰ मा॰ २

यस्माद्वैनोऽन्यमाहात्म्यं पुण्यं पितामहो दिवानिशम् श्रीलोकपालैश्चानन्दमग्रानिहति संश्रमम् श्रुव
रिष्यति निर्लोकैकगुणहस्तेवशान् हरिः नस्ताध्ययनमात्रेण जनापापं संनिलङ्घतिम् तावद्वि
नेभवेत्पापपुञ्जस्तद्दुःखनिराकरणम् यावज्जन्मानि नाध्यात्मरामायणं शृणोति तावत्कालेमा
हात्म्यं हि विशोकेवश्रवणे ते यावज्जन्मानि नाध्यात्मरामायणं न देशयन्ति तावद्यमभटाः हृदि
सर्वेष्वपि निर्भयम् यावज्जन्मानि नाध्यात्मरामायणं न देशयन्ति शृण्वध्यात्मरामायणं सम्यक्को
टिनष्कृतवर्णाहितं फलेवचनेश्चकोऽस्मिकृतन्यनमान्ति सतनम् तथापि नष्टमहात्म्यं वर्णाकि
त्तनत्वात्तव श्रण हिन्नसमापापपि शिवेनोक्तं पुरातनम् अध्यात्मरामायणस्य श्लोकार्ध
श्लोकमेव वा यः पठेद्भक्तिसंयुक्तः सपापान्मुच्यते क्षणात् यस्तु श्रुत्वायमध्यात्मरामाय
णमनुत्तमम् यः यथाशक्ति पठेद्रमात्मनो वक्त्रोक्तिभ्यामने योभक्त्यावेयतेऽध्यात्मरामाय
णमनवाड्मनाः विनोदिनस्य मेध्यसफलन्नसमवेन्नत यदस्थापयत्यध्यात्मरामायणमा

2A

नाद्यवान् भ्रमयन्मासङ्गण्यानन्मनोऽमेपिपासोप्युत्रमहात्मने। न म मद्गौर्नितीयोऽध्यात्मरामायणस्य
पूर्वतः। पुवेदेवार्चनफलं से प्राप्नोति न संशयः। लिखित्वा पुस्तकं अध्यात्मरामायणस्य
कोशवतः। यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यः तस्य पुण्यफलं स्मरण। श्रद्धान्तपुवर्वेदस्य शास्त्रश्राद्धे
नैपुवे यत्फलं इह लभेल्लोके तत्फलं ते सम्भवम्। एकादश्यां रात्रौ अध्यात्मरामायणस्य
कोशिनाः। यो रामभक्तस्य स्वरासिन्धाकरोति न वा तु म तस्य पुण्यफलं वदस्य स्मरण व सवा
सकृम श्वन्द्वयं तु गायत्री पुरश्चर्याफलं लभेत्। उपवासव्रतं कृत्वा श्रीरामनवमी दिने
रात्रौ जागरतो अध्यात्मरामायणमतन्यथाः। यः पठेत् स्मरणं यावापेन तस्य पुण्यं सवलासहस्र
गाधा अभवन्तोऽध्यात्मरामायणमतन्यथाः। यः पठेत्स्मरणं यावाप्येन तस्य पुण्यं एवलासहस्रं
कृतं तु गाते निविलं पुण्यं तीर्थपुवेकशः। श्रान्मन्तु स्यमने सर्वतो हरणस्य वेलासु वै।
विप्रभ्योद्यामस्सुवेभ्योदत्वा यत्फलमश्नुते तत्फलं समवाप्नुयात्तस्य नास्ति संशयः। यो
गायति तया अध्यात्मरामायणमहातिशयम्। श्रान्तानस्य प्रतीत्य तत्र देवाद्यङ्गवामः। पठे

रा॰ गी॰
३

3

ब्रह्मन्नध्यात्मरामायणमनेकशः यत्पुण्यं कुर्वतो नित्यं तत्पुण्यं कोटिगुणितं भवेत् तच्छ्रीरा
मगीताया: पठनस्य समाहिताः सप्तजन्मार्जितैः पापैर्विमुक्तो भवेत् श्रीरामहृद
यगतं ब्रह्मन् सूतिमालिके त्रिपञ्चसप्तनाडीमानोनमसंख्यातभागं भवेत् पठेत् श्रीरामहृ
दयेन लभ्यं ते सर्वपापापहारि श्रवणं यस्य कीर्तनं ब्रह्महत्यादि नश्यते श्रीरामगीतामाहात्
म्यं कृत्स्नं ज्ञाने निशंकरः न वर्षकोटिभिर्वक्तुं शक्यते सहस्रवदनैरपि तेनैव किं विस्तरवचनेन
कृत्स्नं वक्तुं न शक्यते यद्दानाद्यनन्तं पुण्यं लोके शुभं च दृष्टं वा श्रुतम् श्रीरामगीतायाः
पठनात् शुध्यति तावत् तत्र पश्चात् मह लोके समागमा नाम भाग्यमवेला रामेण प्रतिपादिता
धृतं सत्यमात्मारितं मुदा लक्ष्मणाय प्रीतिपूर्वा गीता सर्वपापापहारिणी भवेत् जन्मकोटिसहस्रा
पूर्वकालेऽविद्याप्रभवे यस्या यत्र विद्याप्रभासते महेशास्यानि कथयते ग्रथीयमाना
पाठेयसा रामगीताप्रयतात्मनः श्रावयेद्वा स पठेद्वा रायणे केवलां श्रीगीतां ब्रह्मन्

२

3A

त्रिपुरापापाद्यो निष्कृतेयत्सिद्धोक्तानि रामगीतानाममामाउंपठित्वामुच्यतेनरः ॥ ब्रह्मनिग्रहे
वभोजनद्वेलापापरिसंभवात् प्रायस्कोतननवरामगीताविनाशयेत् सालिग्रामसं
नाग्रेवतुलसीसमीपमश्वत्थे यत्तीर्थेपितत्स्वेद्रामगीतापठेन्नरः ॥ सतनफलमवाप्नो
तिपत्नहात्वापितृणाचरम् रामगीतापठत्स्वश्राद्धेसमभोजयेद्विजान् तस्यतोपितृस्म
वैकुण्ठेनिवसन्तिपरम् एकादश्यांनिराहारोद्विपतोद्वादशीदिने स्थित्वागस्त्यतरो
मूलेरामगीतापठेत्तु यः सपश्यतिरघुसाक्षात्सर्वदेवप्रपूज्यते विनाध्यानेनविनापूजन
विनातीर्थावगाहनाम् रामगीतान्तधीयानः देवत्तफलंलभेत् बहुनात्रकिमुक्तेनवद
गुनात्रेनन्दन ॥ कृत्स्नानिपुराणानिहासेरामगीतानिचैव प्रहितिनालंसध्यान्मरामा
मायणकलामपि श्रुत्यानंतरामवर्त्तिनसम्बुद्धोऽस्य माहात्म्यमत्रद्वादिनकमलासने
न यः श्रद्धयापठेन्नित्यं सप्राप्नोतिविष्णुपदवीश्वरपूजनमानसः ॥ इतिश्री

वी° दं° ५

4

देलोकेपुराणेऽनन्तवेदेदिशानोन्महादशासहस्रोसंहितायांभविष्यत्कल्पान्तेलिपुण्या
न्सर्वान्नारायणफलस्तुतिर्नामएकविंशतिमोऽध्यायः २१ ॐ यस्मृत्योभगवान्नारायणो दिविजैः
सेव्यमानः स्वेच्छया सत्याप्युपगम्य वैराविकूले मायामनुष्योऽव्ययः । विशंकेहत्वात
तः पुनरगाद्धलस्वसारथ्यांस्थिमा कीर्तिमापद्यहातेनपापजरानो नेत्रानकोऽशुभं जे. विशा
दवाक्यैरिलयारिपुंहत्वामक मायाकृतं तेविगतमायम् विस्पष्टार्थम् श्लोकेसमाइमम
लोनिनेकेष्टयः पौलापुनिर्दावादेननवमहत्समागे पठेत्नित्येनस्मनन्सवतमा स्व
णंहितवाध्यात्मिकमंशंनेश्वरं नारायणं मध्वं पुराणं सम्यक् नियुंक्तमायाहारिसव
यातेन श्रुत्वानारायणमेवानित्य पठेद्यस्तेश्वमेधस्य फलं गवां सहस्राणि
कोटिदान फलं लभेत् श्रुणयात्स्वानिनम् पुराणेरिम महात्मा श्रीरामायणमास्यता
श्रुत्वानारायणोगोपि पुनातिभवनत्रयम् केलासादिकलाविद्ध्याविशानविमलस्वस्थ

4A

नवषींदे संविहं ध्यानविहंविनयूनममपंसुविवेतसिद्दसंवेः देवीवामां क्ष्मेस्यागीतेव
वन्नयापांवेनोमक्रिनमा श्रीरहेवमोशामकलोहतको गावमनेस्कहम पावेह
वाव शेनमालनेदेवनगाव्रिवामसंवामहकवेपरमेश्वरास्य हृष्ठामतवपरमेश्वरा
निमनानवेनोहिमनावनोसि गाण्यपस्मेतममनमवाष्ववेदतिमक्रेशुमहानुभावाः नर
पवोहेतवदवमक्राप्रयातिमवंवदमनुहहम नावमविनानमपानुभूतिवेगापु
केवामितेहमाशत् नानामहयाषवेपवहंके यथायथाश्रुहितवेतियन हृष्ठामि
वन्याश्रुपसहमनतदेववाश्रवस्वारिनाव श्रीरामचंद्रविलनवसारे भक्तिरह्लनाम
वनिश्रामहा भक्तिः श्रमिहामवमाहणपुनामलनः सापुनमालिकोविन तथापि
हान्मशायववपुनेमविमनमहेसमलोक्रेमिः लयम वदेतिगास्परमकमायविरा
समायाश्रणमेश्ववाह मनेतिवाहविमश्रमन्हाः पपदयातिनयेवामिहाः वदेति

शि॰ सं॰ मा॰ ५

5

केचिन्नरश्रेष्ठनामस्मार्त्तविधयामेतत्समानस्मत्पम जानाति नान्मानममेपुराणसंवो
चितोवेदपुराणानवम यदिस्वज्ञानालिङ्गैर्नाविलाप॥ सीतान्कृतेतेन स्मृतान्ध्येरेण ज्ञा
नातिनेवपुरिकेनमध्याह्नमः स्मृवेदेहजोवज्ञाते॥ प्रज्ञावरकिंविवरेतमवाद्दिंश्चु
दिमममध्यमस्वाकाम श्रीमहादेवः॥ पन्याप्तिभक्ताप्तिपरान्मतेवपज्ञानाविश्चस्तुवा
मतेव पुराणकर्त्तापिमित्रादिनाहंवकेनहस्वपरमात्मिमद्द बयायमभक्तायपरिवर्जि
तोदेवस्येनमस्कृत्य स्वतुमते राम॥ परान्त्सापूरकृते नारदानद्रेककापुस्तमाहमारे र
सुमायधाकस्वामिरहृदिस्तुणानभावूरत्वृदिरास्थितोपः॥ सर्वोतरस्पापितेराध्यी
नाहमायपापृहृहामिदशिवेह जगतितेनसपरितोभ्रमेतिपसातिर्योऽश्रमकलोदरु
दे एतवज्ञानातिविश्वदेविता॥ स्वाविधयामेहवमानसाल स्वाज्ञानमप्पानस्तदो
भृदेवोयस्मायपमोहादिवरुमाय समायवानस्मातिपवेपुत्रादिमक्ता॥ पुरकम

5A

पुन्यः स्मानेमैनेवेहरपुरस्थितेनेचामोकरंकेरगनेपथ्याच्या पथ्यात्रकाशोनन्तोविय
नेस्वोज्यातिस्वभावान्यरमसृपेनथा विसृहविनानवनेरचृतभवयाकथस्थात्युर
नः पत्नमते यथाहिवाहणोभ्रमनोरिहादिकसाविहृहकृभ्रमरवृहशात् नथवद
हाइयकन्तुरामकनपवयसृजनेनाविसृहवति नाहानुराद्वेसविनयथामवयकाश
पुपोवभिवारननक्कवित स्वानयथाचानामसृहयहशे रामकथस्थास्यातिश्रुहविय
हे नस्मात्यरानरमेयवचनमर्वचानन्दुपणाहविथननम। श्रद्धानसूर्दिणपवविदा।
लोवनमायाश्रितनानहिमोहकावणम श्रवनेकथ्यापिथ्यामिरहस्यप्रतिडलेमम
मोनाराममहन्तनोमेवादमोनसाथनम श्रुतारामायणराभोरावणोदेवकोटकम।
हृवायणामणमाहात्रसभुवलवाहृतम सोनायामहस्वशीवलस्मणामस्तसमवित्।
श्रुयोध्यामनामसहामाहन्नममसवेहितः श्रमिषकः पनिहनावर्षिहाय्यमहाषमि।

अ.रा.बा.

6

सिंहासने समासीनः सूर्यकोटिसमप्रभः दृष्ट्वा तदा हनूमन्तं प्रांजलिं पुरतः स्थितम् कृता
र्थं निरहंकारं ज्ञानापेक्षं महामतिं रामः सीतामुवाचेदं ब्रूहि तत्त्वं हनूमते निष्कल्मषोयं
ज्ञानस्य पात्रं नौ नित्यभक्तिमान् तथेति जानकी प्राह तत्त्वं रामस्य निश्चितम् हनूमते
प्रपन्नाय सीता लोकविमोहिनी सीतोवाच रामं विद्धि परं ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम्
सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं सत्तामात्रमगोचरम् आनन्दं निर्मलं शान्तं निर्विकारं निरंजनं स
र्वव्यापिनमात्मानं स्वप्रकाशमकल्मषम् मां विद्धि मूलप्रकृतिं सर्गस्थित्यन्तकारि
णीं तस्य सान्निध्यमात्रेण सृजामीदमतन्द्रिता तत्सान्निध्यान्मया सृष्टं तस्मिन्नारोप्यतेऽबुधैः
अयोध्यानगरे जन्म रघुवंशेऽतिनिर्मले विश्वामित्रसहायत्वं मखसंरक्षणं ततः अहल्या
शापशमनं चापभंगो महेशितुः मत्पाणिग्रहणं पश्चाद्भार्गवस्य मदक्षयः अयोध्या
नगरे वासो मया द्वादशवार्षिका दंडकारण्यगमनं विराधवध एव च मायामारी

६

6A

रीचमर्दोऽथ मायासीताहृतिस्तथा जटायुषो मोक्षलाभः कबंधस्य तथैव च शबरीपूजनं पश्चात्सु
ग्रीवेण समागमः वालिनश्च वधः पश्चात्सीतान्वेषणमेव च सेतुबंधश्च जलधौ लंकायाश्चापि
रोधनम् रावणस्य वधो युद्धे सपुत्रस्य दुरात्मनः विभीषणे राज्यदानं पुष्पकेन मया सह अयो
ध्यागमनं पश्चाद्राज्ये रामाभिषेचनम् एवमादीनि कर्माणि मयैवाचरितान्यपि आरोपयंति
रामेस्मिन्निर्विकारेऽखिलात्मनि रामो न गच्छति न तिष्ठति नानुशोचत्याकांक्षते त्यजति नो न का
रोति किंचित् आनंदमूर्तिरचलः परिणामहीनो मायागुणाननुगतो हि तथा विभाति महा
देवः ततो रामः स्वयं प्राह हनूमंतमुपस्थितम् शृणु तत्त्वं प्रवक्ष्यामि ह्यात्मानात्मपरात्मनाम्
आकाशस्य यथा भेदस्त्रिविधो दृश्यते महान् जलाशये महाकाशस्तदवच्छिन्न एव हि प्र
तिबिंबाख्यमपरं त्रिविधं दृश्यते नभः बुद्ध्यवच्छिन्नचैतन्यमेकं पूर्णमथापरम् आभासस्त्व
परं बिंबभूतमेवं त्रिधा चितिः साभासबुद्धेः कर्तृत्वमविच्छिन्नेऽविकारिणि साक्षिण्यारोप्यते भ्रा

श्री गौ.
१

७

मार्जारोवकेन्मयान्तेषुः आभासमात्रयांशुद्धिश्वविद्याकार्यमव्यये ग्रविश्चिंतनतन्नद्रूतलविश्चैरा
स्त्रविकल्पितः प्रविश्वजनस्यशुभेन्वयकन्वश्रनिपश्यते तन्नमस्यात्रिवाक्येस्वस्वभावस्याद्वमता
त्मा एकात्रात्रेयचैतान्यमहावाक्येनवासनेनः ततोविद्यास्वकार्येऽस्मिन्नश्यत्वेवनसंशयः एत
द्विज्ञायमद्रक्तोमद्भावायोपपद्यते मद्भक्तोविमुक्तानांहिशास्त्रगतेषुसन्ध्यानाम नचज्ञानेन
मोक्षस्यात्रिवीजन्मशतैरपि इत्थंहस्यहृदयममात्मनामपवस्मात्लोकाच्छितनवानव मूढ
किंहानात्रेयधावनतवाणातानदत्ते ज्ञाहृयाज्ञातेस्थिकम महादेवः एतद्वेभिर्हितेदेविश्री
रामहृदयमृण्या प्रतिगृहंतमेतदुर्यावित्रपापनाशनम साक्षाज्ञानमण्कश्चिनमवत्रैवज्ञाता
मेतत्ह्र यः पठस्मतेतेभक्त्यामक्त्वानात्रसंशयः ब्रह्महत्यादिपापानिबहुजन्मार्जितानाम
पि नश्यंतिमनसंदेहोरामस्यावचनेयथा ज्ञातिभद्धानियापापरपतनपरदारभुविद्यादितानि
तोयोगभक्षत्रमानानिपिचवधानेरवनापोगानिरायपाक्के यःस्मरन्नाभिरामप्रदातिवहदयंरामवेद

१

7A

स्यमङ्गा ॥ यो गौडेरण्यलभ्यं परमं पलभते सर्वं वै देसमपूर्णाः ॥ इति श्रीब्रह्मांडपुराणेऽध्या
त्मरामायणे श्रीरामनवरत्नं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ पार्वत्युवाच ॥ देव पञ्चास्य नन्दहोलास्मिन्ह
नाथास्मिन्नगात्मजा । विद्धि त्वं मामतिस्नेहाद्देवर्षिभवस्त्वनुग्रहात् । त्वन्मुखाब्जगलितं रामनवा
रत्नरसायनम् । पिबन्त्या मे मनो देव न तृप्यति भयापह । श्रीरामस्य कथा तत्त्वं कृतं संक्षेप
नामया । इदानीं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण सुरेश्वर ॥ महादेवः ॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि
गुह्याद्गुह्यतरं महत् । प्रध्यानं मया सर्वं विश्वात्मना कृपया मम । न देयं कस्यचिद्विष्णो म ह
लु पापानिवारणम् । यच्छ्रुत्वा मुच्यते जन्तुर्घोरात्संसारतो महाभयात् । श्रीरामेति परमात्मस्व
लीलो गुह्यतमं तेन । भौमिभारश्रमं ग्रावशावदेन स्वलोकशापवरहोरावणानां । स्वबाहुपराक्रमा
द्युविदित्वसुतेजसे साकं ममभ्रातृभिः समस्तः शत्रुबालाङ्गकरैर्नीवश्च न सुपर्णानां बललीलया सम
सर्वं ब्रह्मलोकध्यानादाहृत्यैतन्मलमपि चलद्रावणशोभात्मकत्वात् । तस्मात्तीर्थ स्वसूक्तिरामभा

श्री°
रा°वा°
८
8

मत्र ब्रह्माद्यैर्देवैराहूतोऽभूदेवाखिललोकनाथस्यैव जनेष्वर्वेश्वरः श्रीशो हरिः प्रसन्नो ब्रह्मादि
शुद्धनिर्मलपदैः स्तोत्रैः पुराणैर्देवैः भक्त्याभाद्रपदस्य शितिवाने विमलेरात्रौ देवानां स्तुतेन
ननुः सुप्रसन्नः हृषीकेशः सहस्रसमदृशाप्रभाः प्राविरासीद्वयथाहृश्यारिशिरावपनशपुस्तमः
कश्यपविष्णुवोत्पलाहदंशेसकृतात्मनाम इन्द्रनीलप्रतीकाशः शितांशुपद्मलोचना
म् किरीटहारकौस्तुभकुण्डलैककर्णादिभिः विभ्राजमानः श्रीवत्सकौस्तुभप्रभयान्वि
तम् सर्वाङ्गसुन्दरः पीताम्बरधारीभूषणैर्विराजितम् शङ्खचक्रगदापद्मवनमाला
विराजितम् स्वर्णयज्ञोपवीतीनः सूर्णाभरणैर्वरैर्णाश्च श्रियाभूम्या च समन्वितं गरुडो
परि समास्थितम् दृष्ट्वा गरुडरथोपाववाहमानत्वे स्सुप्रपञ्चक्रम ब्रह्मोवाच नमोऽस्मिन परदेव
वरायणाबुद्धीन्द्रियादिभिः यस्मिन्सकलमपश्यन्तःपापानि निमग्नसदाभिः मायया गुण
मय्यानिकृतात्मविवासिलोपमि जगतो जनीनिलयाः स्वानवानभवात्मनः नमस्तुभ्य

8A

नैरूप्यं नेहानां ध्यायन्तकर्मभिः । श्रद्धान्मनो नेयुष्यामि स्वराभक्तिमनायया । शुनस्त्वं नो ह्रिम
हृष्टात्मनेक्रेनोपायमुक्तनेप मध्यनहस्थान्तं नेमनेभिः सा तन्तुहेनम् । श्रलायेहृष्याथ्यामेघा
पेमस्मार्भिः पूर्वमवेनम् अप्राप्तान्न धूनि रूहातिमिहारभा वनः । नवाञ्चित्प्रजाति
मोलस्य तत्नसीमालयाविशो । सध्यनेवत्न सिपद्रेलव्याधिश्रीः सप्तास्त्वत्र यतस्मा
मारमक्तेभूतत्वभक्तिः त्रिपायिका भक्तिमवाप्तिवाञ्छतितवऽत्कामस्मारत्ववितः । भृत
स्वमारकमलभक्तिवभूताल्मम् । ममारभयवनज्ञानाभावधर्मभक्तिरवेत इतित्रव
नेत्रत्ताणवभाषभगवान्हरि किंकरोमानलवृत्तः श्रुत्वा वाचाति हृष्टन । भगवान्द्रा
वणानामपालस्यनतपामहान रावसानामोपपतिमहत्व वरदापिनः । त्रिलोकीरा
लोकपालाश्रवापद्रवित्वत्रायकः । सव्रष्मणामहतिपेसमया कल्याणकारिता श्रुत
स्वमानवधेष्टनाजहिहत्वविघुप्रभाः । श्रीभगवान् कश्यपस्मवोरहतत्पमानोषितेनमे

श्री॰
रा॰ बा॰
५

9

याचितः पुत्रभावाय तथेत्यङ्गीकृतं मया । स इदानीं दशरथो भूत्वा तिष्ठति भूतले । तस्याहं पु-
त्रतामेत्य कौसल्यायां शुभे दिने । चतुर्धात्मानमेवाहं सृजामीतरयोः पृथक् । योगमायापि
सीतेति जनकस्य गृहे तदा । उत्पत्स्यते तया सार्धं सर्वं संपादयाम्यहम् । इत्युक्त्वान्तर्दधे वि-
ष्णुर्ब्रह्मा देवानथाब्रवीत् । विष्णुर्मानुषरूपेण भविष्यति रघोः कुले । यूयं सृजध्वं स-
र्वेपि वानरेष्वंशसम्भवान् । विष्णोः सहायं कुरुत यावत्स्थास्यति भूतले । इति देवान्समा-
दिश्य समाश्वास्य च मेदिनीम् । ययौ ब्रह्मा स्वभवनं विज्वरः सुखमास्थितः । देवाश्च सर्वे
हरिरूपधारिणः । स्थिताः सहायार्थमितस्ततो हरेः । महाबलाः पर्वतवृक्षयोधिनः
प्रतीक्षमाणा भगवन्तमीश्वरम् । इति श्रीअध्यात्मरामायणे बालकाण्डे द्वितीयोऽध्या-
यः २ श्रीमहादेव उवाच । अथ राजा दशरथः श्रीमान्सत्यपराक्रमः । भूमण्डलाधिपतिर्वी-
रः सर्वलोकेषु विश्रुतः । अनपत्यत्वदुःखेन पीडितो गुरुमेकदा । वसिष्ठं स्वकुलाचार्य-

9A

लेभमभिक्राधेदमब्रवीत् साम्प्रिपुत्रकर्यमेसुः सर्वलक्षणलक्षितः पुत्रहीनस्यमेराज्ञः सर्वे
ष्ममवाप्यकोलने नलोब्रवीन्नमिष्टाव मर्विष्णोनिखलतम्भव चत्वारः सवसमग्रालोककण
लाइवाप्र्यप्र श्रीनामतोपुमानोयज्ञविश्रूतनपापतम दनवानव्रगीतानिजषवत्रा
मार्गनिग्राषिनान् ग्रासाक्रोडनकवषप्रकृवप्रगाइषगोरवना ग्रसाभिनाहितापुत्र
कामेष्टिश्रीव्रमावर नेथानिमुनिमानीयमेविभिश्वाहिताःशुचिः यत्नकर्मसमारो
भेमुनिभिर्वीनकल्मषैः श्रद्धयाहूयमानेनुग्रौतश्रनेष्व नवप्रसाः पायसंपुण्यपात्र
स्थंदत्तौत्राचावहदिवाह रहाणपायसंदेवापुत्रार्थ्यसदवानिमलम लपसप्रमपत्रमा
मातंपुत्रैवनवसशाः इमन्तायापायसंदवाराजसिमनोरयेनलः ववदस्मानुशार्दूलो
राजालहसमनोरथः वासिष्ठऋषिश्रेष्ठाभ्यामनुज्ञातोवरोत्तमः कौसल्यायैचकैके
यायाश्रयैमर्धंप्रयच्छतः ततःसुमित्रासम्प्राप्तायत्रैषांविकैवतस्मु कौसल्यानस्वमा
गार्धंदत्तौनसमदाविना कैकेयीचस्वभागार्धंदत्तावतिसमन्विताः देवनाइवता

श्री॰
रा॰ बा॰
१०

10

रेणस्ववासभाजनमेदिरे दशमेमासिकौसल्यासुषुवेपुत्रमव्ययम् मधुमासेसितेपक्षेनवम्यां
कर्कटेशुभे पुनर्वस्वृक्षसहितेउच्चस्थेग्रहपञ्चके मेषंपूषणिसंप्राप्तेपुष्पवृष्टिसमाकुले
आविरासीज्जगन्नाथःपरमात्मासनातनः नीलोत्पलदलश्यामःपीतवासाश्चतुर्भुजः ज
लजारुणनेत्रान्तःस्फुरत्कुण्डलमण्डितः सहस्रार्कप्रतीकाशःकिरीटीकुञ्चितालकः शं
खचक्रगदापद्मवनमालाविराजितः अनुग्रहाख्यहृत्स्थेन्दुसूचकस्मितचन्द्रिकः करकण
रसमस्पृणोविशालोत्पललोचनः श्रीवत्सहारकेयूरनूपुरादिविभूषितः दृष्ट्वातंप
रमात्मानंकौसल्याविस्मयाकुला हर्षाश्रुपूर्णनयनानत्वाप्राञ्जलिरब्रवीत् कौसल्या
देवदेवनमस्तेस्तुशङ्खचक्रगदाधर परमात्माच्युतोनन्तःपूर्णस्त्वंपुरुषोत्तम वदन्त्यगो
चरंवाचोबुद्ध्यादीनामतीन्द्रियम् त्वांवेदवादिनःसत्तामात्रंज्ञानविग्रहम् त्वमेवमाय
याविश्वंसृजस्यवसिहंसिच सत्त्वादिगुणसंयुक्तस्तुर्यएवामलःसदा करोषिनैवकर्तात्वं
गच्छसिनैवगच्छसि शृणोषिनशृणोष्येवपश्यसित्वंनपश्यसि अप्राणोह्यमनाःशुद्ध

10A

स्मार्त्तिस्यामितेत्रद्वीन समस्तैर्वृक्षपत्रैपुतिहत्रपेन लक्ष्मे । प्रत्तानर्धानहीनानोयक्षस्य
वृक्षमेघसाम जटेरनवह्रपनेत्रलाडुपरमाणवः नेममोदरसंस्कृत इतिलोकानिवृके
वमे भक्तेस्मन्नवह्रपवेटहमयचत्तुद्दह संसमममागवेमशायतेपुत्रस्मनायितु ब्रमामि
मायपालिह्रपाहस्मल्सहपभाना । रववह्रपसलम्मसत्तालिषतेमानस पाहृणोक्नमा
मायानवविश्वविमोहिनी उपमहवविश्वाम्मत्रातह्रपमलौकिकम् दर्शयस्वमहा
नेरेवाल्भावस्केकामलम् लालनालिगानालायेस्तौरिष्णुमुक्तदतमः श्रीभगवान्
यथारिह्मत्वसानेतनद्वन्द्वनामथ्या शृहहिस्वह्नितगापूर्वेष्मामिभारावपन्नेय शारि
नेम्रावृणाहतमाद्वृष्टानेसुपायनाः रुपावशारथनाहतयसारोयिनाशुरा महद्भुता
भिकांतिएपानयाकनमर्विहेते इयमनन्याहम्राथनतयमाफलम् महेशनेवि
मोहायकस्मनस्नतद्भलमम् सवादमावयोयस्रपटेह्राष्णुयादपि मेयानिममा

श्री°
रा°बा°
२२

सारूप्यं प्रत्येमनस्कृतिलभेत्‌ इत्युक्त्वा मानवेन्द्रो रामो बालो भूत्वा नरोत्तम बालोऽपि हि शीघ्रं नीला-
लाभो विशालाक्षो निःस्पृहः बालाकृतिश्रीकाशीललिताखिललोकपः श्रुत्वा ना-
नारदमुखात्सुः कवायुद्धोऽभवोऽत्सवम्‌ श्रावेदावर्णमग्नोऽसावाप्ययोऽरुहणस्सह रामेरा-
होवृष्टुणांतोहगाहथावसिमयुतः गुरुणाज्ञानकसौणाकर्णेध्यानिचकारसः को-
कीयावाय्यमरनस्त्रसत्तकमलेक्षणा स्वामिवायायेयमाज्ञानोपूर्णोऽस्मद्दशानंतो ना-
दारामसहस्राणांवृत्तलोणम्यादर्दोमत्ता स्वर्णातिवरत्नानिवासांसिस्वरभोस्वभा-
याश्लिष्यमन्तमनयोर्विद्यावाज्ञानसंभव नेगुरुः शाहरामोनिरमणरामइत्यपि भर-
णाद्भूतोनामलक्ष्मणोलक्ष्मणान्वितः शत्रुघ्नेशत्रुहन्तारएवगुरुरभाषत लक्ष्मण-
रामवद्गाणशत्रुघ्नोभरतेनच हेहर्षयवर्तेतानामायस्पाशानमानतः रामस्त्ललक्ष्म-
णानाथ्यविचन्वाललीलया रमयामासपितरौचेप्सितोम्बुक्षाषितो बालरूणिम

२

11A

यांश्च वैर्येणाणिमुक्ताफलप्रभम । कंठेरत्नमणिज्वालमध्येहीपितवाक्षांविनम । कर्णयोरत्नं
समप्रवृत्ताजृनमजालकम । शिंज्ञानमणिमूर्जीम्कांटेसूत्रांगुदेवृनम । रमेतव क्रालं
दशानमिंद्रनीलमणिप्रभम । श्रीतेरममानैभवालकानननसवनः । हृष्टावदशाश्यधृताः
न्नाकोसल्यानमुइनेता । भातमातृदशारथाभामममाहीतिवासकांत । शाङ्गयमानिह
दैनगृमणानायानिलीलया । श्रानयानेवकासल्याश्राहसासास्मिनावंनम । यावत्सापि
नशक्रातिस्पृहयागानुमोतेम । श्रहसमृपमायानिकदेमाकितपाणिना । क्वचि
हूहोनाकवलपुनवेवापलायते । पदमातेदसवाहाजगालानेवकावकः । मायावाल
वपुर्भृतावमयामासदमातो । भुपकालननसर्वकोमारेशुतिपोदेर । उपनीतावसिष्ठा
तमवीवियावेशास्त्रदाः । यववेदचानिरताः सवेशास्त्राण्यवेदिनः । वधृवजेगातोता
यालानयानवरृणिणाः । लक्ष्मणालक्ष्मसवामममवराख्यातिमायराम । सेवासेवकभावनश

श्री
रा·बा·
११
12

शुक्षोभरत्नंयथा रामस्त्रापयोनिसंतराणीवाणत्वित प्रभः प्रस्त्राद्भोद्रुंयातिस्वराया
पासलक्ष्मणः इत्वाद्दृष्ट्वा गासर्वास्येद्वरमालिवद्दयत शानहृष्याद्युवस्वानःपितयव
भिवादिच पौरकार्येणिसवाणिक्वातिविनयानिवृतः वेधुस्सिसाहितानिसंधक्राम
विभिरावितम् धर्मेशास्त्रहस्यादि स्तृणानियाकुवातेच एवंपराम्नामसजावता
रो मनुष्यलोकाननुक्रमन्समर्थम् वक्तारविकायोपरिणमहोना विचार्यमाणानक
कैवानिकंचित् इतिश्रीबालकाण्डेद्वितीयोध्यायः महादेवः गेकस्याविश्वकोशिको
ध्यायादरयाश्यानलनप्रभः इहरामपराम्नातेन्तानसमायुधा इहादशरथा
राजाश्वत्नुद्धीमाराविरणान् वसिष्ठवमसमाभ्यमपृत्रयिनाधयाविधि धर्नस्याथम
विनाशासुलभांकिनमर्थाः हत्वायांस्मिसौडाहृत्वराणामनकारणात् हा
हिरायद्वृहप्यानितद्वेवायातिस्समदः परस्यमागतमाशिनद्वहिसप्तकरामितत वि

12A

श्रवामित्रेणापितेश्रीमत्साश्रमवाचमहामतिः अहं पर्वं गतोमेश्राग्रेदृष्टायहं सरोपिन्द्र
परावं भंतरावेत्यावि ब्रह्मवं लितिस्पृशः मानोविश्वस्य वाङ्मयपरे वा गुपरास्मयोः
अतस्म यावेयाथोय ज्ञानेहेनापुत्रयतुम लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा नवश्रेयो भविष्यति
वृक्षे ह्यनसहामचरीयनायादिवाचत पद्मास्त्रकम्काने राजा विवाहपरायणः किं
करोमि गुरो रामे समंकेनोत्स हृदिमनः बहुवर्षसहस्रान्ते काहं नो स्यादितासता चेवा
रामंवल्वान्से तु घारं मानिइलभः रामायत्तात्क्ष्लेवत्त्रजीवतिकयं चुन अन्याः
ख्यातायादिस्पृतिशापेवाम्यानिसशायम् कथं श्रयाभवन्महे ह्ममस्मवा न मास्य हशाव
वासिषु: गुणाराजे देवब्रह्मलोपनी पुत्रपत्ननः रामो न मानुषो जातः परमात्मा सना
तनः भूमेर्भारावताराय ब्रह्मणा प्रार्थितः पुरा स एव जातो भगवान्कौसल्यायां सनातना
नय नेतुप्रणायतिपूर्वकश्यपो वलरणा:स्वतः कौसल्यादितिर्देवमातापूर्वं यशस्वि

अ॰
रा॰बा॰
११
13

नो भवन्तोऽप्युपस्त्रैवेमणानेवकृविस्तरं श्रुत्वामरविषयौ विसृष्टज्ञात्वानैकल्पसौ ततोऽत्र
मत्तो भगवान्वरदो भक्तवत्सलः हृष्टोऽपि रवपिस्तुकानेमपुत्रो भवामल इति स्वया
प्राविशत्सो भगवान्वासुदेवभावनः ज्येष्ठस्तु कौशल्यापुत्रस्तेनानेरामसप्रवसः शेषस्तु ल
क्ष्मणो राजन्रामामेवानुपूज्यते जाता भरतशत्रुघ्नौ शंखचक्रगदाधरौ योगमायापि
सीतेति जाता जनककर्मारिनो विश्वामित्रोपि रामाय मेयोज्ञायितमाख्यानः पतङ्खा
लिलमेराजन्ब्रह्मकृव्यकरावन श्रुतः श्रीतेनमनसाप्रजोयिनाथ कौशिकम् शेषयत
रमानाथ रामं वसहलक्ष्मणम् वासिष्ठेनैव सुक्रमस्य राजादशरथस्तथा हतहस्त
पिनाकास्रेमसम्बुद्धितानेव श्रुकप्रवासममृतिलक्ष्मणात्विचमास्ययम श्रीलिण्ड्यश्वा
पतिवस्रपाप्यकोशाकाय सुमपपेव नेलात्यग्यभगवान्विश्वामित्रप्रतापवान् ।
आश्रमीभवाभिवेद्याश्चराजाम्ब्रामलक्ष्मणौ रवहोलावायपसृणोभिरवाणविङ्कदेवायपो

13A

किंत्विदंवमतिक्रामताममाहराघवकृतिनः रवैवलेखानिवलोविदेहेदेवानिर्मिते तयोर्गृह
णमात्रेणाश्वकेशादिनजायते तेनोपुनीतोऽणंगासितेरकावतमाप्तानः विश्वामित्रमहा
शेहराममस्तपपवात्क्रमम श्रद्धासितनारकानामप्रावसाकामत्रणिलो वायतेलोकमाविल
मोहितामविचारयत तथ्योतियन्नुवासायसप्तउणसुखेनदनाः ऊंकारमंकरोतेनशाहना
पूरयतवनम तत्कृतामृहस्मातादेतादकाचाटरपणि क्रोपसमप्ताह्विनारात्समपिइडा
वमेवब्रवत तामेकृतकस्परणासवनातड्यामासवृतासि पपानविपिणचोरेवंसनेकृपिस्वइ
ततोतेस्वरदेशायतोसर्वोभवणाधृपिता शापापिनुशवनाशाग्रामभृत्काराममशमाहतः तत्रा
रामपादक्कम्पगावृाभामाह्नयाहिवृ तनोतिच्छापुरिरभमाममृपेन्धनमच्छायविविवितािक
वित सर्वासजालवकुमत्रगुकशेमिवरामायदरोसवृणहः इतिश्रीबालकांडेचतुर्था
ध्यायः महादेवः गतनः कामाश्रयपरुप्मकाततेनमुनिसत्कलेः ऊषिवान्तहंसोमकाश्रमा
नेत्रप्रसितः शान्तैः सिद्धाश्रमगताः सर्वे सिद्धचारणसेवितम विश्वामित्रेणसंदिष्टाश्रम

श्री॰ रा॰ वा॰ २५

15

यस्मान्निवर्त्तितः पुत्रोचमहातेजाविकुरामलक्ष्मणौ येईनम श्रीरामः कौशल्यायाः सुतेनैवाद्य
विश्रुतनाम् लक्ष्मणश्च महाभागाराजेनस्वाराजसमाययौ तयोर्जनकसुतां गृह्य ग्रामे मेनिकाम सह ।
मथ्यादेह हृष्टानेतौ राघसौ काममंत्रयितौ मारीचविश्वस्य वाहुर्भवधेनाहृष्य याम्स्यैतौ रामाये
यज्ञरक्षार्थं यातौ वाणैर्मस्त्यन्ययोः शाकल्पीनामुमालक्ष्मणविसमजेनयाहृष्यक तयोरेकस्य
मारीचं भ्राम्यपुराशनयोजनम् पातयामास जलधौ नहुद्गुन मृतवामभवत् हितोपायेगमयावा
णासवाहुमजयत्लक्ष्मणः ग्रयं लक्ष्मणेनाशु हत्वानं रतयायिनः पुण्यावेताकिर देवाराद
वमहल्लक्ष्मणम् देवहेहमयोनेदलहूवर्षं पुष्पवारिणा विश्वामित्रस्य समस्तद्विजाः
रघुनंदनौ यौ कानि वृक्षावालिह्यभक्त्यावाध्यकुलेक्षणः भोजयित्वा सह भ्रातृभ्यामपर्केफ
लादिभिः पुराणवाक्यामृत्योनिनायाश्रमे स्वकम् वनस्थ हातिमयाप्य कौशिको राममब्रा
वीत् राम राम महाबाहो यज्ञस्तु सहवयम् विदेहराज्ञे जनकस्य महात्मनः तत्र
माहेश्वरं चापमास्तेन्यस्तं पिनाकिना द्रष्टुमिवाम महातेनस्य जनकेनच इत्युक्तो मा

२५

14A

त्रिभिस्ताभ्योरेपैमेतासमेपराम गौतमस्याश्रमे पुण्ये पत्राहल्यास्थितोत्सपम हिवपुष्प
फलपत्रैपाहस्यपरिवर्जितम स्त्रयापलयाणोहोनतानाणहाविवर्जितम हर्षोवानम
निश्रीभ्रात्राभासात्रीवलोवनः कस्येतदाश्रमे भातिवनेभास्वरभामहत पत्रपुष्पफ
लपुष्केतेनुभिः परिवर्जितम ग्रहलादयातैवनामभगावेचहितवनः विश्वामित्रः
स्त्राउवामपुराहतेगौतमेलोकविश्रुतः सर्वपमहंतोश्रमः स्वपसाराचयद्वरम ते
मेव स्त्रादलोकनामहल्यालोकविश्रुतः बलवेपैणासेनपुषश्रुषपाण्डवायणः ते
यामार्पद्धहवामोगौतमस्त्रमनोवरः शाक्रस्ततोदर्शेयितमतवत्रस्त्ररमहम कदावि
स्त्रनिवेशनतिरोतोगौतमोरहान मोदर्शेयित्वानिरणाङ्गरेतोमसोवपणाव दर्श
यातेस्वरूपणाम्रानेपरमकोपिणः पश्चक्कलस्वहमास्तम्रनिरपपुरोमम सप्तुमहि
नवेद्रम्स्तोकोरेध्यामितमश्रायः सोत्रवाहवरोजाहयाहिमोकामकिकरोम क्रतजो

श्रं
रां॰ मा॰
१५

15

ष्टितैकस्तूर्य्यमयाक्रान्तितवेनसा गौतमः कोपनात्सातः शापाद्विनाशितम् योनिलंग
दृष्ट्वाम्मसहस्रभगवानभव शक्रेदेवराजानेश्व विश्वामित्राश्रमेऽस्तते हष्टोहल्योद्धारणा
नोग्रंजलिगौतमेवर्ध्वीत इहैवानिहृदृष्टेनेशिलायामाश्रमेमम निराहाराद्दिवारात्रौ
नयःपरममास्थिताः ध्यानपानिलवर्षेरिमहिम्नःपरमेश्वरम् ध्यायन्तीराममेकाग्र
मनसाहृदिसंस्थिताः नानाजन्तुविहीनोयमाश्रमोमेभविष्यति एवंवर्षसहस्रेषुब
हुषुपवनेषु च रामोदाशरथिःश्रीमान्यागमिष्यति सानुजः यदाचवाश्रमंशिला
पादाभ्यामाक्रमिष्यति तदैवधूतपापात्वं राममेसंपूज्यभक्तितः परिक्रम्यनमस्कारं
कृत्वाशापाद्विमोक्ष्यसि पूर्ववन्ममशुश्रूषांकरिष्यसिपथासुखम् इत्युक्त्वागौत
मः प्रागाद्धिमवन्तंनगोत्तमम् तदाप्रभृत्यहल्याधृतानामहत्शालाश्रमेशुभे तवपादर
जःस्पर्शकांक्षेतीपापनाशनम् शिलेयापिरघुश्रेष्ठतपोऽग्रमास्थिताः पावयस्वा

15A

मेनेभगवोमहस्मोब्रुह्मणास्मलाम् इस्ववक्रा कौशकःस्मेहाइायवेम्प्रुतेगुरावः दश्री
यामसमयाहल्याप्रत्रेनपासिसास्मेनाम शिलानामपरसप्ताहोतोवापश्यनपोवना
म नामसयाद्वेवोहल्लोरामोहसिनिवाद्ववीन नलोहस्तात्रवुस्रेहपीनकौशीयवा
ससम पद्ववीणायुवेरासुलस्मणानसम्बितम सिनवक्रपयनेश्रीवस्माकिना
ववसम नीलमाणिकासकाशायोनपनविशाश्वा हहाासमरमानाथहष्टविस्म
नितेवणा गौतमस्यवचस्वाज्ञानानारायणपरे ममसावविपवशसमध्याविरा
भिरवेरेना हघोस्तुत्रलनेयानाटेडवयणिपस्मसा इस्यायवेयुनहस्तारामयुरा
जोवलावनम मुलकाकितसवोगागिराग्रुह्दयेञ्जुन मृहल्ला ३ मस्हाकिनाश्चा
स्मिजगाविवामनेपालाभ्रूसलग्रवजः कणानहम सश्चाम्रियन्मकन्नेशकवावि
मिविम्रहषोनेराजिनमनसेस्मरा श्रीहोविवित्रेतनवरामसचोहिनमवघमावनविरा

ग्रं
दां·वा·
१६
16

मोहयेज्जगत् वलमस्त्रसंवरणं दिविजितम्भमूर्णोमानेवमयेंतिमायिकाः यस्माद
पंकजपरागपुविज्ञत्वाषोभमभोम ष्योभववितिंविष्ठलाणुनातिं सामान्येपवसमरव
विष्णुगोपमाकोविंवणपनेममपरातनमभुमयोपम मस्रावनासमवनुक्ताकतिंहारस्रामा
मिपपत्रमणोपदेहिनाम यनुयरपथविशाललोचनभक्तामीतिस्वनपाम्भनिष
यस्मात्पंकजरजःशुक्तिभिर्विरहरंपत्राभिपंकजमभवःकमलासनश्च यत्रास्मा
दवृत्तिकोभगवान्कुमारिस्वामसवङ्मतिशापरेभावयामि यस्माव्रतावराविलातं
विरिंविलोकेगायतिनारदमुखाभवपद्मजाद्याः शानेदजाश्वपारोषिकुकुवात्र
मासावभाभावरावतुमहेशपरणश्चपुत्र साप्पपरात्माप्तुरुषःपुराणपत्रसूपज्ञमाले
नेत्रमायः मायानवलोकविमोहितोयोयतुपरानुतहपषरामः ष्पणहितविश्वबाड
वमयमारेकनास्वमायागुणविविलायः विरावितिमोषश्वनामभेरायनेस्वतंत्रा

16A

पोसुर्णीसुखानां नमोस्तु ते शाश्वतबोधिपंकजे श्रियापनेवद्धसिल्लालिनःप्रियेः श्राके
श्मेनवजगत्रयेपुराण्येयस्तेनैद्धेरभिमानवर्जितैः जगतामादिभूतकेजगतां जगता
श्रय सर्वभूतेषु सत्वकृपाकाभाजिनमवाप्य वः शकाभवाच्यतेरामवावमविषयः प्रमा
नु वाविवावृकमेदनभवानवजगतामयः कार्यकारणकर्तृत्वे फलसाधनमेदनः
पकोविनाशोवामनन्मायया बद्धस्पया यन्मायामोहितं येपि यास्लान्तजान्तिलतः
ब्रतः मनुष्यैनाभिमन्यते मायेव परमेश्वरम् आकाशवत्सर्वव्यापी हितरोमलोमा
नः श्रमेगात्रवलातिनरूपरूपमद्भयः याचिस्वच्छहमसानतनूजानेकथ
विभोः नमस्तेशानशाराममनस्त्रयोमननामयोः देवमपत्रकृज्ञापेक्षितापाइह
सर्वतः हृस्तारकमलेसकामभक्तेवसतागम नमस्तेपुत्रसाक्षात्वनमस्तेमङ्गव
स्तलनमस्तेस्तुलोकेशनारायणनमोस्तुते भवभयहरमेकभावकोटिप्रकाश

श्री° रा° बा°
११

17

करस्यनक्षत्रवायं कालेनैवाव भासम कनककनविरवसंरत्नवत्कुंडलाढ्येकमलवि
षदनेत्रैमात्रजरामसौढ कनैवंपुरुषसमाताराभवपुत्रनःस्थितम परिक्रमपूर्णा
स्यादृशमात्रस्नानापवंयशो शुद्धस्यायाकृतेस्तोत्रेयःपदेद्व्रक्रिसपुत्रः समञ्जनाति
लप्याय:परत्रस्तापिराजाति पुत्राणीयथयदेवस्यारामसहितनियाप्यव संवत्सरेणा
लभंनेवप्राप्यामरिपुत्रकम सर्वाकामामवाप्नोतिरामवद्वप्रसादतः प्रसन्ना
गुरुतनलगायिपुत्रस्थःस्तयोस्वरापोप्रिवा मातृभ्राताद्विहितसकाप्यसतनेसायेगकुवा
हातुवा: तिसेस्नात्राभिरजनयपुत्रगुणतिभक्तार्तसरवस्तर प्राप्यन्कांक्षेसुपालिकिपु
त्रसेनात्रावावपुत्रकोतरः इति श्रीबालकाण्डे पञ्चमोध्यायः विश्वामित्रः ओं विश्वा
मित्राश्रमपदंहृष्ट्वाववभसहलक्ष्मनं रामश्चामावपमपिथलोचनकेनाभिपालितम् ।
हृष्टाकनवरपश्यादयाध्यामातमहात्म इक्ष्वाकाश्वयपोगामतोयसहराघव: ।

११

17A

धू०
वी०
धूवी०
१८

18

धूतिनैराजभिः सर्वैर्हृहेष्टमनुष्यस्थवे ध्वनेरर्थोपराजैंहशेवैबापुंश्रनन्नमम हश्मा

योध्योजिनाम्याश्रुयेलवेहृहाभिक्षाले इस्यक्रोभूतिनभाजापुत्रांहावलेपुत्रया पु

नयामामसुयमेस्तावेध्मिहहनकमेण ततःसेश्रप्रयामामसमत्रिणबुद्धिसन्नमम श्री

प्रमानयविश्वश्राबापराप्राम्यहशोय नतोगानेमेत्रिवरराजाकोशाकमश्रबान् य

ह्रितामपनुहेबाकेटामारापयहुण तदासकालजामोनाराखबायेवदोयते।

नथालकोम्पकोष्माहसरामेवद्रमस्मिनम श्राखबायपहश्रोयरामापुामतता

जमे एवंमनोश्राब्रवातेश्रागाताश्रापवाहकोः वापहहोनाबालेनःपवमाहस

माह्निकाः सुदाश्रानममापुत्रंमणावम्रविम्रथितम हश्रायामामरामायम्रश्रोमत्र

वनाववाः हृहारामाश्रलाहाम्माबद्रापस्रिकरहठ रहीनावामहमनललायाना

लयडनः श्राभोपयामामप्रणापश्रपन्नालेनराजनस इधराकश्रयामामखयाणानार

४२

18A

त्रिलोकिनमः धर्मेणाखिललयन्मनोरिशुद्धाह्वेनपूरयन् दिशांश्च विदिशोसुधूर्लोगम
नैर्भ्माननम् नरेन्द्रनमञ्जन्तुत्रैर्नानारिविपुषनाम् शाक्याद्यन्तः त्रैलम: देवा
नाकिमिरीहिरे देवदुन्दुभयानेह्नवतूनस्त्र्यासगायणा: प्रियाभयचन्द्रः हर्षाराज्ञा
स्यापत्रस्त्रहृहम् विसृजयनेभिरेसेलामन्नवान: पत्नाजैत्रै सोनास्वर्णमयीमालार
हीनारौहितोकरे स्मिनवक्त्रानणावर्णाभवाभरणाभूषिता मुक्ताहारै: नूपुर
त्रै: कणस्वलितनूपुरा इरस्तोपरिमञ्चौतावत्तानश्चजितकस्तौ रामस्यापरावैस
व्यस्वयमागान्सुरेयुधा नेलासुधारिसर्वराजद्वारासुलक्षणा: गवाक्षजालान्य
भाद्दृष्टालोकाविमोहनम् नतोश्रवीत्कौशिकात्राव्यचश्र वषयमनवम् राजाद्दशा
यशांस्वमागाक्षत्रनुमस्तुत्रका: विवाहाथक्रमार्गाणांसदारमुहमहि: तथाकि
त्रेषयामासमहतास्वदिनाविक्रमान् नेगवाराजशार्दूलेरामश्रयामवदयन् श्री

रा॰ श्री
१५ बा॰
19

नागरं सकलेन राज्ञा हर्षेण महतान्वितः मिथिलामभिनिर्याय नगर्यां सा समेत्रिणः ग
च्छन् मिथिलेनासह राज्ञा श्वशुरेण पुनः रथमालोक्य रामेश्वरस्त्रीणां स्त्रीमात्रेश्च मातृभिरसह वीक्ष
कुलत्रयी पाणिपात्राः साहितोत्रिभिः रामसीतावरमालां प्रगृह्य विमे महाराजाः पञ्चशु
भ्यां सकलेन राजर्षि विपुलस्य स्म महत्पासवयांमास यज्ञाः कल्याणीनां पावो श्रावान
गच्छेत् कल्याणराजा हर्षसमाकुलः श्रमुनरामसजनककाश्यानानेदपदेपुरा यथोक्त
पूजयामास पूजयांमासमकृतम् रामसलक्ष्मणोपाश्रुतवदेवकौशल्ये नत्वा
सुहृत्वरशरथामासेवचनमब्रवीत् हि श्रुत्वापि समानरामसहफुल्लाब्जलोचनम्
मनैरवत्रहास्तंसर्वे सप्रहृष्टमनसश्चोभनम् इत्युक्तो लिखमप्याव साक्षाद्याद्भवनः पु
नः हर्षेण महता विष्णुश्रलावतुरगानायथा नत्वाजनककौशलमारामसातिवासिनः
श्रमेनसर्वेशाभासमस्तरथासमितिनः स्वायम् ततः श्रुभासनलग्नमतेहते यथावतम्

१५

19A

म श्रावयामासधर्मं ततः सभारोपितस्कंधरा रवलसमस्मेवस्नोःसमविज्ञानेस्वमोरणा।
मेन्द्रपमवेशाभाष्वनक्रापुष्पफलान्विते वृन्दावोइस्लसवासिद्वालोणस्वणाधूपितेः
स्वकामिनोभिःपारैतालिककरेटमिराहते भेरीदुंदुभिनिर्घोषगीतनृत्यहसमाकु
ले दिव्यरत्नोञ्चिते स्वर्णपीठे राममसावेशयत वसिष्ठकौशिकच्यवशतानन्दाद्यमुना
हिनः यथाक्रमस्तुत्वा पूज्ययामास भयपादचनैः स्यादिपूतामभिर्षाग्रजलाये
वायथाविधि सीतया मालिकामुशाभावेनतारवताविभूषितेनाथ समभाद्याजनकः श्री
वत्सामसाह्यवलोचनम पाद्यप्रदानत्वविधिवत्ततः सोपयपयाउपनत पादपूजा
मपयन्परावेणशालागामनुलेपिसप्ता ततः सीताकरेपत्रामासा क्षणदिककपूर्वक
म रामायप्रदद्वासौ श्रीमत्पाणिग्रहविधानतः सीताकमलपत्राक्षी लक्ष्मणस्वकाविहा
यूषिता दीयनेसहस्वलानभाग्यश्रीनाम बकसहह इति श्रीतेनसमवैसासीतारामकरेथ

श्री°
ग°वा°
२°

20

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

20A

तावन्न योगयोगेश्वरः यो गामायां पि सौ ते तेज्ञानानैन वैवेश्रमाते श्रुत्वा संज्ञाया सुवाये वहे
हिसेना श्रयनेनः नाभिमाः श्वेत भायेषा याम स्मृ य माम्नतं । इत्युक्ता श्रयायेस्यमोति
देवम्भु निस्तवा देवाश्च समग्रा मोना विस्मलेस्मो विभा वाते कश्वम पापा च सुवापना
नेको स्यंयन्तस्भुभा इति विनाम स्म्यावि ह कार्य मतुरविनयव सासेनाम हेरा हस्युवा
सम्भुनामि देयनुः इच्छरणा पुवादेन स्म परहाहहस्वेनतरम यतेरतनत्या का कार्यं सोमेना
विरानयामकृतम सोमा पापेत्र हा पापसवषा मानतना शानम वस्यसारा वोतिशुह
राम्रा राज्ञा वलावनः श्रानीना वयनश्र सुफलिलना सुमवारथः नवकः श्रयमसा
फलने न्मवामस्वासहसोनपृ पकाम नस्याय श्वा मिश्राज्ञमाने रवियथा नमाला
स्वुपसोश्वल्ला हरिवद्धश्वनेका बालिनन्याद्दमलिले पुनाबुधयेयहायपिः न
मारपाल समस श्वाहह स्यामनेश्यापः मयपवाविनि मुनाभ्कानापस्वनोयि कोदि

अ॰
रा॰बा॰
२१

21

नौ धृष्टावसंकेज्ञ परमागमसत्यामयोगोसैदैर्निर्भवसुधीजितकालचक्रैः पञ्चामकोर्तन
परानिरूढःश्रीशोकादेवान्समेवशरणंमननंश्रयेथ इतिस्तुत्वानृपःप्रादाद्राघवाय
महामते दासादीन्नाकोटिशःरथानामयुतंतथा पत्तीनांलक्षमेकंचवरासीनांगैश्च
नेकशः शिव्यास्त्रवाणि हारांश्चमुक्तामणिमयानपि सीतायैजनकःप्रादात्प्रीत्यादु
हितृवत्सलः वसिष्ठादीन्समभ्यर्च्यभूषणैर्लक्षणैस्तथा सीतामालिंग्यरुदन्त्योमातरः
सास्रुलोचनाः श्वश्रूशुश्रूषणपरानित्यंराघवमानसा पातिव्रत्यमुपालम्ब्यतिष्ठवत्से
यथासुखम् प्रयाणकालेरघुनन्दनसमभ्येत्यस्नेहगानकन्तयबाष्प॥ शत्रुघ्नौ
ददन्तयबाष्प॥ स्नेहात्सुतोगृभयंकराभूत इति श्रीअध्यात्मरामायणेबालकाण्डे
षष्ठोध्यायः॥ श्रीमहादेव उवाच॥ गते श्वशुरगृहाच्छ्रीरामेमिथ्याह्माद्याजनश्रेम विश्वा
नामालिङ्ग्यमातरिदृष्ट्वान्तयमनम॥ नत्वावसिष्ठाद्यश्चकोमदर्शनेगाव वि

21A

मितां तेहं दृश्यंते तेवि पर्वीनानि सर्वेशः वसिष्ठस्तमसो प्राह भगवमानागामिसूविते पुन
र्ध्यमर्येतेयु शीघ्रमेव भविष्यति दृगाश्रहतिणयांतेवण शएशभष्ठवकाः इमेवव
रतनस्मवर्वोवारतर्यातिलः मुमेश्वतोषिमूर्वश्रापास्वहमिभिवर्पयन् श्रहशपता
नतोरश्रोजामरजापूर्णमपूर्वाव् मोलमुवातिमशाशज्ञेदामंडलमूरिमाः यवःपा
रेशशपाणिश्वमात्ताकालइवानकः कातुवोयानकोनामूहशाः तिविग्यमर्दनः श्रा
शूरशारथ्यमात्रेकालस्तमुइवापरः नेड्शमवमत्रस्तारानारस्मारथ्यास्तरा श्र
श्याहेपुत्रांविस्मरसुष्याहिवाहोनमचावब्रवीत् रेइवहशणियस्माहषु श्राणाप्रयक्ष
मे पवत्रुवनराजानश्रमाहस्यस्वतमम् उवावांतकृतावाकाकोपायववुलितांहीपः
नरामहइतिनाहामेवरामहत्रयायम हृहशुहश्रयक्षाशरयरितवत्रयासिम श्र
राणजनेरवापमगानकहमहरा इरनवेलतवापमारायपासिवज्रुणाम ननागुह

न्यासमर्थं करोमि त्वं वंशज नो चेत्सर्वान्हनिष्यामि क्षत्रियान्तकरो ह्यहम् इत्युक्तवन्तं वै ता
न्निव वाल्मवन्नपाभज्ञाम् श्रुपकामो वधूवाक्यसर्वेषामिव च वच्च श्री रामो रामभार्गवो रा
वीरान भार्गवो हृषा यज्वा ह्यियन्नउ स्नासारोष्यशुण्णस्वजस्मा नखीरावाणमादाय सा
याभ्यां कृष्यवीर्यवान् उवाच भार्गवं रामः श्रुणु ब्रह्मन्वचो मम लक्ष्यं दर्शय बाणस्य
त्वमुघारामघस्यकः लोकान्पदानम्नाणां पदद्रश्य यमहान्तया एवं वदति श्रीरामे
भार्गवो विकृताननः संस्मरन्पूर्ववृत्तानान्तमिदं वचनमब्रवीत् परशुराम उवाच राम
राम महाबाहो ज्ञातोऽसि परमेश्वरम् पुराणपुरुषो विष्णुर्जगत्सर्गलयोद्भव बाल्येऽ
तपसा विष्णुमाराध्य तन्मजस्मा चक्रतीर्थे शुभ भगवान्नारायणो विष्णुर्यन्वहम प्रसन्ना
ह्यमहात्मा नारायणमनामयं मनः ततः प्रसन्नो देवेशः शङ्खचक्रगदाधरः उवाच
मां रघुश्रेष्ठ प्रसन्नमुखपंकजः श्रीराम उवाच तिष्ठ तपसो बलफलितं तेन पामहर्न म

22A

स्मिंश्चैवपुत्रकं लेन्तू हि देहपगुरवं काले वीर्यं पि न हकोपदर्थेनूपमः श्रमः ननाक्षु मघ्रह्मा
वस्मिंदत्वानत्रियमङ्गलम् ह्मन्त्रांधमिकशणपायरवाशंगानिमृणावहं धेमाघुगेलाश
रांशिर्भूवाघुमेहमध्यदः नमस्मपरयाभन्नानशाइस्याश्मिमोघुनः मनेज्ञः घुनार
स्मवत्विहनमयाघुरा नदानपश्चालोकेमिहलवत्नसमाविनम इस्यूक्षानूदयदेव
नधामसर्वेक्कनेमयाा मपवविस्मल्लेवाम जनानाम्भिश्रलणाप्यैनः मपाम्भैननन्नृ
नन्मेपवघुनवानिनम श्रघमसफलेजनमश्रनोनाभिममपमो श्रलाहेभिरलमघ्न
श्रक्तनेयादशेपनाः नृपिजन्माश्चिह्मदभावानमननानमभवाः निर्विकल्पाश्मिनो
वैरोगमनादिविवर्जितः यथाजलेफेणजालानिलेवहनूपयाशिलोः श्रानयाः
श्रपयावयश्राशिनोवघुमन्नः समावायाहिमश्रनसाहिरेघानथाव्योप वहाः
यरावाद्दिवघामायाकार्यं सजनमहो यावन्मायाहनालोकामवक्सोनाविजायते श्र

यो॰
वा॰
४१

23

विचारितेनसिद्ध्येवाविद्याविद्याविरोधिनी श्रुतिर्याक्रतेदेहादेरागतेश्रितेर्विभिन्ना विश्व
क्ति: जीवलोकेस्मिन्जीवइत्यभिधीयते यावदेहादिकमात्मत्वेनस्थापयतिमानवान्
तावत्कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखदुःखादिभुग्भवेत् आत्मनःसंसृतिर्मोक्षेदेहतेनेत्रवा
न्भवे श्रविवेकातदयूस्रतसमायतिश्चवनेन नउस्यविवेतसयोगाख्रितभूयाख्रितस्यता
जउसयाज्ञउत्वेहितेलामत्मामेलतेयथा यावन्नस्यात्भक्तानांसर्वगोसाख्येनविरक्ति
तावन्नमाहउ:खाद्यावनिवर्तनेरसस्ता सत्स्यालेहयाभक्त्यापरानोसमूपासने न
तामात्प्राशोत्रयांनितानवृश्रतेपद्येन नतत्स्वत्रोत्तमग्रस्तक्सेवनलभ्यते न्नाका
तानंगुशालह्वांवत्समासाहेवयते_ तस्मात्वड्रक्रिहोनानोकल्पुकाहिशानेवपि न
मृह्नशाका विज्ञानशाकानवस्तुखेनथ्या श्रतस्त्वयात्वगुरालभक्जिनमात्मतै
म्मोति रामरामामहोबाहो तरमापरमेश्वर: स्यात्वड्रक्रिमनोस्यागाविद्यायास्याविन

23A

विद्यायाभ्यां विनश्यति लोकेब्रह्मकी निरनः ब्रह्मोऽस्मन्नवोद्धिणः पुत्रेति लोकमप्रवि
लोकेपुत्रनास्त्यकलोद्भवान नेमाम्बुजगलोनाथ्नमसेय्यप्रक्रिभावन त्वमसकाहणाकात्रे
नेत्राम्बुजस्त्वमोस्तेत देवपद्यप्रक्रतत्वपुण्यप्रयालोकान्निरोधपा नमस्त्वेनवधायापथ्य।
याज्ञाप्तावमोस्तेत ततः श्रमसन्नामभगवाज्ञासामः कारणप्रथा। उवाच ग्रहस्यश्रोतोता
मरयानमहावलम् ब्रह्मज्ञामितवचलन्नमनामिवतते रामस्तहरिलेकाममा।
कृष्णाजमेशयम ततः श्रीतेनमनसामागोत्रासमम्यवीत पतिमतग्रहस्यामन।
वातिमध्यमस्यर ब्रह्मसेगलम्यारामभक्तिस्मत्तालवेः नथ्यतिराघवेतोक्राप
विक्रमश्रयाम्यताम् श्रुतिस्मतस्तत्त्वोनामस्तेश्चवलमप्रगतान् राजादशरथोहृष्टा
रामस्तश्रुत्वाशातम् ब्रालिलिखितलिखतहर्षेणानेत्राम्भोजलमप्रज्वन ततः श्रीत
नमनसामस्वस्यावेत्राप्तपरंपया रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरतादेवसम्मताः सोऽवाभा।

श्री॰
रा॰ बा॰
२५
९४

योऽपारापरे विशिष्टस्वमन्दिरे मातापितृभ्यां संहृष्टो रामः सीतासमन्वितः रेमे वै-
कुण्ठभवने श्रिया सह यथा हरिः युधाजिन्नाम कैकेयीभ्राता भरतमातुलः भर-
तं नेतुमागाच्च स्वराज्यं प्रीतिसंयुतः प्रेषयामास भरतं राजा स्नेहसमन्वितः शत्रु-
घ्नेनापि समं सम्यग्युधाजिन्नमथोद्दमः कौसल्या स्नुषया रेमे देवी रामेण सह सीतया
देवमातेव पौलोम्या शच्या शक्रेण शोभिता योऽखिललोकनाथः श्रीस्थितगुणगणा
लोकसंगीतकीर्तिः श्रीरामः सीतयासावखिलसुरहितकरानन्दसन्दोहमूर्तिः
नित्यश्रीर्निर्विकारो निरवधिविभवो नित्यमुक्तो निवासो मायाकार्यानुसारी म
नुज इव सदा भाति देवोऽखिलेशः
इति श्रीब्रह्माण्डपुराणे उमामहेश्वरसंवादे अध्यात्मरामायणे बालकाण्डे सप्तमो-
ध्यायः ७ समाप्तोऽयं बालकाण्डः शुभमस्तु॥

26A

सर्वकर्मा वैकल्यं न विलम्बः स्मरेत् कौमला ॥ इति श्रीरुद्रयामले उमामहेश्वरसंवादे अष्टमो ध्यायः ॥ श्री

ध्याय ॥ महादेव ॥ उग्रचण्डा ज्ञानरूपा च यक्षराविद्रहास्त्रेयन्त्रेण ॥ यामिदेव तालयोग

विश्व ममाधव ॥ भगवन्नामसर्वविलाप्रशमनं विपुरुर्द्धः ॥ पराशक्ति मागाहदामवित्र

प्रविशोधना ॥ नमः सर्वनुणपाने सर्वमायाबलाधनम ॥ मेहनास्यामधरलोमहद्दा ॥

हृस्वावधुतार ॥ भवतामातुललदहगानवाञ्छमनुना ॥ श्रीभगकदवबाशुभवालया

वस्त्रेदनम्॥ मेवासम्हदणनाकवर्णामञ्जयवाचबम ॥ उच्चालनापलकाम्रनानावाण

ममनमः ॥ मावणानिविषवेत्रालिनुणहक्रमपानिव ॥ श्राहयमवेनवाक्मसुमत्रमत्र

वलमम ॥ भाना पापीलियनताभुवलकमानय ॥ पौवराननाभिषेहरयानीमेदर्महा ॥

वुकेहनम ॥ नष्वनिहृषीनकगुनिंदिकवमौमभमाधव ॥ नमुवाववसहानेजानाबासंपा

ज्ञानेनोबरः ॥ स्वप्रभौनमध्यव ॥ सकनमासहतामभूपिना ॥ निहतन्मशरुद्रशगजालेण

गं॰
व्यू॰
५२ ४७

रत्नारश्मिप्रभिता । वज्रवैडूर्यमयं नैरावत्नत्रलोद्भवा नानातीर्थीस्वैर्मुणोशाणिक्लेः।
सहस्रसृणा स्यायनानवेत्रबाहुवमोनित्रोणोवानव शैलनक्षेत्ररत्नवरेक्षमुक्तामणिवि
राजितम् दिव्यमाल्यानिवस्त्रानिदिव्याममायरणानिच मनवपुमहसनासत्रतेनिष्ठकृ
णनवर्यः । रत्नकूटागारसमलेह्यगायकावाद्यिकालय्या नानावाद्यकुशलाप्सरवार
येनोरपभाषे हालिसूत्र येपाताताव हितिष्ठनमागुपाः नगरीयानेलिहलिसवा
नायननानिव नेवप्रवत्नेमप्रजा नानावृलिभिराहता राजानश्रोत्रमायानेत्रनायाम
पनयाणयः । इत्यादिश्रयमनुलिश्रीमा समत्रनपमत्रेणमु सवजगामुभवनराववसा
लिभासमम रश्मिमाकत्तमगावांलिष्ठामुदिमतमः श्रीणिष्यानानानिक्रमसथानिल
लिमयान्मान सतः श्रवेश्रयमयावानाद्यायनादसपाहिता गहनमायनमाहायनामं
णकृनाजालिः रत्नांमवेममावश्रयपातायूर्यालमभक्तिता इत्वकोशनमायनासो

27A

यामहरावता यमैमोतिमेवेद्राम सवयाद्वेगुरावणान् श्रीरामैवेवमक्तसुद्रहमेत
तिद्रवीत् नम्यारमलिलेपूनायमोमृद्दिनापृतेः घव्याएपूनताणेवपरा
नेष्याइलाञ्चमा इरानेभाघमयवलाकानाघपरमाकत ज्ञानामेनायवात्मा
नेनहूमोमज्ञानमेत्रुवम देवकायायामिहयभक्तानामक्तिलिहय वावृणमवा
यायायज्ञानज्ञानामिराघवम् नयाएदेवकायाघ्रेरापेनाञ्चाटयामिहम य
यानेभ्रायायामवेकुवामिरथुनदव नयवावृविभ्यामहत्ताघवगृहमिमहम ।
गृहद्रुइनानूदेवापिनृणानपिनामहः घनयामीतृणमत्रवाहकावाराणावरेः
श्रृडमनमगदेहेपृनाहायाल्नममवा मवघाइहलोकाम्निमामिनयायामाय
या पृरादिमहज्ञानेविराहृडइ मोवनम यनाहृकनाकुलेनामपरमात्मज्ञो
तिष्याति इतिज्ञानमयायुवंत्रलणकायेनायुवा ननाहामोष्टयारामननमवा ।

श्री
दे॰ श्री
२८
२४

ये कोहता स्त्राकांतिगहितमणिद्भावर्थेनमिइये लेलोमनोरथोमयपकालेलोद्ध
वेदन नष्टधीनामहामायायामवेलोकेकमोहितो मायायामोहितोयेनतथाजलन्धा
हृद गतलिद्भानिकामवानमारेतेनतरवम भ्रमगामवमणकेनवाध्यकत्रविक्रम
गज्ञारशूरथेनाहृशूवलोस्मिवणाहृरे नामामत्रयनवराज्ञश्वायिश्चिताभिनायवा:
श्रयनवमीनवामार्यमृणयामिद्रयथाविधि हेमनाश्चविधमिश्रायोभवत्रामत्रेनो
दिया गद्धाभितरजप्तानियवनश्रुतगोमिश्चाम इत्युक्त्वारथमायययत्रराजपुत्र
इतम गमेपुनवनममाहत्तश्रुहमश्चिदमश्रवीत मामत्रयावराजेमशणमशाका
मवधयाते तिामवमावमवाहेकनामाक्रावमवाह ममवाहिवाहिप्रणमावाचकाप
यावधावपत्त नतोभवामिहृनयथाभावितहतनश्यकरोत वामहृपिनपुगावाकृतम
वैनवरयवत वामिहृमपुत्रावाजाउकनामामिमगावतम यरावतस्ववतावद्वावाका

क्षिप्रमुपांसुसौ कौसल्यायैरामसमोत्रैसौमित्रायैनेथैवच क्रवानेहं षुंसंपुर्णेरच्लहैमम
नमम नेमेततःश्रतमेतःकौसल्यापुत्रवत्सला लक्ष्मीपर्थवरंहोवोरामस्याह्वानाभिद
य मम्मवाररपुरथःकृतानावशुलिप्रनम केकेयवशगाकितकासकाकिकरा
भानि इनिथ्याकालिनास्त्रामाहृगोहंवोसपुत्रपत पतस्मितनेदेवाहंबोवाणाम
वोचत गश्चरविमृवशाकमप्यधिवाप्रपत्नतः रामाभिषेकविघ्नार्थं यत्नसंवृत
वाकाना: मकृताश्रविश्वप्रमापाककयचनतः पवम नमाविप्रमम्मस्मनेपुत्रावहिरा
वंकाम नेत्यमुक्तानयावेकेश्राविवशाथमकराम ॥ ॥ ॥
माभिक्रवज्ञानेवक्रालुश्रासाराज्ञमथ्याकरे नगरपरितोरहगाप्तवेस्तासमलोकेन
नाबानमवममापुत्राकौसल्याबापिरहापिता दत्तानिविप्रमुरवेमोवस्रणोविविधानि
व नाभ्रवावतसाप्राज्ञोमामसाज्ञोमिवचनम श्रवाभविष्यानितनायमवेतालक्ष्मतपरम

२१

२९A

घोति भवतो राज्ञ्व स्यात्‌ किं करोति याम विष्णाति श्रियामि लेखान शोडनं वो हात्यते कावे
न वन्तु राज्ञो कस्मात्‌ नीम पृच्छ वन्दिश्याति नमो पि स व पुष्टे यायत्न पद्माप काम व
श्रन: श्रोभ्रलायपन भवन्तु मोमि षडवने रामस्य वनवास पुत्रशोगानि व व प च व नमो
दमूं वन्द्ता: नव्यास्तो विशाबन: इत्यायताश्च त्यामि सर्वमेव विनिश्चितम्‌ ९ राजा
वाल्वेषु इयाना दशरथा श्रयम्‌ इत्येतत्प्रविनाय नो मया राज्ये महाराज्य! इतु मस्मो
नया मार्य हूयामहन्त भालवन पुत्र कर्त्त वेनलस्या वसमस्थानि वा॥ नवा श्रुिको
लोमपवत्रं सुन दमस्मन दे दम: मावे हस्तमम विष्णु कोल्लस्य तिये येन स्थितवा
मासिन्नापाराय निश्राल्पयेप्सया नवा हूनालवो मसवो दद्रोपेभ्रासों हमा: श्राप्स्यं
पृमलाकेनामानि श्रीपभवालेन हुत्पोग्रपत्नी मन सिद्धबाहूलेन व व शुस्पु हम व
इयवता मेवन सवरा जिवदस्मापि नयाकोवव सराजनादिदन्न ववरद्वय नयन्ताति

प्र
स प्र
३०

30

ष्टवति रिपुमप्रमेयमानव यतामेवच्छैष्य यान्त रोदिव्य रुदयम् मयेनज्ञायथो
गन्नामेरिरं नव सम्बुले ननः क्वनमया पुद्गेमिदा नौ मृत्तिमागनम् श्रनः श्रोधव
विश्वपाद्य क्रियायायां रुषाविना विसृज्य मयाभरणमवनोविलैरवोपव भूमामव
शयानां वितृष्णो मालिहमाभिते यावन्मनश्रानिस्मृता श्रवाजामो हृक्रताहिने क्रव्वा
त्रिवक्रयाक्रन्तनराकेको पवेरिहेनो नभ्यमेवामिलमनमदसमरा श्विनविश्रमः
न्नामाहकेकपहृशाङ्कनमेउहिरेटशे पवमेउहिममनावनानेवकलहपे म
रनोयहेरानामेभहिष्यानिससनाग्गया शमामानेश्रहस्मामिसनवेशाणवह्रमः
हस्कार्कायमवने श्रविश्वपमहसाहघा विसृज्यमवाभरणविनिकोपेमसतन्नः
भमाश्चायानामहस्मपालेनोवरयाहिणो श्रीवाचस्पणमेजज्ञा प्रावहामावनेषु
ने श्रणलिक्रथवानेकेशायिशनावरवहि विश्वपजहकरमालिकल्याणनेमवि

30A

ष्यति इत्युक्तान्तर्हिताञ्जगाम ततः सर्वे पितरं वकेवोत् पीत्वेत्यं तम्र वाति तो वहु रगुणा वाणाति
तेवाद्यया नीतिन्तोविवियावरहेशिकणयो धीरा विवक्तीप्य्रव्वा हष्टा नामतिम्रेतहयाति
ते पितयो वेगाम्रत्सा वेद्वेवे नद्दुत्सापरभाविनो वजनितलाम्यकुमणास्कटम् इतिश्रीपुरु
षोत्तममाहात्म्ये पूर्वाद्धे काशीखण्डे नामाध्यायः ॥ महादेव उवाच ॥ ततो राजा दशरथस्ता
मात्मर्यकामर्णान् श्रादिश्यपमश्चेश्रुत्कनो साव तेन्यहमा विशान् नज्ञाहम्राश्च याराज्ञा
किमेतदीरतीविह्वलः यायुता मेरितुं तत्राव्वेहमेधि शोभना हसन्तीमभ्युपायाति
मालिकेवान्नहश्यते इत्यातमनोवसोविलमत्सा लिप्यहयना मपश्रुहसीलिकव
केतोनासन्नामिनो भ्रुभ्रा न यातिमां पर्यापूर्वं मार्गियाश्चियवशोवः नान्तुर्वक्रोधपम
वनेश्रुविहानेवविप्रहे कारणेन तत्सर्वं वेगावानिश्रेतमहाप्रे इत्युक्तोभयपसत्सलो
राजानमस्य समीपगाः उपविश्य पश्चान्तैरहविमृष्टं पाणिनामवेत किंनिश्चयवसमाह

श्री
सं बु
३१
31

हे पूर्वं कालेतीतेनिहायव् मात्रे लोकयमीभोह यतो मांतासिभाषते शृहेकारं यतिस्तप्रभू
मौमलिनवासमी किमर्थं ब्रूहि भगवन् किं विपश्येनवर्वाछितम् कोवातनवाहितेनका
लोनारीवापुत्रकोपिवा· समदेहश्रवणमविध्यातेनसंशयः ब्रूहि देहियथा
शोतिनववाच्यामममातृतः नेदिदेवासमायविक्षमद्वलेभमपितृणान् जोनामि
हेवसाद्भमसाश्मेनहृशांस्थितम् नष्टायमाखेदयसहृष्यानवपरिश्रमः ब्रूहि
नेयतिनद्वगोरारहृंनेश्रयकरम् यतिलंतणमात्रणालिर्पंतेनववाहितम् ब्रूहि कि
वावपिध्याग्निवयाहृकोविमन्यते किंवरश्यामिनोकृतनश्रीणावृदास्माविनेरे
ये ममश्राणाश्रयनेरोवाममलपराक्रमः नस्मायत्रशायश्रूहि हितादेनेनलकाराम
हेम इति श्रुत्वा वाणराजानशापतेसच्चवशावेः विहस्यनत्रसाशीघ्रगाताानश्रूस्मधु
धन वरममश्रमसोर्मेशापयेकृतमेपुना पोजामममफलाश्रितशीघ्रवनकतमेद

31A

सिषुवैदेहिवासर्वेषुद्देमयानंपश्यन्नतः । नसावरदयंवनंगपुमेनदृश्येवनसा । नह्यायंस्मार
धूंनमेस्थांप्रियनववस्त्रवल । नदेकेनवरेणपाशुभरतेनमेप्रियपेस्त्रनम् । पश्चिमेसुनसस्मा
येयावराज्ञेमिछूवनम् । शुपरत्नक्ष्वेताश्रूवामेभाष्णदण्डकाव । कृतिवेशपर्वण्यक्षोमा
न्नरहावल्कलधारिणः । वनेदेशान्समानस्त्रकेवखलजलाशयान् । पश्वापुनन्तस्यानव
नवाग्निहवल्लवम् । प्रभानन्नाश्चनवनेरामाराजीवलोचनम् । यादृकान्निहलवस्था
स्यासानसानवाग्रतः । भवमनप्रनिसामयनतेरवमन्माप्रियम् । क्रमेनवरावकणावाक्य
केकयीवामहर्षणाम् । विपयानमहपालावन्नहूतइवद्रुमः । शोकेनहस्मोलपन्यनेवो
हृदयस्मस्यन्तोदेया । हेलभोवामयाहदेपोयप्रेवोविन्नविभ्रमः । इमालोकमुपरायपंडो
व्याघ्रोनिवपुत्रस्येनम् । किमिदंभाषसेभद्रेममप्राणाहरंवचः । रामाकिमपरार्तेन
कृतयाकमलेक्षणः । ममापराधमवगणावनायस्यानिशाशभावं कौसल्यामाता ।

श्रं
रा॰श्रं
३२
32

मापश्येतोस्क्रश्नूकंक्रूरूनेमसना इतिश्रुवंतिनेश्रूवंमिराकैभ्रूवंसंश्रया राजेवरस्तागणपुश्च
यराममिलिहल्नमेदिरै श्रज्ञुवरहांगीश्रुज्ञामोमंनानामानालिभूयतव इत्युक्तात्रपरोत्तात्ता:
पूरयातेपापानेह कैकौपीश्चसूबावोदशापिवक्कानेलोचवता तथापिकिंवधातो:
मिराजनवमावसहश्या मिश्चाकरापिवशानभापिलनसकेश्चेनव वननराक्षेयारस
मचसा:श्रभानकालेजिनवोरपुरुता: श्रुत्वपनेवाविधभरतव्रवासकतापुनिःश्वपुरतो
स्ववाहस्तू मन्पश्चमजाद मितिनाहलोकोविनिसन्न समवेषमानेरेषु रामायमिनेशयथा
वेकुलामिष्याश्रदिनानरकेश्रयाहि इत्युक्ता:श्रपानोतो:मशोइ:श्वाणुवेत्पय:
मत्रितायनिन्नाध्यमोविसजेमरनकायथा एवराजेरोनानस्तहरवोलसवसरापश्चा:
श्रहणौरपकालनवरिनाशापकाजत निवारयतानस्वीकेकेपराधमास्थिते:
नत:श्रभानसमनपमध्यकनाज्ञपास्थितै: श्राह्मणानतिपानशयाञ्चषपुरुकमकालसथा

32A

ङ्केंवथामंदंलिंमेराज्जोवाज्जीनयेववु थुमेचवाय्गुब्लोंक्षयेनजानपदराजस्थां वशि
ष्टनपदराज्जालंनन्मंबंनत्रमंदंस्येनम त्रियोवालाङ्ग्हस्ना राजोनिङ्गोनलेम्येरे कदाश
लामहेस्नामंपीनंकोष्णोयवाससम सवेभवणहस्नब्रकिवोटकणकोन्नलम् कोस्ना
भाभवणाष्णामकंदपेशानसेदाम थुमिशकेसमायालराजाइढ बिनाननं शवेनह्वे
पदववुलस्नाणलदणान्वनम रामकदाबाइदामःथ्यानेवाकदामवेन इमनस्क
धियुमवेवध्वथुबासिना नेदानोथ्युम्येनाराजाकिमथ्येवावेविनयव समवेथुम्के
थ्रायाध्वत्रराजावनेहने वदपेत्रयशाह्वनथाणमेचिहमानदपम् थेनाह्विनेदपेड्ह्म
वैकेयेसमङ्गन देविकैकेयवयस्नकिंराजाहथपनेनघाः नानाहकेकेयीराजा
राजोनिङ्गोनलहवाव रामरामनिनाम्मेनिरामसेवावविनयव थ्रनाथवसलनोजानेः।
राजोनिङ्गोनलहवाव रामसानोयशोह्वनराजाइह्मामिवमोनि समवेत्रवाव ग

श्री रा॰ श्री
३३

33

श्रुत्वा सा राजवचनं यथोक्तं साक्षामिभाषिति तस्य तां मे त्रिणो वाक्यं राजा वचनमब्रवीत् रामं त्रियामे
वह्यास्मि शोकमानय सत्वरम् इत्युक्तो निर्गतो नासुमंत्रो राममंदिरम् प्रवावितनष्टवृत्तिं हेतय राम
तेनैनमब्रवीत् शोकमारा स्वभइ ते रामराजीवलोचन पितुर्गेहं समयासार्थ राजा ह्याह हि मे
क्षति इत्युक्तो रथमारुह्य संभ्रमान्वरितो ययौ रामः सीतयाभिनासार्थं लक्ष्मणेन समन्विता मथ
के ते वसिष्ठादीयथपन्यवचनुवाणिना पितुः समीपे सरामनेन नामवरणापितः सामसालिस्य
ते राज्ञा समन्तोयममभ्रमः वाहुभ्यां सार्थं रामेति ह्लादो मध्येपपातह हाहेति रामेतो शोकेमा
लिंग्य सान्त्वे वेशयत् राजानं सपृद्धीतेन ह्लाशा शक्ष्योभ्य सर्वेयोषितः किमेतज्ञोदनं मितिव सिष्ठो
विस्मयापन्नो रामायप्रक्षि किमिदं राज्ञोदुःखस्य कारणम् एवं पृष्टाति रामं सा कैकेयी राममब
ब्रवीत् त्वमेव कारणं ह्यस्य राज्ञो दुःखा शोकयोः किंचित्कार्यं विनृपमामक र्तव्यं त्वपुनर्हितम
कृत समं श्रुत्वा तं राज्ञा नं समस्या वा रितमम राज्ञा वरद्वयं दत्तं मम समरे पुरा तेन यो जन तत्स

33 A

वैवक्त्वं वालजनेनेदृशा ममपापोशोचन संवर्द्धं पितुर्वेत्तानमहोसि पुत्रशोकेन तस्मात्त्वं त्रायये नेवम्
कापिता गमनकृतो रिनेश्रुत्वा शूलेनाभिहतो यथा हा पिता कोकिके योशाहूकिमामेव शुभा
यमं श्रीरामः पितृव्यसनो विनेदासीपि वैदेहमुल्लनेविषम सौभ्रातृ देव्यकौसल्या राज्ञः
वापितृजाम्यहं मं पुत्रके याहि कृतनेपितृकार्यमुत्तमं उक्तो करोति शापुत्राः स्वमध्य
मं तं सत्त्वा उक्त्वापि वैवं कृतेमपुत्रो मलत्वयो नु श्वतः करोमि तत्सर्वं यन्मामाहपिता
महाः सत्यसत्वकृता मेव वासा मादृनामि माथवे इति वाक्यामिता माश्रुत्वा वक्त्रैथ वक्रुम
रामनरमिहकार्ये भावात्सम तामुये मेवं भूताव शुपवीभिवन्तव्यविधि यासम श्वपरीण
ववोनु श्रावीर वासा जनोपवः वनश्रपादृशाश्वेत मस्यवपेनराजस्या कौसल्यायाय
माजाते पूर्णदृमहशानन्तो नता ग्रामसहस्राणिवहलनम्पा तदा वुहा हव वर्मानिवव
एताने वासामा सिवर भोगु भा पालिम वसनेषु नयाविधायायास्तानं तं शुश्रूषे नेग्रहशाहरामं

श्री ग्रं ३४

34

निरमनाङ्गामहन्ताये भरणाद्गरतोनामलक्ष्मीणोलक्षणान्विताः शाङ्गधनेश्वाचूहेमारमेव
गुरुरभावत लक्ष्मीणोरामवृहणशाङ्गवेनोमरनेनवद्दहोभयस्मरतोलोणायपशानुस्मा
रतः रामस्नलक्ष्मणोनायविविवालोलयालया रमयामामपिनशोवहितेस्तद्भावि
तैः भालोस्वर्णमयाश्वयंश्रीणमुक्ताफलप्रदम केटरत्नमलेखातमफ्होपिनुखा
विते कणेयास्वर्णमपवूरत्नजेनस्वतालकम शिजानमलेसजोभेकतिस्वङ्गाग्रगु
नेमैनवक्रालनश्रावनिहनोलमाणग्रभम श्रेगनेरसमाणानेभालकानवुसवनः ह
हारश्ववथ्याराज्ञाकोसल्याप्रभुरेनरा भाद्भमाणाहृशारथ्योरामसहेतुचामस्कृत ध्या
ह्नयादेत्नहोदेनश्वनानायानेलोलया श्रानेपत्नेवकोसल्याग्राहृसामस्मिनास्वनम या
वनिपिनशाकोनिस्पहयोगामवनेगेतिम श्राहस्नहृणमायामतुकनेसोकितपाणिना कि
विहृहोनाकवलेश्वनेस्वपलायते मेवमानेरसहोहाजनगरानेरकाम्रका मायावालवा

34A

पूर्वं त्वाम्मृगमांसम्यग्भ्रते धृतं देवासमागमे त्वच्छमं स्वनुभोजनः पत्निदेवापितुर्लोयाकार्यं
नेकत्वे मर्हसि राज्ञानलजेनेवक्केवामेवघुनेरन श्रीरामः भवतस्सैव राज्ञस्माद्दहेगा।
क्षामेदेदुकाव किंनराजानवभ्राहमनुजानातुकारणम् श्रुत्वेतनामवचनेदृष्टा रा
मेघुवर्मितम श्राहराज्ञारव्यारव्याद्वाविनोद्वाविनेवचः स्मोजिनभ्रान्तलस्यघम्रकार्ये
पुरुद्ध्यातम निरत्यमारहानेस्वाजेपापनेनेभवेत पवंवेदत्तनेवसे स्मशोऽइखुनो।
दन दैत्स्काद्दललंतनश्रोविलला पूलत्यसरा हारामहाजगन्नायहामममश्रागावुत्तम मो
विस्तरकथग्रोविविपिनेगोतमर्हसि इत्यरामेसमालिख्यसुकुकेलोलहरोदह विस्मा
नयेनरामः पितुःसजलपाणिना श्राथाम यामासशोत्तेलपावितयकोबिदः किमव
हवितविभोराजस्त्वासवमेनुजः श्वहेपलसोमिलोयमन्यायाहासितनपुरम राज्यात्
कोरितुणमोक्षमम राजवतेसत्ना तंनसपालतेदेवकार्यवापिमविष्यति कैकेया।

श्रु०
रा० श्रु०
१५

35

श्रुत्वैवं राजेन्द्र देवा सोमहागुणाः इत्यन्तैगतेमिश्राम्मियेतनेमानुषोज्वरः सेभाव्यसोपरि
तत्प्रात्रमिषेकार्थमागताः मातरंवसमांशवासिश्रवतोयवक्तान्नुकोसम् गगनस्पृशोवरि
वातशयानोसवविवलम् इत्युक्तावतरिकम्ममातरङ्हमायया कौसल्यापिहृदःश्रुत्वा
कृतलोनामकारणात् हृतमेवकावयामायसवललभोज्ञादयोयतम् ध्यायतोविस्मयक
तमनसामोनमास्थितः श्वतस्पमेकेयणविस्मकाशितिरलसवीनिशायसवरूपम् वि
शेषसंतेस्मयेलस्त्वैमभावयतोऽपरस्तोरायम इतिश्रीअध्यात्मरामायणेबालकाण्डे
द्वितीयोऽध्यायः श्रीमहादेवः गतेतस्मिन्नाराद्देवरामेसुजनविस्मयः कौसल्यारो
घयामासमामायसम्भवादिनम् एकदेवेरामनामेषोवहिर्हृदेहवश्चारयत् रामलक्ष्मणवि
ह्वलात्मानिरूपकेमवेदयत् सम्भवग्रहपसग्गागात्रनीलोत्पलश्यामविम भेदश्च
निवश्राहमिहनत्वयादितः रामःप्राहनमेमातस्मुजनावसरात्कृता देवकार्यमेता

35 A

शोकं मम कारोऽपि मिताः कैकेयीवरदानेन मम सत्येप्यपि ता मम भरताय ददौ राज्यं मम चा
रण्यमत्र मम चतुर्दश समास्तत्रोषित्वा पुनरिमं सह भ्रातृभिः पुत्रैः भ्रातृविना भागतं मम
देहि ते नक्षत्रावमहं सो हि गतान्सहितेनापुत्र दत्तमेन भाद्र मे सह दुःखितो दुःखमागरमेस्थिता
पतितमवद्रतमसत्यपासिवर्जवेसाममपि लादिहेतान वरणार्थं वाज्ञीविनयान्द्ये नकपम यथा तो
बालुकेवसिसमुत्क्रातिहेन कृतविद् नेष्यवध्यावन शक्तोस्मि तत्र गाणाश्रितेसत्यनम भरतायद
मम भ्रातृराज्यं नसत्रयमनुसन् किमर्थं तु वनवासाय तो मात्राऽमपातिश्च याः कैकेय्या वरदानाता ।
मवेस्तिवात्रयक्षत्र नपाकिमपराधं हि कैकेय्या वानरपसत्व पितातः कयपा बाण मतथा
हमपिकानव पित्रा तोऽग्नी वनेगतेन वाचयपयमहं स्वतनम् यदि राष्ट्रमिमहाकावक्ष्ल्लप्यपा ।
दयवाक्यना नदावाणान्यविसंत्यगाछामियमसाप्रतम् लक्ष्मणेनापिताश्रुत्वा कौसल्या
वचनेहषा उवाच राघवं वीसास्वरहाविजगत्रयम् उमवक्षानमनसा कैकीयीवशवर्तिनम् ।

श्री
ग.त्रि.
३१

36

बुद्धानिहानिभरतेनहं यमानलानपि श्रवणश्रवणमीशौर्यलोकांश्वरहनाः पुत्राः रामलोम
भिषेकायजरूयन्नमसेदम यन्नष्यार्गाहरेनत्रनिहन्याद्द्वेकारणात् यदिस्तुवंतिसैाभि
त्रिमालिंगपरत्रुनेदनः उवाचप्रहसन्वाग्मीसर्वशास्त्रविशारदः श्रीरामित्रशृणुदेलक्ष्मणा
मेतन्हिनरनः ज्ञानामिसर्वेनेमतेकिंनतेममयोनहि यदिदेहप्रनेविश्वराज्यदेहादिको
वयत यदेहसनेभवेतत्रश्रयायासस्फलंश्रम भोगामेचवतान्मृतविपलेविववबला श्री
पुत्रापिप्रमेनप्रलोहस्यंजलविंदुवत् यथाव्यालगलस्थोपिभेकोदंशानुपेक्षते तथा
कालाहिनाग्रस्तोलोकभोगानशाश्वतान् कुरोहदेवनुहकमनुत्रशरीरभोगार्थमहं
निशंनरः देहलग्नपुत्राम्रहघासमोहनेकोवाऽभोगपूर्वध्रासभुज्यते पितृमातृसुतभ्रातृ
भार्यावंधादिसंगमाः प्रपायामिवजंतूनांनद्यांकाष्ठौघवत्सलम छायावल्लक्ष्मीचपला
प्रतानानाहलेभोगमिवरस्थकंवच संप्राप्तमेसौख्यविमाप्तुरमतव्यापिजनेनराभिमानपूर्वः

36A

देहस्यस्वप्नसदृशामरागोमारितेज्ञत्वात्ः गंधर्वनगरप्रख्यान्दृष्ट्वास्मामनुवर्तते श्रायुर्मतीयाः
नेदृश्यारारित्यसनातागाते: इहाम्नेघोजनानस्तुकथंविसन्नवद्धते. सथवादेवसमेवा
त्रितिसेवमुद्रणे: मृत्मानवपत्नेवकालवशेनयश्यते ४रह्नणेहरनेवमाप्रज्ञामय
होवृवव सफनाइवगेगोनाः शरीरवृहस्यमी जरायाग्नोवृश्चनानज्ञम्यसेवानिदृत्ते स
मृतेहवपानेवसमयमश्रम्यसाते देहोहंभावमापन्नो राजाहंलोकविश्रुतः इत्यस्मिन्म
नेतेजंतवंनेविद्धास्मेजिते वोगोस्थिमासविहसूत्रेनोवक्राहिसंभवे विकारोपारिणामो
वदेहश्चात्माकथंवद इमाम्यांसयमवाज्ञाकारदत्यविश्वनिलनाम देहाभिमानेवा
सर्वेलोभाशुद्धभवंतिहि देहोहंयतियावद्धिविद्यासप्रकोर्तिता नाहंदेहश्चिदात्मेति
निष्ठांद्विविद्यांतिभएयते प्रविद्यासंसृतेर्हेतु विद्यातस्यानिवर्तका तस्माद्यत्नान्दयाकार्या
योविद्याभ्यासेमसवदा कामक्रोधादयस्तत्रशत्रवाशत्रुसूदन नत्रापिक्रोधएवाला

गी॰
टी॰ गी॰
३७

मोहितविज्ञानाय सर्वेषां येनाविष्टो मोहयति पितृभ्रातृस्वसृसखीन्नाशोद्ध क्रोधश्च लोभमनस्तापक्रोधा
संसारवैपतनम् पर्यन्तदायकः क्रोधात्तस्मात्क्रोधं परित्यज क्रोधमेवं महाशत्रुन्त्सर्वेनाय
लोकनृत्यं संतोषो वेङ्कुनववनशान्तिर्वहिकामयुत तस्माच्छान्तिभजस्वाद्यशत्रूपर्वनिवर्ते
ने देहेन्द्रियप्राणमनोबुद्ध्यादिभिर्विलक्षणः स्वप्रकाशानन्दः स्वयंज्योतिर्निर्विकारो नित्याकृतिः
मात्रदेहेन्द्रियप्राणैर्भिन्नं वेनात्मनो विदुः तावत्संसारदुःखौघैः पीड्यन्ते मृत्युसंयुताः तस्माद्
देहेन्द्रियाभिन्नमात्मानमिदं भावय बुद्ध्यादिभ्यो देहमपि भवनेन समाधिना भञ्जशत्रुम
हिवेक्ष एवाशयमेववा प्रवाहरूपनित्यकार्यं कुर्वन्नपि न कुर्वन्न वाहिस्यैव त्वकर्तृत्वमात्मा
हत्वापि नावद्ध प्रत्नः स्वच्छस्वभावमेलिप्यते न च कर्मभिः एतत्सम्यगाहितं कृत्स्नं हित्वा हित्वा
कृष्णमर्वचा संसारवन्धविनिर्मुक्तो भवेत्कथ्यावत त्वमपि हमयाहितहितमिभावयातस्य
प्राः समाराधयतो हरस्य नन्दः शिवः प्रीत्यर्थोविरम तस्मै कुरुत सर्वदाः कर्ममार्गानुवर्तिनाम् ।

37A

यथाश्रवाह्यष्टोतितः श्रवनानेसह्निलस्था चतुर्देशासमासेव्यात्तनार्थमिवजायते श्रन्नमसमस
स्तमसद्दः स्वेमेत्यज्ञस्तवतः पूर्वेवेत्स्वावमेवासोभविष्यत्यचेतेमम इत्युक्त्वा सदेवकामः
पारयोश्चयत्तस्त्रिरम उन्यायाकेसमाविश्वपश्यस्त्रोभिवचोभितेश्चयत् सर्वेचदेवाऋषयः
शक्राविश्वगिवादयः रहतेतेभासरायोतेनिहतेनेइयायुतम इतिप्रथ्यापयाम्यासम
प्रासैत्यपुत्रःपुनः लक्ष्मीणापितरारामनुवाहमीकराङ्करः ग्राहरामससमानस्तस्या
शृयोयचवयाहतः यास्यामिहतोरामसवाकेतेनरोहिणा श्रचरहगौपुमारामनौचेत्
गोलनस्त्वहम् नष्टेतिराचेशोप्याहललस्माया हिमादिरम् श्रतसैतानरादानतनः स
लापतिविभुः श्रागतेपतिमालोकसोतास्मितभाविणी सर्वेपादस्तसलिलैःपादेश
दालभक्तिः पश्चत्पतिमासीतरेवकिमोतयाविना श्रगतोसिगतकचचचस्तव्यतेहे
वाजतः वादित्राणिनयायेतेकिचोदारिविवर्जितः प्रासेनराजसर्हेतःसधमाहागतोसि

श्रु॰
रा॰श्रु॰
४४
38

किम् इतिस्मसीतयापृष्टोरामःसस्मितमब्रवीत् राज्ञामेदत्तमुक्त्वाराज्ञोदत्तंसुभेलितम् व्रत
मस्यालनार्थायशोत्र्यासामिभार्गावेत् श्रेष्ठेवयासामिवनेनेदशुश्रूसमेपुना शुश्रूषाकृ
तममातृःत्वमिथ्यावादिनीवद इतिश्रुत्वेतेश्रीरामसीताभीताब्रवीद्वचः किमर्थंवनवास
तेपितादत्तेमहात्मना नामाहत्वामकैकेयःराजाश्रीमान्दशरथः भरतायददौराज्यंवनवास
ममानघ वदतेशासमासन्तेवासामेकिलयाविताः नयादेव्यादशरात्रिसत्यवादीस्यापप
पृतःश्रीरामस्मिथ्यामिमाविज्ञकृतभामिनिः श्रुत्वानद्रामवचनजानकीश्रीनिसंयुतः श्रे
मत्रेगामिथ्यामिवनेयस्मात्तमेयाम इत्याहस्मावितामातनेवराघवचोवितम् मातारामाहश्री
वाक्यीनःस्वपिलोघ्रवारेतीमू कथंवनेनानेथेहवद्व्यालम्रगाकुलम् रात्रसाकोरद्रा
पाससमन्वमातृघमभजिताः सिंहव्याघ्रवराहाश्रमेवनिसमेनतः कद्रम्बलफलश्रा
लानिभाजनार्थेहम्मयपम श्रुपानयेजनानिविद्यतेहरकाराघन कालेकालेफलेनापि

38A

निषेव्यन्ते नखसंसृताः मार्गा नृत्यपत्रेन काणिशकैरनेकैः कण्टकाविष्टाः गुहागह्वरसंबाधं शिवारं
धनातैरपि ष्वतम् एवं बहुविधं दोषं वनं देहकुपीडितम् पादन्ग्राहरणं शीतव्याधिशीतवातातपा
दिवत् राक्षसहीनं वनेदुस्सहं जीवितं हासि सीताविरात् तस्माद्दुःखतरं देहविद्धि शीध्रं वनमिमा
नः राममस्व बवनेवाशोत्राद्भवममाविताः प्रस्त्रवाचस्वुरदुःक्काक्लिविकोपममभविता
कथं मां निस्नमात्रं कुथम पत्तोपुतिवनाम् वरनव्यामसदाबोमाय मसोसिदयामसा
तत्समोपीधमिन्नानाम्कोवामारश्यापिष्यति फलमूलादिकंयधानवमुक्तो विशाषनम् तु
देवाम्रतनल्यमेतत्पश्चाद्वरामहम् वयासहहुरत्यामेक्ष्णकाशाम्बकुटका पुष्पा
म्वरणनुल्यासमभविष्यतिनमेशयः सहतोक्लेशयैनेवनमयकापेक्षोपिता वाल्पिमा
वेषकाक्षिन्ग्योतिशत्स्वविशारदः शाहमविपिनेवासः यन्त्या सहभविष्यति सम्यवादी
हिजाभूयाद्ग्निस्याश्रमिवयासह श्रुत्वा किञ्चित्स्ववस्त्रामिस्य श्यामानयकाननम् रामाया

श्रु॰
रा॰ श्रु॰
१४

39

नानिवृत्तस्तत्क्षणान्निवृत्तिमितिदिने सीतां विना वैरामो गता किं कर्त्ता चेत्‌ द्रव श्रवनस्य पाराशिष्या
मिसवेष्यानलम्हायन्ती पारिशाहुसिमाम्याष्क्राज्ञाणां क्लिष्टाप्सिन्तेगना इतिसमतिश्रप्यत्तान्नासो
तयारत्तुवेदनः सभुतोह्वविशाश्लत्वतेशीघ्रमयासह शुहयत्नेश्रयसाशत्हारायामरण
निव ज्ञालणेभ्योपर्तैसर्वेदत्ताणाद्याम्हेवनम् इत्युक्तालक्ष्मणेनाशु हिलानाहूयभक्ति
ना रहोराद्रावांहृवपालयनानिवत्राणांविद्यानिचभूषणानि कटकमवद्याकानिशीलव
श्रोमृत्ताह्निभ्यादत्तवेशाकेहः शहयत्नेसदहोसीतानृवासांभरणानिच रामोमातृसेवके
भ्योयतोविदत्तश्रोवद ख्वकृतोपुरवासिभ्यः सर्वकोभवस्यच पोरजानपदेभ्यश्रबाह्म
णेभ्योसुहद्भ्यः लक्ष्मणोपिस्वामिज्ञानकोसुल्यासमर्पयत् धनुष्याणिसमाकाम्यरामस्या
ज्ञीविरणेज्ञा रामःसीतालक्ष्मणश्चजम्मुसर्वेनृपालयम् रामः श्रीरामः सहसीतयालक्ष्या
देयगाह्यश्वैनसाकृहः पोराजानपदासर्वेकानकहमाः मानेस्म्बहेतयन् शृणामकामसह

मेस्मिन्विष्णुः कैलासे शैलमस्ये पदा यादृङ्नाम पवित्रनाखिलञ्च सर्व्वापापहं नेसर्पिणः इति श्री
मदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे अयोध्याकाण्डे नवमोध्यायः महादेव उवाच ओं श्रीरामेणानन्तगरिहृदिशमागौरामे
वन्नामकोमम् लक्ष्मणेन समं वीरस्तु तमस्येव परमस्मरम् कैकेयी याच वस्त्रानारिश्च नाह वसम
न्विताः चन्द्रवान्नास्वगार्ध्याम समं सपार्थिवसुतनम सीतेहनोरनञ्जकामीतृसमसमन्नताञ्जनाः
कैकेयी वा कपंडुहा राममसमस्रूपकरम विवाससमामासकप्यहृत्वाकमीनिवृत्यपीः हा
मेनानाङवासस्त्रगाश्चामीयेवकानन्नम् यत्र रामसमभार्यापश्चलावधेयोगनेमिमृशेव या
स्पन्नज्ञानकोमसवैपादृवारणगाश्चामम् पुनिकलाविन्द्रोहदृशाज्ञानकोलोकस्वरी सा
पिपादेनगाङ्कलोजनसरोमुनाहना रामोपिपादविरलगाज्ञाश्वादेविवर्जिता गच्छतिह
त्वयाविभ्रसर्वलोकेकस्वरं ज्ञानसीकेकोयीनामेवज्ञाननाशविनाशिनी रामस्यापिम
वेदहत्वंसीनयायादश्चावतः वनवासोविधिरेवात्र पुण्यपतनोगिद्दुपैलाः इति दत्त्वा झलेहेरेसा

गु॰
का॰ व्यू॰
४॰

40

भूतो ह्यनिर्गुणात्मा ब्रह्मा बै वामदेवो महेश्वरः भूतो समस्तमप्यसौ मानसो ऽपि च वामदेवाः सौमो वायुर्वैश्वानर
ता एष रामात्मजो विष्णुर्दिनायकस्सुरः एष मा जानकीलक्ष्मीः पीताम्बरधारी विष्णुता ब्रह्मा
शेष स्तम स्त्रिनिलस्य गणेशस्य प्रसभे भूते एष मायामहेश्वरी कुमारतारकान्तकारी च एष पक्षिराजो गरु
डो ह्यलाभुर्विष्णुभावुका सर्वाविहलस्याविष्णुस्त्रिजगन्मतिपालका एष रुद्र सममर्दवता
नाशलयकारणं एष महेशोपु राभूताभक्तैवैवस्वतेभवेत् नाग्नरात्मलयस्मातेयातयामा
मतश्चवः एष इन्द्रमघवानाशुर्वैमुदेरैरावतलेवाते एषप्रागाचन्द्रहिंकुमेरुपश्चेतनुम महा
स्मात स्मात ज्वलयश्चकेराभवेत् लोलयामासमहाप्रतापकाली रावणुत स्वः नमसिंहवपुषं
नाशह्यालवरापुत्रा त्रिलोकेकैहके भवाप्रवयामास तेनवेः पुत्रवाक्याहेहपाला रिमा
हवतापुत्रा वामनतनयपामास्यवाहूयवा बिरजना ह्रहोत्तेवुयभूभारहेति भोगवाम
वेन एष जगन्नाथयतानी रामभगवानः एव नारायणस्मरे सि कोटि शोनेहनिष्पति ।

40A

मद्भ्येनैवममांतिनस्माहिहृद्गात्मना राजादशरथेनापि नमारादितोहरिः पुत्रत्वको
द्वियाविष्णुत्वरापुत्रोभवेतहरिः सएवविष्णुश्रीरामो रावणादिवधायहि गजायैवव
रामोलक्ष्मणात्महाप्रज्ञवान् पुष्पासीत्तदाहरेद्रायोहहिशिस्थितमनकारिणो राजमुपैकैके
पैवापिनात्रकारणमेवाहि पूर्वंयातेरराशाहमृभारहरणायच रक्षोक्षमाहरवंयमाहः
क्षुगामिष्यामिहंवनं श्रुतोरामस्तदुर्घशपाविनातिजनवालिशाः रामस्तरामिनियातिसंज्ञपति
मवजोभुवि: तेषांमरस्तुभयातीतिनभवेतिकराचन किंतुनत्स्यरामस्यहृदयेशोकम
हात्मनाः रामनास्त्वेवसुत्केस्यात्कैलोनान्यत्रकुत्राचित् मायामानुषरूपेणविडम्बइतिरा
लोककत्व भक्तानांभजनार्थायरावणास्यवधायच राज्ञाचाभीष्टसिद्धयर्थमानुष्यंवपुरा
स्थिता इक्ष्वाकाविरामाख्यमहाकेवमहात्मनिः श्रुत्वातेऽपिद्विजाःसर्वेरामस्तत्त्वाहहरिं
विभुम् जकुःहतांसंशयंयेयिरामसेवानुचितयन् इयवैश्रुतात्वामंत्काःसेवांरामसौमयोः

श्री॰
रा॰ श्री॰
अ॰
41

तस्यारामेहह्यभक्तिर्मूर्ध्निसर्वेवस्तेवाहमूर्ध्वकम् रहस्यंगोपनीयंचसर्वंवैराघवप्रियः यंमुक्ताप्रया
यौविश्वेत्तप्रियामपूर्वविभुः ततोरामसमाविश्यपितृगेहमवारितः सानुजासीतयाराम
कैकेयीमिदमब्रवीत् आज्ञाप्यतामयमात्मायसेसमस्तावनम् गतेकृतनृपियःशोकस्मा
ज्ञापयतनःपिताः इत्युक्त्वामहर्षीत्याभयवीवाणिसूचनैलस्वयं रामायलक्ष्मणायासी
तायैचपृथकपृथक् रामस्तुवस्त्राण्युत्सृज्यवरशाचीराणिपर्यधात् लक्ष्मणोपितथ्यैव
कृसीतातन्नविजानती हस्तेनदशीवारामसलज्जयासुवेमदत्त रामोरदशीवासुवेमेमे
बकेपर्यवेष्टयत् तद्दृष्ट्वारुरुदुःसर्वेराजदारास्समंततः वसिष्ठस्तुतदाकर्णपिधायचततस्त
पदुषा कैकेयींप्राहदुष्टेत्वंरामएवंतयाकृता एववासाःप्रहृष्टेवसीतायाःकिंवदासिमे
वेदरामेसमम्वनिसीतानाभकामपतिव्रता दिव्याम्बरधरादेवीसर्वाभरणभूषिता रमय
तारामरामेसहवनवासिनी राजादशरथस्त्वाहसमंत्रंरथमानय गंषमाहत्या

41A

कैदृशं च वनं तु विपश्य शकुन्तारामममालोक्य सीतां चैव सलक्ष्मणाम् इत्यादि प्रतिनाभूमौ
हर्षोदाश्रुपरिप्लुता आरुरोह रथं सीता शीघ्रं रामस्य पश्यतः रामः शरासनं कृत्वा धिनं
रथमारुरोह लक्ष्मणस्तु अनुमुगले यन्त्रः खड्गास्तु गतं यथा सुमन्त्रोप्यारथमारुह्य चोदयामास
समारथिम् तिष्ठ तिष्ठ सुमन्त्रेति राजा दशरथोऽब्रवीत् गच्छ गच्छेति रामश्च प्रचोदितो वादितो चोद
यद्यथम् रामं दृष्ट्वा राजाभिजात्ता वृष्टिभिः तापन्ततडिविः पौरास्सबालवृद्धाश्च दुःखिता आसन्तु
भेः तिष्ठ तिष्ठेति निरामं मतिको यं नोवयमायपो राजा हरिबास्य विवेमो नयं तु रहां प्रति के
तस्या यारामसमानुरिमाहृ परिवारकान् किंचित्कालं भवेन्नत्र जीवं देहा खिन्नस्य मे शनैः
कुर्यं न जीवामि विना रामं विनाकृताः ततोऽरहं शविशेषकोस्मृस्या यायपान हृ स्वहित
श्रविरां वुञ्जान्तुसौमेव वनं नात्सिंवाव रामस्त्वमममानीरेगत्वानव श्रावसमन्तस्त्वसु जनं
श्रशानिरा हारो हत्तस्थले त्वपश्यमोः सीतया सह धर्मात्मा यनुष्यागाक्तलक्ष्मणः पा

श्रु°
रा° श्रु°
४२

42

लयामासयर्मेज्ञोत्वमेत्रेयामसंविताः पौरामवैसमागामसिंनामस्पर्शाविस्तृताः पुक्रोरामेपुरा
नेवैनोवेद्रस्थामहेश्वरम् इतिनानिश्रयेज्ञावानेषेरामोनिविस्मिताः ताहेरास्थामिनरामेमते
वैक्रेशाभानीना भविष्यनीनितिक्षिप्तम्हसत्रमिदमभवीत् इत्यानोमेवरास्थाम् समेत्रय
मातय इत्यास्यास्त्राः स्वमेत्रोपिरयवाहेवपोहयन् श्राहत्वरामः सीतावलक्ष्मणोपियघुड
नेम् घयोध्यामिवृहेरानावाकिंविहरेपुनयेगुः नेपिरामेमहहैवशात् हत्यायद्वाविता ६
रयोनेमिरातेमारोपशयनृत्तिपुरययुः रात्रिरामेवसीतेनधायेनलस्यरवृहम समुत्रोपि
रयोशुणीवेवारयामासमात्रम स्फोतोजनपंसयशपशाः समसीताममममविस्म गंगानोदेसमा
गक्केगवोनाविपूरताः गंगाहस्थानमस्करूनस्तावामानेदमात्राः शिंशिपाहस्तवलेहि
निषमायरवृत्तमः वनोस्तहोस्तनेस्तृतारामः गमसहास्तवम स्तिवायेस्वामिनेदहहषोवणे
ममःयतन फलानिमधुपुष्पाणिसहावामक्रियगुताः रामसपावेविनितयगंडेवयपनङ्क

42A

गुरुं च तोष्यानिन्द्रगोनाथ वागमिष वजे सं पृष्ठ ग लेनामं गहा प्रांजलिरुवाच । पप्रच्छ हमय
मेजन्मने भाद्र लोकपावनम् । वधू वयमाने वः स्वर्गे गवसु इह नेष्टा स रामसेने नेलकाकौ
रामिरवृदहह नवदेवेसममलनुपालया सारवृतम श्रीगच्छदेवनगरेपावनेक्रतमेरहह ।
मरहणफलमूलानिवस्थंम विनानिमे श्रुवरहनणि पूमनवेरामसमेहरञ्जेरह रामस्वमा
हमश्रीनोववनेस्वरएमे सखेव नञविशेशरहप्रामवर्णानिनवपूववदस्वमरूननेमुजफ
लेषु लाहिकेनव रामं सम नन्ने समर्वं नस्सुलामेविवलभाः वरतारेममानायजनराम्भं क्रस्मा
दयाव वंवृपूलस्मणो नाथसहितो रघुनेरवः जलमात्रेन सम्प्राप्य सो न यामसहरावव ॥ श्राप
नेकृष्णापूरणे शयान लक्ष्मणानहि उवाच सतवनगराश्रमारावेयथाशुरा स्वशायनत्रवेवृहस्या
पयंकद्वयमलते ननोविह्वरेपविरस्तवायंसवाणनणोवयपासलूलक्ष्मणः रवनरामपरिनाविव
पश्च्यतेनमायंममरामणोन । इति श्रीअध्यात्मरामायणे अयोध्याकाण्डे पंचमोध्यायः ॥ श्रीमहादेव ॥

अ॰
रा॰ अ॰
४३

43

गे स्वस्त्रं रामं ममालोकय दुःखसमुपस्थितम् लक्ष्मणेनाह विनयाभ्नीय पश्यसि राघव शोषावेक्ष
शत्रुघ्नोऽपि सलक्ष्मणोऽसि नयाम हृदयशोकं सर्वपुंसां भवनोत्तमे कैकेयीरामहृदयस्यकार
णो विधिना कृता मत्कृतोद्युद्धमाश्याय कैकेयी राघ्नमाविशात् तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणमाह सस्मितं
रघुवरो मम कः कस्य हेतुर्दुःखस्य च हेतुः सुखस्य वा स्वपूर्वार्जितकर्मैव कारणं सुखदुःख
यो सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा अहंकरोमीति वृथाभिमानः स्वकर्म
सूत्रग्रथितो हि लोकाः सुहृन्मित्रार्युदासीनबन्धुमध्यस्थबंधवा स्वयमेवाचरन्कर्मभोजन्तत्र
नैवान्यथा न मे भोगागमे वाञ्छा न मे भोगविवर्जने आगच्छत्वथ वागच्छत्वभोगवशगो भवेत्
यस्मिन्देशे च काले च यस्माद्वा येन केन वा कृतं शुभाशुभं कर्म भोज्यं तत्तत्र नान्यथा अलं हर्षा
विषादाभ्यां शुभाशुभफलोदये विधात्रा विहितं यद्यत्तदलङ्घ्यं सुरासुरैः सततसम्यक्स्येनैव
विहंगमं यत्स्यन्दने लक्ष्मण दृष्यमेतद्दिजवनामलेप्यरवनाद्वेवन् ह्यदास्यतुत्तरहृदवद

43A

स्मारे परिस्वतैंश्च दृष्टमनोमेशु पुण्ये शोभ्यं तेजेलयं केवल तस्माद्वैरोणविद्रोमसः ह्वानिहोपयावे
पु नमस्तेतैनमस्तेनिसर्वमेघेनिभावता गुह्यलक्षणयोगेन भाविनो विमलेन मः वश्ववा
मामतिलके महाश्वानामुमाहिता इवावशोभेसहढेनावमानवैमेसावे कृत्वा हृदयमववते
निघाहाणियतिरिदे स्वपुमेवहढेनायेमानीयशुभलक्षणाव स्वामिके दैवीतां कासीना
शुभलक्षणेनच वाहयेत्तानिमिमार्यमहमेवसमाहिता नयोनिभावगामीनामारोप्यशुभलक्ष
णेष गससमहस्तावालेभ्यस्थंवाहृदहयस्तुता श्रापुयातेसमानीयलक्षणाण्याहरोहव गुह्य
लेवाहयामुसत्तानिभिमोहितालवे गगनमण्डेनागांश्रापेयामासजानुकोम् देवितेरा
नमस्ते स्तुतिहेतावववामस्ता रामेणमहिताहृतालक्षणेनवपूजये सवामासोपहाराश्व
नानावलिभिराहृता इत्युक्तापवसकुलेशावेकतोयत्नमत्नः गुह्यापिरावृद्धेशाहगामश्रामि
नयासह पवजातेहिरातेजेहनेविमाणात्स्वजामिहम कृमानेशाहववतेश्रीरामस्वमयाभवत

श्री॰
रा॰ श्री॰
४४

44

पुत्रदृष्ट्वा समासीनो वा रेडकेपु, अरण्यमृषिम् श्रातुमास्परिं स सं नमः संमं ममभाषितें इत्युक्तो लिप
वोभक्त्ये समाश्वासितुनः पुनः निवर्तयामासराज्यं सोपि कृत्स्ना अरहेयया नत्रमेध्य स्त्रगोहरवाप
क्लोहवाचयोत्रयः भुक्त्वाहस्तनुलेस्वस्त्राः स्वावसमासलनोनिवम मनोरामसवैवैदेवाललक्ष्मणौ
नमसमन्विना भारद्वाजाश्रमपर्यन्तावाहित्यपास्थिताः नत्रेकेवत्ककेहत्वारामः श्राहवेदेव
टो. रामो राघवः सीतालक्ष्मणाभ्यां समन्वितः श्राम्लवहिवनमतिलभ्वत्रामुनिसर्वयो
वेङ्कुवासहसागावापार्योपनमोमनेः स्वामिन्त्रामसमासमववतावहिवरास्थिता सामायो
सान्वसञ्जोमानाहसूदेवमन्विभा भारद्वाजायमनेयत्नायपसपूर्यावन्दन नत्रवासहसे:
सूर्पयभारद्वाजोमनेश्वरः रहेनाश्चवयाचेवरामस्वामीयमायत्तो हहभामखेतानायम्
नस्त्रवासलस्मणाम् श्वाहमयणीशालाभोरामराजीवलोचन श्रीगच्छपारस्त्रसाधुनोर
रथवेहत इत्युक्ते भरद्वाजमानीयसीतयासहरावणो भद्रामपुनःश्रजायेवावस्कारनिथिमत्.

५५A

ग्रायात्हेतयसायमंयातोप्मितवमेतामात् ज्ञातेवामतमतेतेमृतेयागामिकेवयव जानामि
वेसर्यरामावेमायपाहृतमावृषम यरर्थेमवतोर्गैमिश्रार्थ्यैवोश्वलणगुरा यरश्चैवत
वामस्नेयत्करिष्यामिवपुरा जानामिचातहष्यहेजानृपावेहृयामनात् द्वःश्चैश्वरवा
किवरेयकनार्योहेरख्वतम यत्नायश्पतिकाह्वातस्पुहषशाहृतेनपमृ-श्चमलसस्वा
याहसोतालक्ष्मणमृपुता: श्रवुत्रलावयात्रलेवयतत्रियवायवा इतिमम्याच्छितेन्या
येमृषिवामृतिमत्रिथा श्रावत्यायहरिनारुनीपमृतिवारृकेः कतहवतहेतिनाह
ष्टामार्गतरायेवा: श्रययोविवहृत्वाहिवाल्मीकोराश्रमंशुभम् गत्वाश्रयेषवाल्मीकेः
मृहसववतिसंकुलः नानामृगाद्विजाकीर्णेतिसच्छायफलादिके तत्रहष्टासमृसोतेवा
ल्मीकेमृतिसत्तमे ततामशिरसाभूमौलक्ष्मणेनवसीतया हष्टारामेरमानाथवाल्मी
किलोकसंस्थे जानकीलक्ष्मणापीतंजटाम्कटमंडितं केश्यंसहशाकारंकमलेयाभ

श्री·
रा·श्री·
४५

45

मेतणाम् इहैवमहसोनस्यौमितसमणानिवृमीतणाः श्रुलिंगपपृमानंसेनामेहर्षासकलोचनः
पूज्यपित्वाजगास्मज्येभनुणानुष्ठानादिनाचिना फलमूलैश्चमधुरैर्भूजं पित्वावल्कलिनः रा
मुखांश्रोजलिश्राहवालोकाविनयान्विता पितृराज्ञानमस्कृत्यहेड्काननानावयम् भ
वेनयाहिजानुंनिकिंवत्सामात्रकाभ्यणाम् यस्ममस्त्रव्वासाययभवेह्मानवराख्तनवृ सीत
यामुहिताकालेकिंस्विद्गतियामहम् इत्युक्तेराघवेनासौमुनिर्मुस्मितमब्रवीत् त्वमेव
सर्वलोकानांनिवासस्थानमुत्तमम् नवापिसर्वभूतानांनिवासस्थायनातिह एवंसाधा
रणस्थानंमयोक्तेनवयुनंदन सीतयासहितस्यातिविशाक्षत्वमुकलव नहत्यामिरघुस
हृष्टंनियतंमेनिवसत्वसम् शान्तानांसमदृष्टीनांमद्वेष्टाणांचजन्तुषु त्वामेवभजतांनित्यं
हृदयंतनिम्नंदिरम् नमाहृज्ञायतेयस्मत्वामेवशरणंगता तेषांहृत्सहसीताह
येनिर्मलेवसम् निरहङ्कारिणःशान्ताःपापरागविशाकारिणः समलोष्टाश्मकनकानपा

45A

नेसत्त्वैस्सार्द्धम् तद्यथा मैत्रेयेण तुङ्गिः सोमेन ग्रामरामदेवेन नयिसेनककर्मोयतुमनसेः
शुभेन्द्रहस्तेन घनभावांहसिकुरांन्यादे हंपश्यतिनाम्माने व्रह्मदसवोडवह खेशुगसेना
नातिनीसत्वेन सुमारुयपृतिसहनकालसप्तनेमननवेररहम पश्यलेयमवेगहासुर्थ्य संबोधि
द्रुगासनममनेनुमके श्रुलोपकेसवशुपवरागनेषालुराक्रम सहसीनयनवस सिंहनाम्ना
सहस्रैकनानानन्यादसेवापरिनिवितानुनां नवामकोम्मोहनकिलिष्यांमतोसोनासमं
नेसागरेहेसारांग्र गामनवामममहिमावुणोनकेनवाकयम् यमभावाद्भिजनहेम श्रुतावा
हरनमच श्रुतावावङ्गवाशुत्राडसून्त्रामेजिनाम्मनाः ननःवोरस्त्रसेगाम्यचारोहसमवव
पुरा यववोनुपराजितसजीवानामनकोयमः पकरामुनयासमहुहुामहतिकानने।
मातानमयाप्रकाशितानुलनार्कसममप्रभाः नामनुयावेलोभेननुंभासर्वपरिस्करताम् तद्
हीनकामसंवाहेतिहानेहोसिवाद्भुवम इष्यानामनयाहक्षोकिमशामासिद्धिजायम ग्रहेवो

सु
मं ब्र
४५

46

नश्रुवैकिंचित्प्रणे स्वाभिमनसः पुत्रशतारपयामे संलिक्वक्वोवक्रपुलिला तेषां संरक्षणार्थाय च ता
मृथारिकानवे तमोमामूवरमाज्ञाश्यपस्थानाक्रूदेवके योयोमायाश्रलिरेने क्रियेनेपायसेवया
मृयनङ्गागिनाकिंवानेतेनृतिमूपयकृपयक बथेस्यासमामहेयावमानामघ्यालिनृ सुयाल
योनिङ्कामरहेगानामुलेभिशुरलिरिनेम शपूमश्रुपुत्रवानारी लेनकोस्नेरवहूम पापेनुवेवना
मर्वेवयेनृकलमायाना तस्थानाज्ञानानिवेशतेवायपुत्रनमाताः मृनयायनितहानिक
हणामृणमानमः मुनोनाट्शुंनाम्नेव श्रुहोताकृवणाड्वम् पनुरातोमारिमजायहेड्वनया
तिनेमहम रहेपुमामृतिश्रुहणाश्चनेवियानाव इत्याजूपतिनहृष्टाश्रमृण्णनिसवमः
इतिहानिहूमहेनेसफलामतमानाहा इपरेस्यामहनमंकिंचिनेनेवमोहामे घरस्परमा
लेकृचहृनायहिजायमः इपरेस्यमवृतवाननेनवश्राशराणेगाना रहतणीयाश्रवनेवमा
तमाज्ञायनेशनः इत्युक्त्वामातेनामस्वविलाराजनमृवकम् एकाग्रमनसामेवगमेनिजप

46 A

सर्वेषां पार्श्वस्थानामाश्चर्यभूतावर्द्धकं महाजयः इक्ष्वाकुवंशपूर्णो मोक्षेच्छनयोदितध्वजसूर्योदयः । सु-
हृदयमाधारिंहितेन यात्करणमनुत्तमा जयन्ते कामन नेसारावान्त्योस्मि तथानुदहम् एवं बुद्धारेव
कालेरागेनेन वृत्तिपरं यतः सर्वाभूतविशेषं समवाल्मीकोभवजेश्यापि तेनासुगमस्य स्नातेन ज-
पतासुवनागमवन् मात्रेत्तुनिष्क्रमस्वविनिष्क्रमणपूर्णीमुक्तिता वाल्मीकात्तिपुत्रोऽभवाहमहेद्यत्वा
नारिवनमोस्त्वा मामप्याहमुनिराणाः वाल्मीकालेममेशाभुः वाल्मीकाक्षसंभवो यस्माद्विजो
पंजस्मात्रोभवेत्र इक्ष्वाकुवंशवृद्धिमवापातिबेद्रक्षालातम शुद्धेनेवामना वाल्मीकिसंभवा वातोरुहु
श्रीरूपं प्रयस्मातीव्रपुण्यप्रमसोनेलक्ष्मणा वितम् रामराजो पुत्र्यार्थ इक्ष्वाकोनानाम स-
श्रयः श्रीरामचन्द्रामभद्रेनेस्थूलेवरश्रीयाभ्यमहम् एवंभ्रकाश्रृतेश्रीमान लक्ष्मणोन समभावा-
नाः श्रीभ्यपरिहतो गत्वा मध्यपवेनगागायो नत्र शालोह्वविसलोक्ष्यकारयामासवासभ्रः
श्रीकपल्लिमरातात्मार श्रीभ्रयंतमतिरक्षवम जानकामहित्रोरामीलक्ष्मणेनसमभावितः ते

श्री
रा॰उ॰
४०

47

ऊतेस्तेव सहभ्रात्राव समन्वनेनुमे वाल्मीकिना निमस्त्वयोजितेनाथ रामः ससीता सहलक्ष्मणो
न देवैर्मुनैर्ऋषिसहितैर्मसतामे स्वर्गं प्रयातो ऽवपालितप्राज्यः ॥ इति श्रीआनन्दरामायणे योध्या
काण्डे षष्ठोध्यायः ॥ श्रीमहादेव उ॰ ॥ ॐ हृमेत्राणितत्तया योध्यां रेतं तेनश्रीविश्वाट वेश्याण्मवे
माञ्छायवाष्पाकुलितलोचनः ॥ वहिश्ववरथस्यां प्रराजा राजा हहमायपद्मो ॥ अयशाहतेन
जातेस्तेतानंश्राणनामव ततो राजा तमनेतनु समेत्रो विह्वलो भवेत् ॥ स्वतेत्रामः कुशालो
सीतया लक्ष्मणेन च ॥ कवमक्रान्तुपारामः किं मो पापितमब्रवीत् सीतयालक्ष्मणेनापि नि
येमा किमब्रवीत् हा राम सद्गुणानिये हा सीते नश्रियवारिते हा लक्ष्मणे वेतिमंश्रमाश्रयमाव
वपश्यामि विलप्यैवं चिरं राजा विमग्नो ह्रत्वमारारे एवमेत्रो ऽरुदतेनु श्रोजलेनकमुद्र
वीत् रामः सीतावृतो मामित्रैः मयानीता रथेनते स्पृगवीरपुरं भ्याशे गंगा कूले ऽवंवासितो
गृहे णकोमिरानीतं फलमूलादिकेनतु स्पृहाह स्वेत समश्रीत्या नानारस्हो विसमर्जनेततु ॥ व

47A

स्तोनेसम्यक्‌नायगालेनसुभंदत्ता जरोग्रकृदमावह्यमामाहत्सुभंदत्तः सोमिंखुहिता।
जोतंश्याकलेस्तनमस्कोते माकेनस्यकामोत्थेविष्यनेकोभवेवछोन माह्मेंवधनेभूहिशा
केनत्रनमस्कोले श्रास्वामहनिराज्ञात्वेहृष्टश्याकपरिस्तुनो सोनाश्चास्कपरोलतोममाहा।
रपमनम हलगाह्नरयावावाकिंविरसमवातनो माहागग्राणापानेनभूहिश्रश्रापा।
तोत्रजे इस्थहृदनोमोनागवाकिंविदवामुखो ननःमाहपनोनातोनावमाकहृहानरा
पावह्नगोसम्‌नोर्यनानास्तावदहंपिला तनोइष्ठेनमहनाग्रनेवाहमागना तनाहृदे
नोकोसस्नाराज्ञानमिदमश्ववोत कैकेप्रियभायांपुत्रमश्रोदनुवोवर नेराज्येहनसे
वमस्ताकिंविवामिना कृतानमेवनस्वंमिहानोकिंकरोविरश कोसल्यावधनेश्रुता।
लिनेस्रहाइवानेना पुनःश्रुकाकपुणोत्योकोसल्याहसमदवोत हवनमेयमाणामा
किंपुनहेलयामहम इहानीमेवमस्याणानरामिष्यातिनिश्चेष्टा शश्राहेवालवेवेकेनोवन

श्री
सं॰ श्री
४८

48

मतिनापुरा किंवाहेयोवनोदिक्रः वापवाणयरोलिशि मवमेलगयामक्रोनयाल्मिमहाव
वे नत्रापंवात्रममयेम्रुलिकम्रिनरथारेना पिपामालिनयापित्रोःजलमानुनमुथना मपूरव
जलेक्रेमेनराश्रुवरोमुहानिभूवृ गजःपिवनिपानुयमिनिमवामहानिश्रुः वाणपत्रुा
विंत्रयापशाहुनरिनुमंतिप हाहनोस्मिननत्रामुक्षरोमानुथाहुवका कस्यापिनुक्रनोत
थामुयाकेनहनोविये मनोहनोहिमामालापित्रावजनलकांलिया नक्षवाभयसत्रस्रेन
रोहूयेहुथवंवः शानेगेवाहुनस्याशोस्युमिरशारथामहम मज्ञाननामयाविद्याहाहा।
महेसिमाम्हवे इस्त्रकापारयालसपनिनोगङ्गानरः नरामामाहस्वमुनिःमामेथानेप
मनम मलहस्पास्हशानवावेस्याहनपमास्थिराः पिनेरामामुमहनेवहच्छुआपारेथीहि।
नो नयोमुमस्केरहिमुशोच्चमुवाविवारयतु नोचेवामम्रसंक्रयानमानिनापरिक्रणिलि
जलेरवावेनेनुवाक्रनसवंनिवेरय शल्मुमहुरमेरशाव्रानानिहानामियाडेना मामे।

48A

बोधिचित्तं ग्राहस्त्रलहस्ताभयेननेने मानिँत्रोमलिलेंयनानुनाश्राथेयजोविनम् इसकोषा
निनाषोदुवाणमनुप्याहेहना मनलेकलपेहनागनेहियत्रेयनो श्रानेहत्रेवेयु
हेषाहरपिपमावितोतनिनेषा नायानिमलिलेमलषुत्राकिवानिकाग्णम् ध्वनमगनि
कोवहेमनुन्यास्याममजेश्यनि क्रनाग्राहपिनाषुत्रकिविलेवाकुतानाया देहावुयाप्त
पानोयवंपिवेदयेपुत्रक पवंविलप्यनेभीनामकाग्णमगमगावँ पादयाश्रगेणपसा
हमत्रवविनयाविना नाहेयनेमयाप्यायानाजनरागरणोसहम पायाहमसगयासक्रे
नात्रोमरगाविहिमका जलावनानाहरोहेयोनाजलगानियुनि क्रनानेशाहवेदिवामे
केवाग्णमयानरजे ननोमोनियुनि क्रनाभयानत्राहमागाना जेराविकोयपानिनेनो
हहामुलेयारकम भीनेनानेहोनानुमानेराव देलिवाजुवनु मोभयोरनिनेशाहां
व्रलहस्ताभयेनने मानिँत्रोमलिलेंदवानुनाश्राथेयजोवितम् इसकोषनिनानिनमा

श्री
रा श्री
धम
49

गतोस्मि निर्हिंसका रक्तमांसस्य यातुक्रोधुवोनक्षत्र गगनान्नम् इमंस्फोटामद्दलोनैविलपत
कृशोचनम् पवित्रेनोनोस्सनोपुत्रनपत्नाविलेविलनम् ननोनोनोसस्यपुत्रमायानोहद्दंपते
सूत्रासनोनोहस्ताभ्यांवक्षशोयाविलपतः हाहेतिकृत्स्मानोले पुत्रपुत्रेति वचनाम् ना
लेहाहानेपुत्रेतिक्रिमध्येनदशासस्य ननोमासूचनशोकं विनारवचपभूपते मयानेक
विनाविति हूत्रविवशाना त्रयसत्ताग्रहस्पहादरयासत्रारिवयपुः नत्रहस्तांविनाप्या
हवमप्यवमारघ्यासि पुत्रशोकेनमरणात्र प्यावचनाम्मम मद्दानोममश्राक्षापक
लानिवारिता इस्युक्त्वाविललापाथवालाशोकसमाकुलाः हारामपुत्रहासीनेहालूा
लगनगुणांपुत्रये नाहयोगारहेशान्मस्यकेकेयसममाव वत्सवेदशरथःप्राणांसमे
दिवंगाता कौसल्या च सुमित्रा च तथा नाराजयोषितः वक्षशास्रविलपस्त्रउहस्योड
नपूर्वकम् वोसमाप्रयोजनत्रप्रातःसंधिभिमाहृता नलोद्राणाएरवशारथ्यादिसाइनानमव.

49A

वोढुं नाहं समर्थोस्मि सा प्रयुक्ता जिनगृहेश्रुति नत्वा से भरतः श्रीमांश्रुत्वा समाहिताश्रभुः उ॥
वितो भरतं शोकं मा गच्छ वत्स माजया श्रुयो ध्याश्रमे राज्ञो नैकेको पोच्चाधिपश्रुणु इम
क्ताव्य विधेयं ह्मा गतो भरतं मानुले गुणाधिके श्रेणाम्पोचु भरतं मानुजं श्रुति वसिष्ठ श्चोभ
वेशांजं भरतम सन्नु जः श्रुभो शोकं मा गच्छ नत्वश्रीश्रेयो ध्यामा विवाससन् इमा कुशोपि
भरतमात्वमिधेयं भयविह्वलाः श्रायं योगं गुरुं प्राणैः रमा सहस्रैरेव मानुजः राज्ञो वा मंत्र्युवस्मा
पिनष्टे किं विहृपार्थितम् इति चिंता परो मागौ विनयेन गरयो नरेश्वर पलकोके
नलसम्मायवर्जितम् उन्नवेश्मप्रमं क्रे हसाचिंतापरो भवत् श्राविश्य राजभवनं गा
नलसो विवर्जितम् श्रयपुण्य के कायनत्रका किनी मा सन्नस्थितम नृनामगुशारसाप्यवे
मानुभक्तिसमन्विता श्रागतं भरतं हस्ताके कोयी श्रमसंभ्रमः उन्मीयामि स भसा
सांकेमारोप्य संस्थिता हृथं मवत्रायपहस्क कुशले मङ्गलं महा पिता मे कुशली भ्राता ।

श्रु॰
ग॰ श्रु॰
५॰

50

मातावाशुभलक्षणा इष्टाममप्रशालीमयाहृष्टोऽसिपुत्रक इतिहृष्टाममनोमातावि-ना
कैकेयीहेया: इयमातेनमनसामातरंसमन्तक्ष न मातापितामेऽन्यात्तमेमकांतमिहस्थेतिवे-
ना त्वयाविनानमेमन्तोःकस्याविट्हसोऽस्थिता इत्यौत्सुपनेनेवक्रवातिहतिमेवव शुद्धा
शीनभयमेमभयहः त्वंवजायते श्रुयाहकैकेयीपुत्रंकिंहलेनवानच यायानि
यमेशीलानोमस्पमेयाहेवाजिनो तेयातिगनवानयपितानेपुत्रवत्सल नश्या
नालिपयानोयांभरतोशोकविह्वला हातातनकुगतोऽसितोयाक्कामोहजितगोवेश्र
ममकैवरामायगा मेकिंकृतोऽसिप्रभु: इतिविह्वलितेपुत्रेपतितेमकक्षूर्धजम इत्यो
पस्तितनवनेकैकेयीपुत्रमब्रवीत् सामापुत्रमहिमंडनेसर्वसंपादितंमया नमाहा
भरतातनोविषमामानाकिमब्रवीत् नमाहकैकेयीदेवीभरतेनभयवर्जिता हारामा
गंमेतेनिलहसमोनिपुत्रकापुत्र। विलपन्तंबह्मविदेहेश्वरक्रायवेगयो नामाह

50A

भवतो हेतौ रामस्य विदितो न किं न लक्ष्मणो लक्ष्मणो वापि सीता नावाक्रान्तेन गातो कैकेय्या वाच
रामस्य यौवराज्यार्थं पिता ते संभृता क्रतुना नव राज्यं त्वदाना यन सोहं विज्ञमाचरम् शुश्रा
वतो हि मे पूर्वं दत्ते न व हृद्ये याचितेन दिवानी मेन यो ये के न ते खितम् राज्ञस्समस्य चो
केन स्वर्गं निर्व्रतमा विश्रितम् ततः स्वनय एवो राज्ञा राज्ये दत्ता न तं विवाहि रामं सप्रेष्यामास
वनमेव पिता नव सीतापि त्वरगानारामं पतिव्रत मनुयाता स्त्रिता सौभ्रात्रं दर्शयल्लोके पुन
याताम लक्ष्मणः वनं गतेषु सर्वेषु राज्ञा नाते वचित्तम यत् प्रलपन् राम रामेति समपास्य
पञ्चत्वम् इति मातुर्वचः श्रुत्वा वज्राहत इव द्रुमः पपात भूमौ निस्सञ्ज्ञो नाद्य हा हा त्व
रात्र दा कैकेयी पुत्र रण्याह व लक्ष्म केन किं नव राज्ञ महत्ति सं प्राप्त हा त्व स्नाव स्वा
राक्रता इत्युक्त्वेतो मालोका मातरं स्वर हृत्विव श्रमभाषणानि या पुमे गोरव भरत्वा
तोन पापे वं हृद हज्जानो हे याप वा नि स्मि मो प्रतस्य प्रहमा त्रिभुवनत्यामे विघ्नवाम यया।

श्रं
रा॰ शृं
५१
51

मादम् खिङ्गेनवायवामानेहवायामियमदयम् भरिवांविलिङ्हेवेक्रेमेपाकेनःमिष्व
मि इतिनिभंतमकैकेयीकोसल्याभववंयुयो सायितेभरतेहङ्खमनकेकेनाहकरोदह पाद्दा
युपननसस्ताभरतोपितदाकदव श्रालिख्यमरतेसाथीरामसमालायशासिलो हवालि
यीनवदनामासकुनेत्रेदमञ्जवोल पुत्रनपिलनेहरेभंवमेवसमभृदिदम् डक्रमाशाश्र्नत
मवैनयावैमाल्दचोहिलम् पुत्रसमार्यवनमेवयातामलक्ष्मणसमरङ्गामवश्या वीरा
स्वरोवेभुजदाकलायामृनमङ्मोडखमसहइस्मयाम् हेरामदामेरखुवशुनायन्नानोसिम
वेपरनायरानमः नप्रायिङखिजनसंगानिमांविपिवैलोयुनिनिमसनेषा मयवेभरतो
वीसाविलयिनेखूशोश्रुगायादेशसरहीनाशहोरेश्रूणमानवेवोममम केकैयायत्नमकम
ाममदाजनुमिमबुवने श्रनुहायादेज्ञानासिसमायावोदिनायादि पायेमवनदाप्रानाख्ध
हमाशर्गुडव हनावमिहंवडिगेनन्नसहयनाययममानिनम भृयानमायममाछिलममजा

51A

नासियथाथे इमेनैशापथेकृतान्तेरोदमरनमन्दा कौसल्याहमपालेरपश्चज्ञानासिमा
श्रुत्वाः महादेवाः पनर्स्मिने नेरकृतामरनसमपमागमे वसिष्ठोमेत्रिभिसार्थं श्रपथैश्चरा
मंभेरेशम् हरंतेभरतेदृष्टाः वसिष्ठाथाहमावर श्रुहोरामाद्दशरथोजातासतयमाक
मः नकामनंसलवसर्वे सिद्धाविपुलदृहितः श्रुश्रमेयाहृभिःपदेःलक्ष्मणामहीरा
ममम् शतेजगामत्रिदिवंदेवजावामनश्रभः नेत्रशोचामिस्वयमेवतुवंश्रशोचामिमोहमानव
श्रान्तानमोप्तिपयाशोजनमनाशाहृदवर्जितः शरीरेजनमनित्येषुश्रपनेक्षेविलक्षते वि
वायेमानानाकस्मेवनावकाशाकृतनेच पितावानयोवापियाहृदस्मवंशुगतः सुद्धा
न्तानचुशोचेनित्याम्मानाञ्जनपूर्वकम् निसारेखलुसंसारेवियोगोज्ञानिनायदा भवे
हदरहितोनवंशोचेन्तिसोढेनवालेव जनमवाप्येदलोकेसिवनितंरमम्बुमतुमान् नस्मा
दृपरेहारोयेस्मदजनमवनोमदा सकमेवशानामर्दजेच्छुनोऽत्रभवायपयो विज्ञानार्थिर

श्री॰
गी॰श्री॰
५२
52

सित्रार्थोकथंशोचस्यवोपयाव वेमांउकोदयानहःक्षयोवक्तुशोगनः कथंकेनिमिषारा
मर्वैकैवास्योतसजीर्यविनम् वृलपत्रोनलमोवृःविभुवत्वणमेगृष्म आगुपयानिवालया
कसत्रप्रत्ययस्तव देहोप्राप्तेनदेहोप्येकमेणः देहवांपुतः नदेहोक्तेनवपुनदेवदेहाश्रयाम
ना यथान्यजातिवैजीर्णीवासोसदृशाणिव्रतनवम् नथाजीर्णोपविन्यज्ञदेहेदेहेपुनानवं भव
मेवसृत्वातत्रशोकस्यावसराःकुतः आत्मानविपतेनैवजायतेवर्धतेनवा षड्भाववरहितो
नेनास्यत्रज्ञानविग्रहाः घातेदत्तपोवयादिमासोलयाविवर्जिताः एकएवपरोह्यात्मा
हितोयासमर्स्थितः इत्यात्मावेदद्भजानाम्पुत्राशोकेकृतःकियो नैवलेशोणापिवदेहोपद्या
समाविवेमद हकमेकृतयथाज्ञायसमस्याभीरदभुवेरच इतिसेभोपितास्योनाग्रहणभुवन
स्तेरा विदृत्यजानन्नेशाकेवकेसविधिवाक्यः एतल्लोकृपकारेणसाहिताप्रेष्या
विधिः सक्लमसोनदेहोविधिह्येनकमेणः एकादशोहमिषाशेवाससाणावेदयाशया ॥

52A

भक्त्यो मया भूमिविधिवद्धन श्रीयमसहस्रशः । उरिश्चापि संनेनत्रचालाेन्नाेभ्योपु नेवह्नः । इस्लोगावो
सहस्राणि ग्रामरत्नोवराणि च । ग्रवसंन्नहोनत्रराममेवानुविनयेत् । वोमहेनसोहस्राघ्र
मेत्रेभिः परिवारितः । रामेवरणस्त्रयानेसहजनकस्य वालालक्ष्मणाभ्यांसुखोरं । मातामेनारुम
वृद्धहस्तिनः स्वर्यसश्रीनारेवमंयः । गच्छाम्यावरणमुप्यः स्त्रिरमतिराविलहसनेपास्यरा
ज्य । रामेमेनानसमोनास्मिनरविरवृत्तिनिसुमेवानुमेव ॥ इति श्रीरामायणेवाल्मीकीये
कोटेप्रथमोऽध्यायः ॥ श्रीमहादेवः ॥ ॐ वामिहा प्रवनिमिसार्थे मे त्रिभिर्भुवनवासिभिः । संन्नोर
समभोदेवसंभोमतिभासमविशाहेम । नेत्रासनेसमासीनस्वनुनेवरुवायपरा । सानुतापष
वेनत्रवोपवेशमहाभुजम् । ग्रथवेदवनेदेशकालोविनमदेवमः । वसराजेमिषसाम
त्वामयापित्रसमनाव । केकुयायाविनराजनवरथेथुहवपम । सनसमरानाशिवपः ।
ग्रन्यत्रापरंरोकिल । ग्रमिषकामवनयमतिमिमत्रयवेकम । मछुनामममरनेपम्यहमम

श्री रा॰ श्र॰ ५२

53

राज्ञेन किं मृते राजापि राज्ञो रामस्य वंतं स्येव किं कृताः तत्रः श्रमा मेषां मिष्या मिराम मानो न्वे
त्रस्ता श्रद्दे श्रूयमान वरोव के को यो रात्न सौ विना श्रुत्नि ष्यामि पुनेवा हं के के यो मात्र गो पि नोम्
किं न मानो स्व त्र श्रेष्णा सौ हं ना रं हं न्न ष्याति उक्त्वा भूते रामि ष्या मि पाद वो रण रं ड्काव शाज्ञे
सौ यथा कालेषु यत्ता श्रनु वान वा रामो यथा वन्नृपान न या हवल्कलो बरा फलमूला
न्नाहारा शास्त्र समाहितामवे भूमि शायी जटाधारी यथा वज्रा मोनिव तन्ने इति निश्चित्य म
भरतः स्व स्नो मे वा यन नास्यैवान् साधु साधु तिते सर्वे प्रशशंसन्महात्मिना ततः श्रमाने भर
तेगाज्ञे न सर्वे सैनिका श्वेन जन्मसु समंत्रेण वो निताम पुत्रेन नरा कौ सल्या या राजन्हाशा वसि
ष्ठ प्रमुखा द्विजाः स्मारयंतो भुवं सर्वे हृष्टना या पाश्चनो या ततः स्म वीरः प्रेरग वा रा गा हृद लस
मेनना उत्तास समहा सेन श्राग नो भवता किल पाप कर्त्तेन वा यानि राम स्य वि पि तानस्त्रे
राज्ञ न हर्षं सं व य या विश्रुद्ध सारि ष्यति गा गा नो व नम माहूक्षि नाव निष्ठ न्न सा शुया ज्ञा नयो ॥

पितृमेधस्य सोदकंपुष्पं नामर्वेतोतिरिक्ता: इति संवीमप्रातिरिक्तब्दतोमभरतमागत: ॥ अथायनानिसे
ग्रहाविविधानि वह्नन्यपि श्रयया जातेभिमायैवद्रुमिर्विविधायुधै: निवेद्यपायनान्यु
ग्रेभरतस्य समंततो हृष्टाभरतमासीनेसानुजेसहमंत्रिभि: वीरामवरैःचनश्रामेजनराखे
न्दृष्टपाटिनि रामसेवानुशोचंतेरामभरामेतिवादिनम् नताम शिरसाभूमौ गृहीत्वाहस्मिति
वाक्यवीन् श्रीरामस्यापभवेनागाढमालिंग्यमाधयम् एहिनामयामवाय: सुखक्षेयमि
तिवाक्यवीन् भ्रातस्नेमानेवेनाश्रमेमनामभवस्थिता रामेणालिंग्यतानामायैश्रामणेयनामम
नामसना यन्योमिक्तनक्रुत्वामियत्रयापायिभाषिता रामौराजोवपुत्रासौलक्ष्मणोत्र
मोनया यत्ररामस्वयाहृत्वात्रमानयस्वत्र सीतयासहितोयत्र लक्ष्मणत्वशोयस्त्रमे
नोरामसचियनमोभक्तिमानसमागवान् इतिसंरत्नसंहृतरामसास्वविलोचन: ए
हिकमहितसमत्रयत्ररामस्थितोनातिसि: नरावदर्शभवनं स्थिलेतं श्रीसमत्रासने सीतामरण

अ° रा° अ°
५५
54

मेत्वयं सर्वर्णोविहम्भिराहन्तं हतुमेनमुनस्ययोभरतनाप्यंसेवयन्न् सुहोभ्रवजमारीयासीा
नाज्ञनकुनेहिनी प्रासारेरत्नपर्यंकेकोमलास्तरणेशुभे रामेणसहितेनेशातेसाकथंजगशा
विद्यरे शोतेरामेणसहिताहतेनममतोबनः यिकसौभाग्योनासीकेकेयाः पापनाशोम
मानवः मनेनिमितलपंक्लेशोरामस्यपरमात्मनः सुहोतिस्वलभजन्मलत्ममाणस्यमहात्म
नः रामसेवमरानेनिवनस्पैमपितृवन सुहेरामसमरामोपेनेषोरामस्यपूकिंकवः यु
हिस्मोसफलेजन्ममममन्पूर्यादसेशायः भूतर्जोनासियपृदिनकथयनस्ममभातेलमू यत्रा
निहन्तितनत्राहंगच्छाम्यानेनमेजनमा गडसेशमूहवरयंचामीसेहमत्रवीन स्वर्वमेव
पन्योसियसवेभक्तिरीदृशी रामेराजीवपूज्यानेसीतायालक्ष्मणेनच्या चित्रकूटाद्रिनिक
हेमेहालिकृग्याविहरतः नत्रगच्छामहेशीघ्रगंगानतयमिहाहरेमि इत्युक्तावृत्तिनेतानानां
वाश्वचपानानिचं समानयनत्स्मसेनासमन्तजेरगामहीनदी स्वयमेवानिनायेकाराजनाव

गद्गदस्वरा ॥ शीघ्रमानय भरतं येनाहं तेषां ज्ञ्वेरामसमांतरम् । वसिष्ठं च तथाम्ब च कैकेयी चात्मयोगथिता नीत्वा
मैनाय यौ शीघ्रं भरद्वाजाश्रमे प्रति । इवेश्याश्रमहासैन्ये भरतनामनुजो ययौ । शुश्रवमस्मान्ना
मासीनं ज्वलंतमिव पावकम् । दृष्ट्वानत्वा मभरतासाष्टांगमरभक्तिता: । ज्ञात्वा दशरथं
श्रीमत्पात्रजयौ मांसमसौ निराह । पप्रच्छ कुशलं दृष्ट्वा जटावल्कलधारिणम् । राज्यं प्रशास
ने स्थित्या किमेतत्तव वल्कलादिकम् । आगतोसि किमर्थं वा विपिने मानिसेवितम् । भरद्वाज
वच: श्रुत्वा भरतः साश्रुलोचनः । सर्वं जानासि भगवन् सर्वभूताशयस्थिता । यथापि पृच्छसे
किंचिवद वक्ष्येहमेव मे । कैकेय्या यत्कृतं कर्म रामराज्यविघातिनम् । वनवासाय तेन्यापा
न हि जानामि किंचन । भवत्पादयुगं मेद्य प्रमाणं स्वांतमंतम । इत्युक्त्वा पादयुगलं मुन्वा
स्पृष्टा समानसः । ज्ञातुमर्हसि मां देव शुद्धो वाशुद्ध मेव च । मम राज्येन किं स्वामिन्रामे तिष्ठ
तिराजनि । किंकरोहं मुनिश्रेष्ठ रामचंद्रस्य शाश्वत: । इहागतास्मि निश्रेष्ठ रामस्य चरणांतिके

ग्र
रा॰ग्र॰
५५
55

पतिन्वा राज्यमेभाराममर्त्योत्रैव राघवम् अभिषेक्तुं वसिष्ठाद्यैर्योरज्ञांनयद्वैमहं नेष्येयोध्यां र
मानार्थं रामासौम्यास्मीति नोचवन् सेस्तुतो मितमाकर्ण्य भरतस्य वचो महत् श्रालिङ्ग्य मूर्ध्न्य
वघ्राय ग्रपूर्शं मे समाविस्मयः वमत्राने ग्रवैन ह्रदिस्थं ज्ञानवच्चया माश्वा वत्पुरोभक्त्याश्रो
रामेलक्ष्मणेन तथा श्रातिथ्यं कर्तुमिच्छामि सैन्यस्य तवानघ ग्रथ भक्त्यासैन्यस्य काष्ठगा
मामसौमित्रिणो यथा सत्यपदातिभावाति अथ निभरतो ब्रुवन् भरद्वाजासलयस्वल्पमानीहो
मत्रहेंगता: श्रयाकामङ्गचोकामवर्षिणीकामदोहनीः श्रहन्तकामयुक्तमर्वेपथाक
मतेलोकिकम् भरतस्य ससैन्यस्य पथेहं वमतोरयम् नथ्यावर्षं सकलं निष्पाद्ये सा
वैमनकाः वसिष्ठं पूज्य विनोऽत्र शासहहेतकर्मणा यत्रामसैन्यभरतेनयोयामासघो
निवाद्वयंषिवाहिनमकैवं ग्राश्रमसंवीतं मे श्रभिवाद्यपुनाश्रानामारद्वाजं सहांगा
नेत भरतस्त्वकृतानज्ञाः श्रययौरामसन्निधिम् चित्रकूटेमत्तगाव्याह्वरमस्यापमानेक

55A

रात्रमेरुश्रृङ्गेनाकोत्तेश्रुयपौभवनास्यम् शात्रुक्रेणास्यमेत्रेणागहेतनवर्षरेनव नपसिमेडले
सर्वैर्विविज्ञानयोमवर्त्तयन् श्रहस्राणामभवनेमहस्रुरक्षिमेडलम् ऊत्राक्षेसीनयास्यार्थं
लक्ष्मणेनरत्नकुसुमः ऊर्ध्वरत्नगिरिपञ्चागणगायाउनेरनटे विविक्तेणामसरनेरमकानन
मेडितम् सफलेनास्कयनमेकरलीशोडमेडितम् वेडकेकोविदारेरु पुन्नागेवकुलेकु
ला एवंरूपेनमालोकासुनिमिभवतोउत्तमा हर्षारियोरनुश्चेहभवनेमेविज्ञासहं ददशी
हवान्तनिभासंस्तुभेनामसुगोहेसुनिहेरसेवितं हवात्रसेलयस्वरम्भलाजिते यासार
मितामेभवनामहान्तजः इतिश्रीब्रह्माण्डपुराणेब्रह्मयोध्याकोट्टिमहात्म्येऽध्यायः श्रीम
हादेवः ॐब्रह्मणोवाक्यमप्रदेहस्मरणोएभवतोमहा सोनामामयदेशेकेयाविनुमतिशोभ
नम स्वनत्रवज्रोक्रुशवारिजोकिन मुक्तारविद्रावनिपतानिसर्वेनाः ददशीरामस्यश्री
वोतिमंगला नावेहयन्नार्दरजसमहान्तजः ब्रह्मोस्वयंमोहमसहितेनराम यावारविलोकि

श्री
रा श्री
५६
56

तेभूनलानि पश्यामि यस्यास्तेजो विसर्पते श्रेलादि देवी श्रुमेति मि श्रुनित्यम् इत्युक्ते ते प्रसन्ना
श्रुतानाश्रा योविमूढचेतनास्तु नाथ मक्ता श्रानेरजास्कलापिता सम्मुरन्तः श्रानैजेगामा श्रुमसा
निर्वि हृदे: सते त्रहरसा रत्तुनाथमास्थिते हवां रलश्रुपामलमायनोहरणम् जन्तुां कीर्ते
ववल्कलाम्बरे श्रमनवके तहणाहणचानम् विनोदयते जनकात्मजे तवा सोमिश्रिणा
सेविन पादपंकजम् नद्यापि दृष्टावरत्नमाश्रुवा हर्षी विनायाद गुणीनेता स्वहीन ।
रामलखलाक्षु विसर्वी लवाहूर्वी श्रोयवितु नासिषिवनेत्रजे: जलेरणा कोपरिसातेव शो
श्रुनः श्रुनः सेयमिषसजे विभुः श्रयानामा नवासर्वो समाजरम सवाविन्ताः राघवूहा
हकामामलानवानीगोपथाजलम रामः समानरेवीस्तु तत्ममोयपादयोः ववेरस
लसाश्रुत्रमौलिग्पानीव ड्राविता यतरोग्रस्तथानुवाजननीरचुवेरवाः ननः समागते
हृष्टावसिहेरचुनेदनः साहमेश्राणियन्याहयन्मोसीतिश्रुनः श्रुनः यथाहिमपवेश्या

56A

हे सर्वैनेव रघूद्वहाः पितामे कुशलो किं वा मे किं महाहानिर्द्राविना वसिष्ठनम वाचेदं पिता ते
रघुनंदन ब्रह्मणा गास्त्वे वप्राप्तवान्मे वपारे विलपन् रामो रामभ्रै सीतेनि लक्ष्मणेति समाचा
हाः कृत्वा बलकाः ते पौलामंत्रणीवेचननेम जसा हाहतो सीतेति पतितो हे रामा मा मलक्ष्मणः न
नैवैक हृयुसर्वो मानवस्त्र नयापपे हा नानमो मापितेन ज्वक्रुगानोसिष्ठ एणकर श्रुना यथा स्मि
महावाहो नयावालाल ये तनरा मोनाव लक्ष्मणश्चेति विलपन् रामोऽश्रुसमाम् वसिष्ठो नवा
वैनस्य मायामासनोश भामम् ननोमे राकिनो गवाह्मानानेवेन कल्मशा राज्ञो दंडु जेलेनव
सर्वैन जलकां दिनि पिंडानि वीपयामास रामो लक्ष्मणः संयुताः इंगुदी फलपिण्याकर
चितं श्रमयुस्तनाम वंयपुत्रः पितरु स्वर्वाः स्सन्ति नोदिताः इति दुःखाल समघू णौदाः
पुनः स्नात्वा सरह्यं यथौः सर्वे हरि नाम सावि रेम माजरघुन माश्रमम् नौस्मना रेव सस वै उपा
वासे द्ववाक्किरे ततः परेद्युः विमले स्नात्वामेरा केनो जले उपविष्टं ससमागान्यम रनोवाकाम

श्री
रा॰ अयो॰
५२
57

द्वेवत राम राम महाभाग स्वात्मानमभिषेचय राज्यं पालय पित्र्यं ते ज्येष्ठस्त्वं मे यथा पिता। क्षत्रि
याणामयं परो धर्मो यत्प्रजापरिपालनम्। इष्ट्वा यज्ञैर्बहुविधैः पुत्रानुत्पाद्य तन्तवे। पुत्रे राज्यं समा
रोप्य गमिष्यसि ततो वनम्। इदानीं वनवासस्य कालो नैव प्रसीद मे। मातुर्मे दुष्कृतं किंचित् स्म
र्तुं नार्हसि पाहि माम्। इत्युक्त्वा चरणौ भ्रातुः शिरस्याधाय भक्तितः। रामस्य भरतः सोऽतान्स्वनि
तो दण्डवद्भुवि। उत्थाप्य राघवः शीघ्रमारोप्याङ्के निपीड्य तम्। उवाच भरतं रामः स्नेहास्रप
णयनः शनैः। शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि त्वयोक्तं यत्तथैव तत्। किं तु मामवदत्पूर्वं नव वर्षाणि
पंच च। उषित्वा दण्डकारण्ये पुनः पश्चात्समाविश। दण्डकारण्यराज्ये मे दत्तं पित्रा तथैव
च। सुतः पितुर्वचः कार्यमवश्यमानियत्नतः। पितुर्वचनमुल्लंघ्य स्वतन्त्रो यस्तु वर्तते स
जीवन्नेव मृतो ज्ञेयो देहान्ते निरयं व्रजेत्। तस्माद्राज्यं प्रशाधि त्वं वयं दण्डकपालकाः। भर
तस्त्वब्रवीद्रामं कामुको मूढधीः पिता। स्त्रीजितो भ्रान्तहृदय उन्मत्तो यदि वक्ष्यति तस्मा

57A

नस्मन्यमितिनिन्त्रशंसंप्राप्तवाक्यंपथ्यासयोः श्रीरामः नमोजितापितान्नृपानंकामैनेवम्-
द्ययोः पूर्वंप्रतिज्ञातेनतस्मैमसवादोदसोभयात् श्वसन्माडीनिहार्थिंकामहन्तोनरकाद्वा
पि: करोमिह्यमनोथोनात्मनेनसैप्रतिज्ञातम् कथंवाकामहेक्रोणमसन्यावोपि
सन् इत्युदीरितमाकर्ण्यरामस्यभरतोब्रवीत् यथैवबीरवसनोवनेवत्स्यामिसत्वरन्
चतुर्दशसमामान्नत्दुराज्यंकृत्यथाहत्वम् श्रीरामः पितादत्तेनैवनन्दुराज्यंमनतेवनेदेया-
यानिहंपयदेक्रणंममसन्यपूर्ववासितम् भरतः अहमप्यारमिष्यामिसेवृन्दोलक्ष्मणेयथा
नोचेत्स्यायोपवेशेनसन्यमेदंकलेवरम् इत्येवंनिश्चयंकृत्वादर्भानास्तीर्यभूतले मृतस्या
पिविनिश्चित्यसंप्रत्यदोपविष्टवान् भरतस्यापिनिर्वंधं दृष्ट्वारामोपिविस्मिता सैज्ञां
तस्मैत्वंपादुकेद्वेचकाररघुनंदनः एकांतेभरतंशाहवसिष्ठोज्ञानिनांवरः वत्सगुह्यंसृणु
मेदंममवाक्यंसुनिश्चितम् रामोनारायणःसाक्षाद्ब्रह्मणायाचितःपुराः रावणस्यवधार्थाय

अ॰
रा॰ अ॰
५२
51b

यजातो दशरथात्मजः योगमायेति सीतेति जाता जनकनन्दिनी शेषोपि लक्ष्मणो जातो
राममन्वेति सर्वदा रावणं हन्तुकामास्ते गमिष्यति न संशयः कैकेय्यवरदानाद्य यन्निष्ठु
रभाषणम् सर्वं देवकृतं नो चेदेवं सा भाषते कथम् तस्मात्त्यजाग्रहं तात रामस्य विनि
वर्तने निवर्तस्व महाभाग मातृभिः सहितः पुरम् रावणं सकुलं हत्वा शीघ्रमेवागमिष्य
ति इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं भरतो विस्मयान्वितः गत्वा समीपं रामस्य विस्मयोत्फुल्ललोच
ना पादुके देहि राजेन्द्र राज्याय तव पूजिते तयोः सेवां करोम्येव यावदागमनं तव इत्युक्त्वा
पादुके दिव्ये योजयामास पादयोः रामस्य ते ददौ रामो भरतायातिभक्तितः गृहीत्वा पा
दुके दिव्ये भरतो रत्नभूषिते रामं पुनः परिक्रम्य प्रणनाम पुनः पुनः भरतः पुनराहेदं
भक्त्या गद्गदया गिरा नवपञ्चसमान्ते तु प्रथमे दिवसे यदि नागमिष्यसि चेद्राम प्रविशा
मि महानलम् बाढमित्येव तं रामो भरतं सस्नेहवनेयत् ससैन्यो मातृभिः वसिष्ठश्रावज्ञमहेता

स्वयोः मातरभिमं त्रिभिसार्थं रामनायोपवक्रमे कैकेयी राममेकान्ते स्ववेत्नं जलाञ्जलि
श्रीजम्लिशाहहेरामनवराज्यविद्यानिनी कनेमयाउहणिथियामायपानेसिमेहना हेमा
हममदैरानालंनमामसाहिसाथवः हेमानाहिलस्वयकायपमानमासननानना मायामा
नुष्यद्भपेणामोहयस्यालिजनगन हेयपश्रीरितोलोकाञ्जलनेमायुमायुवा नरदीनसि
देमवैमलननेत्रेकरोनिकिम यथाकाउमननकोन्हनितेञ्जननेस्वया नरदीनायथाम्
यानतेकोवकुटुरूपिणी नयेवश्रीरितनाहेवदेवकायेकारिष्यना यापिहापापमनसः क
मोचरमेरिहम श्रयश्रीनोमिममडेवानामपिमोवरः याहेविश्वेश्वकैमानेतेजनमाथ
वमोस्वते हरिदिह्वहमयापाशंगुत्रविनास्मिाचरम् नज्ञानामलवेइनवोमेहशगएणा
गना कैकेयाववनंश्रुत्वा रामस्मितमभ्यवोद यदार्थमामहाभागेनान्दतस्त्वमेव त
व मयैवश्रीरितावाणीनववक्त्राविनिस्सृता देवकार्यार्थसिद्ध्यर्थं मत्र दोषाङ्कनस्त्व ।

श्रु॰
रा॰ श्री॰
५८
58

गच्छस्वद्युतिमांनित्यंभावयेतोरिवाद्विशाम् सर्वत्रविगतस्नेहामङ्कस्थामोदसंस्थिताम् शुद्धमर्थं
मत्रतोषाद्वेषोवाश्रयपत्ववा नास्तिमेकालिनत्सैवभजनेनानुभजाम्यहम् मन्मयपत्यह्रिहितयि
योमामेवमनुजानातिम् सखेदुःखोरिवगतेनानुतेनततवता विहाममहेवंहातेम
सर्वत्रैतेभवाम्यहम् सर्वतोतिहभवेतेलिपिसनवकमभिः इमकामासापुरिस्थैर्मयामसमानेद
विस्मया श्रुणम्भशानशाभूयोपयोगहस्वदाविता भवनसमसहामान्येमान्हिमिरोहणा
सुहृ श्रयोभ्यामवामक्षीत्रेरामसेवानुविनयनु योहजनपदास्सर्वोमयोध्यायामसदानूर्पोः
स्यांपुत्रविवायथान्यायंनदित्रामायथोस्वयम् नत्रासिहासनेनिमपाहकेस्यापभक्तिना
पूजयिवायथारामेगोयपुष्पान्ननादिभिः राज्ञोपचारैराविलेश्चन्यहानियनव्रतः पूजयित्वा
नायथ्यामंजटावल्कलधारका श्रमशायोवृत्नवाशेशत्रुघ्नसहितस्तथा राज्ञकार्या
णिसर्वाणियावन्तिहयीवेतोमत्रे नानियादकयासम्यग्रवेदयतिराघवः ग्रणायरिवसा

58A

नेवरामः रामनकोहिया र्थितो रामार्पितमनः सातातुलक्ष्मणोनिर्ययौ रामस्तावेद्रक्षाद्वीवाः
सक्ताम्नेमिराहतः सीतयालक्ष्मणेनापि विक्रमालसुतावसन् नगराष्ट्रमहायातिरामह
र्षीनलालसः चित्रकूटेस्थितेत्वांवासीतयालक्ष्मणेनने हष्टान्तेज्ञनसमन्वायेरामस्त्यागि
नेरिविष टंडकारण्यरामनेकार्यमित्यन्वविनयत् श्रवगामोनयाभ्रातावेराश्रमसुतमे
सर्वत्रस्वावस्वसामजनम् सम्वाष्ट्रवर्जितम् गत्वासतिस्पासीनेभासयंततमोवनम् हृद्वः
श्रीणिपत्याहरामोहमभिवादये पितरांतोपुरहृत्संदंडकानहमागतः वनवासमिषेण
विपन्योहंदर्शनातव. श्रुत्वारामस्यवचनं श्रुत्वारामपरहेहावम् पूजयामासर्गविदवहृत्या
परमयासुनिः वन्यैःफलैःकुनानिष्पमयाविहरहेतमम सीतांवलक्ष्मणंचेवसंवेष्टा
वाक्यमब्रवीत् भार्यामनीवसंहृष्टाहननेहृयान्विष्कृता नपस्करंतीस्वावोदयमंतायमेव
मालः श्रेताक्षिहतिर्नोसीतांपश्यपवनिनिहस्त्न नयोर्तजानकीप्राहरामोराजीवलोचनः रा

अ॰
रा॰ अ॰
५५
59

श्रुत्वैवं देवीं नमस्कृत्य शीघ्रमेवप्रनाशमे तथेतिरामवचनंसीताचाकर्ण्यतत्थाकरोत् दंडवत्पतिताा
सीतामत्रिपत्नीहृष्टधीः प्रजस्तयामसमालिंग्यवत्सेसीतेतिसादरम् दिव्येद्वेकुंडलेदीप्तेनि
र्मितेविश्वकर्मणाः दुकूलेद्वेददौतस्यैनिर्मलेभक्तिसंयुताः अंगरागंचसीतायैददौदिव्यं
शुभाननः नत्वंजनैर्वराशोभावाशोभेनकमलानने पतिव्रतेपुरस्कृत्यराममन्वेहिजानकि
कुशलीयाहिवांयान्तुत्वयासहपुरस्कृतात् भोजयित्वायथान्यायंरामंसीतासमन्वितम् ल
क्ष्मणंचततोरामंपुनराहकृतांजलिः रामत्वमेवभुवनानिविधायतेषां संरक्षणायसुरमा
नुषतिर्यगादीन् देहान्बिभर्षिनचदेहगुणैर्विलिप्तः त्वत्तोबिभेत्यखिलमोहकरीच
माया इतिश्रीअध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेअयोध्याकांडेनवमोध्यायः ९
समाप्तश्चायमयोध्याकांडः इतःपरमारण्यका
ण्डः श्रीरामसीताभ्यांनमोनमः १॥

ॐ प्रथारत्नकोटईलिखिते ॐ श्रीमहादेवा ॐ प्रथनत्रादिते स्थिताग्रभागे यत्र वे दत्वः हि
तामनुनिसमासं यथ्रयाणयोपचक्रिमे सवेशाखामहेसर्वे मनुतिमइलसंविनय विधि
वेदेङ्के यत्नवमास्त्रप्रमिहाहेसि मारोग्रदशीतायायं यशोध्यानानाज्ञामहेसि श्रोता
रामसवचतं पदस्याजेमेराखाः इवाववरताश्रुत्राः सानुरागासिनेवराः सर्वस
स्रागोदनाबनवकामायां दृशकः नयापिदृशीपिश्रुतिनवलोकानुसारिणः इति
सिध्यानुपादिशपलयोकिविलसमवयात रामैनिवारितः प्रमाग्रतिलमवनेयपो
क्रोशमात्रेनतागलादद्शमदलोनदो घेत्राणानुवावेदेरामोरानोवलोवनः
नयामन्तुलकशिद्दपाधाविचनेनवा डुवलविचनेनोकामहहदवच्छवेदन ला
यिध्यामहेपुक्माचावाहेकललादिह ननानाविसमारोष्यसीनोराचवलसंवो ।
तणालंनरयामालवनेरीमुनिकुमारकः रामायिमनेहितानासर्वेजरगभरवरयाश्रमम

अ॰
रा॰ श्री
३१

61

ततोविविश्यतंघोरंझिल्लीकांकारनादितम् नानामृगगणाकीर्णंसिंहव्याघ्रातिभीषणम्
णम् गात्रसंघोरव्रपैश्चसंविनेशोमहर्षिणाम् प्रविश्यविपिनेघोरंरामोसीतांचलक्ष्मण
म इतःपरंश्रयत्नेनगंतव्यंचबलेनमे यत्नेनसंयोज्यशरानपिकरेधृतान् श्रुत्वा
सामग्रजवचस्तस्मल्लक्ष्मणोपिधनुर्धरः प्रावर्त्तमग्रगासीतासापिवामपार्श्वगासुधीः वलेश्च
रामलेवदहरसोभयदर्शन विराधनेरक्षकाबाणश्रुतनपूर्वमरिंदम इत्येवंभाषमाणौ
तौजग्मतुस्सार्धयोजनम् ततैककाष्ठपुष्करिणीकलहारककुद्दोहोलैः ग्रस्तंहैःशोभि
लैश्चावशोभमानावहृश्यतु ततस्सोपममधोगात्वाश्रयपनस्सलिलेशुभे ततस्सलिला
लाश्रयात्सुर्ववृक्षाश्रयात्सुपाश्रिताः ततोददृशतुःघोरंमहासत्त्वंभयानकं करालदंष्ट्र
वदनंभीषयन्तंसुराहितैः वामांसेन्यस्यशूलाग्रमृत्युमिवानेकमानुषम् भक्षयन्तंगजं
व्याघ्रमहिषंवनगोचरम् स्थापितंयन्नहेवारामोलक्ष्मणमब्रवीत् पश्यभ्रातर्महा

61A

कायेन त्वं मेघं तु पातानः प्रायानिमिमं त्वं नेत्रे भीष्मणं भयमावहन् मज्जे स्कन्दपव
लिहमायैजेन कृतेरिते इम्बुक्काणाममालायस्थितोनामइवाचलः स्तनहहारमाला
यतनलमाणज्ञानकोनया प्रहहासेननः कृत्वा भीष्मयान्दिमव्रवीत् कोयवायप्रदा
णोरञ्जहावल्कलं पाहिणो मुनिवेशधुरोवालो लोहोमहायोऽम्बहमेरो संदेहो वनमेव
त्रेवेष्टिकवलोपमो किमर्थमागतस्तोरे वने व्यालनिषेवितम् रामः तेनोवचा स्त्रा
नामयमातेऽवाचनम् प्रहसामलंपत्रानाल्पसाणामममसंगतः पथासीतामम श्री
राववन्नमावतमागतः पितेवाको प्रवत्स्ननाशीतार्थेचमवहशाम् स्कलानइमव
वनेमरहहामममथ्याकरोत् ध्यासायवज्रे वाहुभ्यांसालमालाप्रमवरः मोतज्ञात्वेस
रामसंविरायोलोकविश्रुतम् मद्दयमनपुमवेरक्षावनमिनागतः यदिजीवि
तमिच्छामि समक्षसीतानांनिवायुपे पलायतततचेस्तीवमहम्पर्यामिपुवामहम इत्या

श्री
रा श्री
९२

62

कारात्तमः सीतामाताननुमर्षिदक्षिवे रामश्चिपयनतब्राह्मणोवेणश्वरसमविव ततः क्रोधपरीत
मानमाचाराधाविकटंमुखे राममममप्रवरयामः विष्णुरपोयावतः पादद्वयविराध
स्पतद्रुमविवाभवत् ततः सर्वद्वाशेनत्रासितारामममापतव ततोर्धवदुकारणाद्वा
णेनासमर्हसूरः विष्णुहरिरोवेनपपालयप्रणतेन ततः सीतासमालिंगपश्राश
मेस्वयनमम् ततोहंदमपानेद्रःहिविदेवप्रणोदितः नन्दनेश्राप्रपराहएणजग्रायं
वेकिन्नरः विद्याधरकाग्रारानिवर्हराहन्निविभ्राजमानोविमलाम्बराहतः शतशवपो
करवाहमूधणेदवशेनायरागानेरविद्येया शणमरामश्रणतातिहाविणतवशभावो
पत्रमेहगाकरम शलमधयोपेनमामरदेवेपत्रसर्वातिरंशतत्रयोः श्रीराम
राज्ञोवदस्मापनातविद्याधरोहविमलेप्रकाशनः ब्रवीमसाकारणक्रोधप्रमन्दिना ॥
शासायरामोध्यविमोचन्स्वया इतः परंवथरणारविदयोः स्मातमरावननिपमस्वशा ॥

62A

वेद्याम संकेतं तेन मोक्षं याणोक्तो वानेमेकवु देवदेवं कथा स्वनेपानं कर हर्षेनेपाला
रं विदा वेदमेव कुर्यात् श्रयमुमपावसुराप्र गणमकरोत् नि नेमव देव मेव नमस्ते
ध्यम्भमव ने विन्तदाने रकाननेमा श्रीकान्ता रामानरामामा य सीनारामायवेद स श्रीपद्म
पाहि मां राम नगाक्षामिवरत्न जनया देव लोकेषु शुभ्रं मायया माहात्म्येन ते इति
विस्तापितं तेन ब्रह्मसंज्ञा रघुवरनः देवोवरं ननश्रीति विनायाय महामतिः गच्छ
विद्याय वाशु ब्रह्मा यावत् गणाधिपः नयाम हम्बुना सम्यो गाङ्केनान ववतो वरः म
हाकं वेलभालोकेन नामा वक्रकिलायिनी श्रव नन्दभाङ्केस पद्माः परयाहि ममाज्ञा
मा रामगणवत्साति पनेस्वशाव श्रायाहि स्मृति वरसानमेव विद्याम्भव पुरवेवल
हेनामह गणानीतिनेवालिलाप्याम इति श्रीब्रह्माण्डपुराणे गणेशावतारकाण्डे प्रथमो
ध्यायः श्रीमहादेवः उ विनायकं हेरम्बं सा नत्वा गणनवमौ नमा नेगाम शरभेगास

श्रु॰
स॰ प्रा॰
६२

63

वनेसर्वेस्वकायेवृहस्म श्रावणेगस्वनोऽर्हृताम्सैमाग्नित्रिणामस्य श्रापोनेसोनगमामापूर्वैसंघ
माहृपेन्नाः स्वयोः श्रमिगामस्वमस्मस्त्रिहरेशुणवेशायव श्रानिहमकोनेवाकेरव
लफलानेहेमिः श्रस्माहश्रारमेगोपिरामेमकेयरापणे वहुकालेयहैवासनपूसेकल
तिस्रुपा नेवसंदर्शनाकाहीनामस्ववपस्वेस्वरः श्रयमनपमःसिद्धेयग्नुणोहेमया
जिन नेमर्वेनवस्त्रस्यामिननास्वुक्षिवजामहम समफ्नामसमहन्नुगुणफलावि
मुक्तः श्रावणेगायोगो विवेसमानपपरश्रमपनामसमसोनमहमाश्रणम्र आयवि
गममश्राक्षयमद्भवोरेलश्रुणामलमम्नजानम वोगानुगावियजरानकलापमो
नामहापसुहलेन्नगणनम कोवारयालः स्मनकूममपनुः रन्याजगानामरुवनाश्र
कापन स्मनोमयालेस्मनन्नभावास्पानास्क्लिमसत्यमेवयानः पश्यमसानो
देवश्रागमोलाशरापिश्रभः रयान्वगाहगक्षामित्रलिलोकमकलाघम श्रयाप्रा

पिपतिर्मैस्तनारस्येनाञ्चुवमेदा यहामोकोस्पैतामीनामेवमेवनुद्विञ्चना इतिरामेबि:
प्यानाहस्तूपावपुवनःस्तैनम ग्रजालामहहसावक्रहरयापचामककवगुः हियदहस्यादः
स्ताताद्युधोलोकपनेपदम नेनामृतेगणामसर्वदेहकारणंवाभिनः श्राजरमुत्राद्यवे
हस्ताश्वरभंगातेवश्चावम हस्तामृतिमम्रहेनेनानकोशमलहमणो श्रणामसहसाधा
मोमायामृतभूतिपिणः श्रुशीभिवभिवष्याप्यामसर्वेहृयस्थितम ठग्रःश्रातलप:
सर्वयवभोगपरेहत्तिम भूमिमेनावलाथेपञ्चानातोमिवलणाम्थिताः जानीमूलीहूप
लेस्मोजानकोलहमणानुष्पा श्रेवाश्चश्चाविवश्वेहेभवनेमावजेतष्पा श्रतश्रासोमझ्बो
गणनुडःखिमाङमिहाहेति धानाञ्चपामोम्पतिसेविनानिवनानिसर्वोणिरचनेसकमा
ते इहहसाम्प्रातसवतजानकोभ्यानेदायवतुमासहहकमवविष्यति इतिविस्तापिनोरामः
क्षेतोजालिपुत्रोविभुः जगाममव्रातेमिस्तायेहहभूतिवनानिसः ददर्शतवपतिनामवे

सुं॰
रां॰ श्रीं॰
६४

64

कानि शरांसि मे ॥ सुग्रीवेण तामिमवेत्तु रामो वचनमब्रवीत् ॥ सुग्रीवानीकेषां पुनानानिकिमर्थपा
लितानानि वै न च वुमन यमूर्वे ज्रषीणां ममकानि वै रावसमर्पितितानोलिग्रमुद्रानाममा
पिता सुग्रीवपालेमनीलोनाय शुभतानचवे तिह ॥ कृष्णावाकं मनोनोमः भपूर्वेणाममावे
नम शांतिकोमकरोह्रामोवनापापाशमनादनमः ॥ शुभमानः सरानत्रमनिमिवेनवानिमि:
ज्ञानेकोमहितो रामो लक्ष्मणेन समन्वितः ॥ इवासकानि विनत्रवर्षाणि भवुवेदवः ॥ प
वेक्रमेण मेपशुभमनीनामाश्रमान्वितुः ॥ स्वमोदगांमाश्रमश्रगामुखोमैस्थाषिमत्रुलम
मवेत्रगणाममन्त्रेसवेकालसबाखोवहम ॥ रामममानमाकर्णेषु स्वनोहोणं श्रसमागतः ॥ श्र
गस्त्याशिष्या रामस्य मेत्रजाप्यनत्नपरः ॥ सेविपिवत्सजयामासहयुक्तेष्ट्वलोचनः ॥ सु
तीक्ष्ण उवाच ॥ शंवत्मेत्रज्ञाप्यहमनतगाणश्रमयेसीतायवेशावविरविसमाश्रनाहे ॥ सेमा
रामेपुनरगणमलेपाद्यपोनवामाभिरामससनकेनवदामसलमः ॥ मामयमवेजगानामर्थितो ॥

64A

वस्वेवृन्मायपाशून्यकलत्रस्त्हाद्वकृपे मश्रेनिरीक्षमलम्बद्दशिपिंडमोहृपाशानंव
हृहृदयंस्वपमागतोनाम वेम्रवंभवनलरंदृश्वकृतालयोपिवन्मेत्रनाष्यविमुविश्चना
नोपिमायाम् वन्मेत्रमापतुपवृश्रुपयान्नेमाया मेवांन्वत्रपफलवेद्यक्षियथ्यासमाया।
विश्वसमस्ह्हिलयमांस्थितिहेवंरकसन्नमायया विज्ञमाग्राह्नियथोष्पविस्नुः मामस्ता
मोहिनेयपणविविधाक्रान्तिस्तेयहदङ्वि समलिलपात्रगनेमवनेकः श्रमवनोद्यमव
तेश्वरेणापविरो पश्यामिरामनवमापुवनसिनम ह्रदपनेक्वमसनामथ्यिणावरो
विकृन्मत्रपूतस्यदृष्टशुभसहाश्रमवः पश्यामिरामनवदृपितृणामकाशमायाविदंभव
कृतेसमवृश्ववेशाम कस्यकोलिमहशाकमनोयवाधवाणेशयाद्देवहनेस्मिलवाक
वद्गुसोनाम्नमनम्मास्लेनाम्नवमग्रहश्य मामेत्रनालियनमश्लेनयापूरपथ वोलाम
लवुलिममकनतृणश्चशोलदरमामादेयमातिशश्वणामामिरामम जानेतरामनवद्रयम

श्री
वं श्री
६५

65

ध्येयं देवं कालात्मानमीशं हि तेषु न विमलकाशम् । प्रसन्नतोऽयं मम गोचरमेत देवरूपं विभान्तं हृ
दयं वरं हि कुर्वन्ति इत्येवं स्तुवन्तं तं स्वराजानः सोऽमितमग्रे विश्वे नेत्रानाम्प्रीतो विवेकी निर्मलमह
पाम्नाय । प्रतीहि समभावान्नाहं हेमं हि तेन संसाराय तम् । मन्त्रं ज्ञात्वा सकले लोके मामेव शरणागता
नः निरूपेण नानागतानेकाः शिवं परं हृदये मम । सोऽयमेतत्पदं तत्त्वज्ञानं तेन मन्त्रं शिवं परमं सदा
सङ्क्रमैर्भवेत्स्वरूपे न विमले भवेत् । तं सूक्ष्मं पापनाशनं देवं विश्वकोणि हि भवेत् । हे हर
मम मायुक्तानेकमनात्रे शापः । ग्रहे हे हरे विश्वानि हेरम्भशिवं नाथकम् । किं विकाले
ते च वन्दे मनो भवत्यन्यलम् । सन्तोऽस्तां पितृप्य महतस्तावतामिश्रम् प्राप्य च । शरणं प्राप्य मो
क्षा मिथ्या सह हिममहाभूतः । प्रभुः प्रमाणं शिवनाम्नि मम तारामः स्मृतो नाम सहस्रनामेन । प्र
ग्लस्य सम्भाषणे लोलमानसः । शाश्वतं सन्ततं जन्मनि नियता । इति श्रीशिवध्यानकं नाम सप्तमोऽध्या
यः एकादशोऽध्यायः । श्रीमहादेव उवाच । अथ परमं संतोषेन ज्ञानकालस्मरणेन च ।

65 A

अगस्त्यानुजस्यासौ नैमध्याह्ने समपश्यत तेन सम्पूजितस्सम्यग्भक्त्यामूलफलादिकम्
दत्वेयुः प्रातरुत्थाय जगमुस्तेऽगस्त्यमण्डलम् सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यं नानामृगगणैर्युतम् पा
तसैर्द्विजविविधैर्नादितं नैकनादयमम् ब्रह्मर्षिभिस्सर्वैः सेवितं मुनिसत्तमैः सर्वतो
लोकनमस्काराद्ब्रह्मलोकमिवापरम् बहिरेवाश्रमस्याथ स्थित्वा रामोऽब्रवीन्मुनिम् सौमि
त्रेगत्वाश्रमं राम आगतं मां निवेदय अगस्त्यमुनिवर्याय सीतया लक्ष्मणेन च महाश्र
मादरस्मृत्वा शिष्योऽगस्त्ययोगुरुः आश्रमन्तु प्रयात्तत्र शिष्यैरिह समाहतम् उपविष्टा
राममक्षैर्विशिष्टगणसमावृतम् आख्यातं राम आगात्य शिष्योऽभिज्ञातिभक्तितः ह्यागा
स्सभ्रातृश्रुत्वस्वतोदारः स्वयं योगी मुनिः दैडवद्राजीवपस्याह विनयावनतः स्थितः रामोल
क्ष्मेप्रियब्रह्मसीतयालक्ष्मणेनच आगतोदृष्टुकामोऽत्वायद्वारे तिष्ठति साञ्जलिः अगस्त्या
उवाच दृष्टोऽत्रमानस्य भद्रं वो मममहाहितस्थितम् ध्यायमानोहंकेवमानोवसा

श्रीं
रा॰श्री॰
६६

66

स्थितः इत्युक्त्वा लयनूर्णोय मुनिर्मिसहितो ऽगमत् भूभृपान्तरया भङ्गागवासामेघयावदी
ते श्रागाङ्करामसमभ्रङ्गतेहद्दातेयसमागामः क्षियानिषिसम्प्रश्राश्रोण्यत्थमेसफलेरितम्
रामो ऽपि मुनिमायान्तं दृष्ट्वा हर्षसमाकुलः सोमयाललक्ष्मणेनापि देवं त्वनितो भुविः
ङ्गनमुन्याप्यमुनिराहूरामसमालिङ्गयभक्तितः तत्रत्रलषीन्द्राणाद्रारबवनेइसुलाकुलः
दहोवाकरमेकेन कराणारत्वनेटनम् जगाम त्वाश्रमे तस्य समानस्तामुनिपुङ्गवः स
लोपविहृसमप्रसुज्ञानक्ताबद्गाविलरम् भोजयित्वा यथान्यायं भोजयित्वा नेकधा
सलोपविहृमेकान्ते रामे शिशान्तिभानतम् कृत्वाञ्जलिं ज्ञानाद्योवदंसमास्तोगवान्ऋषिः
तराससमेतामेत्राहेश्रीमत्सरामसमर्यासितोः यदा तवाश्रमसङ्गातेवालणाश्रयितःपुरा।
भूसमभारानप्यमत्येलावणाम्बपापव तदादिहृशनकालोतवरामतपश्चरत् वसा
सिमुनिभिः सार्धं नामेवणोपारित्यन् रुपदेःअग्निकपवासीननि विकल्पानुपाधिकः

66A

ककात्रयाणां सुविधाय गात्रेषा केर्लध्याने वामेव ते गोपिता सृष्टिं शाहणनियतात्मना प्रस्थाकु
तमिलिङ्गाद्वैतं नयितानि हितः सर्वलक्षणैर्निरेकैसाक्रमद्यायिलिकेचन प्रविश्याम सहितेर्व
पुरुषाद्विवकृतोध्याने तयास्मिंक्षोभमनसा महत्तत्वंप्रसूयते महत्तत्वादहंकारस्तस्माद
वासितामसभूत श्चाहंकारोमहत्तत्त्वात्सहितस्त्रिविधोभवत् सात्विकोराजसश्चैवतामसश्चेत्य
भवन्ते तामसाहंकारात्तन्मात्राण्यभवन्तात्मनापरम सूक्ष्मानि कुर्मश्रोत्रादिकर्मोन्द्रयाणि
विहि राजसान्तेन्द्रियाण्येवमात्विकाद्देवतामसमा तेभ्योभवत्तदण्डं पञ्चभूतसर्वेगात्महत ने
तविधान्महसम्भवाः सूक्ष्मात्स्वकरदेवकात् विराजः पुरुषात्सर्वजगत्स्थावरजंगमम
देवतिर्यग्मनुष्याद्यकालकर्मवशेनतु तेरजोगुणलोकानां जगत्सर्वस्वकारणम स्वा
दिलवमेवासिपालकोसहिष्यते तत्प्रेतत्वमेवासितं नयायुगाभे हिताः जोगस्तव
स्वश्चात्माहतयोर्द्विजातयाः तस्यावितत्तगणानामः वेसावांविनयोगयः स्वाहेः ।

अं॰
रा॰ आ॰
९१

67

लीलां यत्राकर्तुं मोहमेरत्तुनंदन श्रीगौ करोषि मायां वैतवात्वं गुणधानिव राममाया द्विधा
भाति विद्याविद्येति ते सदा प्रवृत्तिमार्गान्निरता वेदांतार्थविचारकाः त्वद्भक्तिनिरता ये च ते
वै विद्यामयाः स्मृताः अविद्यावशगा ये तु लोकाः संसारिणश्च ते विद्याभ्यासरता ये तु नित्यमु
क्तास्त एव हि लोके त्वद्भक्तिनिरतास्त्वन्मंत्रोपासकाश्च ये विद्या प्रादुर्भवेत्तेषां नेतरेषां का
दाचन अतस्त्वद्भक्तिसंपन्ना मुक्ता एव न संशयः त्वद्भक्त्यमृतहीनानां मोक्षः स्वप्नेपि नो भवे
त् किं राम त्वद्भक्तानां सारं किं विद्वद्वाधिके साधुसंगतिरेवात्र मोक्षहेतुरुदाहृता साधवः
समचित्ता ये निस्पृहा विगतैषणाः दांताः प्रशांतास्त्वद्भक्ता निवृत्ताखिलकामनाः इष्टा
प्राप्तिविपत्त्योश्च समाः संगविवर्जिताः सन्न्यस्ताखिलकर्माणः सर्वदा ब्रह्मतत्पराः यमादि
गुणसंपन्नाः संतुष्टा येन केनचित् सत्संगमो भवेद्यर्हि त्वत्कथाश्रवणे रतिः समुदेति ततो
भक्तिस्त्वयि राम सनातने त्वद्भक्तावुपपन्नायां विज्ञानं विपुलं स्फुटम् उदेति मुक्तिमार्गोयं

67A

मावश्चन्तु संसेविताः तस्माद्राघव सन्तुष्टिः क्षान्तिमे श्रेमलवयाण् । सदाभूयाद्ध्येसंगतास्तद्धेकैश्च
विशेषिताः अथमे सफलं जन्म तव सन्दर्शनाद्भून् अद्यमे क्रतवः सर्वे वभूवः सफला प्र
भोः दीर्घकालं मया तप्तं अनन्यगतिना तपः तस्याद्य तपसो राम फलं तव पदाम्बुजम् स
तामे सीतया सार्धं हृदये वस मराघव गच्छतास्तिष्ठतो वापि स्मृतिः स्यान्मे सदा नघ इति
स्तुवा रामं नाथं अगस्त्यो ज्ञानिसत्तमः ददौ चापं महेन्द्रेण रामार्थे स्थापितं पुरा अक्षय्यौ बा
णतूणीरौ खड्गौ च रत्नविभूषितौ यहि राघव भूभारभूतान्राक्षसमण्डलम् यदर्थमव
तीर्णोसि मायया मनुजाकृतिः ततो योजनमेकं तु पुण्यकाननमण्डिता अस्ति पंचवटी
नाम्ना आश्रमो गौतमीतटे तत्र शेषमनेनैव कालः शेषो रघूत्तम तत्रैव बहुकार्याणि
णि देवानां कुरु सत्तम श्रुत्वा तद्राघवस्सुभाषितं गुरुवः को न्वयं वनवासे समर्पितं विधः
मुनिं समाभाष्य सरामो निर्ययौ ययौ अगस्त्यशिष्यं मार्गेण शेषो विद्वारिः अध्यात्मरामायणे श्रार

श्री
रा श्री
८२

68

ध्याकांडेतृतीयोध्यायः॥ श्रीमहादेवः॥ ॐ मार्गे व्रजन्ददर्शानायशैलशृंगेगङ्गेहस्थितम् रम्यंजनहा
पुष्पेरामस्मिकुमेतदृहितानिवासिनः पनुयानयमोपिमेत्रोनतमोपेपुरासिनः इत्याहलक्ष्मणंरामो
निशाम्याश्रमेयमहत्तिकम् नक्षत्रवायवनूतमानगङ्गराज्ञायपीडितः यथाहीहनतेरामर्येनहि
हेष्वियमाता जटायुनोममर्डनोरक्षाहेष्वियक्रमव पंचवटयामहेवासीतत्रैवाप्रियकामया
मरायायकरावित्रवृयातेलक्ष्मणोपिच सीताजनककन्यामेरहितव्याप्रयत्नतः कृत्वा
नकुरुवेवरामसहेहमब्रवीत् साधुरक्षमहाराजनंचवकहमेप्रियं प्रत्येवमेसुमेधसो
नाउद्वहवेवनेवमम् इत्याभिदृनमालिंग्ययोपंचवटोत्रभः लक्ष्मणेनसहभ्रातासीतायाय
वुवेदवः गङ्गावेगानुमतीरपंचवटयांसावेस्मं मेरेवकारयामासलक्ष्मणेनसवृद्धिमा
न् तत्रतेनिवसन्सर्वेगंगायाहृतपरतहे कर्दमपवसाम्बादफलभूलसमाकुलाः विवि
केजनमेवायवर्जितेनिकजनमेद्र विनादयेजनकजालक्ष्मणेनविपश्चिनाः प्रयुवासरा

68A

स्वेच्छानामोदेवलीलार्थं रामभद्रः कंदमूलफलादीनि लक्ष्मणेनाहृतैस्तथा आनीयथ्वरदेवो।
रामसेवातत्परमानसः एवंभागायघोनित्यं राघोजानातिसंवता स्नानंकुर्वंतिरविनेत्र
मध्येगौतमेजले उभयोर्मध्यगासीनाज्ञकहकेवुरामायामो आनीयसलिलेनित्यं सलक्ष्मणः
प्रीतमानसः स्वैवनहरहः श्रीत्वापवमानमहात्रयः एकदालक्ष्मणोराममेकान्ते स
मुपस्थितम् विनयावनतोभूत्वापप्रच्छपरमेश्वरम् भगवंश्रोतुमिच्छामिमोक्षस्यै
कान्तिकींगतिम् त्वत्तःकमलपत्राक्षसंक्षेपाद्वक्तुमर्हसि विज्ञानसहितंज्ञानंभक्तिवैरा
ग्यबृंहितम् आचक्ष्वमेरघुश्रेष्ठवक्तानान्योस्तिभूतले श्रीरामः शृणुवक्ष्यामितेवत्स
गुह्याद्गुह्यतरंपरम् यद्विज्ञायनरोजह्यात्सद्योवैकल्पिकंभ्रमम् आदौमायास्वरूपं
तेवक्ष्यामितदनन्तरम् ज्ञानस्यसाधनंपश्चाज्ज्ञानंविज्ञानसंयुतम् ज्ञेयंचपरमात्मा
नंयज्ज्ञात्वामुच्यतेभयात् अनात्मनिशरीरादावात्मबुद्धिस्तुयाभवेत् सैवमायातया

अ॰
रा॰ आ॰
३४

69

बोसौ संसारः परिकीर्त्यते देहरूपि निश्चितेषु वै मायया कल्पितेदं विक्षेपावरणेन तत्र प्रथमं क
ल्पयेज्जगत् लिङ्गाद्यब्रह्मपर्यन्तं स्थूलसूक्ष्मविभेदतः अपरं त्वखिलज्ञानरूपमावृत्य तिष्ठ
ति मायया कल्पितेन विश्वं परमात्मनि केवलम् रज्जौ भुजङ्गवद्भ्रान्त्या विचारे नास्ति किंचन
श्रूयते दृश्यते यद्यत्स्मर्यते वा नरैः सदा असदेव हि तत्सर्वं यथा स्वप्नमनोरथः देह एव हि
संसारवृक्षमूलं दृढं स्मृतम् तन्मूलः पुत्रदारादिबन्धः स्यान्नान्यथात्मनः देहश्च स्थूलभूताना
ं पञ्चतन्मात्रपञ्चकम् अहंकारश्च बुद्धिश्च इन्द्रियाणि तथा दश चिदाभासो मनश्चैव मूलप्र
कृतिरेव च एतत्क्षेत्रमिति ज्ञेयं देह इत्यभिधीयते एतैर्विलक्षणो जीवः परमात्मा नि
रामयः तस्य जीवस्य विज्ञाने साधनान्यपि मे शृणु जीवश्च परमात्मा च पर्यायो नात्र भे
दधीः मानाभावस्तथा दम्भहिंसादिपरिवर्जनम् परक्षेपादिसहनं सर्वत्रावक्रता त
था मनोवाक्कायसद्भक्त्या सद्गुरोः परिसेवनम् बाह्याभ्यन्तरसंशुद्धिः स्थिरता सत्क्रियादिषु

69A

मनोवाक्कायैरेतेषु विषयेषु निवृत्तिरहता निरहंकारता जन्ममरणाद्यालोचनं तथा असक्तिर्हि।
ह्रष्टनात्वपुत्रदारागृहादिषु नित्यानित्यागमेष्विष्टानिष्टसमभावता मयि सर्वात्मके रामे
ह्यनन्यविषया मतिः जनसमुदायविरतिः शुद्धदेशनिषेवनम् आत्मज्ञानेनैव सेवनस्मृत्युपरते श्र
वणादि भवेत् आत्मज्ञानेन सम्यगात्मविदां यथावलोकनम् उक्तैरेतैर्भवेज्ज्ञानं विपरीतं तु वि
पर्ययः। शुद्धज्ञानमनोदेहाहंकृतेभ्यो विलक्षणः चिदात्माहमिति स्पष्टं बुद्ध्यैव वेदिता।
श्रवणं ज्ञात्वानुनिसेवोत्तितज्ञानं निष्पन्नमेवमे विज्ञानं वचनेनैव न स्यात्तावदनुभवेद्यथा।
आत्मा स्वेच्छया पूर्णः स्वप्रकाशो निरात्मिकोऽव्ययः शुद्धो बुद्धोऽपापः स्वहितः परिणामादिवर्जितः
स्वप्रकाशो न देहादौ ज्ञानाभासपरमात्मनः एकरूपो ह्यनन्तः सुखसत्यज्ञानादिलक्षणः प्र
संगात्स्वप्नमेवेहा विज्ञानेनावगम्यते शास्त्रोपदेशादाचार्यादेकज्ञानपरो भवेत् आत्म
नो जीवपरयोरैक्यं लाविद्यानष्टैव हि लीयते कार्यकरणैः सहैव परमात्मनि सर्वसाक्षिके

श्रीं
ना ग्र
१०
70

विन्नज्ञानस्य पवारोपमानमानि इदं मेत्वयज्ञानार्थेकाथितं सुवेदन किमेतद्दुर्लभं मन्ये मङ्गलकौ
विमुक्तोऽनेनाम् वदन्ममनोज्ञापियथाराज्ञोऽस्मत्कस्य हृष्येत परं दोषमस्मीतानां हृष्यते मम
गैवाहि एवं मङ्गलके गुणज्ञानानां मानमानसमत्कस्य काश्यते मङ्गलके कामगणं किंचि हृदस्तु मे स्वगतं तव
तः मङ्गलकि मे भवेस्मेवामङ्गलज्ञानानांनिरन्तरं पकारस्य प्रवासान्निमम पर्वाणामाद्वन्मम मम
कथास्वशृणुपावेद्याप्योनेमवेदारतिः मनुज्ञायरतिशाच ममनामानुकीर्तनम् एवं
मतनपज्ञानामाकिरव्याभिचारिणा मयिमनुज्ञायते नितेन तः किमवर्णाश्याते अतो मङ्गलकि
मङ्कसम्यज्ञानेविज्ञानमेवट. वैद्वापिवभवेत्क्षोभेनतोमङ्गलकिमवाप्नुयात् कश्चिन्ममैवमतन्नेन
वश्यत्राद्धमारहः श्रमिकमनःममासाययालिह्मनमङ्गलकिभाक् नवन्कव्याभिरयवन्मङ्गा
क्रिविमुक्तायाहि मङ्गलकायस्थानव्यमाहृयापियथयत्ततः यदृदयचनेनित्यं स्वज्ञामङ्गलकि
मान्वनाः श्रज्ञानयदलयानेविद्रुयपरिमुच्यते भक्तानाममयोगिनास्वाविमलस्मीतानांनिश्चा

70A

तात्मनो मन्येवाभिरतात्मनां सुदुर्लभ लक्षानां मनासर्वदा संगोयः कुरुते न स योयतममनः समृद्धे
वनानान्य योः सोतुसमस्यकेरास्मि नो हमुनि शेषू स्तो भवेनान्यथा इति श्रुत्वा ग्रध्यानमग्रामायणे
श्रारण्यकोऽन्वतुष्योध्यायः महास्वाः गेतासिकाले महारण्ये रात्तसी कामरूपिणी विच
चार महासमन्वाजनस्थानानि शोभिनी एकदा गौतमे तीरे पंचवट्याः समीपतः पुण्यवृक्षो
कृष्णाकाधनपराग्नेनुजगतोपतेः दृष्ट्वा कामपरीतात्मा मायारमोर्दहिमोहिताः पद्मपत्तोसोश
तैरायाशावबृस्मरविशोवनम तेनोहदृष्ट्वा रमानायसीनयामदसंस्थितम केन्दर्पसदृशाराम
दृष्ट्वा कामविमोहिता राक्षसी चाब्रवीद्राहकस्त्वं कः किमाश्रयः युक्तो वक्तायः संक्षवःसा
ध्वंकिं तत्त्वमेवद स्वहेतुः यनसाना नामराक्षसी कामरूपिणी भगिनी राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य
महात्मनः खरेणसहिता भ्रातावासाम त्वेवमवने राजादशरथो नाम सर्वे भूतानि भावावसाम्महे
वां नदर्शे समिच्छामि वद मे वरतो वर नाम हरमनामा हम यो भ्याधिपयते: खताः एको

श्री
रा श्री
११

71

मेत्वैस्त्रीभार्यासीताजनकनंदिनी सनध्याताकनीयान्मेलक्ष्मणोतीवसुंदरः किंकृतिंमेमया
बूहिकार्यंभुवनसुंदरि इतिरामवचश्श्रुत्वाकामार्तासाब्रवीदिदम् एहिराममयासार्थंरम
स्वगिरिकानने कामार्ताहंनशक्नोमित्यक्तुंत्वांकमलेक्षण रामःसीतांकटाक्षेणपश्यन्सस्मि
तमब्रवीत् भार्याममैषाकल्याणीविद्यतेह्यनपायिनी त्वंतुसापत्न्यदुःखेनकथंस्यास्यसिसु
न्दरि बहिरास्तेममभ्रातालक्ष्मणोतीवसुन्दरः तवानुरूपोभवितापतिस्तेनैवसंचर इत्यु
क्तालक्ष्मणंप्राहपतिर्मेभवसुंदर भ्रातुराज्ञांपुरस्कृत्यसंगमोत्वयमाचिरम् इत्याहराघ
वेणोक्तालक्ष्मणंकाममोहिता तामाहलक्ष्मणःसाध्वि दासोहंतस्यधीमतः दासीभविष्य
सित्वंतुततोदुःखतरंनुकिम् तमेवगच्छभद्रंतेसतुराजाखिलेश्वरः तच्छ्रुत्वापुनरप्यागाद्रा
घवंदुष्टमानसा क्रोधाद्रामंकिमर्थंमांभ्रामयस्यनवस्थितः इदानीमेवतांसीतांभक्षया
मितवाग्रतः इत्युक्त्वाविकटाकाराजानकीमनुधाविताम् ततोरामाज्ञयाखड्गमादाय

विराधन्नाम विहिंसकंर्गौतमाभेवलत्मणेनसुविक्रमः ननेनोद्योरघुनिंकनाकयिरक्तवपुष
नम क्रेरमानाप्रपानेत्राद्यवरसातेह्यालरा किमनस्मिनेनामाहाखेः खवनरूद्दरः ।
केनैवकूारिनाभितेनमरमोवृक्षानुवातिना वरमेतंवधिष्यामि कल्पमपिसत्तणेनरं नामाह
रातसेनामः सीतालत्मणाभ्यांयुताः देरुकेतिभेयकृवैत्रामेसेगोरावेरेतटे नामेवेकतवान
समासानिनैवचोरितानः यौरेवक्रलजोनासिजेहितोमिमहाविभु नयोत्सकयिरयासेभा
तेयुनेत्सेदमहो नोचेन्मारेणोर्यविनस्ययायास्यामियमसादनम नम्नकावावितेनश्रागानवव
राक्तोयुविमूक्कितः चतुर्दशसहस्राणिराक्षसोभीमकर्मणाम् घातयामासरामस्तुरेम
खवभैकोनया खरस्त्रिशिरश्चेववूषणश्चेववासमः सर्वेरामेणयोगेनश्रोकोनानशूर्पणखा
यनः कृत्वाकोलाहलंतेनगोरामः सीतामिदमब्रवीत् श्रृण्वतेविपुलाशङ्कासोत्कतमाचानिशान
मः भविष्यतिमहायुद्धेत्वत्मनुयामसह सीतांनीत्वात्रुहाञ्चतांतिष्ठमहाबलहेनामि

रां
रांश्रां
४४
72

ष्मोसिहं सर्वौ राघवस्याभीमदर्पणः ॥ अत्र किं विव्रवक्ष्यं शापितासि ममोपरि ॥ नयेन्निसीताम्मा
राघलक्ष्मणाभ्यां हर्वं यथो रामः पारित्कं वद्धयनुवादयनिष्ठुरम ॥ तृणीभावद्यचैवद्वा
पनीमवद्धिमः ॥ ततः श्रागासवदां सिरामस्याविविपुःशिवः ॥ श्रापुयातिविविश्राश्रिया॥
ष्णाणान्याद्रयकवपि ॥ तातिविछिद्रूरामोपिलीलयानिसमावणाद् ॥ ततोवाणासहस्रेणाहं
नानाम्पूर्ववाद्दसाव ॥ खरंत्रिशिरसंचैवहत्षणंचैवराघवम् ॥ जगामतश्रहवार्ण्यं तसर्वांतेव
रघूत्तमः ॥ लक्ष्मणाग्रिरहामयोगात्सीतामावायरावेव ॥ ममर्थ्यरावसाहह्याहवाविसमयमाय
यो ॥ सीताभामंममालिगपश्रसर्वंमलवपकज्ञम ॥ शस्त्रवणातिवारोपुमसाजेअनकास्मना ॥
साविह्वर्तुंवहूरणानोहवाराद्दसप्रगावाद् ॥ लंकांगतासभामध्यंक्रोशातीपादसविंयो ॥ रावा
तास्यणातोव्याभगितोतस्यरावसः ॥ हत्वाना रावणः श्राहभगितोभयविकला ॥ उहिसा
निहवसेवाविद्रूपकरणात्व ॥ ऊतशाकणावामहयमेतवकृणातव ॥ ऊवेणायवाश्रहिम

72A

सङ्कर्षणेद्वर्णवनम् गोवर्धनमनुबोधेदेवनगसङ्कोविष्णुदत्ययोः येनामनकः स्त्रीविजितः शूद्रः
सर्वे उक्तलसम गोरचवद्वविहीनलोकस्य राजन्मविष्णुमे देवस्त्रीनिहतः सोबोद्धघणोविश
रन्नधा वद्धर्वेशमहत्मणोणगतसानेमहात्मनाम् निहितानिवणोनेवरामेयणास्वशुभा
त्रुना जनुस्थानमशोद्धणासुःतीनामुमपंक्तनम् नजानामिविष्णुदेवसुनपवसुमोधने
गवणः किंवा रामः किमयोध्या कथं नेनास्वराहतः समकककश्यपमेहबोसूलयानोक
गेम्य हत पौर्णवरणा जनस्थानेरहयमानाकदाविद्योनमोनंटे नत्रपंचवटीनामश्रामुतो
जेनाश्रयाः नत्राश्रमेमयाहस्तोरामोनाजोवलोचनः पञ्चभोणयवस्त्रीमोजरावलकलस
हितः कलीयानवजनस्यलेलणोपितयाविधाः नसभायो विशालाहीरपुलेत्ररो =
सिवापना देवदेवलनागानाममनुष्याणानयाविधाः नहस्त्रान्नस्नुनारामेत्रानयेनोवन ६६
श्रमस्त धानेनमहमयुक्ताभायोर्थनवचानव नस्मेणनोमनद्धानाविदेहरमममनासे

श्री
रा श्री
अ
73
६

कौशल्येयोरितमेवरामेणमहाबलः ततोहमनिदेवेनकार्यार्थंनोदूरमभूगतौ सोपिरामेसम
मायया द्दैवसमृष्टयै ततःत्तणेनरामेणनेवबलशालिना सर्वलेनिविनिहतेवरात्तसाभी
मविक्रमः यत्सिामोमनेः कृयोत्रैलोकोनिमिष्ठार्थतः भस्मीकृर्योत्रमरहोइतिममभूमहाभयः
यदेमान्वभार्यामानुफलेनवजीवितम ग्रतोयतस्त्वराजेद्दयत्यानेवल्लभामवेद सीताकम
लपत्राक्षीसर्वलोकेकसुंदरी मात्राद्दामसरुतःस्यात्तेनेनत्तमःप्रभो मायया मोहयित्वात्व
ग्रहणसर्वरत्नतेममम कृत्वातेमुक्तिवाकेसुरदानमाणादिभिस्तथा प्रास्वाससमर्पितोनाराजाश
विवशारहैस्वकम ततेविनाशोवाभूत्यानेदशरात्रोतलसुवातु एकेनरामेणकथंमनुष्यमा
त्रेणनष्टंस्वबलः विरोमे भ्रात्राकुम्भकर्णवीर्यदर्पा दुवाहितनश्वतराघवेण यहानरा
मेस्मतुजःपरेशोमायाहेतुकामास्सवलविलाघ्वः मद्वारिनापटुरहितेनसर्वमनुष्यद्वेपेण
कुलोद्भव वध्यायवरदानात्मनाह वैकुंठस्थानपरिपालयेद्रमां नावैरस्मानसरोजनम

73A

वमोऽस्तोविभेराममैवोक्तजातोमे इत्युक्तवति विन्यातिलराक्षसेन्द्रो रामेविविदिनापरमेश्वरेहितम् वि
रोधपुत्रैश्चवहरिश्रुयासितुनेनमकृपा भगवान्नसीद ॥ इति श्रीअध्यात्मरामायणे आरण्यकाण्डे
पंचमोऽध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ गते विचिन्त्य बुद्धि शायाम्सः शुभान्वेष्यमाह्येनः रावणमत्रा
माकार्यमेवं विनिश्चित्य बुद्धिमान् ययौ मारीचविमहरं नेपुरं नौरमुद्रान्विलाः मारीचस्तद्
रिवज्जटावल्कलधारकः ध्यायन् हृदा परात्मानं निर्गुणं गुणभासकम् समाधिविरमेप
श्चात्तं दृष्ट्वा राक्षसमागतम् उत्थाय चालिङ्ग्य ततः पूजयित्वा यथाविधिः कृतातिथ्यं सुखा
सीनं मारीचो वाक्यमब्रवीत् समागमनमेतेन रावणेन केनरावण चिन्तापर इवाभासि मह
त्कार्यं विनिवेदय ब्रूहि मे तव हृदिगतं तदेव करवाणि तवप्रियम् माक्षेवहृदि राजेन्द्र
जितं मया सूर्पणखा ब्रूहि ॥ रावण उवाच ॥ अस्ति राजा दशरथस्तनुजो ध्यायो प्रियपालनः किल रामनामस्तस्य
नमस्कार्यसत्यपराक्रमः विवासयामास वने वनेजनाश्रयम् आगत्य सहितो भ्रात्राल

श्री
रा॰ श्री
७४

74

सोलेचमहनिवृतम सुखानेविपिनेवोरपंचवयाश्रमेशुभे नसमभागेविशालातीसीतालोक
विमोहिवे रामोतिरपरायानेसातुसंभोमविक्रमात खेरंवोविपिनेहवासवमासोलि
निभेयः भगिन्यामसूर्पणखातिरोषायामनासका कुर्णोविसूटहहाम्रावनेनिहीते
निभेयः श्वनकपामहाघनसानातस्यागवल्लभाम श्रानेयिष्यामिविपूनेराहिनेराववन
नाम वेवमम्यासरोभूनालासुमाटपवनेष्याम रामवलत्यागेवेवनतसासानोहरामहम।
वेवनावसहापमेकवास्योसोमिमवेवन इसवंभावमानेरावणोवोत्पविस्मिताः कुतो।
रखपारहनेमूलखानकरववूः मपवशत्रुवधश्चपलनाशातनोस्यात रामसपाहवस
वासवमध्याविरावणा वाल्मापिकोशकस्यापघत्तसंरचणाण्यमः धारानोशाशनेकेना।
पातूयामासममागारे पाजनानाशतेरामसूतालिभपविहलः सनासहानेरवाहंरामप
श्पास्मिवनाः रेङ्केपिश्वनरायहवनशूवेवरमवोवनयत्तरे नोहाश्यामसुरात्रपमक

74A

रामाहृष्टोवैड्रुमिराघवेणेभ्यगात् राघवं जनककन्यासमन्वितं लक्ष्मणेन सहितं वरान्वितः तमप्यम
महर्षिरेषमाश्रिताः स्यानवधूजिनमिरंभयाद्भिः रामेमवधूननंविभावयेभीतभीनइयमामा
सश्रितः राजराजरमणीयप्यादिकं श्रीविषयोविरागेमयेभुवेत् रामश्रागतइश्वनिशंकयावा
सकायेमोपमवंमेसजनम् निद्रयायविहवेनापराशपेरामसमेवमनसानुचिमयत् सवश्वेश
गमराच्चदेवरावोपिमेनोविगतिभिः इयसिरा नइवानपविसन्याविभइराववेशतिभइश्वया
हिंभोः इवरावसक्रुलेविरायतेनूस्मलोमसकलपववनश्यति नवहितेवइलोममभूयावतेश्र
निरहराणायरामनिराघवे मजविरायमतिपरमंक्रियः परमकारणकोमयवृवरहनः श्र
हमशेषयमिदं मुनिवाक्यतेस्र णवमारिपुरापरमेश्वरः अहमणायनउवाचतेहरिंकिंरवेश
सितमहेवरोसितव भलेणक्रमरविंदलोवनेवश्रयाहिभूविमानुषवपुः दशावश्यास
नभावमोउतासजहिरिपुंदशाकंवरंहरे: श्रनोवमानुषोरामःसीतालक्ष्मणराघवः माया

श्रीं
रां श्रीं
१५
75

मानुष्यविशेषेनवनेयानेतानिनिर्भयः भूमारहस्रणाश्रीयगाणनानुसरंहास्यवम् अत्रापमारोवचव
नेराव्रणाश्चत्रमाघ्रतेपुरुषमात्मायहाराम्शाश्रीयतोत्रमनाणाकेल हंतुमामानुष्यान्धवाचन
नग्रन्नहिममभानाः केनभूतावि राटवमस्सम कल्पई श्वरः अतोहियतननसीतंश्रीना
विश्वहराचवान् वयंश्चश्चरणेवैभश्चास्यामिपरमंपदम् यहारामरणेहत्वासीतोश्चास्या
मितिमेयः अतलिहमहाभागविविश्रमरगात्रुपर्हक रामचलस्मणशोकेस्ववविहयथा
पुरा हतः पश्चवधाकिंविहारामेदेनाहिभीषणम् हतेस्यामिसितानेववानमेश्रवनमशायः मा
रोचलद्वः अत्वा स्वात्मनेवानुविनयन् पश्चिमभावबोहयानरामक्रोभूत्वाणवान्।
मोहस्नयारिवेहं हत्मलरामेनरक्रोधकवम् इतिनिश्चित्यमूरणेरामाहस्यायवेगतः श्रव
वीह्नवृणेराजेक्रोमेननवश्रमा इगक्रामस्यमास्यायगणाराममश्रमश्चात श्रङ्कत्रश्चनस्य
त्वामस्गोधश्रणाविहकः रत्नश्रेणामणिप्रभोनीलस्तवविलोचनः विपस्त्रभोविश्वस्या

75A

सेति च वा रावणं तेन रामाश्रमपदं संते सीताहरणोद्यतवरन् रणोऽथपावत्स्यपतिहृते वरणोम
मीप भातानसुतभेयाहृतः ॥ एवं स मायामृगाकृपवेशायुक्तवान् सीतां परिमोहयन्बलात् ।
इति श्रीअध्यात्मरामायणे आरण्यकाण्डे षष्ठोऽध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ अथ रामोऽपि तत्स
र्वं ज्ञात्वा रावणचेष्टितम् उवाच सीतामेकान्ते शृणु जानकि मद्वचः । रावणो भिक्षुरूपेण
आगमिष्यति तेऽन्तिकम् । त्वं तु छायां त्वदाकारां स्थापयित्वोटजे विश । अग्नावदृश्यरूपेण
वर्षं तिष्ठ ममाज्ञया । रावणस्य वधान्ते मां पूर्ववत्प्राप्स्यसे शुभे । श्रुत्वा रामेरितं वाक्यं सापि
तत्र तथाकरोत् । मायासीतां बहिः स्थाप्य स्वयमन्तर्दधेऽनले । मायासीता तदापश्यन्मृगं मा
याविनिर्मितम् । हसन्ती राममभ्येत्य प्रोवाच विनयान्विता । पश्य राम मृगं चित्रं कनकर
त्नभूषितम् । विचित्रबिन्दुभिर्युक्तं चरन्तमकुतोभयम् । बद्ध्वा देहि मम क्रीडामृगो भवति
सुन्दरः । तथेति धनुरादाय गच्छल्लक्ष्मणमब्रवीत् । रक्ष त्वमतियत्नेन सीतामत्प्राणवल्लभा ॥

श्रु०
सं०श्रा०
१९

76

मायया संनिविष्टेन तस्मात्रोभद्रपिणः श्रुत्नोजा वहिताः सार्धीरत्नसीतामनिंदितांम् लंस्मा
सोचाममामेहेदेवायस्वयंभूपत्रक मारीचोजनमेदेहएवभूनास्मराः क्रुनः श्रीनामः हृदे
मारीचवध्वायमराहाम्नेक्षणात् स्मरश्च सनुविधा मीतामहीवासा महानवे गामध्यामिस्र
गेवकायामविष्यामिमनवः तेश्चयन्वेनसानिहमीतागिरवन्नणाविनः इत्युक्त्वा श्वयोयोवा
नामायाम्स्रगामवृतः मायापराश्रयालोकेमोहितोजगतात्कौतिः निर्विकारश्चिरात्म
विष्णुर्णापिस्रगामनुगाव भक्तोवकमयोभगवानिसत्वमेववाहरेः कर्नेसीतार्थियाधा
यज्ञानत्वयिस्रगायया श्रमयाश्रुणोकामसगामसन्विदितात्मनः स्वर्गानवास्वयाज्ञयापि
कार्येषुमानसेनो कराविहृष्टपतेभ्याशीलानाचावनिलीयते हृष्टपतेवननाङ्गस्मोदेववामा
मयाहृदन ननोरामोपिविज्ञायरालसायमतिस्फुटम् विधायशरमारायरालसेकाम
विनाम् एषानंहृष्यक्तासामरीचः पूर्वेयथपूक हाहनामिमहावाराजाहिल्लवणमा

76A

द्रेतम इत्युक्त्वा राममुद्वाद्य: पपात स्रपि रामांत: पुत्रास्तैर्पि मत्रोस्त्वानसामपमास्तुर्यांत कि
मेनात्रहृरिंपशुवैनैवानिहृतोमस्र: तेस्रेहाद्वपितेनेजः सर्वे लोकस्य पश्यत: राममेवाविः
शे रेवाविसमपुरमेयशु: किंकर्मे कृत्वा किंदृशा: पातकोमुनिहिंसकः श्रुण्वाराग्यवस्ना
येमूहिमात्रनमेशाय: रामवाणेन मे सिद्ध: पूर्वे राममत स्मरेत भयान्सर्वं पारमर्ज: रस्हा
द्वर्वादि केवृपुत लादिरामेम सहस्यात्रानिधूतापाशकल्मषः श्रुनेरामगणानिहृतः पशुणूनाम
मवापमः हिसेवावातसेवापिपापीवाधार्मिकापिवा मुक्तेकलेवरे रामस्मृहायोनिप
रेपरम इतिशेषो ममा भाष्यनतोरेवाहिवपशु: रामनाविनयामासः त्रियमानोद्वाय
मुः हालत्प्राणानिमहाकायमनुक्तवेयपात किम श्रुत्वान ह्याकसहश्रवाकसोनाणिकि
मेवत इत्यविनायपरीतात्मा रामोऽदृरोन्यवर्तत सीतानतुष्ठिनश्रुत्वामारीचसद्वरात्म्यः
भीनमानेदरवमेविगालेलमारोविरमश्रवोव गम्भलत्मणविगाणिश्रम्बालेस्वरपीडिता: हाल

श्री रा श्री ११

77

त्रयोमे निवसंनेभ्रातर्मैत्र स्वीणाषिकिम् तामाह लक्ष्मणो देवि नामसत्कोन न तद्वेवेन् यः कौशिका
हमेरे विशिष्य मायाणो वद्धंदवः रामस्य लोकमपि यज्ञदेवोनुशायविनत्नाम् सकयंदीनिव
नेभाषितो मरपूजिताः क्रुद्धा लक्ष्मणमालोक्य सीता वाष्पविलोचनः प्राह लक्ष्मणं दृश्य
नवं समनकांतमि शेवंनो भरतेनैव रामेनानाभिकांक्षितः सीतानुमारानोसिवेरामनाशाय
पतिष्ठेते नक्षाप्तमिवं मामाप्रयशशत्राणानजाम्यहम् नेजानानेहशंरामसन्नाभायो हरणा
यतनम् रामसंतेन स्वप्नामिवे वा भरतेनैव वा इत्युक्त्वा सूनसासवाद्रभ्वाह रोदह नक्षुरा
वालक्ष्मणः कर्णौ पापात्मावद्धावताः मामेवं भाषसेवव कृतानाश्रमुपेक्ष्यसि इत्युक्त्वा
वनदेवभ्यासमपंजनकात्मजाम् ययौ दुःखातो सेविजो रामसवशनैः शनैः ततोंतर
मालोक्य रावणो भिक्षुरूपधृक् सीतासमीपे मागाम स्फुरद्दंडकमंडलुः सीतांतमवलोक्य
प्रवृत्तांसमूर्ध्नभक्तितः कंदमूलफलादीनि दत्वा स्वागतमब्रवीत् मुने भद्र फलान्यभौन

77A

भिक्षुरसत्यं चात्वं क्षम् इत्युक्तो मैथिल्या मनो रामो मैथिलिवाक्यैर्वयम् कोप्यनिवेशोप्यन्निर्वेदयते
द्विवेदे भिक्षुरुवाच कान्ते कमलपत्राक्षी को वा भर्ता तवानघे किमर्थं मत्रैवासो वने राक्षसे
विते भूरिभये तव सर्वं मया ख्यातुमर्हसि सीतोवाच अयोध्याधिपतिः श्रीमान् राजा द
शरथो महान् तस्य ज्येष्ठसुतो रामः सर्वलक्षणलक्षितः तस्याहं धर्मतः पत्नी सीता जनक
नन्दिनी तस्य भ्राता कनीयांश्च लक्ष्मणो भ्रातृवत्सलः पितुराज्ञां पुरस्कृत्य दण्डकवनमा
गतः वयं वसाम आश्रमेऽस्मिन् वसाम्यहं भिक्षुरुवाच पौलस्त्यनन्दनो सोऽहं रावणो नाम रा
क्षसाधिपः त्वत्कामवशगो भद्रे आगतोऽहं तवान्तिकं पुरस्मागतः मा विवेशोपि रामेण किं करोष्यसि माम
भज भुंक्ष्व भोगान्मया सार्धं त्यज दुःखं वनोद्भवं सीता तच्छ्रुत्वा भीता किंचिद्वक्ष्यामि
धैर्यं भावयन्ती नाम्ना शुभं शृगालिरामवार्तां त्वं भाष्यसे लोकनिकृष्टमहाभुजः मा का
रुधा पश्येत शक्रोऽहं भार्यां शचीं यथा रामबाणैर्विभिन्नस्त्वं पतिष्यसि महीतले इति सीतावचः

अ॰
रा॰ श्री
७८

78

स्कन्धाद्रावणः क्रोधमूर्छितः स्वरूपं दर्शयामास महापर्वतसन्निभम्‌ दशास्यो विंशतिभुजो
कालमेघसमद्युतिम्‌ तं दृष्ट्वा वानरेन्द्रास्ते भूतानि च विनेदुः ततो विधार्य पुरतो निन्दितश्चा
सवाहुभिः तोलयित्वा रणातिष्ठाय पौलस्त्यो विहायसा हरो महाबलस्तत्र णोतिहरे नो अनेक
मजा भयोद्विग्नमना रोना पश्यतो भवमेव सा स्कन्धात्कोरिकेतेनेनोनयाः पवनसन्नभः
जटायुहरित्पिताः श्रीयुक्तेन ज्वालायलोकनेतृकः निहन्ति हन्ति मृगाहं कृतान्तश्च निममात्रताः
मुषित्वा लोकनाथस्य भार्यामेव्याहृतानयात्‌ शुभकोमेरे पवनतनयो रायशोभिमवायुरे
इत्युक्त्वा नैतत्रातेहेन हनुमायामास तदरूपम्‌ ताहाहिमेदयामास हनुमायामास तदवं: ।
ततः सोमं पारित्यज्य रावणः खड्गमादरे विकृष्टरपतो मामर्षः पवनात्मजसर्पोऽमरः पण
तं किं विकृष्टेषणा पूर्णेन भयवित्पन्नाद शुक्लपक्षयतानां शृङ्गमामादाय रावणः क्रोशतो वा
मयामिनिसमनवं नापिपासक्षतो हारामेहाजनगवान्यमानपश्यमिहः तिलनाम्‌ रासमनोया

मानोस्त्वांभर्यंमिमेवयरावव हालक्ष्मणमहाभागत्राहिमांमेपराधिनीम् वाकशरैर्णाहत
क्षमस्वेदंतमर्हसिपीवर इत्येवंक्रोशमानांतांरामागमनशंकया जगामवायुवेगेनसीता
मादायसत्वरः विहायसानीयमानासीतांपश्यंत्यगोगिरौ पर्वताग्रस्थितान्पंचवानरान्
रीवाविजानंता इत्येषांमध्यरखंडेन विसृज्याभरणादिकम् वस्त्रांविदितयत्रामायकथयेयुरि
तिचर्वंते ततःसमुद्रमुल्लंघ्यलंकांगत्वासरावणः स्वांतःपुरेरहस्येतामशोकविपिनेदधा
पत् राक्षसीभिःपरिवृतांमातृवत्परिपालयन् क्षशांगीदीनापरिकर्मविवर्जिताढुःखेन
शुश्रुषणहृदनानिविह्वला हारामरामेतिविलापमानाउजनाः सीताम्स्थितारावसमहेरमध्ये ॥
इतिश्रीअध्यात्मरामायणेआरण्यकांडेसप्तमोध्यायः श्रीमहादेवउवाच रामोमायाविनं
हत्वाराक्षसंकामरूपिणम् प्रतस्थेस्वाश्रमंगंतुंततोदूराद्ददर्शतम् आयांतंलक्ष्मणंदी
नंमुखेनपरिशुष्यता राघवःचिंतयामासस्वात्मन्येवमहामतिः लक्ष्मणस्तुनजानाति

अ॰
रा॰ आ॰
७४
79

मृगयासीतांमयाकृतम् तामृष्येवंवचस्तेनाश्रोवानिशुक्रतोयथा मधहेविरतेभ्रमातृस्ये
स्योस्यामिमेदिरे नतारान्तमंकोटीनांवयोपायाः कथंमवेद् नवांकमेणविविनेसीतांया।
सेमृरलयम् रावणेमक्रलेहत्वासीतांमग्रोस्थितांपुनः मध्येवस्यापितांवीनांयातोयोध्या
मनेदिनः श्रद्दमानश्चमावेभज्जितोपिद्रलक्ष्मणापितः मानुष्यभावमापन्नः किंविकालो
वमानिकौ नतोमायामवश्यमिवरितेमेनुवरश्चनाय मौक्तः स्वदुःखमेपामवुद्धिमार्गा।
नुवर्तिनाम् निश्रीमेवनतराद्रष्टालक्ष्मणोवेदमब्रवीत् किमर्थंमागतोसिवंसीतांस्वरका
ममुविधयाम् सोलाचामवृतेनाशपिनावेमेजनककात्मजा लक्ष्मणः प्रांजलिःप्राहसीताया
हर्वचोमहद्ध् हालक्ष्मणोति विस्वरंरावतमम्श्रुतेनया नहाकामहंशंसकामृगाभेतिवा
व्रवीत् हृदंतोमामयात्राक्राद्विरावनममाविते नेदंरामस्यववनंतस्याभवायिशोभवेत्
नेवंसांत्विनास्यापीमयाश्रावावमापुनः यद्वत्रमद्वोरामद्वोकपुरतमस्व कोपीयो

79A

पतिनिर्गन्तुयानोहं नोसमेमेतितम् रामलक्ष्मणेग्राहनयाप्यन्तु विवेकतनम् तथासीमापि
नेमनेकतेनक्राशुभावना नोतितावाभतितावासाराचनेसुक्षत्रसेशपः इतिविलापगुणारामः
स्वायमेपरनेनोपपेता नेत्राहस्तान्नेककजोविललापामिहयोनाः हाश्रियेकुशनासिवेर
नासिपूर्वेवराश्रमे यथावामहिमोहाये लीलयाक्रविलोपेम इमाविपुत्रनेसर्वेनाप
पुपजानकीनता वनेदेव्याःकृतामीतागुवेनममवलंभाम हेगाश्रयावेणाहताःश्री
मयेनमममप्रियाम् इमेवपविलपत्रेवरामः सीतांनकेशुचित सर्वेत्रःसर्वेहरवापिनामेय
देखुनेदवः शानेराणंवशोवेनामवलोणवयावते निमिमोनिरहेकारोणविशावेदय
पवान् ममजायेतिसेतानिविललापः नेहाविना एवंमायामनुवर्वेनमक्रोपरहेता
मः प्रमकूडवसुप्रानंभानितवविरोनाह एवंविवितुमकलेवनेरामःसलक्ष्मणः ।
भगेरयेष्ठिनवापेक्वरयतिनेभवि हाहालक्ष्मणमाहेरपश्यलक्ष्मणकेनचित नेया ।

श्री
रा॰श्री
९॰
80

मानोऽनुनेकजानं जिताम्न तनहारतम् ततः किंचिद्वै भागंगावापदे तस्मे तिभव हर्षिताक्षेव सः
हृष्टाभाराभोराकाममंयाश्रवीत् एषवैभमूलिपितामोज्ञानकोऽसंभदर्शनात् शोतेविवेकोपा
तेतिपथ्वाहहाभिनिशावरम् वापमानोयशीघ्रमेवाप्तोवरसुनेदव तक्षूवाभामवचनेना
पुत्राहभोतवह् मोनमारथमझेतेमियमाणाहकंभिगा त्रहहूताजुभहेतेभायाहारिणम
मवद्रमः नावणानऽयुद्धेमेवभूवारिविमर्दन तस्मवाहंयिवापक्षिनाहेतनपातितः पति
तोऽस्मि जरांश्राघ्राणानस्तवाभिपश्यमाम् तक्षूवाभाहुवोदीनेकेह्याणेरवदर्शाह हस्ता
भ्यामभ्युत्थानरामोहृः पुत्रस्तहनलोचनः जटायुमूर्छितमायाकेतनेनाश्रुभावना मत्क
योर्थहताभिनमतोमृत्युयवायवः जटायुस्तनयावावाचक्राक्रेसमञ्जसन ज्ञवाचरावा
णेनामरात्तसोमोपविक्रमः श्रातायमैष्यिलीसीतादहितिमिमञुविपयो हृतावक्त्रनेम
शक्तिप्राणानपक्रामेतत्रताः हिपाहबोलिरामवशिपमातोलिमेतव परमश्रातालिविम

80A

स्वेमायामानुषंत्यपश्यक् शृंनकालेपिहृष्टात्मेमक्रोहंनवुयेरन हसाभ्योस्तुपमेमामा
पुनर्यास्यामित्येपदेशम् नयात्येराममंसेस्तुशंतस्तंगेयातानिश्रीस्मयत् नृनःश्रातानायेत्यज्यज
रामुःपतितोभुवि रामस्तमनशोभ्येवात्मवेपुवस्मात्लोचुनः लक्ष्मणेनसमायात्यकात्मा
तिपृष्टःराहनम् स्वानाहुः स्वेनरामोपिलक्ष्मणेनसमन्वितः हृष्टावेनस्तेतत्रमेमसाव
ज्ञेसमन्ततः श्वारसेश्वादिपद्मामः इत्यकश्यपकश्चवेकया भवंनुतपणस्सवेदहश्चाभ
वंतपतराट् इत्युक्तासावेतुः श्राहजटायोगच्छममन्यलम् मनसातुष्णमजसायुम्सवेलोक
सपश्यतः नतोनेनरमेवाम्भोरिवाःउपःपुरःपवः विमानवरमाहत्यमाससंभानसा
त्रिभ श्रीवेद्युकाराराययाकोरोरवरमूखगोः वोनयेसश्वकाशनपीनावरयेरामलः
वनुमिःपाशुंदेविसोमसाहवशेवमिश्रजितः स्वयमाणेप्तोगोगणेःरामसमाभाष्यसेलिभः
हेमेजलिपुरोभूत्वानहाखुवरपवुनेरनम जटायुवधाब गेरबोलितगुणमश्वमेयमाया

श्रीं
गोश्रा
८।

81

सकलजगत्कीर्त्तिर्नियुंजमालिहेतुम् । उपरतमपरं परात्समभूतं सनतमहं प्रणतोस्मि सामवेद
म् । निरवधिपरमसुखोमिसाकरान्तं लिपिनसंदेवनमुत्लाद्दहले । नरकमनिशान्तनतोस्मि
नामं वरदमहेश्वरमपवारणाहसले । त्रिभुवनकमनीयरूपमोच्चैर्विशालभाहुमनोहिन
प्रतातं । शरणदमनिशशरणागतवत्सलं कुलनिलयं रजतुलं शरणं प्रपद्ये । भवविपिनदवा
ग्निमप्येकं भवमुखदेवनदेवनदपालं । रवजनितमुहसकोटिनाशं विनतयामहं हा
शंहसं प्रपद्ये । सुविरतभवभावनानिसं भवविमुखेविधुनिभिस्मृदेवहं शाम् । भवज्ञा
नोपिसवनारणं त्रिभुवनेशरणमहं रत्नुनं रत्नं प्रपद्ये । गोचिंशगतिरसकलामनोनिशास
नोरिवरपरिणामोद्दितामिरामम् । सरववदनजेंद्रिंसविताच्चिसरववरसतुनायकप्र
पद्ये । परमवपसरागवजिनानापरमुणाभूषिततनुं हिशालमानाम् । परहितमतितरामका
समवारम्नुवरमंजुजलोचनं प्रपद्ये । स्मितनहविरविकासितानननाद्रेमसतिसलभमवा

81A

राजनीलनीलसंस्थितेन जलकंहरवाहनेत्रंशोभैरत्नुपलिमगुणवीरेवेश्रयन्ते हरिकमल
जनोपभुक्तपभेराजभूमिहविभासियुगणत्रयानुहृतः ॥ रुक्मविनजलपूरितमोदयन्तेत्रयुमर
पतिस्त्वानिपात्रमोशोभीड्ये ॥ रतिपतिशकोटिसर्वेरसंशगमपथगोचरभावनाह्विद्गर
म्र ॥ पतिपतिसरवेमसाविभातेरत्नुपतिमानिर्हरवेरत्नंश्रयन्ते ॥ इमेवनेवनसमस्थम
णेभद्रवेनमः ॥ उवाचगाक्षभडेतेममविमलोपवेपदम ॥ गरहणितिपालितंसोत्रेलि
विहातिपवेपदेन ॥ मयाविममसाङ्गप्यग्यावमनेरागणः ॥ इतिमराज्वभाषितो
नेराङ्कनवोहयेममाङ्कनोद्विजः ॥ रत्नुनेस्वसामपार्थितत्रयपोवलसवगजिनेपर
म ॥ इतिश्रीश्रप्यामश्रामायणश्रामण्यकाण्डेश्रमेभागयः ॥ श्रीमहादेवः ॥ गतनारामो
लक्ष्मणानुजगामसर्वेविपिनेवानरम्भ ॥ ९ ॥ तत्र ॥ विमसाक्षिमसोनान्वोषगातमरः ॥ नत्राभ्र
नत्रमाकरोरातिमः ॥ श्रमनरशीन वनसेवमहावजकवत्वरारोविवजितः ॥ वाङ्यीजा

अ॰
रा॰ आ॰
८२

82

नेमावेशातावित्रस्तानुत्स्यात्मम: कबंधोनामदैत्येन्द्र:सर्वसत्वविहिंसक: नहाकृत्सम(?)थ्यरे
शैलोच्चरैनैभ्रामलक्ष्मणौ ददर्शानुमहासत्वंनहाकृयपार्श्वेवोहितो रामःप्रोवाचविहस
न्मपुष्पलक्ष्मणरात्मसम् शिरःपार्श्वविहीनोयंयस्यवक्षस्यचाननम् बाहुभ्यांलभ्यते
यद्यत्तत्तद्भक्षयत्येवनिश्चयम् भुजावामपिनयावाहृत्मंम्प्रसंकल्पितौध्रुवम् गतमन्यो
उभाभ्यांगृह्यपतितौतवतुंगनरदन किंकर्तव्यमितोस्माभियदानीमनयोस्तयोः लक्ष्मणस्त्व
प्रवाचेदंकिंविचारेणभ्रातस्तव भुजावामेकैकमव्यग्रोछिन्नवोवक्तोभुजौध्रुवम् तथेतिरा
मःखड्गेनभुजंदक्षिणमच्छिनत् तथैवलक्ष्मणोवामं विच्छेदभुजमंजसा ततोतिवि
स्मितोदैत्यः कोयुवांस्वर्णभुजौवौ महाकृच्छ्रेदकौलोकेद्दिव्येदेवगुणाकृतौ: ततोत्र
वीद्वसंनेवरामोराजीवलोचनः श्रयोध्यापतिविश्रीमान्राजादशरथोमहान्।
रामोहंतस्यपुत्रोयंभ्रातामेलक्ष्मणःस्वयं ममभार्याजनकजासीताञ्चैलोकसुंदर

रो श्रावोम्स्तगययाः प्राणैर्नैविलसाकेनाथविना कृता । नैवमासीत्ताङ्गिविवंनैगोहागनैवोरक्काननेः ।
वानुभ्यावेमेष्टैनातुर्द्वनृवधाराविरत्नया । स्त्रीपौवृवभूमोद्भवकौवाविकदत्तपुष्टहस्तक क
वैरोवाच यन्मोहं यमस्त्रामशमागतोऽसिममोतिकम् । पुत्रागयवराजाहं दूपयावनर
पिताः विविधैलोकमखिलेभ्यनारोममेनाहं नयमाझस्तणोलखेमण्डस्वधहट
प्रह्लादविक्रमनिरहद्भाकदाविवाहमप्सरा कण्ठासवाहंडेहवंवावसैमवण्डमेनं प्रह्ला
वक्रोपुनःप्राहवरैनमेदयापरः । शापस्यानंवृमेवाहनयमसायातिनप्रभः देवा
पुरोदादागिनश्चिद्धवानामायुगः हयं प्रागमिष्ठतिनवाहृस्थियनेयोजनायनो नेन
प्रायोविनिर्दुक्राम विष्णुमियथापुरा । इतिश्रीहंमहाहंलग्नालसोनन मानस्मनः कृता
विदेववाज्ञानेमयाकृववमहेहषा सापिवंजेणमोनामशिवोदेशमनाज्ञयन् नलाक्षि
रोयवेक्कतिपाथैवरश्रुनेरन ब्रह्मत्वनाववरोमस्तवनाभूमवक्त्रमोऽन्नाह्न स्वगोमावेक

श्री ग॰ व्यू॰
८३
83

येजीवितमपिनपरित्यजेयम् कुशलमर्वेदयथाविहामेविलोक्यासिर्जिनेभ्य नमोमेश्रद्धया
वाञ्जनवैनेमुखंभवेत वाक्नेयोजनायामेभविष्यनश्लोकज इतमूलाद्ववसुनेमेवाङ्
भ्रावनगोचरात् भक्तयाम्युनावाक्खेडेनोभिनयानदू इतःपरंमाशःभ्रेकिंनुलिपा
प्रीयनाहते सप्तिनादत्समानोदेवयाधकुलोदह पूर्वेद्वपसमन्त्राण्यमायामगोवा
रामिने इतुकालात्समणेनाधागतेनिर्मायनश्वतम् शिलिण्याददेह्नकायेनमोददाम
मुनिनः केतुपसहशाकावाःसुवाभरणाभूषितः रामपुरनिणक्वासाहेयाश्रणे
पद्मनम् क्रनोजालेरवावेरभक्तिगाद्वरयोनिरा श्रीमत्यर्वा॥ लोकमृगहनेमयेमनो
गमान्नसम्भ्रमात् नामनेनमृनाह्मेनेमनोवावामगोवरम तद्दनेनृपमध्यकेदहद्य
विलक्षणाम् हकदूपानिचत्तसर्वेदशपजडमृनामकोनेनयथाविज्ञानोयाविकारो
क्रमनःश्रमोः कुशांकमामयाहेकाजोवकधर्मयोपनेत्रुवाशस्मातोबहवनोमानो

83A

विधेयोऽखिलम् ध्रौ रोषणे ज्ञानवशात् निर्विकोपोऽखिलात्मा ते । हिरण्यगर्भे लसत् संदेवेन्द्रस्थूले
विराट् देहम् भावनाविशेषा नाम सूक्ष्मे ध्यानमेगलम् । घण्टाम भमभ्रमज्ञाम्पञ्चेदं हश्य
नेत्रगात्र स्थूले इंद्रकोशो देहे नेमर्दराहिर्मिराहले सप्तामकत्ने रगानैवैराज्योयावगाग्र्यः
वामेवस्मर्वेकेवस्ले लोकलेवयवः स्मृतः पातालेनेपारस्थूलेपादौगीम्नेवमहातलम्
रसातलेनेतेगल्फो तलातलमिलोपेते ज्ञानवनोसवनेनामहत्र्यमेवितलेनम्या सुतलेवम
होतामजरूनेनाभिरोनभः इवस्थूलेनेज्योतीषिचत्रवानमहद्वाने वरनेजनेनलोकलेना
पृलेशाखिरशराम सत्यलोकेनसुक्ष्महशीर्षाण्णा लमराज्ञमो इत्यादयो लोकपालाः स्वाहू
वलोरिशाश्चनो थ्रास्वनो नामिकत्ताभवक्के नेत्रहराबतः वक्षेसाविनामपतस्या
हड्रराबलाः धूमेगपवकालनेत्राडमेवाकपनमेवत् कडाहेकायत्र्यपमवाचक्क्षेत्रा
मिनेश्वयः पमलेरहूरशास्यौनवत्राणादिजानयः हाशामोहकैरामापारविश्वेपाता

श्री
रां श्री
८५
84

मोक्षणम् यथेः शुद्धलिपमेवब्रह्मभागाउदीतिनः निमिषोन्मेषणोगाशैदिंबाश्चवरवलम् सम
श्वमश्चतेकल्पितेनाशोनयस्तवशुभो रामाणिद्वदेषोद्वयमेदेनोहमहितवशुभोः मोहमाज्ञानसु
किमेवंसंत्वेलेवशुद्धत्व यदिदं सर्वलक्ष्यतेनमनसंधायत्वेशुभे श्रवनायामेनसुशुक्तिसानुवेनोस्मि
नाहंकिंचन सर्वतोहंयामनेत्रूपसंत्वेलमेवावमावेय यस्मिन्यानेसुमरमः सर्वात्मशुद्धलकोभवे
त् नसैवस्तुक्तिसाशामयदातेसर्वलमावकः नरणाममेनदेवाहमेनतनुरूपविविचितये यव
वोणयंशणामेजराववल्कलत्रयावणम् सर्वोपशान्तवयवंशोमोविविक्तंनेमलक्षणम् इदा
मेवमसदामेसामानेभिरस्तुनेरन सर्वज्ञःशंकरःसाक्षान्नावैस्याससहितस्सदा ववनुयमेवम
नतेध्यायनासेरखनिम समुत्तणांससंदकाश्वपोनारवंवललवाचकम् रामरामेस्तुपरिश्रा
न्तरासंतसमानसः श्रवलांजानकोशस्यपरमात्मावनिश्चिता सर्वतमायपाशुक्लाः
नजानंतिनवनः नेमकेशामसमजायवेयसमपरमात्मने सर्वाध्यायायेनेनमंनमःसोसिविसे

विदे ज्ञाहिं ज्ञाहिनसुनाथमायामोनाहमेनिनदे श्रीरामः नहेमोहं देवोपर्वमक्तानान्नुत्पाव
मेवच यादिमेपरमं स्थानं योगगम्यमनावनम् जपंनिवोनिःषमनमस्तञाम्भःस्वाम्बंढके
नवमायामोहम् नेनानमुमुनमवेविहायमायानितिम्नायमवानमेयम् इति श्रीअ
ध्यात्मरामायणे आरण्यकांडे नवमोध्यायः श्रीमहादेव उवाच शैलजामावंसमाप्यवंश्रृण्वा
सुराममब्रवीत् शबर्यालेपरीत्रायश्रुत्वमंदुनेवद भक्तानुमानकस्मेलभक्तिमं मा
गोविश्राम्यद नोत्र यादिमहाभागामर्वनेकथयिष्यामि इमज्ञायप्रयोगपुपि विमानेना
केवचमा विक्षापरेरामनाममस्मेफलमेहश्रो स्वक्ष्यातं दिपिनद्वारं मिहव्यासादिह
छिनम् श्रानेयाराश्रमपदे शबर्याबहुनेदनः शबरी राममालोक्य लक्ष्मणेन सम
न्वितम् आयान्तं राममादर्शाणश्रमेत्यायाविवेणसा यातिनामाहयोवणेरुर्षपूर्णाक्ष
लोचनः स्वागतेनाभिनेयासासमेनसम्भ्रवशृयव रामलक्ष्मणायामसकपादोत्रसा।

अ॰
रा॰ आ॰
८५

85

ल्पभक्तितः तज्जलेनाभिषच्याङ्गमथार्घ्यादिभिराहृतः सम्पूज्य विधिवद्रामं ससौमित्रिंस
पर्यया संगृहीतानि दिव्यानि रामार्थं शबरी मुदा फलान्यमृतकल्पानि ददौ रामाय भ
क्तितः पादौ सम्पूज्य कुसुमैः सुगन्धैः सानुलेपनैः कृतातिथ्यं रघुश्रेष्ठमुपविष्टं सहानु
जम् शबरी भक्तिसम्पन्ना प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् अत्राश्रमे रघुश्रेष्ठ गुरवो मे महर्षयः
स्थिता शुश्रूषणं तेषां कुर्वन्ती समुपस्थिता बहुवर्षसहस्राणि गतास्ते ब्रह्मणः पदम् ।
गमिष्यन्तोऽब्रुवन्मां त्वं वसात्रैव समाहिता रामो दाशरथिर्जातः परमात्मा सनातनः राक्षसा
नां वधार्थाय ऋषीणां रक्षणाय च आगमिष्यति चैकाग्रध्यानेन तिष्ठ सुस्थिरा भव इ
दानीं चित्रकूटाद्रावाश्रमे वसति प्रभुः यावदागमनं तस्य तावद्रक्ष कलेवरम् दृष्ट्वैव
सर्ववरदं त्यक्त्वा देहं यास्यसि तत्पदम् तथैवाकरवं राम त्वद्ध्यानैकपरायणा प्रतीक्षन्ती समाग
नं तेऽयम सफलं जातं सम्भाषितम् तवसंदर्शनाद्राम ममहर्षणमापिनेनहि योषिन्मूढाप्रधमा।

85A

न्माहीनजातिसमुद्भवा नवदासस्यदासानांशतसंख्योत्तरस्यवा दासीभावेनाधिकारोमेकु
तःसाक्षात्तवैवहि कथंरामास्तुवेहंत्वां मनोवागगोचरः स्तोतुंनजानेदेवेशकिंकरो
मिप्रसीदमे श्रीरामः पुंस्त्वेस्त्रीत्वेविशेषोवाजातिनामाश्रमादयः नकारणंमद्भजनेभ
क्तिरेवहिकारणं यज्ञदानतपोभिर्वावेदाध्ययनकर्मभिः नैवद्रष्टुमहंशक्योमद्भक्ति
विमुखैःसदा तस्माद्भामिनिसंक्षेपाद्वक्ष्येहंभक्तिसाधनम् सतांसंगतिरेवात्रप्रथमंसाध
नंस्मृतम् द्वितीयंमत्कथालापस्तृतीयंमद्गुणेरणम् व्याख्यातृत्वंमद्वचसांचतुर्थंसाध
नंस्मृतम् आचार्योपासनंभद्रेमद्बुद्ध्यामाययासदा पंचमंपुण्यशीलत्वंसांगसप्तममुच्य
ते मद्भक्तेष्वधिकापूजासर्वभूतेषुमन्मतिः ममसंज्ञोपासकत्वंयमादिनियमादिच नि
ष्ठामत्पूजनेनित्यंषष्ठंसाधनमीरितम् वाह्यार्थेषुविरागित्वंशमादिसहितंतथा अष्टमं
नवमंतत्त्वविचारोममभामिनि एवंनवविधाभक्तिसाधनंयस्यकस्यवा स्त्रियोवापुरुषस्य

अ॰
रा॰ आ॰
८९

86

स्वितिकीर्त्यगेयोनिगतस्यच भक्तिसंजायते प्रेमलक्षणा शुभलक्षणे भक्तौसंजातमात्रायां मत
त्वानुभवस्तदा ममानुभवसिद्धस्य मुक्तिस्तत्रैव जन्मनि स्यात्तस्मात्कारणंभक्तिः मोक्ष
स्येतिसुनिश्चितम् प्रथमंसाधनंयस्य भवेत्तस्यक्रमेणतु भवेत्सर्वंततोभक्तिर्ज्ञानंमेव
तिनिश्चितम् तस्मान्मद्भक्तियुक्तावैततोहंत्वामुपस्थितः इतोमद्दर्शनान्मुक्तिस्तवा
नास्त्यत्रसंशयः यदिजानासिमेब्रूहि सीतांकमललोचने कुत्रास्तेकेनवाप्राणप्रि
यामेप्रियदर्शने शबरी देवजानासिसर्वज्ञःसर्वलोकविभावन तथापिपृच्छसेया
न्मांलोकाननुसृजन्प्रभो ततोहंसंप्रवक्ष्यामि सीतायत्राधुनास्थिता रावणेनहृता
सीतालंकायांवर्ततेधुना इतःसमीपेरामास्ति पंपानामसरोवरम् ऋष्यमूकगिरिर्ना
मतत्समीपेमहानगः वसतिमंत्रिभिःसार्धं सुग्रीवोवानराधिपः भीतभीतःसदातत्र
तिष्ठत्यनिलविक्रमः वालिनस्तुभयाद्रामतस्यगम्यमपृष्ठमेयात् वालिनस्तदगम्यंवै

86A

तेन सख्यं कुरुष्वाशु भोः सुग्रीवेण समस्तं ते कार्यं सम्पादयिष्यति अहं त्वग्निं प्रविश्यामि तवाग्रे
रघुनंदन मुहूर्तं तिष्ठ राजेंद्र यावद्दग्ध्वा कलेवरम् यास्यामि भवनं राम तव विष्णोः परं प
दम् इति रामं समामंत्र्य विवेश हुताशनम् तत्क्षणान्निर्दह्य सकलमविद्याकृतबंधन
म् रामप्रसादाच्छबरी मोक्षं प्रापातिदुर्लभम् किं दुर्लभं जगन्नाथे श्रीरामे भक्तवत्स
ले प्रसन्नेऽधमजन्मापि शबरी मुक्तिमाप सा किं पुनर्ब्राह्मणा मुख्याः पुण्याः श्रीरामचिं
तकाः मुक्तिं यांतीति मद्भक्ता मुक्तिरेव न संशयः भक्तिमुक्तिविधायिनो भगवतः श्रीरा
मचंद्रस्य ये लोकाः कामदुघांघ्रिपद्मयुगलं सेवंत्यत्युत्सुकाः नानाज्ञानविशेषमं
त्रविततिं त्यक्त्वा सुदूरे भृशं रामं श्यामतनुं स्मरारिहृदये भांतं भजंतु बुधाः इति श्री
ब्रह्मांडपुराणे उमामहेश्वरसंवादे अध्यात्मरामायणे आरण्यकांडे दशमोऽध्यायः १०

॥ समाप्तश्चायमारण्यकांडः अतः परं किष्किंधाकांडः ॥

८७

87

93A

मांविभोः एवंमेत्वनयोः कृत्वा समयंवादीयवृत्तमः उपेत्यमे किमर्थं मो शरणागतवत्सलः सु
ग्रीवस्य ग्रीववचनं रामस्माह विलोचनः वालिरूपमाः समं मे वीक्ष्ये दृष्ट्वा लोमकस्य रूपिणं किंवा
वालिनमाशोकामसुक्तेवाचवशरेनहि इदानीमेव तंविद्धं करिष्यामि मशरेणते गत्वाह्वय पुनः भ्रा
तरं हृत्वे पश्यामि वालिनम् रामोहंताशापयश्चानर्दे हेनिष्यामि पुष्पकेण तत् इत्याश्वास्य च सु
ग्रीवं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् सुग्रीवस्य गले पुष्पमालामाबध्य पुष्पिताम् प्रेषयस्व महाभा
गस्सुग्रीवो वालिनेति लक्ष्मणस्ततदावद्धा गलं मुग्धगले ति मायामम् प्रेषयामास सुग्रीवं सोपि
गत्वा तथाकरोत् पुनर्युद्धं तेशाहे कृत्वा वालिनमाह्वयत् ततस्सुग्रीवो विस्मितो वाली क्रोधा
न्महताहृतः वहापरिकारसमन्वकरामनायायच क्रमे गच्छते वालिने तारा रुद्धो नानि
विधायतम् नगंत वांतयेदानीं शोकामे नीवजायते इदानीमेव तेभग्नाः पुनरायाति सव
लः सहायो वलवांस्तस्य कश्चिन्नूनं मम मायातः वालीनामाह हतेसख्यशोकात्तथे तमागता
त्रिये कस्यपरिनम्नमाच्छामितेरिवेपुत्रम् हताशोकेसमायामी महायलस्यकोभवेत् महा।

अ॰
रा॰ कि॰
१४
95

पीडितः सुग्रीवस्ततो हृद्वोभयं त्यजात् आयामिमायुवः सुः कथयंतिहेन्द्रहरि गुहे हत्वाशीघ्रंसमा
यास्ये हनूमान्याससाभिक्षुदेहं नमस्कृत्वोवाच मंगोत्यक्षुणाराजेन्द्र इक्ष्वाकुकुल्ययोवितम् आहमेवं
गतस्तुत्वोमस्तगाधायांस्कुतेंवचः श्रुयोव्याधिपतिः श्रीमोरामो नाम दाशरथिः किल लक्ष्मणेन सह
भ्रात्रा सीतया भार्यया सह आगतो दंडकारण्ये न तु सीता हृता किल रावणेन सह भ्रात्रा रामा
गमस्तत्राथ जानकीम् आगतः मञ्चषिस्तु कांडि सुग्रीवेण समागतः वक्ष्यते तेन सुग्रीवः सख्य
वानल्लसाक्षिकम् प्रतिज्ञातं कृतं वो रामः सुग्रीवाय सलक्ष्मणः वालिनं समरे हत्वा राजा
नं तात करोम्यहम् इति निश्चित्य ततो यातौ तौ निश्चयं स्वेन मे वचः हनूमान्मेव ते भ्रात कथयेत्तु नः
पागातः भ्रात कृत्वा सर्वं व्याचेरमक्षुत्सुग्रीवमानय यौवराज्ये मिश्चयात्युवामेव शारणं व्रज।
पाहि मां मेगराढश्च ज्ञेकुले वहमिमुग्वावात् इच्छुक्त्वा मस्तिवीताराणावदयोश्रुणिपतनाम् ह
नाम्नामुवाणोस्तुवाक्तानरमयाविह्वला नामालिंगनसा बाली स्नेहसमिदमब्रवीत् हा स्व
भावाद्धिभ्रांशेत्रियनाविभयममम रामो मम सदा समायातो ना लक्ष्मणेन समं श्रमः नेता रामण

161

94A

स्वेहैभविष्यतिनसंशयः रामोनारायणःसाक्षाद्देवनीर्णोविलक्षणः भूभारहरणार्थाय
जातेपूर्वंमयावेवि स्वपद्मः पप्रपतीवानाल्लिनस्यपरा॥मनः श्रानेयामिगृहेसापितवान
श्ववणाउजम् भजेन्योनभजेनयममाक्रिणाम्पः पवेश्वव्यः यदिसुयंसमायातिसुग्रीवंहन्मि।
तत्क्षणात् यदृक्तंवैवरामायसुग्रीवस्याभिषेचनम् कथमाहंप्रमानोहेयनुप्रयोरपुणाश्रि
ये भृशोहंमवेलोकानोसममनुःश्रुभलनत्वाण भोनभोनेमिमेवालीकथंवाकोवदाम्यिये तस्माञ्जो।
केन्यशिनज्यतिहसंदमिवेप्रभति एवमाश्वास्यतोतारांश्वावेतोभस्कलोचनः रामोवालीसंमुच्य
क्तः सुग्रीवसवधायनः हृष्ट्वावालिसमायोतेनसुग्रीवोभीमविक्रमः सुष्टिभ्यांताडयामासवा।
लिनंसोपितंनथा आहेवालीचसुग्रीवंसुग्रीवंवालिनंनथा रामेविलोकयंतेवसुग्रीवोयु
युधेयुरे इसेवंयुधिमानोनोरदृष्ट्वारामःप्रतापवान् वाणमादायतूणीरात्देश्यनुविसहा।
यो आकुष्यकर्णपर्यंतमहश्योहृदयेप्रसः पनिरासवालिनंसमप्रलक्षेनहृदयेहविः उमस्ये

श्री॰ रा॰ कि॰ ५५

95

श्रुतेनसमेमहावीर्योमहाबलं विभेदसाशिरोह्यसौ वालिनः कमप्ययन्महीम् उत्पपातमहाबाहुःहंसेव
संनिपपातह ततोरामस्यहंतेनिमतोभूमावेनतुमायसः ततोवालीददर्शाग्रेरामंराजीवलोचनम्
धनुरालंब्यवामेनहस्तेनान्येनसायकम् विभ्राणंचीरवसनंजटामुकुटधारिणं विशालवक्ष
संभ्राजंवनमालाविभूषितं पीनबाहुंपीनभुजंनवदूर्वादलच्छविम् सुग्रीवलक्ष्मणाभ्यांचपा
र्श्वयोःपरिसेवितम् विलोक्यशनकैःप्राहवालीराममविग्रहम् किंमयापकृतंरामनवैयेन
हतोस्म्यहम् राजधर्ममविज्ञायगर्हितंकर्मतेकृतं हृत्तपंडेनिरोभूत्वात्यजेसमंयशसाधिकं ।
यशःकिंलब्धमस्मीभामंवीरवल्कतमेरामः यदिह्तत्रियदायादोसम्बन्धेवंशसम्भवः पुष्टेकवा
समर्थंमेश्चाप्यस्मैतत्फलंततः सुग्रीवणाकृतंकिंतेमयावानकृतंकिम रावणेनहृताभार्या
तवरामममहावने सुग्रीवंशरणंयातस्तदर्थंमितिशुश्रुमः तवरामनजानीषेमहलेलोका
विश्रुतम् रावणंसमरेकृत्वासमानेनलंकयासह आनयामिमहूर्तेनयदिचेच्छसिराघव यमि

95A

हृष्टैलोकेस्मिंकथमेरयुद्धेहत वानरंव्याधवद्वनाकेयमेल्पयमेवकर श्रमत्संवानरंमांसंहत्वा
मांस्किंकरिष्यसि इत्येवंवहुभाषंतंवालिनंराघवोब्रवीत् धर्मस्यगोप्तालोकेस्मिंक्वामिमश्शा
वासनः प्रथमेकारिणोहत्वास्वयमेपालयाम्यहम् हेहेतोमगिनोभ्रातुर्भार्यांवैवनधावत्वा
था स्वपापोरमतेनामोमेकाममपिविवृद्धधीः पानकोसन्नविचित्रपासवध्योराजनिमलिना ववः
भ्रातुःकृतेहृस्वभार्यायारमतेमलात् अतोमृत्युपमावेशाहतोसिवनगोचरात् वेकपिना
नग्राल्गीषमहोनोविकरेतिहि लोकेपुनानासवाभैवनस्नानामिभाषये नच्छन्नामयथैविध्रो
हत्वात्वामेरमापतिम् वालीनुश्राणारमसाद्रामेवचनमब्रवीत् रामत्वामममहाभागजानेवा
परमेश्वरम् अज्ञानतामयाकिंचिद्रुक्तोमन्ततेनमहामते मांतासकरयानेनविशेषेणतवा
ग्रतः सज्ञामात्स्वमहाकोयामीनृत्येभञ्जुदर्शने यत्तामनिविशाकरह्यणिडियमानःपरंपर
म याति साक्षात्सपंचवंपरसर्षिमप्रभाखिनः देवज्ञानामिपुरुषवाक्षयजानकोप्रभम रा

श्री
रा° किं°
९९

वाणस्य च प्रायोप्यजानंनेवाहृत्तृण्णार्थितम् ग्रसज्जानीमहे मोरामयोनेन कपाहस्तनमस्य ममनलव
लेवालेवृक्षदेवेनेरयोजक विशालेनकमेरामसहरयापालिनास्यशानं नयोनिवाणस्तुद्यस्तमात्रा॥२०॥
स्तस्य पापालिना मकानहवृनेदेहममरेद्रोभवन्त्याणान वालीरचूतमशरासिहतोविस्तहोरा
मेणश्रीनलकेरणसवावोकेवेण सूग्रीवंविसृज्यकपिंदेहमनन्मलहरणाज्ञः पहयमसहेसयणोरा
मेरायम्॥ इति श्रीरामायणे किष्किन्धाकाण्डे द्वितीयोध्यायः॥ श्रीमहादेव उवाच॥ निहतो
वालिनिरीक्ष्य रामेण परमात्मनः॥ सुग्रीवोनरामवैकिंकर्तव्यविह्वलाः॥ तदावमुखमेहाभा
गहतोवालेरणाजिरे॥ सुग्रीवोपरिस्वापर्यमेत्रिणः॥ परिवोरय चतुद्वीरकवाटादीवहारचा
महोग्रीवम् वानराणांतुराजानमंगदं कुरुभाकिति॥ निहतं वालिनं श्रुत्वा तारा शोकविह्वि
ता॥ प्रतातु पुत्रपालिभ्याशिरोवक्षस्यभूमिषाः॥ किंमवादेववासंप्रतनगरेणपवनेवा॥ इत्वाको
मेवनिधनं यास्यामिविनाभर्त्रा॥ इत्युक्तावदिनान अहदेनीमुक्तमवर्यजा॥ पयोनमोतिशोकचानी॥

96

96A

सुप्रभन्तेकलेवरं पतिं दृष्ट्वा विलपन्ती हृताश्लेषं पांसुभिरावृतम्। रुदंती नाथनाथेति पतिं नातस्य पा
दयोः करुणं विलपंती सा ददर्श रघुनंदनम्। रामं मां जहि बाणेन येन वाली हतस्त्वया।
गच्छामि पतिसालोक्यं पतिर्मामभिकांक्षते। स्वर्गेपि न सुखं तस्य मां विना रघुनंदन। पत्नी
वियोगजं दुःखमनुभूतं त्वयानघ। वालिने मां प्रयच्छाशु पत्नीदानफलं लभेत्। सुग्रीवा
रेस्वात्वं राज्यं दापितं वालिघातिना। रामेण त्वमयासाकं भुङ्क्ष्व सामात्यावर्जितम्। इत्येवं विल
पंतीं तां तारां रामो महामनः। सांत्वयामास दयया तत्वज्ञानोपदेशतः। किं भीरु शोचसि व्यर्था
र्थं शोकस्याविषयं पतिम्। पतिस्तवायं देहो वा जीवो वा वद तत्वतः। पंचात्मको जडो दे
हस्त्वङ्मांसरुधिरास्थिमान्। कालकर्मगुणोत्पन्नः सोप्यास्तेद्यापि ते पुरः। मन्यसे जीव
मात्मानं जीवस्तर्हि निरामयः। न जायते न म्रियते नातिष्ठति न गच्छति। न स्त्री पुमान्वा षं
ढो वा जीवः सर्वगतोव्ययः। एक एवाद्वितीयोयमाकाशवदलेपकः। नित्यो ज्ञानमयः शुद्धः।

ग्रं॰
रा॰ किं॰
६७

97

न्नः सकर्ये शोकमर्हसीति नारद उवाच देहोऽहं किं काहं वज्रामजीवो नित्यः शिवात्मकः स्वात्क्रः स्वा
दिसंबंधः कस्मात्त्वमेतेवद श्रीरामः शृणु कृपातिसंबंधो यावद्देहेन्द्रियमनः संसारस्तावदे
व स्यात्तावत्तत्त्वविवेकृतः मिथ्याध्यारोपितमसंसारो नस्यति निवर्तते विषयाध्याप्यमानस्य तत्त्व
नर्थस्य समयमोहा अनादिविद्यासंबंधस्तत्कार्यो देहत्वेनयथा संसारोपाधि कोपि स्यात्काहं वा
दिसंस्कृतः मनप्रवृत्तिसंसारो बंधश्च वमनः शुभं आत्मामनः समानत्वमुपेत तत्कृतवंधभाक
यथाविशुद्धः स्फटिकोऽलक्तकादिसमीपगः उद्वृत्तवर्णोयोभाति वस्तुतो नास्ति रंजितः बु
द्धींद्रियादिसामीप्यादात्मनः संसृतिर्बलात् आत्मालिंगानमनसा पृथिव्हत्व तत्त्ववान् का
मान्सुर्वंस्तुगुणान्वै हि संसारवर्तते वशः आदौ मनो गुणान्हृत्वा ततः कर्माण्यनेकधा शुक्ललो
हितकृष्णानि स्याताप्यलत्तस्मान्मनः एवं कर्मवशाज्जीवो भ्रमत्याभूतसंप्लवम् सर्वोपासंतनो
जीवो वासनाभिः स्वकर्मभिः अनादिविद्यावशागात्मिहस्मी भाति वैशतः स्वोपाहिः कल्पतः

691

97A

पूर्वं वा मनामं सेसमहज्ज्ञा षेनेश्रुनमूर्ध्ने वंचयथंत्र मिवावशः प्रसादगुणविशेषेण लभेते सगतिम
नाम्। मद्भक्तानां केशानानां नेतामहिषयामतिः मत्कथाश्रवणेश्च हाङ्लभजायते तुलहः ननदः
स्वद्रपविज्ञायमनामासेनज्ञायते मत्प्रसादायप्रसादेन वाक्यादपज्ञानन्तः कश्चित् देहेन्द्रियप्राण
मनोहंकारेभ्यः पृथक्स्थितम् स्वात्मानुभवतमनमानुवात्मानमहंपदम् ज्ञातासमायाभवेन्मुक्तः
मन्तमेवमयादितम् एवमयोहितंसम्यगालोचयतियानिशम् नसमेसमाद्रुःखांनिनस्पृश
न्तिकदाचन तमूर्ध्येनमयापूर्वमालोचयान्निशब्दधीः नस्पृशेमद्रुःखजालैः कुमेवंयाविमो
वेसे पूर्वजन्मानिते सम्यक्कन्तुमङ्क्रिकन्तुमा श्रतस्तवविमोचायद्रूपेमेदर्शितेशुभे ध्याना
मद्रूपमनिशमालोचयप्रयत्नादितम् श्रवाहृप्यनिनेकार्येक्र्वेनध्यनलिप्यसे श्रीगामेगारि
तेमवैस्तुकानानाराज्ञानिविस्मिता देहाभिमानत्तेशोकेस्तुज्ञानवानवन्तमम् आत्मानुभवमहा
हाजोतंसद्गकावभूवह दणमेनाममातेणरामणपरमात्मना प्रनादिवेयानिर्धूयमज्ञानसोपि

श्री
अ॰ कि॰
५८

षिकेलमषा सुग्रीवो पि हितल्लाबा रामवाक्यं समीरितम् जहवज्ञानमखिले हस्यी वितोभुवन
ला ततः सुग्रीवमाहेदं रामो वानरपुंगव भ्रातरेह गुह्येणायहङ्के सोपप्तारोपकम् अहं सर्वं यथा
मायं सत्काराद्दिममाज्ञया नष्ये लिवालिमिमं दे बालितरं पारिणायतम् वालि नृपुष्पके दिव्याम
देवाज्ञोपकारकैः मोरीहृद्गमितवीषैः आलणमंत्रिभिसह पृथ्य यवीनमैः पौरैः सार्थया वा
गहेनव गवाक्षकारतत्मवैयथान्यायं प्रयतनः स्नावा जगाम रामस्य समीपं मंत्रिभिसह न
वाम मूर्ध्ना चरणौ सुग्रीवा प्राहहृष्टधीः राज्यं प्रशाधि राजेन्द्र वानराणां महीमतु दासोहं तेपा
दपद्ममेव लक्ष्मणवा सुभ्रमम् इत्युक्तो राघवः प्राह सुग्रीवं सस्मितं वचः त्वमेव विद्धि
मद्देहा धीत्व गच्छ महमाज्ञया पुरं राज्याधिपत्ये त्वं स्थापयामि मसिश्चिरय नगरं नप्रवेक्ष्यामि चतुर्दश समा सुखे
श्रागुं वित्यातिक्षेप्रातालक्षणः पत्ततंतव भ्रातरस्या वराज्ये त्वं अभिषेचय सादरम् श्रृह समीपग
शिख्वरपर्वते लक्ष्मसहात्ततः वत्स्यामि वर्षदिवसां तत्त्वं यत्नवान्भव किंचित्कालोपरिस्थित्वा ।

98A

मैःपूर्याःपवमपूर्णित साधुसंघुणिपयमाह सुग्रीवोराममपार्श्वयोः यत्वाज्ञापयसेदेवतत्तथैवकरोम्यहं
प्रजस्येमूर्तंलत्त्व मेणासुग्रीवसहलक्ष्मणः गत्वापुरींतत्थावकुर्यथाराममेणवोदितः सुग्रीवोणया
यानातं वृजितेलक्ष्मणालंवरा गत्वाराज्यमशोकेशसोपरंवतासीवान् ततोरामोजगामाशु
लक्ष्मणेनसमन्वितः प्रवर्षणगिरेरूर्ध्वंशिखरंभूरिविस्तरं तत्रैकंगह्वरंदृष्ट्वास्फाटिकंदीप्ति
मच्छुभम् वर्षवातातपसहंदिव्यफलमूलसमीपगाम् वासायरोचयामासतत्ररामःसलक्ष्मणः दिव्य
मूलफलपुष्पसंयुतेमौक्तिकोपमजलौघपल्वले चित्रवर्णमृगपक्षिशोभितेपर्वतेरघुकुलो
त्तमोवसत् इतिश्रीअध्यात्मरामायणेकिष्किंधाकांडेतृतीयोध्यायः श्रीमहादेवः तत्रवार्षि
कदिनानिराघवोलीलयामणिगुहासुसंचरन् पक्वमूलफलभोगतोषितोलक्ष्मणेनसहितो
वसत्सावम् वातनेकजलपूरितमद्यानतत्सलिलनविद्युदभिनादं वीतविसमयमगाहजस्युः
यान्मद्दरादिहनस्सकांचनकस्मात् नववासममासायह्य९१९रम्यगाहिजाः पावनःपारेनारामा

श्रं
वा कि
५५
99

दीप्तं विस्फारितेक्षणः । नवलेति समाख्याते निहाद्र इव सनोश्वरः । रामे मानुषरूपेण गोत्रिकानन
भूमिषु । येनैतत्परमात्मानं ज्ञात्वा सिद्धगणा भुवि । मनायतनगणा मुनयो राममेव हि सेविरे । सोमसिद्धि
रेकुयाराममेकांतेष्वाव्यमास्थितः । सर्वात्यविमुक्तं भक्त्यारण्यद्विनयं संस्थितः । अथ देवदेवनेवाक्या
पूर्वोक्ता विगतेमम । अनादिविद्यासंभूताः सन्त्यायत्यादिसंस्थितः । इदानीं श्रोतुमिच्छामि क्रिया
मार्गेन राघव । भवतापाय वै लोके यथा कुर्वंति योगिनः । इदमेव सदा प्रार्थ्यं मिनो मुक्तिसाध
नम् । नारदोपि यथाख्यातं ब्रह्मा कमलसंभवः । ब्रह्मविद्यादिवर्णानामाश्रमाणां च मानदम्
सोमध्रवाणां वराञ्च उद्वलभं सो तत्साधनम् । नवमक्ताय मे श्रोत्रे भूहि लोकोपकारकम् । श्रीमा
महुवाच । मम पूजा ज्ञानविदां न स्थानोतोस्ति द्रुनेदन । तथापि वक्ष्ये संक्षेपाद्यथावद्गुरुपूर्वशः । स्वा
स्वहोक्त विधिना नहि च वेदप्राप्यमानवः । सकाशात्सद्गुरोर्मंत्रं लब्ध्वा सद्भक्तिसंयुतः । तेन संदर्शि
तो विधिर्मामेवाराधयेत्सुधीः । हृदये वा नले वर्त्मसु प्रतिमादौ विभावसौ । शालग्रामशिलायां वा

L91

९९A

पूजयेद्गामतं हिमः ध्यानः ज्ञानेशकं वीनयथामें रेहस्तहृयि वेदन्तेज्ञोदिनेमैत्रैर्लेपनमेयानन्तः
मध्याह्निकमंश्वनिनेनलक्षुपाहिविनाडयः संकल्पमादौकुर्वीतमेश्वर्यकर्मणालधीः स्वगृहे
पूजयेदुत्सामहुयपूजयेमम शिलायः ह्वामतेऽयोसूतिमात्वपमाज्ञैतम् प्रतिष्ठैगोयपुष्पा
यैः मेत्नज्ञामिद्विदायित्रा श्राम्नायकोनेहस्मामप्रजयेनियतव्रतः श्रतिमासिपूलेकावश्वि
योमेकुलनेरन श्रमायजेततद्विधाभास्करश्पोरिलयजेत भक्तेनायहातशीरेभ्रदयाम्मवा।
र्येव किंपुनर्भूरसभोज्यायेरोपपुष्पाहुतादिभिः पूजाङ्गयागेषुसर्वेषामिसपायेवसमारभेत।
शैलानिनकृशाममागासनंपरिकल्पयेत् नेत्रोपस्पृश्यदेवस्यसमन्त्रविशाडमानसुः ततोन्या
पंप्रकुर्वीतमेत्रिकावहिरन्तरम् केशावादितनः क्रियोन्त्वसमासेनततः पुरम् मन्मूर्तिपञ्जरन्या
सेमत्रन्यासूतनामूसेन श्रावितावृतिनयाक्रयंविन्यमतं डिनः कलशस्वपुरोवामेस्तिपेत्सु
ध्यादितलैः श्रद्धयायश्रपानार्घ्यमपकारैमेवच नैवेद्याचमनार्थंतुर्गमेमनाञ्चनवपम्

श्री
पि०
१०

100

तस्य ये भानुविमलो मकलो जीवसंस्थितं ध्यायेत्सदेहमखिलेनयावाह्य ममेदंदम वासेनावाहये
निसृष्टतिमादिसुमकलाम् पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैः स्नानवस्त्रविभूषणैः पादशाञ्जयोपचारैर्मो
तर्पयेत्ममममायया विभवे सति तकर्पूरीकोङ्कुमागुरुचंदनैः धूर्पर्येन्मंत्रिभिनिसे स्वांयकृत्स्नमेश्व
भैः दशावरणपूजांवैदयामाम्रक्रमप्रकारयेत नीराजनं दीपमूर्धे नैवेद्यं तु हविस्तुरैः पडंग्यांयहि
रेतेनमधूहत्यमुगाहमीश्वरः होमं कुर्यात्प्रियत्नेन विधिनामंत्रिकोविदः प्रवास्यांकेन मार्गेण
कृंडेनागमवित्तमः जुहुयान्मूलमंत्रेणपुंसकेनाथवाहुयः प्रपद्योपासनानाशोदावरणाह
विधायवा नम्रजानुकृत्स्नरप्रदस्य दिव्याभरणभूषितम् ध्यायेदनलमध्यस्थं होमकालेसदाहुयः
प्रयत्नोयासनानशोवाहोमसूक्ष्मसमापयेत ततो जप्यं प्रकुर्वीत ध्यायेमायतवाक्समर्थ सुत्रैवाम्रं
वनां वलेदनशीतिमसमान्वितः मदर्थान्दनगीतादिस्तानिपाद्यादिकारयेत प्रणमेदंडवन्मो
तदयमोनिभायव शिरस्यारोपयमदत्तप्रसादभावनामयः पाणिभ्यामन्यवेसृज्यग्निरसोनाम्र

99

पितृसुतः रुद्राम्भोजेरसंसमाद्रिसक्तप्रणामेनत्वयीः उद्वासयेद्यथापूर्वंश्रमकक्ष्योनीयैवसंस्मर
एवंमुक्तश्चकर्णौगाधुश्रुत्वेहिद्रिवचरे इहाम्बुत्रयसंसिद्धिशाशीनिमद्भवग्रहान मद्गक्तोयदिमा
मेवंपुत्राविवदिष्ट्वेनीदेन केवालिमममसाक्षगपत्रशास्त्रात्यवनसंशयः इत्युक्त्वासम्पतमेवपुनवन मध्य
वमातात्वकथितेमतानन्तनूम् पटलिजसयादेवात्पणातियः सनिसप्तज्ञोक्तलभुग्नसंशयः प
वेपरात्मात्रीरामःक्रियायायामनन्तमम एष्ठाःश्राहृत्वभक्त्यापूशाषाशायमहात्मने शुनःश्वाक्
नवहाम्नामायामालेभ्यहृःशिवनः हासीतेतिवरंनेवानिहालेभेकथंचन पतस्मिन्नेतरनावा
किक्केदायांसद्बुद्धिमान् हनुमांश्चाहसुग्रीवपूकांतेकपिनायकम् एवराजन्मवद्रामिता
वेवाहितसत्तमम् रामेणानेहकृतःपूर्वमुपकारोह्यनुत्तमः कृतघ्नेनत्वयात्वनेविस्मृतश्चाप्यभा
षसे नत्वकृतोनिहन्तोवालीवीरस्त्वैलोक्यसम्मतः राज्येप्रतिष्ठितोसित्वंताराशाशीप्तसेड्यलभामे
स्त्रामःपर्वतस्यात्रमहाभ्राजामवत्स्वयीः नदागामनमेकाश्रीवेचनेकायंगोभवाम् वेतवामना

सुं
सुं:किं
१०१

101

भावेनसौमित्रिक्रोनवद्धृष्यसि करोमिमैथिलीस्नानिष्टायसीतायापरिमार्गणम् नकरोषिकश्मस्तिंदृष्यसि वा
निवद्धनस्य हनुमद्धचनंश्रुत्वासुग्रीवोभयविह्वलाः शुभ्रुवाचहनुमन्तंसत्यमेवनयोदितम् ॥
शीघ्रंकृतकमद्यामित्रंवैवानुवाणेनराघवेना सहस्राणिदशैतानिप्रेषयत्सदिशोदश सत्तदृष्टया
नेसर्वेवानरवानानयोनत्ते पतमस्यसमायातुसर्वेवानरपुंगवाः येपक्षमतिवर्तन्तेतेवध्यामेना
तेशायः इत्याज्ञाप्यहनुमन्तंसुग्रीवोगृहमाविशत् सुग्रीवाज्ञांपुरस्कृत्यहनुमानमैत्रिसत्तमः ।
तेनत्वाणिप्रेषयामासहर्ष्येनानैदिशःसर्वाः ग्रामाणिनगराणिसवनानापुरेवराष्ट्राणिवनचराणिस्वा
त्वान्यवैनाकाभ्यदृपात् पवनहितकुमारःप्रेषयामासदूरता नानिरमसतरानमाब्रमसमानाभि
तेक्षात् इतिश्रीमद्रामायणेकिष्किन्धाकाण्डेचवनयोध्यायः श्रीमहादेव्याः ॐश्रीरामःपवे
नस्यात्रैमारीतानैर्गिरातनौदिक्षायद्वे सीतान्वेषहनुमन्तंशोकमसहरेनिदमब्रवीत् पश्यलक्ष्मणमेसीता
रावणेनहृतावलात् हृतामन्तावानेसवनेनजानेयापिभामिनीम् जीवतीनिमममबूयात्का ।

591

101A

स्निग्धः प्रियकृत्तस्येव यदिज्ञानामितो साधीजीवेत्मीयत्रज्ञत्रवा हन्तादेवा हरीश्वामिस्त्रपार्श्ववृपयोनि
येः श्रनित्वास्मृणमेभ्रातर्यैनेयंजनकाम्मजा नीनातंभसस्मात्क्रयोसगुत्रवलवाहनम् हासीतेवंड
वस्नेवमेनीगातमालेय हः स्वानिमामपश्यनीकृयंशाणांपूरिष्यामि वेदोपिभाववज्ञतिममवेश
नर्वाविना वेदवंजानकोस्महाकरैमीसश्यपशातलेः सुग्रीवामिदयाहेनाहः खितमोनपश्य
त्रि राज्ञे त्रिष्कंटकेश्वाप्यस्तीभिः परिहतोरहः हनुमोदश्यतेयाक्षेपानासन्नोतिकामुकः ना
प्रानिशारेशश्यवपिमार्गापितेप्रियाम श्वेवीपकारिसंइहाः हनुमोविस्मेरहिमाम् हमेस
ग्रीवमप्ययमसुरस्महवीयवम् वालीयथाहनोमेयः सुग्रीवोपि नयथाभवेत् इति क्रोधं समालो
क्य राघवं लक्ष्मणोऽब्रवीत्। इदानीमेव राघवाहं सुग्रीवं दुष्टमानसम् ममाज्ञापय हत्वानमयाशे
रामनैतिकम् इत्युक्त्वा यनुराधायपवल्गांवरणीरमेवव गतसम्भुवि रंतं वीरस्य रामो लक्ष्मणमब्रवी
त्। न हन्तव्यस्त्वया वत्स सुग्रीवो मे प्रियः सखा। कितु भोषयसुग्रीवं वालिवंनिहनिष्यसि इत्युक्त्वासौ

अ॰
रा॰ कि॰
१०२
102

ब्रह्मालायस्वर्गं वेश्वतिभाषितम् श्रागां श्रणुष्व यत्कार्यं तत्कारिष्यामि संशयम् नथेति लक्ष्मणो भाषा
त्वरितं भीमविक्रमः किंकरोऽश्वनिकोपेन निर्दहानि वचानरान् सर्वज्ञोऽनिमलक्ष्मीशो विज्ञानात्म
पि राघवः सीतामनश्चवोचान् श्रोकमाश्रोकनामिव शुश्चादिस्यात्रिणा तस्य मायाकार्यानिवर्ति
नः रागादिरहितस्यास्य तत्कार्यं कथमुद्भवेत् अत्तमोऽनःसर्वं कनैरं जो दशार्थस्याहि तु यसः प्र
लेशनाय जातोमानुषवेष्यतु मायया मोहितास्सर्वे जनाश्चज्ञानसंयुताः कथमेषां भवेन्मोहः
निविसमीर्वविन्तयत् कर्त्योऽव्ययितेलोके सर्वलोकमलापहाम् रामायणाभिधां रामो भूत्वा मात्र
बधेष्टकः क्रोधमोहवकामेवच व्यवहारार्थं सिद्धये तत्तत्कालोचितं रामः स्मोहयत्यवशाः प्रजाः
अनुरक्ताश्च वाशेषगुणाश्च गुणावर्जितः विज्ञानमूर्तिर्विज्ञानशक्तिः साक्षी गुणात्मकः अतः कामा
दिभिर्नित्यमविलिप्तो यथा नभः वंदन्ति मुनयो केचिद्विज्ञाने विसनकादयः तद्भक्तास्तेऽपि तन्मात्ना
समस्कं जानन्ति विनिश्चयाः भक्तचित्तानुसारेण जायते भगवानजः लक्ष्मणोपि न तां गत्वा किष्के

102A

तान्यसौमित्रिकम्पं ज्याघोषमकरोत्तीव्रं भीषयन्सर्ववानरान् तद्दृष्ट्वा शङ्कितैस्तत्र वानरावक्षसूर्यति
चक्रुः किलकिलाशब्दं हृष्टनादाघातपादपाः ततोऽहमुक्तो यत्नाद्वानरो वानरान् लक्ष्मणस्तदा वि
दृश्य लोकं तेन सुग्रीवो धृत्वा यमवीर्यवान् ततः श्रीमान् समागत्य तारा लक्ष्मणमागतम् निवार्य
वानरान् सर्वान् तेनगतो मे त्रिमनन्तमः तारा लक्ष्मणसामीप्यं त्राणना ममसदेऽवत् ततो गदपरिश्रा
न्तलक्ष्मणः श्रीतिवर्धनः उवाच वचनं गङ्गे पितव्यायाभिवेदय मामागतं राघवेणाबोधितं
रोद्रुद्ग्रूतिना तेषु निवेदितं गता सुग्रीवाय यमवेदयत् लक्ष्मणः क्रोधयतानाशाहाशुवहाविवहि
र्निर्गतः तत्र कृतानीव संत्रस्तः सुग्रीवो वानरेश्वरः श्रुत्वा यत्नेन त्रिगुणेहरत्नमनं तमथाब्रवीत् ग
च्छ त्वमङ्गद तावल्लक्ष्मणो विनयान्वितः सान्त्वयको पितं वीरं शनैरानय मेऽन्तिकम् प्रेषयन्
हरत्वमेतेन तथा माहकोपप्रवः ततः सुग्रीवोऽपि नीतेल लक्ष्मणस्ततभाषितम् श्रुत्वा मन्तः पुरे तो सौ
मित्रा दर्शयमेतनेवभवन्निर्मितान्तराणामप्यकतासमाविशान् हत्वमानगादेनेवसहितोलक्ष्मा

श्रीं
रा॰कि॰
११३

103

णेतिकम गांवानतामाश्रिरसाभङ्गोगात्मामतंमब्रवीत् पार्थिवीरमहाभागाभवद्भिरमशोकितः प्र
विश्यराजद्वारोतिष्ठामत्रैवमेवव यराज्ञापयसेपश्चात्तत्सर्वंकरवाणिभोः इत्युक्तालक्ष्मण
भक्त्याकेरगत्वासमाहतिः श्रीनयामासमनगरेमध्याङ्गाजगृहेश्वान्ति पश्यस्वत्रमहाम्भोधानमृषि
नोसमेनतत्ः नगामभवनेराज्ञाःस्वरेइभवनश्रेते मध्यकस्यागानामारान्तङ्गनारायणिप्राननासुवे
भरणेसुमयनामदत्तक्रोतलोचना उवाचलक्ष्मणंनवामित्तत्त्वंभिभाषिणी पार्थिवंवरमङ्गते
साधुत्वंभक्तवत्सलः किमर्थंकोपमाकार्षीभक्तंमत्तैकपीश्वरे बहुकालमनास्रुत्सङ्गःत्वमे
वान्तभूतवान् इदानींवहुदुःखोप्राङ्गवाड्रेरभिरक्षतः भवन्मसादात्सुग्रीवःप्राप्तमोत्वमेमहा 163
मतिः कार्यासक्तोसदुपते सोवाद्यंनभातोहरिः हरयोत्पागमिष्यन्तिनानानामेशागतास्त्रमोः
श्रीषिनादशास्लाहस्रोहरयोसद्युसवम् श्रानीतेवानराम्भ्योमहापर्वतसन्निभास् सुग्रीवस्वयमा
गतस्सर्वेवानरयूथपैः वभ्यिष्यातिवदेन्योद्याराणवाहहनिष्यति तथैवमहितोद्यवगतावानरैः

103A

गवः प्रशूपांतं भुवनेनत्र पुरे वार्यं स्वं लब्धमुत्तमम् हत्वा सुग्रीवमभयं दं वानरयस्य स्वैवनम् नारायाव व
ने ह्मवाक्य कृत्रियोप्य लक्ष्मणः जगामोन्नः पुरे यत्र सुग्रीवो वानरेश्वरः समालिंग्य तु सुग्रीवः
पर्यंके पर्यवस्थितः हत्वा लक्ष्मणमनर्ध्यं सूक्ष्मयानातिभीतवत् नेत्वा लक्ष्मणं कृतो मया विह्व
लितेनमया सुग्रीवं प्राकृतं दृढं विस्मृतो सिरघूत्तमम् वालीयेन हतो वीरः सर्वाणां यस्य तीक्ष
ते वसमेव वालिनो मार्गो मृगमिष्यसि मया हतः एवमेतं तपूर्व वदते लक्ष्मणाः तया उवाच हत्व
मा वीरः कपयमेवं प्रभाषसे नेतोपिकस्त्वामाभक्तोपं वानराधिपः रामकार्यार्थमुने श्रोजाग
तिनवद्विस्मृताः प्रागानाः प्रयतिनः पश्य वानरः कोटिशः प्रभोः गमिष्यति दिवं येन वसीताम्
याः पति मार्गेण सायं प्रेष्यामि सुग्रीवो रामकार्यमशेषतः श्रुत्वा हत्वमनोवाक्यं सौमित्रिः
जितो भवत् सुग्रीवं लक्ष्मणायान्वितैः लक्ष्मणः समप्रजयत् आलिंग्य प्राह रामस्य दासो हं ने ... राव
रं रामस्य तेजसा लोकान्वनर्यं यो न वजीयाते सहायमात्रमेवाहं वानरैः सहितः प्रभोः सौमि

श्री।
रा।कि।
१०४
104

त्रिरपि सुग्रीवं प्राह किं विस्मयोऽसि तत्त्वम् तत्त्वमस्य महाभाग शृण्वाङ्गाधिनं मया गच्छामोऽद्यैव सुग्रीव
रामालिङ्गितकानने एकश्च वालितः छिन्नजानकीविरहातुरः तथेति सुग्रीवः सह लक्ष्मणेन समा
विताः वानरैः सहितो राजभ्रातामेवानुपश्यत भेरीमृदङ्गैर्भुङ्कृहूहरवानरैः श्रुवि नानापञ्चवन्नैस्तु
शोभितः नीलाङ्गदाद्यैर्हनुमन्मुख्यैर्वानरैस्समाहितो राघवमभ्यगाद्धरिः इति श्रीब्रह्माण्डरामायणे
किष्किन्धाकाण्डे पञ्चमोऽध्यायः श्रीमहादेवाः ततो दृष्ट्वा रामं समासीनं गुहाद्वारि शिलातले चैला
जिनधरं श्यामं जटामौलिविराजितम् विशालनयनं शान्तं स्मितचारुविराजितम् सीताविरह
संतप्तं पश्यन्तं मृगपक्षिणाम् रथाद्दूरात्समुत्पत्य वेगात्सुग्रीवलक्ष्मणौ रामस्य पादयोरत्र
पतेन्नु भक्तिसंयुतः रामः सुग्रीवमालिङ्ग्य पृष्ट्वानामयमन्तिके स्थापयित्वा यथान्यायं पूजया आ
मास धर्मविल्लततोऽब्रवीदृञ्जुः सुग्रीवो भक्तिनम्रधीः देव पश्य समायान्तीं वानराणां महाच
मूम् कुलाचलाद्रिसंभूतां मेरुमन्दरसंनिभाः नानाद्वीपसरिच्छैलवासिनाः पर्वतोपमाः असं

191

104A

ख्यातास्समायान्ति हरयः कोमेन्द्रपिताः सर्वे देवांशसम्भूताः सर्वे युद्धविशारदाः अत्र केचिद्गजब
लाः केचिद्दशनागोपमाः गजायुतबलाः केचिद्दशायुतबलाः प्रभोः केचिदञ्जनकूटाभाः केचि
त्कनककर्मनिभाः केचित्क्रान्तवदना दीर्घवालास्तथापरे शुद्धस्फटिकसंकाशाः केचित्क
नकसन्निभाः गर्जन्तः पृथिवीं यान्ति वानरा युद्धकाङ्क्षिणः तवाज्ञाकारिणः सर्वे फलमूलाशि
नः प्रभोः अहं तागणमायान्ति वीराज्ञामवानामविख्यातान् एष मे मन्त्रिणां श्रेष्ठः कोटिवलकृद्ध
रयः हनुमानेष विख्यातो महासत्वपराक्रमः वायुपुत्रोतितेजस्वी मे ब्रोद्धमनोवरः नलो
नीलश्च गवयो गवाक्षो भोपमादनः मैन्दश्च शरभश्चैव गजः पनस एव च वलीमुखो दधिमुख
सुषेणस्तार एव च केसरीव महासत्वाः पिता हनुमतो वली एते ते यूथपा रामसुग्रीवेन
समीपोदिताः महात्मानो महावीर्याः शक्रतुल्यपराक्रमाः एते चान्ये च वहवः कोटिशो मरे
रयः तवाज्ञाकारिणः सर्वे सर्वे देवांशसंभवः एष वालिसुतः श्रीमानङ्गदो नाम विश्रुतः

श्रीं
रा·किं·
१०५

105

वालिनस्त्वबलोवीरोरावनस्यान्तकोऽन्तकः धनेवानेववहवस्त्वर्थेमन्त्रजीविनाः योद्धाप्रवे
नात्रैश्चन्निपुनःशत्रुवानुनो श्रुत्वापयस्युश्रेष्ठस्सर्वैनेवशवर्त्तिनः रामःसुग्रीवमालिङ्ग्यहृष्टपु
ष्टोऽब्रवीद्वचनः शाहसुग्रीवजानामिसर्वंनेकार्यगौरवम् मार्गनार्थैहिजानक्यानिपुणत्वयोद्धा
रोबने कृत्वारामस्यवचनंसुग्रीवःश्रोतिमानसः श्रोषयामासवालिनोवानरान्वानरर्षभः । दिक्षु
सर्वासुविविधान्वानरांश्चैवसत्वरम् इतितारादिशामस्यश्रेष्ठयत्नेनमहाबलान् पुत्रमात्मजा
मवंतेहनूमन्तंमहाबलम् नलंसुषेणंशरभंमैदंद्विविदमेवच प्रेषयामाससुग्रीवोवचनंचे
दमब्रवीत् विचिन्वन्तुप्रयत्नेनभवन्तोजानकींशुभाम् मासादर्वाङ्निवर्तध्वंसर्वेसेनापुरस्स
राः सीतामदृष्ट्वायस्त्वीभो मासादर्ध्वंदिनंभवेत् ततःप्राणान्तिकोदण्डोमत्तःश्राप्स्यथवानराः ।
इतिसुग्रीवसंदिष्टावानराभीमविक्रमाः रामस्यपार्श्वेश्रीरामनुज्ञाप्यापविवेशासः । रामश्च
तंवानरंदृष्ट्वारामोवचनमब्रवीत् अभिज्ञानार्थमेतन्मेअङ्गुलीयकमुत्तमम् मन्नामाक्षरसंयुक्तं

105A

सीतायैरेयथं.ऽस्य: ग्रसितं कार्यैरक्षमाणो हि वैमवकपिसत्तम जानामि सर्वं तेन सर्वंगाक्ष्यपंथाशि
वस्त्व पवंकपीनां राज्ञो नैविहत्स्थापयारेमारो ण सीताया ब्रुगतरम्मुत्वा वधम्नुस्तत्रनत्रह उसे।
नोविं ध्यगाहेनेरहस्य पर्वतोपमम् रातसंभीषणाकारं भतयंतेनस्रगोगजान् रावणोयामि
निशानाकेविहानरश्रेष्ठ वः नक्षु किलाकिलाशाइसंचुनेत्रो ह्येभिः स्वरणान् नायरावणाद्।
वज्रायपुरएणमहत्त्वंतम्म दृशार्तः सलिलेनवनाविहहरिपुंगवाः विभ्रमेतोमहारण्ये
कोकेतोहनालकाः दहश्यरोद्रुवैतत्रद्रणगुल्माहृतमहत् धामपत्राकौंचहंसानिःस
नारहश्यस्ततः शत्रालेसलिलेनतेप्रविशामोमहागुहाम् इत्युक्त्वाहनुमानेत्रविवेश
तमन्वयः सर्वेपरस्परमपूतावाङ्वोङ्मिकृतस्थिताः श्रेपकारमहद्दरंगनायश्यकपींद्रव
राः जलाशयोमणिनिभोसत्याकल्पमेोपमान् हंसोपवकफलैर्नसुमपुष्पेणसमन्वि
तान् रहांसर्वं गुणोपेतोमामेवस्तादिप्रीतान् दिव्यमद्यानसहितामनुष्येः परिवर्जि

श्री
रा॰ कि॰
१०९

106

नात्र विस्मितानत्रभुवने दिव्यकानकविष्टरे श्रमयासीष्यमानांनेददृशुः स्त्रियमेकलाम् ध्यायं
तीं चीरवसनां योगिनीं योगमास्थिताम् प्रणम्य सा महाभागा भक्त्याशीत्याश्च वानराः दृष्ट्वा ता
न्वानरांस्तीं प्राह सूर्य्या किमागताः केनावाकस्य वा ह नामतस्थाने किंचदर्शात नष्टवादृत्मा
नाहं दृष्टएवत्स्यामिदं विवेक प्रयोध्यापि यतिः श्रीमान् राजा दशरथस्य श्रभुः नमस्कृत्वा महाभा
गां तेभ्यो हो रामश्चति स्थिताः पितृराज्ञापुत्रस्य लक्ष्मणसभार्य्यसाग्रजो वनम् गतस्तत्र सदा भार्यासा
धीतस्य द्वरापाक्रान्ता रावणेनानतो रामः सुग्रीवेसाव जो यया सुग्रीवो मित्रभावेन रामस्य प्रियवल्ल
भाम् स्याद्युद्धे स्मिंतिस्त्राह्र नत्तोवयस्तु याम्यनाः नवोवयं वितिविवेतो ज्ञानकीजलकांक्षिणः
प्रविष्टाकृष्ट्रन्तत्रदेवादिह समागताः त्वं चाकिमर्थमत्रासि का वा त्वं वद नः शुभे योगिनी च
ततो दृष्ट्वा वानरान्प्राह स्वयम्प्रभा यथेष्टं फलमूलानि जग्ध्या पीत्वामृतं पयः श्रान्ताः सुप्तास्ततोव
ते समस्तास्तमागताः नमस्तेभ्यक्का पीत्वा च सहास्ते वानराः श्रमाः देव्याः समीपं वानरेन्द्रा

106A

लिपुराधिष्ठिता॥ ततश्चाहं हन्तमेतेयोगिनीविषयदर्शिता हेमा नाम पुत्रास्ति यद्रूपिणी विश्वकर्मणः
पुत्रैर्महेशेनदत्तेनैतेषु यामासमभामिनी तस्यौ महेशानुसृत्याविदं दिव्यपुरं महतं ग्रन्थस्थिता सास
दतीवर्षाणाममृतानामृतम्॥ नृपस्तत्र हेमसर्वीविहितनगरामामवक्रौतिशिणी नाम्ना सुयेश्च श्मादिपुरं यवे
ततयापुरा वेचवतीवल्लकेसामममाहेदंतपस्कर ग्रन्थवस्वमव सतीवसर्वशाणीविवर्जिते त्रेता
युगेदाशरथिर्भूत्वानाभ्रातृणाश्रयः भूभारहरणार्थाय विचार्य भानिकानने मार्गेणावानरस 521
हभार्यामायातितस्मिन्गृहाम्॥ ग्रन्थपिता पतेरावणोरामेस्तुनाशयततः यातारामभवतेविस्मयोपुरी
गमेसनानतम्॥ इतीहेंगनेमिष्टामितामटहब्रवानविता मूर्यापिदपुमहीगणीगमिथ्यावाहेय
हाम्॥ नथैववत्रसेमसर्वगुणाः पूर्वास्थितेवनम्॥ मापिनक्तागरुहा शोत्रैयपोराघवसंतेधिम् न
अरामसस्यग्रीवेतमाणोचदहशोह॥ हनुमत्तेरावासभ्रातामवहुशाःसुयोः आहगङ्गया
वावाश्रमांवितनन्दहा हासीनवाहेराजेंद्रदर्शीनार्थमिहागता वहुवर्षसहस्राणितस्यमेक्षा

श्रीं
रा० कि
१०७
107

स्फुरंतुपः गुह्यायांदर्शिनार्थेनफलितमेघनवपः श्रायेहिवाल्मसामिमायायाः परितःस्थितम्
सर्वभूतेष्ववालसंवहिरंतरवस्थितम् त्वंमायाजगतांतिकांक्षेणामानुष्यविग्रहः नलक्ष्यसेज्ञानदृ
ष्टीनांलेषद्भववेषपूत महाभागवतानांत्वंभक्तियाभाविपितम्यया अवतीर्णोसिभगवंस्तद्भागाना
मितामसी लोकोज्ञानावृयःकाश्चिन्नवनत्वंसवनम् सम्मनदेवरूपेतेसत्ताभावत्त्ववालये शम
तेपादयुगलेरामेसिमातदर्शनम् अदर्शनंभवानांतुसुन्मार्गोपरिदर्शनम् यन्नपुत्रकल
त्रादिविस्मृतिपदिरदर्शितः अकिंचनधनेनासनाभिपार्तेजनाहति निहेन्नुगुणमार्गायात्रोकिंच
नधनायेन नमःस्वात्मारामायनिर्गुणायगुणात्मने कालरूपिणमीशानमादिमध्यान्तवर्
जितम् समंचरंतंसर्वत्रमन्येनाथत्वषपरम् देवनाचोहितेकश्चिनवेदन्नविडम्बनम् नतेस्तिक
श्चिदयितोद्वेष्योवापरयथवना त्वन्मायापिहितात्मानस्त्वांपश्यन्तितथाविधम् अजस्याकर्तुरीश
स्यदेवतिर्यन्नरादिषु जन्मकर्मादिकंयद्यत्तदत्यन्तविडम्बनम् त्वांमाहुरंचितंजातेकथासुश्रवणा

107A

सिद्धये कैवल्यकोमलराज्यसत्तपसः फलसिद्धये कैमल्यायाश्चार्थ्यमानेञ्जातमाङ्कः यैरेजनाः ३
हृताद्दत्तमभूभावहरणायार्थितोविधः श्रलणानरद्वपणजातोयमितिकेनच श्रुणोनिगाय
लिङ्गयेकथालेरघुनेदन पश्चपतिन्तवपादाब्जभवाणेश्वमनारणम् ब्रह्मायागुणबद्धाहेवाति
विकेगुणाश्रयम् कथंवाद्वेजानीयोसौत्वाविषयोविभुम् नमस्यामिरघुश्रेष्ठवाणासन
शराविनम् लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासशोवादिभिरन्वितम् एवंस्तनोरघुश्रेष्ठःश्रमनःश्रणनाच
राव उवाचयामीनीभक्त्याभक्तिमेभक्तवत्सल यत्रक्वापिजातानायानिश्चलादेहिमेश्रभोः नद्र
नेषुसतांसङ्गोमाभूयान्मेशाक्तैश्चवः त्रिक्रमेरामरामेतिभक्त्यास्मरन्नेमुस्सदा नमस्तेश्यामलेह
पंसीतालक्ष्मणसंयुतम् धनुर्बाणधरंपीतवाससंमकुटोज्ज्वलम् श्रोगदैरङ्गदैर्मञ्जीराहारकौस्तुभ
भूकेडलैः भान्तंस्मरन्नमेरामवरनान्यहृणोश्रभोः श्रीराम उवाच भववैवंमहाभागोगच्छवैवस्व
तीवनम् नैवेवमोस्मरन्नीत्रेनमन्कैवपंचभौतिकम् मामेवपरमात्मानमविनाशिनपयेसे श्रुत्वा

श्री॰
रा॰ कि॰
१८

108

स्वजनमवबोमम्स्वनम्समुकल्पं गत्वाभैवेववस्यीनस्यंदुजग्मतुम् नीर्थंतुवारस्तुपनिमवस्मस्मरंतीत्व
न्नाकलेवरप्रपापरंपदस्या इति श्रीअध्यात्मरामायणे किष्किंधाकांडे षष्ठोध्यायः श्रीमहादेवः
अथ तत्र समासीना ह्रदनं सुग्रीववानरः चिंतयंतो विमुह्यंतः सीतामार्गणकार्यतः तत्रोवाचांग
दाकश्चिद्वानरान्वानरर्षभः भ्रमतांनुहुरेस्माकं मासान्नूनं गतानो भवेत् न सीता दृश्यते तास्माभि
नैकं तो राजशासनं यदि यास्याम किष्किंधां सुग्रीवो स्माहनिष्यति विशेषतः शत्रुराने सोमिया
त्रिहनिष्यति मयि तस्य कुतः प्रीतिर्हि रामेण अवनतः इदानीं भूम कार्यं न कृतं मेन स्वलमवेत्
तस्य सर्वतनेनं तेस सुग्रीवस्य डुरात्मनः मास्ति कन्योशाप्नभार्यो पापात्मानमजन्नसौ नगच्छा
यमतः पार्श्वे तस्य वानरपुंगवः सत्यामिज्जो वितेवात्र यनंकेनापि मस्तुना इत्यस्यवचनं को
विहङ्गावानरपुंगवाः अश्विनात्वास्तु नयनात्प्रुवनाह्मन्मयापब्रवीत् किमर्थं तव शोकोत्रवयं वने
चारणारस्काः भवामो नित्यसामो तत्र गृहयाममयवाजिनाः सर्वसौभाग्यसंहितं सदेवपराक्रम
॥१॥

108A

शनैः पप्रच्छ सर्वेषां केवलानां भवतामतः ॥ कुतं भगवान्तं सम्मील्य पश्रीवाचवनायकोविदः विचार्यैतत्कि
मर्थ्यैतेद्र विंवाचोन्नयुज्यते राज्ञोऽनेन प्रियसुल्लेहि राजपुत्रौनिवञ्जनाः रामस्यलक्ष्मणस्यापि निर्ह्वापा
निर्व्यपवर्यते भूतोनराघवाद्वेनिल्लवराज्ञो विशेषतः सुहृदवहितेसुज्ञोवल्लमात्यविचार्य रा
हावासस्थानिर्भयहस्तकेवाभेस्वयत् नेदेतज्ञामवाणिनाः प्रभूयेकिञ्चगात्रये येनाडवीयया
नमेवानरावानरर्षभ द्वश्रतारादिकेमपङ्क्ताकथंस्योसेनिनेनया प्रमन्दुललतमेवृत्तेभरहस्पष्ट
णमेकुंन रामोनमानस्योदेवासाक्षाद्भगवाणिप्ययः सीताभगवतीमायाजनसंमोहकारिणी
लक्ष्मणोभुवनाधारासाक्षाच्छेषःफणीश्वरः ब्रह्मणाप्रार्थितास्सर्वेरक्षोगणविनाशिनो माया
मानुषभावेनजाताःलोकैकरक्षकाः वयंचपार्षदाःसर्वेविष्णोर्वैकुण्ठवासिनः मानुष्यमाप
वमापवेस्वेच्छयापुरमात्मनि वयंवानररूपेणजातास्तस्यैवमायया वयंचतपसापूर्वमाराध्य
जगतांपतिं तेनैवानुगृहीतास्मपार्षदत्वमुपागताः इदानीमपितस्यैवसेवांकुर्मोविमा

रा॰ किं॰
१०५

109

यथा पुनस्तथैवेदं रमामासाद्य सर्वेस्यास्यामहीवृयं इत्येवं हेममाश्ववासग्गातविधेयमहावले किंचित्वं
नोपशृनकैः जानकीरत्नणांसुपेः नीरेमहेन्द्रद्युतिरोपविन्ध्यपादमायघुः हृष्टामसुङ्कुष्मा
समगायप्रभवर्णवे वानराभुयसेत्रस्ताः किंकमेश्रुतिवादिनः विषेणुहृदयपूलीरेसर्वेक्रिंनासम
विनाः मंत्रयामाससमोन्यमंगदायामहावलः भ्रमतामेवनोमासोगतत्रैवकाहातरे नहष्टो
रावणोवाहसीतावाजनकात्मजा सुग्रीवस्तीव्रदंडोस्मान्निहंसेवनसंशयः सुग्रीवश्चयस्मा
स्मात्कृश्रेयःप्रायोपवेशने इत्यतिस्त्रिस्यतत्रैवदर्भानास्तीर्यसर्ववनः तेष्णयावेविशनसर्वेसुरणे
कृतनिश्चयः एतस्मिन्नंतरेतत्रमहेन्द्रादिगृहान्तरम् निरीक्ष्यशनकैराजगामद्गाःपर्वतसन्निभः
दृष्टाप्रायोपवेशेनस्थितावानरपुंगवान् उवाचशनकैरद्रुं प्राप्तोभक्ष्योचयमेवहूः एकैकश्रुक्र
मात्सर्वान्भक्षयामिदिनेदिने श्रुत्वातद्वचनंवानराभीतमानसा भक्षयिष्यतिनःसर्वानसौ
रगीनसंशयः रामकार्यंवनास्माभिकृतंकिंचिन्मयीश्वरः सुग्रीवस्यापिनाहेनकृतंवासात्म

118A

नोपि हि दृष्ट्वा नैव वै पंश्राज्ञा गच्छाम्यो यमसाधनम् गृध्रो जटायुरभीना रामस्यार्थे महात्मा स्वयी:
मो वै श्रायदृष्ट्वा वायपैपोमि नृस्मपिरिदमः देयानि स्वनरावाक्यं श्रुत्वा वानरभाषितम् को वा इ
ये मशानः कर्णपीयूषसंनिभम् जटायुरिति नामाय व्याहरतः परसवम्. उच्चतावा भयमा
भूत्मनृजूवचनमृतमः नृत्वा वाचां गरस्त्रीमावउस्थिनोग्रहः संनियो रामो दाशरथिस्थोमाव
लक्ष्मणेन समन्वितः सीतायामार्यायासार्थे विवचार वनानन्ने नस्य सीता हृता स्वार्थे रावणेन
दुरात्मनः मृगयापि निर्गते रामे लक्ष्मणे च हनिबलान् रामनामे निकोशानोक्रन्दतः तस्तूःश्र
त्वा पक्षान् जटायुर्नाम पक्षेदो गृह्ने कृत्वा सथाकरणम् रावणेन हतो वीरो राघवार्थे महाबलः
रामं गता सोहन्मस्मा पृथमगमत्तपा च रामः सुग्रीवमासाद्य सख्यं कृत्वाग्निसाक्षिकम्
सुग्रीववोदितो हत्वा वालिनं सङ्गात्मत्वम राज्ये दत्तो वानराणां सुग्रीवाय महात्मने सुग्रीवा
ज्ञेययामास सीतायाः परिमार्गणे प्रस्थावानरश्रेष्ठं महासत्वा महाबलान् मासाद्वाविना

178

श्रीं
रा कि
११४
119

नैयं नीवे त्रो गणामज्जाम्महम्‌ इत्याज्ञाम्याश्व मे नेताम्मिवन्मञहरमथयाः गते मामेत ज्ञानी भांसी
नोवाराव्रणेववः मनेश्रायो पविहम्मतीरेलवणवारिधेः यतिज्ञानाम्मिहपत्तसीनंकथयन्‌ः
शुभाम्‌ ध्रगाटस्मववः ज्ञात्वा नृपानिर्घहमानम्‌ः इत्वाच मत्रियोभ्रानाजटायुम्मवरोत्वरः
भ्रातृस्मालिलतानायनत्रुहस्रवगेशवः पश्चान्मवेशुभंवहेमवनाकायेसिद्धये नक्षेत्रिनेत्रु
लोके तेसमुद्रम्रश्नवगामः सोपितत्सालिलीस्वाभाग्रानुदेशाजलोजालेस्म्‌ पुनःस्वस्थानमा
सायस्थितानीतोहरीशम्भेः मेपालिकथयामासवानरान्पारिहर्षयन्‌ लंकानामनस्यायेस्मि
न्निकटसीतिमर्पति नत्राशोकवनीसीतारात्तसोभिस्वरक्षिताः समुद्रमध्येसा लंकाशतयोजना
न्तरेवनाः इत्यत्ते मेन सदेहाः सीताव परिहस्यते एतद्वाहस्पहतिमेनाद्यकार्याविचारणाः श्रु
त्वायोजनविस्तीर्णे समुद्रे यत्नलंघनेन सएवजानकीं हृष्ट्वा तं रायाश्यातेत्तुनम्र ग्रहसेवङ्गास्म
नेरावणोहेतत्वसेहे श्रीन्द्रहेनारमेकाकेकिंत्वयत्तावतिजिता यनहः मतियतेनलंघ्यानसंरना

119A

पतिम् ननोहंनारघुश्रेष्ठेशावणांतरातमाप्नियम् उलेख्यासिंधुशानयोजननायुनेलेकोप्रविंशुपायथा।
विरेहकन्याम् हृष्टास्समाभाष्यचवाचियिश्चनमलनेममथ्यःकुनमोविवायिनाम् इतिश्रीरामा
यणेकिष्किंधाकाण्डेसप्तषष्टितमोध्यायः श्रीमहादेवाः ॐ सतांतिकिष्यथामासमस्थहतानं।
पुराकृते प्रहृष्टराजन्यापुस्सभ्रातरोरुद्रयोवनो वलेनदर्पितायावाचलजिज्ञासयायवो। ।
सुयमडलयपंतगोवमुखानिनोमहात् वहूयाजनमाहसैयानोनवप्रनाप्पनाः जरायुलप
रितान्तेपरस्यावाक्ष्मायमोहिनाः स्थितोहरायिमिदेयपदस्योमिविप्रवृयांते पतिनोस्तया।
ननान्द्रहितोहकपीश्वरः दिनत्रयापुनास्याणमहितोरयथपस्तकाः दृष्ट्वावामीरिकुलेवा
नजानोश्रोवमानसः शानेहमौलिनयनोदृष्टानेत्राभ्रमेश्रुभम् शनैःशनैराभ्रमस्पस्समीप
गतवाहनम् चेद्रमानामसमुनिराहषामाविस्मितोवदन् सयाने किमिदंनयविरूपकेनवा
कृतम् जानामिवामहत्पूर्वमम्नवलवानसि: रूपयोकिमर्थेनपत्तोकथ्यतांयाहमनसा।

श्री॰
गी॰ टि॰
१२॰
120

नैनोस्वग्राहितंसर्वैक्रयापिवानिर्द्धःखिनाः स्पृश्यंस्खलिशाईलेवलिहेदावबद्धिना कर्णयपापायेनं
शक्तोविषुतोजोवितस्रभोः इस्तक्तोयमृतिवीतमादयांऽविलोचनः स्पृणुवलस्यवामीयक्ष
वाक्कृतयथोदितम् देहस्खलेमिदेहःविदेहः कर्मेमस्वइवाः कर्मेभ्रवन्नेते देहेहेतुत्राणुहस्य
सवा यहकामस्वतायुस्मादविद्यासमभवाज्ञडः विस्मायपामरोकुर्वस्तमायाः पिंडेवसरा
नेनदेहसंतादात्म्याहेहस्येतनवानभवत् देहोहमितिजडिस्याद्यात्मनोहेहकेनवलात् तेस्मा
लयवमेसाराः सवहःखादिसायकाः आत्मनोनिर्विकारस्यमिथ्यातादात्म्यतामवाः देहो
हंकर्मकर्ताहंमितिसंकल्पसर्वदा जीवः करोतिकर्माणितत्फलैर्बध्यतेवशः ऊर्ध्वाधोन्व
मतेतेनपापपुण्याल्मकायसम् कृतमयापिकपुण्यंयजे समाहितनिश्चितम् स्वर्गेगत्वाह
रविभाहेस्पर्शसकुलवानभवेत् तथैवाप्यासतलस्वविरंधजातस्वस्वमहवु नोगपुण्यायतम
वोगानेक्षकर्मवोदिताः पातिनामडलशीरोलनानाहारसपुनाः भूमौपातिनाबुल्हादोनता

120A

स्थित्वा विरेत्रुतः मृतावस्त्रैथुने भुंजते पुरुषैर्भजनेन सा रेतो भूत्वा पुनर्लेन उक्तो स्त्रीयोनिसंविनाः
योनिरक्तेन संयुक्तं जरायुपरिवेष्टितम् दिनेनैकेन कललं लभ्यत्वाद्दमवाप्नुयात् पक्षमात्रेण
मांसपेशीत्वं भ्रूणापरिसंज्ञिता तस्मात्पुंवांछ्यान्यानि पंचविंशतिरात्रेषु ग्रीवा शिरः स्कंधः पृष्ठं वंशो
शूलत्यात्स्यम् तस्मैव पंचयोगात् जायते मासमात्रकमात् पाणिपादोलयाप्याः सर्वकारिजान्
तथैवच मासद्वयात्र जायते क्रमेणैवच नान्यथा त्रिभिर्मासैः प्रजायंते ग्रंथानां संधयः क्रमात्
सर्वाङ्गुल्यः प्रजायंते क्रमात् मासचतुष्टये नासाकर्णौ च नेत्रे च जायंते पंचमासतः दंतपंक्ति
नाखुत्वं पंचमे जायते तथा षष्ठे कर्णयोर्भवति छिद्रम् पायुमेढ्रमुपस्थं 081
च नाभिश्चापि भवेन्नृणाम् सप्तमे मासि रोमाणि शिरः केशास्तथैव च विभक्तावयवत्वं सर्वं
सम्पादितम् जन्मैवं तेन गर्भस्थितेऽप्यवविहृगाम नवमे मासि वेतनसज्जीवश्चावेशोनि सर्वेशः
नाभिसूत्रार्थे रंध्रेण मातुर्भुक्तान्नमापतः वर्धते गर्भगः पिंडो न भ्रियेत स्वकर्मतः स्मरत्याजन्मानि

श्रं
रा॰कि॰
॥
121

सर्वाणि पूर्वकर्माणि यानि च जल्पान्नलनञोयेमिदं वचनमब्रवीत् नानायोनिसहस्रेषु जायमा
नेन भूतवान् पुत्रदारादिसंबंधः कोटिशः पशुबांधवान् कुटुंबभरणे सक्तो न्यायान्यायैर्धना
र्जनम् कृतं नाकरवं विष्णोश्चिंतां स्वप्नेपि राभेगाः इदानीं तत्फलं भुंजे गर्भदुःखं महत्तमम् शा
श्वतेनेव चटवे देहे तृस्नासमन्विताः अकार्याण्येव कृतवान् कृतं हितमात्मनः इत्येवं बहुधा
दुःखमनुभूय स्वकर्मभिः कदा निष्क्रमणं मे स्याद् गर्भान्मर्त्य(?)स्य संतिमात् इतःप्रभृति नित्यमहं विष्णु
मेवाभिपूजये इत्यादि विविधं जीवो योनिमेत्र प्रपीडिताः जायमाणानि दुःखेन नरकान्यनेके
यथा भूतिब्रलातिंयातिनः कौमारं वापुः ततो बाल्यादि दुःखानि सर्वाण्यवाप्नु भुज्यते तथा
वैवाह्यभूतानि सर्वत्र विविधानि च नवर्णितानि मेरह्न यौवनादिषु सर्वनाः एवं देहोहमित्या
स्माद्दशासानिस्यादिकम् गर्भवासादि दुःखानि भवंत्यभिनिवेशिनाः तस्माद्देहद्वयादन्यमा
त्मानं प्रकृतेः परम् ज्ञात्वा देहादिममतां त्यक्त्वा त्मज्ञानवान् भवेत् जाग्रदादिविनिर्मुक्तं सत्यज्ञाना

121A

विलक्षणम् कर्मद्वंद्वं समताशोतेन मात्मानमवधारयेत् विज्ञात्मनि परे ज्ञाते नेह मोहे त्वसंभवे देहा,
पतन्त्वेवार्थ्यकर्म्मबधेन निबध्यते योगिनां हि दृढः खानि स्वविज्ञानसंभवम् तस्मात् देहेन संहि
तो यावत्यास्यथ संत्वयः नावृत्तिह सविसर्जनं केवलं कर्मपंचवत् प्रत्यक्षत्वामि ये पतिस्थानमेव
रमेहितम् त्रेता धुरीणा धर्मार्थार्ध्यानानारायणोव्ययः रावणस्य वधार्थाय देवकार्यार्थमिच्छति ।
सीता यामा यथा साध्वे लक्ष्मणेन समाविताः तत्रा सुमित्रानन्दकौशल्या रघुहितावह रावणश्री
रवशीवालिकापाश्च्याप विच्छित्ति तस्माः सुग्रीवानि देशाहर्मानना: परिमार्गेण श्रीरामिच्छतिज्ञा
लंघितीरं समुद्रमा गताः तथा तेः कामरूपं शृङ्गविच्छति नमःश्रायः नदास्मी तीर्थितिने भूताः क
पयितेव यथा ध्वनाः नदेवलवयत्तो ह्युत्थस्तस्मान्नेपुनतेवो सम्यानिरूपावचेय यामा समावेद
नामास्तु नेङ्गलेश्वरः पत्नीप ध्रुवन्तम्मनोनाथम् ननावास्तिको मलो हालिवो स्वर्गामिच्छामि सो ।
तोऽत्रत्यपतिमिनम् पत्न्यकरुणयेहलेश्वसमहदस्माविलयते पत्नामस्त्वानि माउनोपरि मितं (18)

अ॰
रा॰ कि॰
१११
122

हेमास्त्वारोगनिर्मुं तीर्त्वा गच्छन्तु जीर्णोऽपि यस्मे विलम्बे शाश्वतम् नत्वा वं स्थितिकां विशालिहजर्गौ
तीरामस्य भक्त्या शुभया मुग्यं किंन समुद्रमात्रमत्सीशाङ्काः कथयेवानराः इति श्रीअध्यात्मरामायणे उमामहे
णोके किष्किंधाकाण्डे अष्टमोध्यायः श्रीमहादेव उवाच संपाते गते विहायसा रक्षोवानरे वानरपुङ्गवाः हर्ष
तामहङ्गाविह्याः सीतादर्शनलालसाः ऊचुः समुद्रं पश्यन्तो नक्रचक्रभयंकरम् तरंगाद्रिमिहा
वृद्धमाकाशमिव दुर्गमम् परस्परमवोचन्वै कथमेनं तरामहे उवाच चाङ्गदो वत्स शृणुध्वं वान
रोत्तमाः भवन्तोत्यन्तबलिनः शूराश्च कृतविक्रमाः को वात्र वारिधिं तीर्त्वा राजकार्यं करिष्यति
एतेषां वानराणां स प्राणदाता न संशयः तदुत्तिष्ठतु मे शीघ्रं पुरतो यो महाबलः वानराणां च स
र्वेषां रामसुग्रीवयोरपि स एव पालको भूयात्तत्र कार्यं विचारणा इत्युक्त्वा अङ्गदेनाहूतः तूष्णीं वान
रसैनिका आसन्नोचुः किंचिदपि परस्परविलोकिनः अङ्गद उवाच उत्प्लवितुं बलं सर्वे ब्रूत कि
कार्यसिद्धये केन वा साध्यते कार्यं जानीमस्तदनन्तरम् गजोगवाक्षवचः शरभो गाधोदूः वीरा बलस्य

122A

षक योजनानां दशमात्रमहं क्षमो गतौ जवः शानाद्दशी राजानम्बवांश्च ग्राह मध्ये वनौकसाम् पु

रात्रिविक्रमे देवो पादोऽयं मौन लेहणात् त्रिःसप्तकृत्वोऽहं मया प्रदक्षिणो विधातना इदानीं वार्ध

कग्रस्तोऽनु शक्तोऽस्मि विलंघितम् शीघ्रतोऽप्याह मेरो नुशाकोपारं महोदधेः पु सलेश लमध्ये

ज्ञानाम्यालिघानवा नमोहज्जाम्बवान्वीमाहे राजा नात्नियामकाः नवुक्तं वानव्रतमेवसमर्थो

सि यद्यपि श्रेणाद्दवाव एवंवेदस्वेवसर्वेस्यात्समामोदभवितव्ये केनापिन कृतं कार्यंजोविद

न्नेवशक्तांते नमोहज्जाम्बवान्वीरो दर्शयिष्यामि तेस्वतः यत्नात्समाकंकार्यं सिद्धं भविष्युत

विरेणातम् इत्युक्तोजाम्बवान्याह हनुमन्तमवस्थितम् हनुमान्किंमहस्त्रीलोस्थ्ये यत्नकार्यगौर

वे: शात्रज्ञातुवसामध्येदर्शयायमहावल नेमातातासुनिनयावायुतल्यपराक्रमाः रामका

र्यार्थसिद्ध्यर्थं जातनित्तोसिमहावल जातमात्रेणतेपूर्वंदृष्ट्वायंतंविभावसुम् पक्वफलेतिसंज्ञिता

सोत्पपातमोहेनबालेवेहथा योजनानांसवशात्पतितोसिनतलोभुविः शक्तंद्वलमाहात्म्यंकोवाशा

अ. रा. कि. ११४
123

कीर्तिवर्धितस्य उत्तिष्ठ कुरु रामस्य कार्यं त्वं यो हि सुव्रत । श्रुत्वा जाम्बवतो वाक्यं हनूमानतिहर्षितः ।
चकार नादं सिंहस्य ब्रह्माण्डं स्फोटयन्निव । बभूव पर्वताकारस्त्रिविक्रम इवापरः । लङ्घ
यित्वा जलनिधिं कृत्वा लङ्कां च भस्मसात् । रावणं सकुलं हत्वा नेष्ये जनकनन्दिनीम् । यद्वा बद्ध्वा
गले रज्ज्वा रावणं वामपाणिना । लङ्कां सपर्वतां धृत्वा रामस्याग्रे क्षिपाम्यहम् । दृष्ट्वैव यास्याम
इते जानकीं जीवन्तीं शुभाम् । पश्चाद्रामेण सहितो दर्शयिष्यसि पौरुषम् । कल्याणं भवता
द्भद्र गच्छतस्ते विहायसः । गच्छन्तं रामकार्यार्थं वायुस्त्वामनुगच्छतु । इत्याशीर्भिः समामन्त्र्या
विसृष्टः प्लवगाधिपैः । महेन्द्राद्रिशिरो गत्वा बभूवाद्भुतदर्शनः । महानगेन्द्रप्रतिमो महात्मा
सुवर्णवर्णोऽरुणचारुवक्त्रः । महाफणीन्द्राभसुदीर्घबाहुर्वातात्मजोऽदृश्यत सर्वभूतैः । इति श्री
मदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे किष्किन्धाकाण्डे नवमोऽध्यायः ९ समाप्तश्चायं किष्किन्धा
काण्डः ॥ श्रीः परं ब्रह्म कोऽभविष्यति यस्मा ये श्रुतिसारैः ॥

ष्ट॰
पु॰ उ॰
184

ॐ श्रीपार्वत्युवाच ॐ श्रयतामाकिमकरोत्सौ तस्थानं स्वयंभुवाः हृष्टात्मये प्रावनारी राजसंभोमु विक्रमः
श्रमिस्तपर्यन्तयो ध्यानो लीनयामहराजवाः मायामानुष्यतां प्राप्य कालिं वर्षाणि भूतले स्थितवा।
लीलयादेवाः पूर्वमात्मानमनातनः श्रयजन्मान्तु पं लोके कथमेभिर्महहाः एनत्तात्र्याहि मया।
वक्तुं शुषीलं सम्भ्रमोः श्रयापि पुष्पमासायन्नलपृ लि शाविवपं ते रामवेडुम भगवंद्वाहि विस्तर
शः कथ्यम् श्रीमहादेवाः रात्रस्नानोवर्यत्नकबाराज्ये रामउपास्थिते श्रापुषुर्मेन यामवेश्वामासुम
मिवंदित्तम् विश्वामित्रोमिनाके होइत्वां सामरुउर्मिताः कश्यपो वामदेवो त्रिः स्त्रियामनद्रापिया
मलाः श्रवास्तमहर्षिभिः ष्वमनुनिमित्तहितोभगाव द्वारमासाद्य रामस्तद्वारपालमथाब्रवीत् भू
हिरामायमतनयः समागामद्वारि हिस्थिताः श्रत्वास्तत्र मुनेसर्वेश्रा शोभिने रितेश्रमोः श्रतोहा शी।
भवेद्या गत्वा राघवाय महात्मने श्रत्वारामो तनिमित्त सार्धं नववर्षेनलालसः श्रानोनायमहाश्रा
ताःश्यावेहिरुपास्थिताः नम्रवावद्वारपालं प्रवेशय यथासुखम् पूजिताविव शर्वेश नानाया।

124A

न्नविस्मयतम् दृष्ट्वा रामो मुनीनां शीघ्रं प्रत्युद्गम्य कृतांजलिः पाद्यार्घ्यादिभिरापूज्य गां निवेद्य यथाविधिः
नुमानेभ्यो ददौ दिव्यान्यासनानि यथार्हतः उपविष्टाश्च ते सर्वे मुनयो रामपूजिताः ते पृष्टकुशला
सर्वे राममेकं कुशलमब्रुवन् कुशलेन महाबाहो सर्वत्र रघुनंदन दिष्ट्या त्वा नौ प्रपश्याम हतशत्रुमरिंदम
नहि भारो स लंकेशो रावणो भवतस्समः सधनुस्त्वं हि लोकांस्त्रीन् विजेतुं शक्नुयाद्विभो दिष्ट्या त्वया रतास
ते राक्षसा रावणादयः सत्त्वमेतन्महाबाहो रावणस्य निबर्हणम् अप्रहमेतत्तेशान्नरावणपातिना 481
हतं रणम् श्वेतकश्वतिमा सर्वे कुंभकर्णादयोम्स्ये श्वेतकश्वतिमे वीरो ह्यस्मिन्युद्धे महत्युत्सवम् दृष्ट्वा
पे ह्ययामाकं प्रभानभयरत्नाणा हत्वा संग्रामे विक्रान्तकन्यायजीवासि श्रुत्वैवं भाषितं तेषां
मुनीनां भावितात्मनाम् विस्मयं परमं गत्वा रामः प्रांजलिरब्रवीत् रावणं तीन निक्रम्य कुंभक
र्णादि राक्षसान् त्रिलोकजयिनो हत्वा किं प्रशंसथ रावणिम् ततस्तेषां वचनं श्रुत्वा राघवस्य महा
त्मनः कुंभयोनिर्महातेजा रामं श्रीमान् वचोऽब्रवीत् श्रृणु राजन् यथा हंतेरावणे रावणस्य च जन्म

श्रु॰
रा॰ ३॰
125

केमेस्त्रियान्नेव संवीयाकुर्दतोमम पुरांकृतयुगेराम्पौलस्त्योब्रह्मणस्तना नयसंतत्रेरानोविश्रवासे
रोपाध्येमहामतिः ततोविरोराज्ञमेसोम्यवसनस्तुतिपुंगवः उपसंपेमहातेजाः स्वाध्यायनिरत
स्तथा ततस्तुमममहात्मादेववर्णीयथवकन्यका गायुत्मानतुयेनस्त्रुदह सम्योवादपुत्तिव पुलस्त्यस
तपोविश्रुवेचेतुसर्वाश्रमनिरतः ततःशुक्रोमहातेजाभ्याजहारवचोमहत यामहत्रेप्यपयराक्षं
सोत्राभेयाभरायिष्यति नामवीस्तायसविश्रवानतदशश्वचक्रुसः ततोविश्रवस्यराजर्षेः कन्यातत्रा
श्रमेहवः विश्रवाःस्तेनेप्रनिर्भयानंश्रयपश्रपत्नी बभूवयाश्रमन्तुत्वाजिनानाशरीरजः दृश्वा
सोदहवेवर्ण्यभोनापितरमनुगात ततोविश्रवतोहदृश्वावन्नुषिरमितद्युतिः प्रावाश्नतिहृत
सर्वमुवविज्ञानवरूषा ताकन्यासुनिवर्यायपौलस्त्यायदरोपिता ताश्वरशुपात्रवीकन्यावा
वमिवेवसद्विजः शुश्रुषावनलपरोहषा सुनिप्रीनोसवीहवः ताश्नोम्भिष्ठुयमेप्पकस्त्रभयावा
शावर्यन्तम तनःप्रवक्तनसा पुत्रेपुलस्त्यालोकविश्रुतम विश्रवाइतिविख्यातोनाभ्रोलस्त्योत्रमोवि

125A

मुनिः तस्य शीलादिकं दृष्ट्वा भरद्वाजो महामुनिः भार्यार्थं स्वां दुहितरं देवलो विश्रवसे मुदा: तस्यां
तु पुत्रं सञ्जनयत्पौलस्त्यो लोकसम्मतम् पितुस्तुल्यो वैश्रवणो ब्रह्मण्यवान्मौनिलः दृष्ट्वा तं तनयं सो
त्सो ब्रह्मा तस्य वंशशुभम् मनोभिलषितं तस्य धनेशत्वमखण्डितम् ततो लङ्कां वैश्रवसो पितुः पितामहा
दृष्टमागताः पुष्पकेन यनाप्यतो ब्रह्मदत्तेन भास्वता नमस्कृत्य पापितरं विवेय तपसा फल
म् शृहमभगवान्वाश्वमास्ति दत्तावरमतिर्दत्तम् निवासाय पुनर्मे स्थानं देहि तु वान्यरमेश्वरः ब्रूहि मम
नियतं स्थानं हि मायुष्मकं पौलस्त्य विश्रवाश्चापि तं प्राह लङ्का नाम पुरी शुभा राक्षसानां निवासार्था
यनिर्मिता विश्वकर्मणा: त्यक्ता विष्णुभयादेनापि विष्णोस्ते तानलं सा पुरी शून्याथ स्थाने मध्ये स
मुद्रस्य स्थिता तत्र वासाय गच्छ त्वं नान्येषां सा पुरी हिता पित्रादिष्टस्ततो गत्वा तां पुरीं धनदो विशा
त् मनत्र सार्वबहुकालेन वासमापिन्त्स सस्नाः कस्यचित्त्वथ कालस्य सुमाली नाम राक्षसः रसा
तलान्मर्त्यलोकं चचार पिशिताशनाः सहितो नान्तनयाकन्या सा तारिकेवाभिव श्रियम् अपश्यद्धनेश

581

सु॰
रा॰ ३॰

126

दैवं दत्तं तु पृष्टकेन सः हितायचिंतयामास राज्ञस्तस्य महात्मनः उवाच वचनं यांतं केकसी नामनामता
मतिः वत्से विवाहकाले तु यौवनं प्राप्तिवनिते भ्रमत्याख्यानाच भीतेस्त्वं न वरस्य दत्तासि तु शुभे सा चैव त्व
मइंते न तिष्ठल लक्ष्मीलोइवम् स्वयमेवततः पुत्राभविष्यंति महाबलाः इहशास्त्रवेशाभ्यासायनंद
नसमाश्च शुभे तु पितातु मस्त्रमगावामनंतरं पुत्रवास्यिता पुलस्त्यं मुनिवरं शरणं यातेन तासां स्त्रीस्त्विताः
नाम दृष्ट्वा तु निकाले कन्यास्यावव गीति मा त्र्वीनांजलिबद्धा ध्याने तत्रान्तमहर्षि ततोऽध्या
त्वा तु निमवेत्ता वाक्ये श्रतिभाषितम् ज्ञात्वा तवाभिलषितं मनः पुत्रान् वाक्यसि यावणयोत्र वेला
यो मात्रतासि त्वमध्यमे ततस्त्वपारयणौ पुत्रौ राक्षसौ संभविष्यतः सा त्रवीन्म नि शाईलन तोऽस्य व
विधेस्त्वतो नामाहपात्रि मा यस्तेभु विष्यति महामतिः महाभागावन श्रीमाराक्षभंके कतन्मतः १
नक्तासा तया कालीमुष्टवे दशकंदरम् रावणं विंशतिभुजं दशशीर्षं महत्करणम् तदुत्ताजा
नमात्रेणाग्निमाला नवव हव्याः वभूवुर्नाशाहदानि निमितान्यखिलान्यपि कुंभकर्णस्तताजानो

126A

महापर्वतसंनिभः ततः स्वपितनवोनामगन्धर्वोरावणासोदृश्यो ततोविभीमगणोऽजन्ताःश्रुतोनातीमोसो
मदर्शिनाः स्वाध्यायेनियमाहारोनित्यकर्मपरायणाः ॐभक्तगणस्तडुष्टाःस्याहिजोसेतद्दृष्टेनसः
भवतयन्त्रविसंगोपविवृताहतिदाहणाः रावणोपिमहासत्वोलोकानांभयदायका वहतिलो
कनाशाययदेहिनामामयोयथा रामत्वंसकलान्तस्थमभिनोज्ञानानासिविज्ञानदृक साक्षीमद्व
हारोस्थितोहिपरमानित्योरितानिर्मलाः तेलीलामनुजाकृतिःस्वमहिमामायाद्गुणोराज्यसो
लीलार्थंपरिवारितोदयमवनारत्नामिरवोभवम ज्ञानामिकेवलमुविम्भमनेनशक्ति चिन्ता
त्रमत्स्मगजाविदिमालनतवम तेनामुद्दवनितद्रूपमनुग्रहेना गरुडोहयंभवदुत्यदत्स्वा
गाम एवंवदनिमनुवंशापवित्रकीर्ति ॐभाद्रवखुपलिंग्रहमन्वभाष मृयाश्रितसकलमेत
हदनम्पकता सत्कौतनमवनिपापहदनिवोध इतिश्रीअध्यात्मरामायणेअरण्यकाण्डेअष्टमो
ऽध्यायः श्रीमहादेवाः ॐअथयविनेश्वरोदेवसत्वकालीनकेनवित आयायोगुप्तकादशः १० 981

श्री०
रा०उ०
127

मेहहसमेजसः हत्वातेकेकसीतत्रभ्राजमानंमहौजसम राक्षसीत्रसासांप्येगृह्यारावणमब्रवेत्
पुत्रपश्यधनाध्यक्षंज्वलंतंस्वेनतेजसः त्वमप्येवंयथाभूयस्तथायत्नंकुरुष्वभो तच्छ्रुत्वारावणो
रोषःप्रतिज्ञामकरोदतुलम् धनदेनसमोवापिसाधिकोवाचिरेणतु भविष्यामिस्वमोजसा पश्यमेता
पमजस्वत्रते इत्युक्त्वादुष्करंकर्तुंतपःसदशाननः जगामसफलमिच्छन्वैगोकर्णंतुसहानुजः
सत्वातेयममास्थायभ्रातृभिःसहितस्तपोमहत् प्रास्थितदुष्करंघोरंसर्वलोकैकतापनम् दशवर्ष
सहस्राणिकुंभकर्णःकृतात्मवान् विभीषणोपिधर्मात्मासत्यधर्मपरायणः पंचवर्षसहस्राणिपादे
नैकेनतस्थिवान् दिव्यवर्षसहस्रंतुनिराहारोदशाननः पूर्णेवर्षसहस्रेतुशीर्षमग्नौजुहावसः
एवंवर्षसहस्राणिनवतस्यातिचक्रमुः अथवर्षसहस्रेतुदशमेदशमंशिरः छेतुकामस्यधर्मा
त्मनाप्राप्तस्तत्रप्रजापतिः वत्सवत्सदशग्रीवप्रीतोस्मीत्यभिभाष्यत वरंवरस्वशीघ्रंयत्तेमन
सिकांक्षितम् दशग्रीवोपितच्छ्रुत्वाप्रहृष्टेनांतरात्मना अमरोहंभवेयंवैवरदोयदिमेभवान् स

127A

वर्णेनात्मापराधो हि दैवेनोपहतस्त्वमौः त्वत्पूर्वं च मे दो हि रणभूर्नाहि मानवा ॥ यथास्थितमत्र
ज्ञात्वहः पुनराह दशाननम् प्रशाङ्कतानि शीर्षाणि यानि ते स्वरं जगव भविष्यन्ति यथाप्रवेम
ह्वयानि च समन्तम एवमुक्तो दशाननो भ्रातरं प्राप्य तैर्वेश्वनापानिः विभीषणमुवाच स त्रणेन तमकृत्वा
हृतः विभीषण त्वया वत्स कृतं पमार्थं तु मम नपदलेनोवरं वचसा हेण वामिहितं हितं तव वि
भीषणोपि तेन मान्यालितालिवोकमब्रवीत् देव मेसर्वरा द्वित्रयमेतिनिह तस्यापि स्ववते मयाह पुरा
धर्मे वृद्धिः सर्वत्र मद्वेदा ततत्व प्रजायते प्रेतान्त विभीषणमथाब्रवीत् वत्स त्वं धर्मशीलोसि त
थैव च भविष्यसि अयाविनोपि तेदासे समरवर्वा विभीषण कुम्भकर्णमथाचा च वंश्वस्य त्वत
श्चात्यागो सायति प्राह कुम्भकर्णो पितामहम् ब्रह्माणमिदेवंषुमासाहिनमेकेनचमजमहं एवा
मास्तु ति तेयाह ब्रह्मा हेषुलादिवोकमः ममस्वनेचनतद्वज्ञान्निर्गितापयुपोवतिवम् कुम्भकर्णस्त
शुद्धो विनयामास सङ्गावेताः प्रतभिपतनम्भवस्माकिंनिर्गात महोविधिः स्वमालीवस्यल्वयोन्ता

श्रीः
रा ३.
128

ततोन्यापोद्यानिशाचरान् पातालात्त्रिमेयष्ट्रायात्स्विहस्तारिभिर्वृताः ततो ग्रीवं परिष्वज्य वचनं चैव
मब्रवीत् रिपुर्नैतेऽत्रमेत्रोवोह्वितो मम नो अयः यद्वयाश्च वैयल्लेकोसंक्रान्त्यायातनमसामलम् तद्बा
तेनोमह्यावारोमहद्दिह्लिक्तनभयम श्रसुभिः पूर्वैस्त्वाषितालोकेयत्पलनस्तनं भ्राद्राक्रोनामिसालो
लोपहनातोतमिहाहसिः मान्नावायवलनापितोजावेयुक्तनालसवत इंसक्नोयावणांश्राहन्ता
हस्तेवेष्वभाषितम् विवेशूगोप्युहरसाकमेवक्रोवान मब्रवीत ग्रहस्ताःग्राशीनवाक्सावण
तस्वाक्यम श्रूगणोत्हिमोभ्रात्रेसए सेवद्तोप्रभो कशूपयस्वसतोदेवावाहसाश्चमहाबलः
परस्मयमयूपन्नम्नकामोत्सवमाष्ट्रपेः क्वेवदमोतंमेराजदेवतेरपितावहितम् प्रहसस्वववःश्रुत्वा
वादशग्रीवाङ्कूरात्मनाः नवयोनिह्वायतोश्वातालिकहवलमनगात् पूर्वेषु हस्तमस्वस्यानिष्क
मयनहस्वरम् लंकामाक्रम्यसर्वेवेधा ल्तमेःस्वावमास्थिताः येनदःपित्वं किंनसवालका
महायशाः गमाकैलासमाशाश्वतपमानोश्वयाह्वम् नेनसाध्यमनुप्रापोनेकेपरितोदिता श्र

लंकानृगोपेन तत्रानिर्ममे विश्वकर्मणाः दिक्पाला देवकास्तत्र शिवेन परिपालिताः रावणश्चाद्य
मेस्मापुंममभिशक्रामहावज्रैः राज्यंचकारास्वराणांत्रीलोकानांपयोविलाः भगिनीकालखंजाय
दत्ताविकटदंष्ट्रिणी विद्युज्जिह्वायनाम्नासौ महामायानिशाचराः ततोमयोविश्वकर्माराह
मानादितास्तः स्वतामंदोदरीनाम्नादत्तालोककसुंदरीम् रावणायपुनःशक्तिमृमोघांशि
निमानसाः वैरोचनसुताहिंडीहवज्वालेतिविश्रुताः सयदत्तासुरानाहकुंभकर्णायरावा
णः गंधर्वराजसत्कीर्तोशैलूषस्यमहात्मनाः विभीषणायभार्यार्थंप्रदत्तासमुदावरान् स 881
रमानामसत्वमण्हविलतेणमनुज्ञाम् ततोमंदोदरीपुत्रंमेघनादमजीजनत् जातमात्रस्तुयो
नादंमेघवद्व्यमुमोचह ततःसर्वैवमेघनादायमितिनामसकृत कुंभकर्णस्ततश्चाहनिद्रामा
वायुनेत्रभाः ततस्त्रीकार्यामासगृहान्सौवर्णिभावितान् तत्रसशयनंदृष्ट्वाकुंभकर्णोनि
द्रितोभूत् निद्रितेकुंभकर्णेतुरावणोलोकरावणः बालणानहिमसरोमांसदेवदानवकिन्नरा

श्रीं
रा॰ ३॰
129

न देवास्तयो मनुष्याश्चानिजघ्ने स सहोदरान् पुनस्तोपि ततः कुवेरो रावणस्याक्रमेत्र भृशः श्रुत्वेमा
कृत्स्नैतिहृतवाक्यैर्निवारयत् ततः क्रुद्धो दशग्रीवो जगाम यक्षालयं विनिर्जित्य यक्षानाच्छेजा
हृतोन मपुष्पकम् ततो यमं च वरुणं निर्जित्य समरे सुरः स्वर्गलोकमगाद्रावणो वै राजजित्वा मय
ततोभवन्महायुद्धमिंद्रेणामरलोकैः ततो रावणमभ्येत्य वचो यत्रिस्थः शुभैः तत्पुत्रा वासवं स्वागा
समेघनादाः प्रतापेन च कलाचारमहत्युद्धं जिह्वा वित्रस्य पुंगवान् इन्द्रजित्हीहाब्रह्मा समेघ
नादो महाबलः मोचयित्वा तु पितेन्द्रं तदोंद्रयापुरम् यमाद्विमोचयामास देवेंद्रं मेघनादकः
दत्वा वरांश्च वृं स मेघ्नलास्य भवन्यया रावणा विजये लोकां सर्वाञ्जित्वाक्रमेणतु कैलासं तोलया
मास वाहुभिः पार्वतीयमेः तत्र नन्दिश्वरेणाव सशापं रावणस्य वाः वानरैर्मारनं सैव नाशं राक्ष
लिकाः पुनाः सशापो गता यत्रा कार्यवीर्य्य हैहयपत्तनम् ततः संबद्धो दशग्रीवाः पौलस्त्येन विमा
चिताः ततो वालिनमासाद्य जित्वा सह विंध्यगवम् प्रतस्थेन वकद्वहणावालिनौ दशकंधरः श्रा

129A

मध्येहाटकेशानामम्हाश्रावणोहर्षः विसर्जयामास ततस्तेषामेककारणात् गणाः प्रमथौ तु

एवं लोका महाबलः वकारस्तव शरामवभजे सयमभुवनम् एवंश्रभावा जोऽदत्तश्रीवासि

शंजिव व याविति हितासखेरावणा लोकपावणाः मेरुर्नीटस्थानिहतो सहस्राणेन महात्मे

नः कुंभकर्णस्थाने हन्यमानः यायवेनसन्निभाः भवनाभायणस्यास्ता जगतामादिक्षोहिंसुः व

श्वद्रूपामिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् सुनाभिकमलोत्पन्नो ब्रह्मालोकपितामहः श्रीगृहे

शाखवतोऽजानाबाबासु स्वच्छतमाः वाङ्मालोकपालोवाघवत्स्यावेदश्मान्कृत्याः रुद्रशार्ववि

दिशास्ववक्त्राणिभ्यानि समस्थिताः ग्राणापानसमस्पन्नवायुशिवनोदेवसत्त्वमा नैवज्ञावृहज्ञ

गणाभुवोलोकास्त्याभुवन् ॐहिवेशासन्मत्रावावारमाः गराहवेः सनामाभिर्मेदवहणा

वालखिल्यास्तेजसाः मेफ्रघमारुदास्वमनसोक्ष्व्राह्मलोचनः श्रीरिंभ्यायवेतानोतो

केशाभ्यामेवसंततिः ॐपप्रसवरामभ्यानबमपत्वरादयः मविश्वंयपधनशामा

681

ग्रं
रा.७.
130

याश्मक्रिसमन्विताः नानाद्रपइवाभासिरत्नावलिकवेस्तनाः नामाश्चर्यैर्बुद्धौवेनैसर्वस्थावर
ज्ञेगामः बुध्यक्रमात्विलंवस्ताविवृहाणाप्यिन्याद्यव द्वीरमध्यगानेमापिय यात्प्रापाविलूपयः नद्रा
नामामनेकोटिनेन्नैनेनावभाष्यमे सर्वांगनिस्मकन्यानानवद्वविलोकयेन नामाभ्युत्सर्वाविन्न
पःपविवत्नहनमधुरे बुयास्त्वहामिनाविश्वसर्वस्थावरजंगमसू नानानवबुद्धनोपशोऽदृयैहृगभा
स्कावपथ्या यागीनकाविश्वनुगानुहृदहृपरमस्वरस्य ध्रनान्वामनमुविवर्दशोघ्रैहानिश्रा
म् बनाटम्रक्रिलेशाने गटहाबायोंदियामानाः विविवनोहियशपाते विम्नाडवानष्ठानयथा मा
यामुलापिनंकि वित्नवृत्तस्मनवायनाः लेनमहस्रिदेवशानवानुग्रहमाणाहम रिसशाकाल्ल
पृरिहानमत्तन्समेके बिम्नाडमत्तवमजेवलन्नाटिहाने सर्वत्नमस्कृमवनमणाविदस्नसाः
मृत्नेरत्नुपत्नमजत्नामसिद्रम इतिश्रीप्रथानमामायणाउद्रंरेकोडाहृनोपाध्यायः श्रीनामः
गैवाःलिवगैवयाजेन्नमन्नावमिश्रामितन्नन्ताः रवस्वान्नाकाभानजन्ने नइतिनःस्कृतम श्रगा

130A

स्पवाधे मेरोर्गुणैर्मयसौत्रम मधुसंरोगमणिश्रमे नासिमभोस्थिविस्तीर्णगोश्रद्धणः शान्तो
नेना मस्तोवनस्थाभासाहाकराद्वियोगमोस्थिना वेश्रम्भायपातिनो विद्यमानवद्धे मेलिल
वृक्षैः नम्रहोनाकुरवल्लप्यावाकोविनदस्मजेन भूमौपतितमात्रे एतत्स्मोज्ञानामहाक
पिः नमाहङ्गाहनोवम्मकोविकालवरात्रिम् समापनसर्वभागानतःश्रूयामविख्यातः। 061
इत्युक्तोलेवमस्तद्वालणाश्वानभोनमः पवकृत्यकालेगतेशूहायायपुः सर्पीः क
वाच्चित्पर्यटन्नेतः फलमूलायमत्ययतः श्रपश्यपरिवंसलिलावापीसमीपशिलाविनाम
पन्नायपानुमाःक्कितन्वजायामयकोपिः हृष्टाप्रत्निकृपिमवाप्तिपश्यतन्नेलानव नव
हृष्टाहरिशाप्त्वप्रवनेहस्वनंबनवः श्रपश्यस्वरोनाशो मान्साकविस्मयगतः नवः स्वरा
श्रुत्वेवोशाःपूर्वप्रियमाबवनास्त्वम राक्षसमध्याक्रमसयहष्टानाशीमनोयमा केदयश्राव
विह्वमानानतवावाय श्रुतमन नामश्रापवनदायवालवशार्पतन्द्र विः वालोसममवन्त्रा।

खं॰
रा॰ ३॰

131

शत्रून्तस्य पराक्रमः तस्य रह्वाक्षे यानेः स्वर्गे मालोहिवागताः मानव प्यांगां ब्रह्मत्व नताते
मेवमास्मिन्तोम हस्तांकामवशाभूत्वाद्यो वाविश्वाह्नजन्महन् बोजत स्याल्कीताः सद्योप्रहाका
योमवद्दारेः तस्य रत्नाहत्न मूर्तेमहा यार्थं गतास्त्रवेः पुत्रहृद्यसमा नृपशेत्रा बालामा निर्जिताह
ताः प्रभातृप्य पव्रसात् पूर्ववक्षनवाकानिम फलमूलादि भिमार्थं पुत्राभ्या मोहिताकोपः
रवात्वत्र गवस्मे भ्रास्य तञ्च तायपश्चयोः तताश्चवास्नमामायधेऋ ग्लाकापिकुत्र
मनेत्र कस्तुनाहं भमाष्कयामवसन्निभम् गङ्गा इतमयाद्दिष्टा हृद्धीवाबानवेत्रवमस् किंच
तेरद्वनगौति मितावश्वकमणा सर्वसौभाग्यललितानाहेवा पिङ्गसम्मा तस्यासिहा
सतेवोस्त्राजानम भिषेचय तस्माद्दीपगता येवाल्मासनिकुञ्जयः सर्वतेजत्वराजस्य मावि
घ्यतिवशान्नगात पश्चालमायुणास्नानाङ्गामामूत्रा मम त्राह्मेः भूभासस्य नाशायस्य माद्वि
घ्रातिभूतले तस्मात्सर्वं महाया मूनस्य गङ्गां त्वया नेः इत्यक्वा बानेदाम मासेवाना स्मे महामतिः

131A 13

यथातुमसेयावेकेत्रलत्रकादृशोशुरः देवइतनमलेरागावान्त्रलणेवंमवुवयत् तशादिवा

नेतागणंमाकिंचकेत्राभक्तपाश्चयः मेवंसूरनमोवासोत्रिवाजावालगणायेनाः भूमममो

हेताकत्वः यथालीलात्रेवाहिता मेवंभूतानरस्यस्मानिमक्तात्रिवासमनाः श्रावकोशत

इयस्यकियुक्तषपराक्रमः तथापिवणेतेसोद्विः लीलामात्रेणब्रह्मपण्याः यथाससवला

कानापापुत्रेसवेव पवम् इयस्कानेयुनान्यावालिस्यत्रावयामहेत श्रात्मन्मचरितंसयथा

मुच्यतेसर्वकिल्बिषैः श्रुयतांसवत्सामिकथयामनेवाश्रयाम् सीतापतिनायवयसमा

वणेनकृष्णात्मनः पुराकृतयुगेगामश्वत्रापानेनतविभुम ततक्रोमनसमुकुलसमासोनरा 161

श्चान्तनाः वितयावनतोभक्ताभिवादेदमव्रवीत कोमोसिमुक्तोलोकेदेवानांचलव

नवः देवाह्वयसमाचित्रस्यपुत्रश्चात्रजयोतिहि कथजेनात्रहिजानिसकत्थायातिवयामि

नः येनत्मसमश्चायभुहित्रश्रवणत्रविताव्रतं कर्नायोजगतानिभ्येनदशेषणेगोराटकं द

श्री
रा॰ ३॰
132

शौनक उवाच । देवेश भगवन् स्वामिन् गुरुकृत् कृतोऽस्मि जगतां निसेयप्रजन्मादि किं न हि । देहं येन वसं
कल्पे अमात्यावतीजगाम म स्वाराज्ये तेन तानि सूर्यहम्नेनाप्य प्रणामाय । यद्गतो यदि कन्या जातानि वा
त्रैलोक्य पितामहः । तेन मार्कण्डेयस्य विज्ञया जपानि समभेदि पूर्व योगिनां ध्यानयोगेन तमेवा
नुजपतिद्वि महर्षयः वनं स्त्रुतावश्रुताच दशाननः । देव सूतं स्वर्गतो समिति स्वधनानि देहेनानि
हि कावातृति श्रपञ्चति तेजोद्युतिमर्त्ये तमुत्त गावा । तमवाच सनिश्रेष्ठे गावता दिसामापियम् ।
देवनाभिहृतानि नित्यं गाङ्गेनिस्त्वां सुतमम् । विल्वनायेहृतालेनशायुवतिहृदेयपदम । भो
गतेयपुनस्त्वसाप्रहृताभूमो भर्वतिल । सुवीर्ति तपुण्यपापैः । हिंसितेवाऽसर्वतिच ऋवाम्बु
तिसुखात्स्वं रावणोहत्वमानसः । योऽसेहस्तेन नामापयम् विविज्ञागुरो भवत मनः स्थित
योऽतत्तानाभावणस्यमहात्मभिः । इत्वाचवस्मतभोग्यभविष्यतिनमशयः । किंचित्कालमस्तो
तस्वत्ववोभवदस्मानननाः । यवमहात्मा महावाहो मनिसुनरुवाचनम । तस्य व्यत्पवसामि ।

132A

त्वङ्‌स्पर्शः ॥ येमा येनः सर्वे वै शुक्लवर्स वैष्णव येष च च नेष च गोंकार स्यै वंसन्म्यम स्था विद्वोष्टा
स्थितो वसः समस्त जगता यो वा शावत्र पथ चाहस्तः सर्वदेवा समनुज्ञा स्य कालात्मय स्वयं स्मः
त्वं न देवो लेवा रात्रि यम स्व वन याननलः प्रतिमिन्द्र स्त्र याम्बनमुने त्वं नाव रणि स्न या ब्रह्मा
हृत्पादय स्यैव येवान्येदेव दानवा विद्यान निम्नलस्य घ यानेवा तीति विश्वस्कत क्रीडा का
रोनिव्य यात्मा सो यो दृस्य सनाननाः तेन सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम नीलोत्पल
दलश्यामा विष्णु रूपाणि भ्रातराः शङ्ख चक्र गदा पद्म यं वामा मार्गा स्थिताव सत्ता नु
पायिनो देवी पश्यना लिख्य निष्ठति दृष्टेन शाकाने का स्मिहे वनान वपुः गोः यस्य प्रसाद
केन नमस्ते वन्द स्वमहेति नयत्नेनेतपस्तीर्थैर्नेवानाध्ययनादिभिः शाकेन भगवान्द्रष्टुम
पायैमनतरे स्त्रियः मद्भक्तस्तत्र नेशायोगिनां स्थितैर्वानकल्मषैः शाकेन भगवान्विश्वः यैर्देवाम
लेहादिभिः यथावह्वामि संज्ञानि स्थणुत्रमे रमेश्वरम त्रेनाग्नलेश्वरे देवशोभ विनानाद्यविग्रहा २६१

अ०
रा० उ०
133

हितार्थं देवमर्त्यानां मिलिताः कृपाणाञ्जलेहरेः रामो दाशरथिर्भूत्वा महासत्वपराक्रमः पितुर्नियो
गात्सभ्रातृभार्यया दंडकेवने विचरिष्यति धर्मात्माजगज्ञातास्वमायया: एवंचेत्सर्वमाख्यातं मु:
यमावणं विस्मरात् भजस्व भक्तिभावेन तदारामं श्रियापतिम् एवं श्रुत्वा सोऽप्युत्तराध्यात्वा कि
चिच्चिन्तयैव तपसा महर्षि विरोधी स्वर्गे मुदे रावणो महान् पुरा यत्सर्वतो लोकान्पर्यटन्समवासि
ता एतत्सर्वं महाभाग रावणेना वतु हि माव सुतत्वां जानकौदेवीं तन्वालब्धकान्तयः इमाक
थाः यः शृणुयात्स्वेद्वा संश्रावयेद्वा श्रवणाहमेव प्राप्नुयादारोग्यमनन्तसौख्यं प्राप्नोतिला
भेप्सितं मुक्तिमेव च इति श्रीअध्यात्मरामायणे उत्तरकांडे तृतीयोऽध्यायः श्रीमहादेव उवाच एक
दा ब्रह्मणो लोकाद्दारयन्नारदो मुनिः पर्यटन्रावणं लोकान्द्रष्टुं नाद्यवोऽवुद्धवः भयावहो हि स
योऽहं ऊतसत्वे महाबलः योऽहं मिच्छामि वलिभक्तं जानानामिव जात्रयम् ब्रह्मन्नात्तान्सावरम्बा
तदेवानिशामिनाः महाबलो महाकायान्तु योऽहं महासमेन विस्फूर्जन्रत्नायैव विस्मिनानं

133A

हता खेदे ॥ एवं तत्रासौ ज्ञातात्मने यः स्वदहस्वास्थैः क्रव्यान् तावत् वेगात्संविभिन्नुष्टकेन तान् यो
द्धकाम्या सम्भ्रमान्न श्वानं नद्वापा निवासिनाः तत्र भाहतते जस्के पुष्पकेनावलम्बिताः स्वक्षा विस्मा
नेत्रपद्यो समन्ते सस्वाननाः प्रवेशनेव नद्या पूताहस्तेन पोषिताः ॥ एवं सुवक्त्रः को सिन्धि
खिनाकेन वावट इत्यन्तो लीलया तासामिः हसन्तोभिमुखः पुनः क्षाद्धलाह्निन कृपालालाः
स्त्रीणां स्वपानन्नः श्रोत्रसूर्यमनुलेख्याविन यामास इत्यतिः विस्मिताभिहृतापामि बद्धैर्हि
नितिनिस्थिताः समे विस्मृत्य यात्क्रम्पेन यमाकार्य कन्ताम्पहम् इति निस्थितस्य वेदग्नीन हस्तावपेना
स्वः ज्ञानेनेव परात्मानं सृजह्मभावणो वनाम् मान्त्वचामाल यामास तनते काल तच्छपं स कन् ।
क्षक्वे वेराग्ये वेणावसृजिनाकू भमव स्मवाः स्वाश्रमं सुनिभिस्सार्धं पयपायाहेमानसः तामस्त्र सौ
नयासार्धं धीमान्न भिसहमन्ते विभिः ससा रेवरमानानाथार मसानो वसन्नहो प्रनान्तक्लोपनिबध्या
वस्तुत्रैपयामास ह एवमस्ववलेस्मतिः कान्ते परिवर्त्तिता पुष्पकवाराम सेरामकताम्ववत

श्री
ना ५

134

मेम प्राह देवज्रवैरेणपश्चिन्तलामिहारोहोः जितमेरावणेनाहैरेपर्षज्ज्ञामयुग्रानिर्जिताः श्रेता
नराह्ववेनिनेवहृयावहसेडुवेः यावुनस्कन्द्र श्रेवज्रेटयानिमानता तेस्क्रुहाद्रावश्याह
पुष्पकस्तयेसत्रिभम यदास्त्रवामिभृतेतस्वागस्कमसमानिकुम निहेतद्वारेसवेत्रगस्कुरानोम
माज्ञया इत्युक्तासमवेद्रोपिप्रोस्कायाणिसवेषाः भ्रान्तभिमविभिस्मार्यं धान्यायवकावृमः
रावृवशासेतिस्वलोकानाथसमापतो वस्वयासस्समस्त्राफलवतस्वभृकहः जनायसप
रास्तवैसियायातियत्रायणः नायश्रुपसत्रमरणकासिराजानिराद्येव समाहत्यविमानतदा
ध्रवःसहसीतयः वानेवृान्तभिस्मार्यं सुसाचारवानिग्रहः श्रमानुधार्मिकायाणिवकावङ्ग
कोसेविः ब्राह्मणसमवेतहस्तास्तनेवालनुकालतः शोचंनंब्राह्मणेनापिह्रावभामोसहाम
तिः नृपस्तेनवनेशूडेहहवाद्राह्मणबालकस् जीवयामासशूद्रस्यवदेवागभिन्नमम लोक
नाथपदद्रणस्यकेमात्मारंस्तुनमः कोविश्वास्यापयामासशिवलिङ्गानिर्दावनाः सोनाथस्मया

134A

रामं सर्वैर्भोगैरमानुषैः शासनाद्रामो धर्मेण राज्यं परमार्थवित् कथयामास संयाय प्रयामास सर्वलोका
मलापहः दशवर्षसहस्राणि मायामानुषविग्रहः चकार राज्यं विधिवल्लोकवंद्यपदाम्बुजः
एकपत्नीव्रतधरो राजर्षिः सर्वदा शुचिः गृहमेधीयमखिलं माचरन्शिक्षयन्जनान् सीता
प्रेम्णानुवृत्त्या प्रश्रयेन दमेन च भर्तुर्मनोहरा भावज्ञा सा ह्रिया भिया एकदा क्रीड
विपिने सर्वभोगसमन्विते एकान्ते दिव्यभवने रत्नसिंहासने रघुनन्दनम् नीलमालिकसंकाशा
दिव्याभरणभूषितम् प्रसन्नवदनं शान्तं विद्युत्पुंजनिभाम्बरम् सीता कमलपत्राक्षी सीताभर
णभूषिता रामं मां हि कनाभ्येत्यसा लालयन्ती पदाम्बुजम् देवदेव जगन्नाथ परमात्मसनातन वि 561
दानन्दाद्यमध्यान्तरहिताशेषकारण देवदेवाः समागम्य मामेकान्तेश्वरीसुरैः वकुण्ठायप्रसा
नन्दैर्वैकुण्ठगमनं प्रति त्वयासमस्तलक्ष्मीकारामास्थिहेतिर्भूतले विलम्बनात्मास्त्वयेयामेव
कुण्ठं गमनानलम् श्रोतव्यया जनाद्धादिरामः कमललोचनः प्रसन्नो श्रीयाहि वैकुण्ठं वनेनयावेद

श्रं
रा०३
135

सुहृदाः श्रागामिष्यन्ति वैकुंठे देवेन त्यावेष्टवेष्टहः इति विज्ञापितं हैतैमया विज्ञाप्येनो भवान् यद्य
केतेन करुणाय नाहमोज्ञाय ये स्वभुः सीतायास्त्वद्वचः श्रुत्वा रामो ध्यात्वाब्रवीत्तणम् देविज्ञा
नामिसकलेततोपार्यंवयामिते कलयिवामिष्यातोविलोकवादं बलश्रयम् सज्ञामिषावनेला
कृत्वा ज्ञानेइवापरः भविष्यत्वाक्रमभयद्धो वाल्मीकेराश्रमान्तिके इदानीं हे शूपनेशाभेषु त्वाग
तिमंतिकम् लोकाननुप्रत्ययार्थंतिक्रमाशाययथमाद्वरात् भूमौविवरेणमार्गोवैकुंठेयास्यसिड्वन
म् पश्चादहंगामिष्यामिमेवमेवस्तान्तिसयः इशुत्वावाविदेह्या प्रवामोज्ञानेकलवणाः मंत्रिम
मैत्रतवैनेवलमहैश्चसहताः तत्रोपविष्टश्चोरामस्वस्वदःपशुपामत हासप्रोद्धकथालता:
महायतःसीतानाहरम् कथाश्चसगाल्लप्रसन्नरामोविजयनामक पोरजातहपरावाभवरिष्याति
शुभाशुभम् सीतावन्मानवमेवाभार्यंवाकेकयमप्य तमीतत्पत्वपाबुहिशुणपितासिमसमाधा
रिइदङ्काशाहविजयार्स्वामसर्वबवानेन कतेसदकरमवैरामणाविहितात्मना किंतहवादा

135A

श्रावणे वै सीतामासन्नप्रसवां ॥ अथ मर्त्येषु एतेनाकस्मात् सर्वेषु मध्ये प्रतिपादयत् कीदृशोऽयं देवेन सर्सी
तामस्मिन्भाजे स्वस्थम् । यास्यता विज्ञेनेव राणेश्वावणनं तु रामस्ता ॥ अकस्मात्तापत्तुष्कर्मयो विताम
युगं भवेत् यादृशं भवति त्रैराज्ञा तादृशाः नियताः प्रजाः ॥ श्रुत्वा तद्वचनं रामः स्वजनानपि पृष्ट
न तेपि तद्यावद्ब्रूयात् समेव तेन संशयः तेनासौ सोपि संविदा विज्ञप्य सहितं लक्ष्मणं आहूय ल
क्ष्मणं रामो वचनं चेदमब्रवीत् लोकापवादस्त्वमहासीतां मा चिन्त्यमेभवेत् सीतां शीघ्रं समानी 
य वाल्मीकेराश्रमे त्यजति ॥ लक्ष्मणोऽपि दयाद्रितनन्तरं यथाहि लक्ष्मण वत्स यदि वा किंचित्तामा 561
हत्वा नाम इत्युक्त्वा लक्ष्मणो भीता ज्ञात्वा कस्याप्यजानन्तीकाम् सुमन्त्रनाम ... रथमारुह्य सा
वृतम वाल्मीकेराश्रमस्यान्ते त्यक्त्वा सीतां स्ववाहस्थः लोकापवादभीतस्तां त्यक्त्वा च रामं तु वाक्ये ।
सीता च दुःखवसंतप्ता विललापातित्रयवत् शिष्यैः श्रुत्वा च वाल्मीकिः सीतां ज्ञात्वा वा विहृत्य
क प्रत्याश्रमं पुत्रार्थिनां मामाश्रमस्य वजान्तकीम् तास्सर्वोप्रजयत् सा सीता भर्तृस्नेहेन विते

अ० नानाप्रकारमनोभावैर्भावितावौकनेयापित्तिता: विज्ञानहृदि केवलस्यादि देवा मत्तेज्ञमो
रा० उ० गानादिलीलाभिरप्रीतिनैनामृक्तनिमेवितोऽधि: इति श्रीअध्यात्मरामायणे उत्तरकांडे वनपर्वध्या
यः श्रीमहादेवा: इति लोकशालपाललमालामालाविध्याधमाया यात्कौपिनिवत्तमम् ववारस्यवोवा
136 हितेस्व तमो राजर्षिवर्यापि सविततापा सौमित्रिणापि त्वदारण्डिनाराम: कुत्र: अहदेत्याल
अभ: रात्राप्रमतुस्तनस्यास्तुशापतोदिज्ञस्मानपेवमप्याहरावव: करोविदेकातनपुष्यता
प्रभुंरामेरम:लालितपादपंकजम् सौमित्रिमासीतसहभावेःप्रणम्यभक्त्याविनयाविमोव
वाच लक्ष्मणउवाच त्वमहं बुद्धिसहितस्त्वं देहिनामात्मादिवेषाणिनिराकृतः ध्यात्मप्रतेपा
तैज्ञानहं श्राम्यापितेप्रान्तां सत्तपाहितसंगासेरोनाम अहंध्यपेत्रायामिपवाउजशुभाभवापवर्गे
नवयोगिभाविनम् यथाजस्राज्ञानमपूर्ववाचेपिसवत्तदेवात्मनध्यानशापिमाम् स्कृवा
यसौमित्रिववाणिलतनसप्राहपद्मपत्रान्तहस्त:प्रसन्नयो: विज्ञानमज्ञानतमापशानयेस्त्रतेव

136A

पत्रेति सिंमेयालं सुवर्णम् श्रीराम उवाच आदौ स्ववर्णाश्रमवर्णिताः क्रियाः कृत्वा समासादि
तशुद्धमानसः समाप्य तत्पूर्वमुपात्तसाधनः समाश्रयेत्सद्गुरुमात्मलब्धये क्रिया शरीरो
द्भवहेतुरादृता प्रियाप्रियौ तौ भवतः सरागिणः धर्मेतरौ तत्र पुनः शरीरकं पुनः क्रि
या चक्रवदीर्यते भवः अज्ञानमेवास्य हि मूलकारणं तद्धानमेवात्र विधौ विधीयते विद्यै
व तन्नाशविधौ पटीयसी न कर्म तज्जं सविरोधमीरितम् नाज्ञानहानिर्न च रागसंक्षयो भ
वेत्ततः कर्म सदोषमुद्भवेत् ततः पुनः संसृतिरप्यवारिता तस्माद्बुधो ज्ञानविचारवान्भवे
त् ननु क्रिया वेदमुखेन चोदिता तथैव विद्या पुरुषार्थसाधनम् कर्तव्यता प्राणभृता
प्रचोदिता विद्यासहायत्वमुपैति सा पुनः कर्माकृतौ दोषमपि श्रुतिर्जगौ तस्मात्सदा का
र्यमिदं मुमुक्षुणा ननु स्वतन्त्रा ध्रुवकार्यकारिणी विद्या न किंचिन्मनसाप्यपेक्षते न स
त्यकार्योपि हि यद्वदध्वरः प्रकाङ्क्षतेन्यानपि कारकादिकान् तथैव विद्या विधिना प्रकाश

961

अ॰ रा॰ ३
137

काशितैर्विशिष्यते कर्मभिरेव मुक्तये केचिद्वदन्तीति वितर्कवादिनस्तदप्यसदृष्टविरोधका
रणात् देहाभिमानादभिवर्त्तते क्रिया विद्यागताहंकृतितः प्रसिध्यति विशुद्धविज्ञानवि
रोचनांचिता विद्यात्मवृत्तिश्चरमेति भण्यते उदेति कर्माखिलकारकादिभिर्निहन्ति विद्या
खिलकारकादिकम् तस्मात्त्यजेत्कार्यमशेषतः सुधीर्विद्याविरोधान्न समुच्चयो भवेत् ।
आत्मानुसंधानपरायणः सदा निवृत्तसर्वेन्द्रियवृत्तिगोचरः यावच्छरीरादिषु माययात्म
धीस्तावद्विधेयो विधिवादकर्मणाम् नेतीति वाक्यैरखिलं निरस्य तज्ज्ञात्वा परात्मानमथा
त्यजेत्क्रियाः यदा परात्मात्मविभेदभेदकं विज्ञानमात्मन्यवभाति भास्वरम् तदैव मायाप्र
विलीयतेऽञ्जसा सकारका कारणमात्मसंसृतेः श्रुतिप्रमाणाभिविनाशिता च सा कथं भवि
ष्यत्यपि कार्यकारिणी विज्ञानमात्रादमलाद्वितीयतस्तस्मादविद्या न पुनर्भविष्यति यदि
स्म नष्टा न पुनः प्रसूयते कर्ताहमस्येति मतिः कथं भवेत् तस्मात्स्वतन्त्रा न किमप्यपेक्षते

137A

विद्याविमोचनकर्म्मसाधनम् सांतिमिदं पञ्चविंशतितत्त्वसंग्रहप्रतिष्ठाविलकर्म्मणांस्फुटम्
एतावदिस्याहवचाजितोक्तिर्ज्ञानंविमोचनकर्म्मसाधनम् विद्यासमवेतनुदर्शितत्त्वमा
केतत्तत्त्वहर्षितज्ञातानन्तसमः फलेषुयमात्मककारकैः कर्तृभिःसाधनत्वानमनोविपर्ययः स
ब्रतपवायाप्यहमितिःनात्मयोगस्यसमिद्धान्तवनतदर्शिताः तस्मादुपेत्याजन्मविवक्षयात्मभि
विधानताकर्म्मविविधप्रकाशनम् प्रकाशितात्मतत्वमसोनिवाकेयापुरोःप्रमलादपिशुद्धमात्मा:
विज्ञायैवेकात्मसमप्यात्मजीवयोःसत्वभवेतमेकदृवाश्कमप्तुः प्रारोपदार्थावगतेतिहेकारणात्वा
कात्याविज्ञानविष्णोर्विधानताः नत्वपदार्थापरमात्मजीवकोवसीत्यवेकात्ममथानयोभवेत
श्रव्यकरोताराविरोधमात्मनोविहायमेवरहस्यत्वयाभिराम्नाताम् सर्वशोपितनोफलदर्शनायोचलेत
नोज्ञात्वात्वमात्मानमेवयोभवेत् एकात्मकत्वजन्तूनांसंभवन्त्यज्ञहलक्षणायाविरोधि
तः सापपवाद्यावेवभागलतणमुक्तेनतत्वपदयोर्दोषताः इमाविपर्यकतनतसम्भवंभोगा

ग्र॰
ग॰ ३॰

138

लयेद्भूः स्वस्वात्वात्स्विकमेणाम् प्राप्तैर्भमाद्येङ्कुरिनात्स्विकमेणोमायायांसयेसेलमप्याद्दिरात्मनः स्व
ल्पेमनोवृद्विरहेहक्रियोद्देयप्राणरपेवोक्तनभूतसंभवे भोक्तेस्वस्वाद्दोरपिमायनेभुवृक्ष्मोसमन्य
द्विइरात्मनोवृयः प्रन्मयानिवाव्यमयोद्दिकावणोमायाप्रतानेवमवेश्यामोरकेवृधाद्येमवाक्वयन
हृद्यकस्थितेस्वात्मानमात्मनस्ववयष्टुपक्रमात् केशोप्युपचस्वपिनदुराह्वाने विभास्वस्पष्टे
कोमलोद्या प्रसंगात्पोयमजोड्याप्यवाविज्ञानतोस्मिन्नभिनोस्विवारः वृहोस्वयोहेन्द्र
पोहहृष्यनेस्वप्नारिभेदेनेनणात्रयात्मनः प्रन्यान्यतोसंख्यमप्यचारतोमस्वत्वाक्निमप्य्रेवलामके
वलशाव देहेहंइयप्राणामनत्मछिद्रात्मनोः सेगादजस्वान्स्येवनेतेधियः हान्तिस्वमोवृलतया
त्तेलत्तणायास्वक्रूवेन्नावत्रसोभवेद्भवाः नेतिप्रमाणेननिराकृताखिलोपहृतासमस्तारेवि
हृतात्मरतनम् त्यजेद्दाप्रोवंसारात्मसङ्गमपीवायथाभः अजहानिनफलम् कुशोविदात्मात्मस्व
नोनजायतेननेयन्तेनापिविवर्धनेमरः निर्मलसर्वानिष्ठयः स्वस्वात्मकास्वयंप्रभमस्वगतोपा

मध्यगः पूर्वंविधिज्ञानमेयस्य त्वात्मकेकथंविभोऽहं ।स्वेच्छयः ।तोयतो अज्ञाननोघ्यामसंवशात्मक
शतिस्त्वावैविलीयेताविशेषतः स्वरूपात् यदस्मदस्त्वाविभाव्यते भूमारध्यासामिस्माद्भमेरविद्धि
तुः अस्यपश्यन्तीहिविभाव्यतेऽयं प्रस्वारिकेतदृशपोऽभ्युदयात् विकल्पमायारहितात्स्थिरात्मको
हंकारवपुषःअश्यमावियाश्रिताः अध्यासपूर्वात्मानिमेवकाश्यणोनिरामयेश्वत्मीणकेवलमपि ३
ब्लादिमानादिस्वलाविस्मिकासेऽपापिपः संस्पतिहितवोपरे यत्नाप्रसमौयवभावतः परःस
विस्तरूपणाविभाव्यतेऽहं नः अनादिरविद्याद्वयतीहि विम्बितो जीवः प्रकाशोऽयमितयतो ह्यतः
श्रात्मापि यस्मादिनयाहस्थ कूटस्थितो ब्रह्मपरिच्छिन्नपरामयवह्नि विद्विमवसाक्षात्मविद्वयोऽ
सेगानस्वकूत्रवासादनलात्कलोवहत अस्मोयमाहारवशास्वनीयते नडानडवेवाहिदात्
वेतसोः गुणास्मकाशादभिभुवेदवाक्यतास्मज्ञानविद्यानभवोऽविरोहनस्य स्वात्मानमात्मस्थ
मपापिवर्जितंस्वजेदृशाश्वज्ञस्मात्मगोचरम् प्रकाशादयोहमजोहमहृयोसकाहिमानोहम

श्रीः
ग° ३

139

तोचलिर्मला: विशुद्धविज्ञानमयो निरामय: सेपूर्णमानेरमुद्राहमक्रिय: सूदेवमक्रोहमवि
निश्चाक्रिमानतोदियञ्जानमविक्रियात्मका श्रनेतपात्मोहमहानिशाउयेविभाविनोहेतुरिवेदवि
द्दि: एवमस्तात्मानमावृद्विनात्मनाविभाव्यमानसोविशुद्धभावना हन्याङ्गविद्यामवृरिसकार
कैरसाधुणापहृङ्पाजितेनहृजि विविक्तयासोनहुपाश्वतोड्यावितिजितात्माविमलात्मशुद्धय:
विभावयेदेकमनन्यसाधनोविनाहङ्केवलमात्मसंस्थित: विश्वयेदेतत्स्वमाधयेवशोनुविला
पयेद्यात्मानिसर्वेकोमह पूर्णचिदानन्दमयोयावनिहृते नेवृरवाहुनचयाकिंविदनरम पूर्वसमा
पेरविलेविविनयेऽउंकारमात्रमवराचरंजगत नेस्वयंमञ्जणावाहवाचकोविभाष्योनेतात
शात्रवोयता: अकारसंज्ञ:पुरुषोहिविश्वकोह्युकारस्तैजसकर्इतीहतेकमात प्राज्ञोमकार:
परिपद्यतेविलेः समाधिपूर्वेननतलाभवेन विश्वेनकारमपुरुषविलापयेदुकारमध्ये
प्रावशेस्मिनम तेनोमकारश्चविलापयेत्तन्मोहिनोयवग्रहभावमस्थितोनिम मकारमप्यात्मनिर

139A

विद्वैनोयं विलीयं वैस्वांतं मय्येहकारणे । सोहंपरंब्रह्मनगोविमुक्तकवाहिज्ञानदेभ्राजोक्षपारि
तोमलः एवंपरिज्ञातनुपश्चात्मभावतः स्वानेदेवहीयपुंविसृजनागविला श्रान्तात्मोनिस्यामाशु
लुष्टकाशिनासीनाहं अङ्कोविलसिष्टुवारिवत् एवमात्मस्वलसमाधियोगिनोनिर्हतसर्वे
हियगोचरस्माहं विलीनानाशाबविमारहसलाहेशाभूवेयजितषड्गुणात्मनः प्यात्वेवमा
त्मानमहंविशुद्धमौंपलिङ्गस्वहांमनसमसत्वेपनात् श्रेष्ठमश्रान्तोभिमानवर्जितोमयाव
मात्मांपृविलीयतैलनोः पृष्टोवमय्येवतय्येवज्ञानेनोभवेविदित्वाभयशोककारणम् हिमा
हमसतेविदित्वास्वोदितेनभजेतत्त्वमात्मानमथ्यागविलात्मनाम श्रान्तन्तुभवेदनविभावशुध
देज्ञानात्मभेदेनमयात्मनःसदा यथाजलेवाविलिपायथापयः तोरेयययथात्मस्वत्ला
पृथानिला यन्त्ययदेवेनहिलोकसंस्थितोजगत्कषैवेतिविभावयन्मतिः पृथक्तनायांस्वं
लिप्तकमानतोययेदेभेदादिभिरसमाहयः यावत्रयपश्येदविलमदात्मकेनावमदाराय

661

श्री
रा० उ०
140

नेनन्यतो भवेत श्रद्धालवश्चाविकृभ्भक्तिलन्नगोयस्तस्मदृश्यपोहमहर्निशं स्मरेद् दहमस्मेन्त ज्ञानि सा
रस्तत्र हमयाविनिर्मुक्तनवोपिसेत श्रियम् यस्तुनदालोक्यतीह बुद्धिमान्समञ्च यतेयानुकवाशितं
भितवणान श्रातस्विदं यत्पुरीदृश्यपत्तजगामापेवमसर्वपरिह्रत्स्वेनमुः मद्भावनाभातिनश्चुत्र
मानमः स्वभुभुवानेदमयेपनेरामयः यः सेवते मामगुणं गुणात्परं हृदा कदा वा यदि वा गुणात्मा
णात्मकम् सोहं स्वपादाञ्चितरेणुभिः स्पृशन्पुनाति लोकत्रितयं यथा रविः विज्ञानमेतदखि
खिलं श्रुतिसारमेकं वेदान्तवेद्यचरणेन मयैव गीतम् यः श्रद्धया परिपठेद्गुरुभक्तियुक्तो मद्रूपमेति
लमनःश्रद्धिलीयूसेने इति श्रीअध्यात्मरामायणे उत्तरकाण्डे श्रीरामगीतानाम पंचमोऽध्या
यः श्रीमहादेवः उपकण्ठामनया सर्वे यमुनातीरवासिना आजगाम राघवं द्रष्टुं भयाल्लव
णराक्षसः कृत्वाग्रतं मुनिश्रेष्ठं भार्गवप्रमुखानहं जनः श्रमत्यानामसम्यातिरामादभयकाङ्क्षि
णः तान्पूजयित्वा परया भक्त्या रघुकुलोत्तमः उवाच मधुरं वाक्यं हर्षयन्मुनिमण्डलम् करवा

140A

लिः शत्रुघ्नेन श्रुत्वा हेमागमनकारणम् ॥ यमोऽस्मि यो हि सर्वेषां मोः श्रीमानाह इष्टमिहागता सत्वक
रेव यत्कार्यं भवतानन्दं तोयमहम ॥ श्रुत्वा यथावन्मामस्य मोक्षाल्लणार्यवतोहमम् ॥ तत्रुघ्नो स इ
मात्तह इष्टवनावाकाममब्रवीत् ॥ मधुनाममहादैत्याद्दत्ताच्छूलं गुणोविभो ॥ श्रामाद्देनोवयःक्षा
मारेवश्वाल्लणपुञ्जवः ॥ तस्मै तेषां महादेवाद्दत्तां शूलमवत्तमम ॥ श्रीहवानोतयहेमो
स्तन्भूम्नोमविख्याते रावणस्यानुजामायातस्यात्मजः ॥ सोऽभवत् ॥ तस्मात्तु लवणोनामवा
तसौभीमविक्रमः ॥ श्रामोद्रानात्मह्यश्रोदेवश्वाल्लणाहमकां ॥ पीडितालेनराजेन्द्रवपश
रणमागता ॥ तत्रुघ्नो राघवेण्याह माभी बोधूतिकुगवा ॥ लवणं तु शापिष्यामि तत्रुघ्नोऽभिदग्यु
ताज्जवः ॥ इत्युक्त्वा प्राह रामोऽपि श्रान्तेकोवाहनिष्पाते ॥ लवणं नान्तसेमहेदवाश्लालेणामा
भयमहद ॥ तत्रुघ्नोप्राञ्जलिः प्राह भवतानावाच्च्वायवे ॥ अहमेवहानिष्यामि देवाज्ञापयमादि
मो ॥ तत्तोराममनमाहात्म्यशान्तवावाकामब्रवीत् ॥ तन्न्यानमहत्कार्यं कृतेराघवसत्तमो ॥ नेर

श्रु॰
रा॰ ऽ

ममहात्मद्भिर्धर्मरतोऽद्य त्वमनन्तभूतं ग्रहमेवगामिष्यामि लवणस्य वधाय च नमसातास्तु शेष
हन्मोऽतेराघवसंशुधिः तच्छ्रुत्वा सर्वलोकमंतोऽप्युशत्रुघ्नःशत्रुसूदनः शत्रुघ्नैवाभिषीत्वाभिमषु
रोवाज्यकारणात् भ्रातायुवमसंभावोलक्ष्मणेनाभिषेवतम् यनिक्ष्वनमपितेहद्युरिषिक
मकावयुत रवात्रसंशिरेदिवंरामःशत्रुघ्नमब्रवीत् यनेनजरिहिभारेणलवणलोकके
म सवसपूजितस्थलेराहेणाक्षनकाननम् मद्रणायेतत्रजैत्रतानानाशाणवधायपूव संत
नायातेमवनेयावद्धनवरोभवत नावहेवगुरुद्वादित्रहवनुपतकामेकाः यास्यतेमवा
यातुद्वनस्लावध्योभस्निष्यतेः तेहत्वालवणंद्रुतंतदनमधुमात्तितम् तिवेशपनगारनश्चेत
हवंमेवधासनव श्रंवानांपवमाहसंवयानावतद्यकम् राजानोवहलक्षणानीहपतेसे
नामयुतत्रयम् श्रोगतिस्यासपश्चावश्रुत्रसायपरानामम हत्वक्रामभूमवद्यायशुष्या
मासहाघवः शुद्धेनतिमिस्यार्थराशीभिरभिनेतिव शाद्वेशोपिनयावदेकपयारामणावा

हितनाः हंसामयुमसंतेपुष्टे हंसमयुरामकरोत्सुरीम स्त्रीतांजनतपरें चके मासुरानेदमाननाः सी
नापिस्वपुत्रं पौत्रं हंसावाल्मीकेर्यथाश्रमे मानस्तपोनामतेके कशामे प्रोनज्ञोलवः कमेण
विद्यासंपन्नौ सीतापुत्रौ बभूवतु उपनीतौ च मुनिना वेदाध्ययनतत्परौ कृत्स्नं रामायणं गा
हकाव्यं वाल्मीकयोर्मुनिः शाकेरमासुराप्रोक्तं पावतेपालासहासिमणाः वेदोपस्करणार्थाय 102
नावग्राहयताश्रमेः क्रमात्तौ स्वरसम्पन्नौ स्वरावस्विलाविव नक्तालापसमापुर्त्तं गाय
नवीरतवुवेनु तत्रतत्र मुनीनां तासमाजे पुस्तरेपिणौ गायन्तावपिनाहृष्टावासिनासुनयया
श्रुवुन गंधर्वविद्विद्वाकिन्नरेषु भुविनावेषु देवालये पातालेषु यथावतत्र मनुष्यहेलोकेषु
सर्वेषु वा श्रमाभिषिन्नरजोतेविभिन्नरनंहृष्टादशासर्वता नाज्ञायोहं शगीतवा हिमादि
मानादाशीतांसावितां प्रवसत्ववद्विरागिलेषु निभिधनिवासरम् श्रासांतेमसुमोका
नेवाल्मीकेर्मुनेराश्रमे श्रमाभामोपत्रमोपादौ सप्रकारवद्धरहितानाम् यज्ञा[illegible]णामयोमी

श्रु०
ग० ३०

142

तोविपाप्यविमलद्युतिः तस्मिंल्लीनेऽत्र सभ्याः सर्वे राजर्षयस्तथा वालएमाहितवियावैश्वमासं
मात्रगमन्निरहस्तयः वाल्मीकिरपि संगरह गायंतीव्रूशालीलवौ जगाम अत्र वुवाटस्य समीपे स्व
निवृगवा तेत्रेकोतेस्मिंस्तस्मिन्नेम समाविधिपरमेमन्यालिम् कुशाय प्रश्न वाल्मीके ज्ञान शास्त्रं द्यु
तेरे भगवंस्त्वात्मस्निग्धागमसि तेयाभवतोनाविलम् देहिनः श्रेष्ठस्तेन वद यत्कथयामन्त्याय नैतेहृ
कथं विमुक्तनेरे देहद्देवैयाऽङ्ग वाभिधात वक्तमहेसि सर्वज्ञमसांशोधाय नेम्रने वाल्मी
किरुवाच ॐ स्मरणवत्सामि ते सर्वसेतनापाहयमोहयोः स्वतूपंसायनेवापिमनहकवायधा
विनम् तथैवायरभेडेते जीवन्मुक्तोभविष्यसि देहपञ्चमहाभागोमदेहस्यविदात्मनाः तस्मा
हंकारपवासिसंनातैर्भवकल्पिताः देहगेहाभिमानाद्वासमारोप्य विदात्मनि तेनताल
स्यमापन्नः स्ववेहिमथे ज्ञातः विषदानि विनानुदेन श्रीसिनवघुस्त्ययम् तेन संकल्पितो
देहो मंकल्पाभ्यां ज्ञाहृद्राः पुत्रयार मत्हादीनि संकल्पयनि चानिशम् संकल्पयनन्वयदेहो

यैव दृष्टं वैतत्सर्वं त्वियत्वस्मादहमौवेहास्त्रपमोनमम यमः सनद्रूपो हि संकल्पोऽद्य वा
ज्ञानपरायणा शुद्धरमोघ्नमेशान्यान्त्वाद्वद्रूपो हि निहितः रजोद्रूपो हि संकल्पो लोके सद्
वृहास्वान् यो निहितो हि तिरोग्रद्रभारागरोजिता त्रिविधेन यो निसज्ञद्रूपमेतत्महामते
संकल्पायद्रुमा श्रोतिये संमानस्ययविवय दृष्टोसवायम्हि सज्ज्ञानियमयमनसामनः सवा
ह्याभ्यंतरसंस्य संकल्पस्य स्वयंकृत यो विवृषसहहा तत्पश्चरसियारूणम् यातालां
स्येस्य भूतस्याद्यनसंस्यतेनच नान्याकश्चिद्द्रूपायोलि संकल्पोपशमो हि ते चनताम्
विकारे स्वस्वेऽपरमपावने संकल्पोपशमे यत्तद्रूपाहृवणपरेकृत संकल्पनतावावि
लाभावाशोका किलानच छिद्रेतेनेन ज्ञाने तत्क्रियाति विभवायसः निसंकल्पायमा
प्रश्नोविवहारपरोभव त्वयसंकल्पजालस्य जीवाद्यलनमाश्रयात् श्रयिगतपरमा
नामद्येतिश्चसमया विल्पजालिश्वसंख्याः श्रयिगतसमयपरंतत्वाद्वितीय विनतस्वालयवा

श्री
रा॰ उ॰

143

वविततवतिः इति श्रीअध्यात्मरामायणे उत्तरकांडे षष्ठोऽध्यायः श्रीमहादेव उवाच ततो वाल्मी
किना तौ पितौ सौ कुशः स्मयो गानतश्च भा श्रुतत्सृज्ञौ वा हि सर्वमनुक्त वे चकार सः वाल्मीकिरपि
तौ प्राह पौताश्च शीम महाथिपौ तत्र तत्र च गायंतौ पुरवीथिषु सर्वतः रामस्याग्रे च गायंतौ उप
सृष्टुपरिश्रावाः नयान्तु वै पुत्रौ स्मानयति किंचित्स्वाश्च गते इति तौ चोदितौ तौ तत्र गायमानौ
तौ विचेरतुः यथोक्तमृषिणा पूर्वं तत्र तत्राभ्यगायताम् तौ सशत्रुघ्नः श्रावकौ क्रमस्योपूर्वयौ तं
तल्लितः शुश्रूषुः पाठहृतान्वितं योगेन समभिहृतम् वाल्मीकिप्राचेतसाश्रितां कांतहृत्लम्पया
वान् श्रुत्वा कर्माणि रामस्य समाहूय महात्मनाम् रामो वै नरवाक्यपंडितान् वैवनैगमान्
पौराणिकान् वहोवियोवे हृद्धाङ्जानतः एतान्सर्वान् समाहूय गायकौ समुपवेशयत् जेष्ठ
वैतद्भुम नमभाजानतो ब्राह्मणानयः रामतो दारकौ हृष्टा विस्मितास्य तेषु षणः शुश्रवाच्येनन
तारहृष्टा सर्वभावेन तेनैव विस्मितास्तः जटिलो पाटिनस्यातानवेवल्कलधारिणा विशेषनायगा

143A

स्नामेवोचवमगजयोस्तदा एवं संवदतोस्तेषां विश्मितानोपरस्परम् उपचक्रमतुर्गोविंतावा ।
भैमश्रुनिवारुकौ ततः प्रहृष्टं मधुरंगायवे मतिवर्षम श्रुत्वा तन्मधुरं गीतं पवाहोरवहूहलाः ।
उवाचभवतां तामेदीयुतामधुतवस्व देयमाणस्ववर्णेनैनतद्गुरहस्तेस्तदा किमेतत्तव
वर्णेन राज्ञोश्चाम्भोभिने इतिसमय तहृत्तेनरस्य तुमेतिसाधियम् एवं श्रुत्वा तु च वीरा ।
नेरामः स्वस्य वंविस्मिता ज्ञात्वा सीतात्मजौ तौ शत्रुघ्नोऽब्रवीत् इदं मतं सुषेणो वि
भीषणो मैन्द्यासादम भरताद्यैतैर्महात्मानं वाल्मीकिस्तातेमतंमम श्रोत्र पितुस्तदितस्व समी
नेदेवमानमितम् प्रस्थानं यद्वैवामप्पे पुत्रेस्य जनकात्मजा करोतु शपथं सर्वे जानंतु नागरा
श्चापम सीतानदृष्ट्वैवं श्रुत्वा बभूवातामसर्वेति विश्मिताः ऋतुर्यो यान्केरामेण वाल्मीकिस्तस्य पु
छवाः रामस्य मनुष्ये सर्वं ह्नाना वाल्मीकिमब्रवीत् श्वः करिष्यति वैसीता शपथं जनसं
सदि यावितोपरमर्षेभपत्तिरेवतुसंशयः तच्छ्रुत्वा सह सागरासर्वै श्रोतृमैनेर्वचः राघवा ।

६०२

श्री॰ रा॰ ३॰ 144

स्वपुरामैरिक्ष्वाकुनिवनस्तदा राजा तेन तया सर्वैः सार्धमभ्युमिलितैर्ब्रवीत् सीतायाः सुणा
यल्लोकाविजानंतः शुभाशुभम् इत्युक्ता राघवेनाथ लोकास्ते वै हि हर्षवः ब्राह्मणादि
त्रियावैश्याश्च शूद्राश्चैव महर्षयः वाक्याच्च समाजग्मुः कौतूहलसमन्विताः ततो वैदे
ह्याः सीसमीतां मूलपागमत् ब्रयनतलमदृष्टिर्जानां यो नेकिंचिदवाद्दुत्री कृतांजलिर्वाक्य
केदे सीतायज्ञे विवेशातम् दृष्ट्वा लक्ष्मीमिवायांतीं ब्राह्मणान्नृपयोपिनोम वाल्मीकिर्मह
मुनेर्मार्थ्यवाक्यमब्रवीत् नृप सीतामध्ये जनौघस्य ब्रविपश्यंतु राघवः सीतासहायावाल्मी
किर्मानिशाद्दुषवराघवाम् इत्युक्ता शपथो सीता स्वश्रूयमेवारिणी ब्रुश्यते राघवान्यकः स
मा ब्रम्हसमेपतः लोकापवादभीतेन त्वया राम महावने इत्युचे रामसने सीतानवसाने
महसि इमान सीता स्थितापावैसाय मलजानकी सत्यावत वह्यराम तष्यमनेनह श्रीमित
श्रवीत् मांहदरश्रामः ब्रुवः इत्युक्तालोकहह सबूतनेनसममध्यगेपयमोनवषबकौ वहूवषा

144A

णान्समग्रतपश्चर्यो कृतानामया नोपाश्रयेफलेनस्याङ्हो येपतिर्मेमैथिली वाल्मीकिर्नैवम

कल्मषाचवाः श्रुत्वा भाषितं एवमेतन्महाभाग यथावद्भाषसेव्रत प्रत्ययोजानतोनामस्तु तव वा

क्यैरकिल्बिषैः लोकानामपियत्नो मेवैदेह्याः प्रत्ययोमहाव देवानांयवन्नसेनम्मोस्तु

मेप्रवृत्ता नाश्रीयलोकभयाद्धलज्जपापापिमितीष्ठा सीतानामायायप्रत्ययतश्चाभवाल्लते

तमहंसि मेम्येवजानाीजानामिशुद्धावेनोक्तशीलवा ...हायाजगतेमध्येसीतायाःशीति

वल्लभे देवास्सर्वेपात्रज्ञायमाभिश्रायमनस्तकाः ब्रह्माणंप्रजनाःकवासमाजग्मुस्स

त्वशः प्रज्ञास्समागमस्त्वष्टाः सीताकोशपुत्रासेनी नम्रविसानुदृष्टिः प्राञ्जलिर्वाल्मी

मब्रवीत् रामात्स्मयथाहंवैमनसापिनविनयेत् तथाभमयरणीदेवोविवरदातुमर्हसि

ति तथाशपन्त्याःसीतायाःप्रादुर्भासीत्महानभूत् भूतलादिव्यमन्त्यासिंहासनमद्भु

तमभ्र नागेन्द्रैर्ध्रियमाणंतंदिव्यदेहैरविप्रभम् भूतौवीजानकींतांभ्यांदद्ध्वावाहूंसंप्र

५०८

सुं॰
रा॰ ३

145

ता स्त्रां रावणेनाम्नुवा वैनामासनेमे सेन्यवेशाद्येन सिंहासनसंस्थीवैदेहीशुचि शोकीरसातलेम् वि
देवान्सुष्ठुहृष्टिदिव्यासीतामवाकिरन् स्वदेवाः सूलमहान्देवानोपरमाद्दुता हृष्टवद्दा
विघावाचश्रुतरिलगतास्वगाः श्रुतरिदेवभूमीवसर्वैस्यावजंगमः वानराश्च महाकायाः
सीताशापपकारणात् कोचिन्नाप्राकचिनश्रुत्वापरायणाः केचित्रामनिवेशितवाः
कृपेवसीतामेवनमाः स्वमहृतविननस्वेनसीभूतग्रवेलनम् सीताश्रवेशुनिहृष्टामव
समोहितेजवान रामनूसर्वेत्तानेवभविष्यत्कायगीरवम् श्रृंजातार्थिवङ्गविनश्रुशोच
ननकात्मजाम् श्रानाणङरांविभिस्मार्यवोप्यितारङ्गेनेदनः श्रांतिद्रूहइवस्वमाश्चका
रानेनराङ्क्या विमर्जनेदवीशुजाोरमजोयसमागताः तान्सर्वारायरत्नाप्यैनेशुवा
यामासभूरिशः ऊपाद्यायक्रमारोनावयाप्यामसमस्त्वला नतांहितेनिस्पृहारामभ्रवा
मोगोश्चमवरा श्रानमोवितामुद्यानेन्यामकोमसमवपारियता प्रकानेप्यानवानेरनापकाः

145A

प्रेराद्यविमृतेः ज्ञातव्यानामायणां सात्वांकौम लाक्षुपवारिनो भक्तागतश्चपत्रांविश्रणता
हृष्ट्रनहृष्योः यामंवंजगंता मोरिसादिमध्यानवर्जिता यरमात्मापरातदः पुणापुरुषेइ।
श्वराः ज्ञानोऽसि मेगाभेदंह्रोमनम पुण्यानिर्कृता ग्रवसानसमाप्यादि पुममामः इवव।
म नाय्याम्यिवोयिनाकेत्वामनवपातिवनेन इत नोमापिमज्ञानेभववपनिवनेकम
कंथंसंतेपनोभ्यानथ्यावायपमावेभः निवेदवारिनोमृवमात्सुमारवत्सलः द
यालुश्राहयमोस्माजराज्ञजेरिनोशुभाम मार्गानियोमयाश्रेज्ञावृवेमोत्वाम्रसायवा
कर्मयोगोज्ञानयोगोभक्तियोगाख्यशाश्वताः नेषातत्तलभोमात्रोभक्तियोगः विशू
जिताः भक्तिर्विभियतेमात्तिपैवग्रणवायताः स्वभावोद्गममपलेनलसमभक्तोनिय
यते यत्ताहि सामनृयप्पदमात्सयमेवव भौरदहृहिश्रमदभीभक्तोमेलामममाःस्मा
ताः फलाभिसंधिभोगार्थयनकामायशालया शुद्धावोभेदवद्याः पाष्ट्रजयेत्सबुद्धास्तः

502

श्री॰
ग॰ ३॰
146

परस्मिन्वर्पितं पुनेकर्मनिहिरण्यगर्भ कर्नेतुमित्याह यो मे द्वामसमात्रिका मद्गुणश्र
वणादेवमय्यनंतभ्युगणालये अविच्छिन्नामनोवृत्तिर्यथागंगाम्बसोम्बुधौ नहेतुभक्तियोग
स लक्षणानिर्गुणस्याहि श्रेहेतुकश्रुतिहृतायामभक्तिर्ममजायते मामेसालोक्यसामीप्य
सार्ष्टिसायुज्यमेव वः दत्तामपिनगृह्णंतिमत्कामत्सेवनं यथा सएवान्यतिकायोवोभ
क्तिमार्गं सभागमिति मज्जावंश्रात्म्यातेनवर्तितंकर्मगुणत्रयम मदत्ताकामहेवेनस्वयर्पा
मीचेरणात्वृक कर्मयोगेन शुद्धेनवर्जितेनातिहिंसया मदर्थेन महाराजपूजार्मदेस्तवतो
दैवैः भूतेषु मज्जावनपाणिसंगेनामनवर्जितैः वर्त्तमानेण महतांडगविनामनुकंपया
स्वसमानेष्वषु ज्ञाचश्रामार्दनानिशवयः वेदानवाक्यश्रवणान्ननामामान्नकीर्तनं नम
मत्संगेनाजेवेनवस्त्यहंस्समादेवमेनान कोत्स्यामासयम स्थपरिशहानात्स्तवा सदृण
श्रवणादेव यातिमामंजसाजनाः यथावायुवशाङ्गयाः स्वाश्रयज्ञानमाविशति सर्वा

146A

पुत्रागारज्ञातिषु स्नेहमात्मसुखवासितेना तेन सत्त्वात्मा विमुक्तात्मा कुरुते केवलं स्वहितः क्रियो:
त्सवैर्नैकभीतैर्ह्यमनाद्यतोषणम् भूतानां मानिनां योगिनां विहन तत्पूजिमाः तावु
त्तामवेदादेवप्रतिमादौ स्वकर्मभिः यावन्न वेद भूतेषु स्थितं वा मामनेन मेत्व यत्तम
देहकृत्येनस्तानमनुष्यपास्यहिंस्त्रिभिन्नदर्शिनः संसार्यत्तसंशयः मामनःसर्व
भेषु यो विद्धिम्रपसंस्थितान् पवज्ञानेन मानेन मेवावाद्वेदाभत्रयोः चैतन्यैव्वाणिशु १०२
वे भूतानि प्राणिमेस्त्वयीः स्वावाश्चिन्तनेन सर्वं जीवस्वरूपेण संस्थितम् तस्मात्कदाचिद्दे
तभेदमेवं जीवयोः भक्तियोगो ज्ञानयोगो योगमार्गानन्तरायेना श्वालम्बकनरवे
यिषु स्वःश्रमत्वस्पृत्ति नेतमामभक्तियोगेन मानुःसर्वेत्यादिस्थितम् मुदस्पर्शवावि
त्यसत्वान्वाज्ञानिमवापारित सुभावामस्य वचनेको मत्सारावेदसमुक्तः तामसद्यालिप्यौ
वाप्निवामसमारवयन्नाति प्रतिक्रमयमाभिन्नेत्स्व्याप्यपरमानातिम् केकेचामि सयोगेत्वु

अ॰
रा॰ उ॰

147

पतिगृहीतं पूर्वमेवाभिगम्य शत्रुघ्नाभिषिक्तं शोभनातिरिक्तं तिलकं भाव्यं नोगानाख्यः रामाख
गैस्त्वं तेनार्च्चयस्व सहितो मोदमानो वनस्थैर्मातास्त्वोलक्ष्मणस्त्वप्यति विमलमतिस्त्वायमतें
समीपम् ॥ इति श्रीअध्यात्मरामायणे उत्तरकाण्डे सप्तमोध्यायः ॥ श्रीमहादेवाः ॐ अथ कालेना
तेनासीन्मृतो नाम्नो भीमविक्रमः पुत्रान् जित्वा मातलेनप्राणान्तो भूत्वमैथिलिका रामाज्ञयागते लव
ह्वाराज्यं वनायकान् तेषां कोशोः पुरे ह्वनानिवेशा रघुनंदनः पुष्कलं पुष्कलावत्यां तक्ष
नं तक्षशिलायाम् अभिषिच्य ततो नेत्रपनयान्यस्व यहलो पुनराजगाम अतोरामसेवापरोऽभ
वत् ततः शत्रुघ्नोऽश्रुग्धो लक्ष्मणोऽग्रजं ह्वमावरम् अभोकूमारो सोमित्रि रहोवापश्चिमो दिश
म् तेत्र मल्लाविनिर्जेतुं मल्लकूहान्मवोपकारिणः अंगदं चंद्रकेतुं च महासत्वपराक्रमौ ॥ ॐ पा
लोनीगरौ कवागजाश्वः पुनरवनके अभिषिच्य ततो नेत्रसौ ग्रमागाक्ष्मापुनः रामाज्ञामपु
रक्षितागजाश्वः वलवाहनैः राजाहन्नारिपूसवोस्यापपिनाजमारको सामित्रिः पुनर्वा

147A

गतस्त्वामसैवाप्तुं रोमभवन् ततस्तु कालेन महतानि महता तेषु यातेन रामं संतापमेव पथेस्थितं हदि
दृष्ट्वा समागतं हृष्टो बोधयामास कालस्त्वालस्माणामिम्नलाव तिवेदयस्वानिवलस्पृहेन
मोहस्य ककामनुष्ठ हि बोधमाय रामाय विज्ञापन मालितस्य महर्षेस्तु सुखैस्तु धीमान्
नत्वा न कुत्र नश्रावासोनुवितस्त्यावितां श्राद्धवैतथ रामाय तस्मै शमनपायनम्
पवेश्वधनश्रावावलस्माणामावचानन्नम् श्रीसुप्रवेश नानामानमवृतिस्मक्रामस्यवेकम् ।
लस्माणानलनयेन्माहश्रावेशायनतापसम् स्वतेनसाज्वलनेनवाहुतमिन्कोपयानलस
मोभिगासरघुश्रेष्ठेरोप्यमाणास्वतेजसा निर्मलकृष्ववाकोनवयसस्माहगुवतम् नो
मैममनयसमः पूजोनुकवायपावधिः हृष्टानामयमप्रणोरामः प्राष्ट्यन्तेनमः दि
व्यामनसमासीनेमाश्रावाधनतापसम् यदेयमागतोसिनोमिहवन्मायपवम् वा
मैनवासितलेन रामेनाहमनिवच्चः इदमेवस्यपोक्षव्यमन्नालसोवन्तहृवः नामेनवै

202

श्रुं
रा. ३.
148

नेक्षितं न खं नाख्यानं खेवं कस्यचिन्न श्रुतं यन्महात्मिने देहाय सर्वं धन्याय श्रीमो नश्चैनिश्चय
निश्चयं रामेलक्ष्मणाम भवीन निर्हवं ह्यारिमो मित्रे नायाव त्रुर्होजनाः यथा गच्छति कि
वापि सर्वं यामेन संशयः ततः प्राह स्मितो रामो येन वाचं विसर्जिता यन्मनो श्रुतं वाक्य
तद्धृदस्वम मृत्युना ततः प्राह मतिर्वाक्यं श्रणु राम यथा न याम ब्रह्मणा शिष्टितो
स्मीति कार्यार्थं नैतिक श्रमो ब्रह्महि पूर्वं जो देवन वृत्रापुरे नयः मायास्रामेनो वी
र कालः सर्वहरः स्मृतः ब्रह्मा त्वामाह भगवान् स्वसर्वदेवेषु जितः इतिनं स्वर्गलोक सा
मम यस्तु संहृतमेन पुराणैमेकपूर्वा सोललोका समहत्य मायया भार्यायामहे तस्व मामा
वां पुत्रमजोऽनन्तः नं यामो गावतानाय प्रवन्ततस्स्व केशाय पम मायया त्वनपिवाद्धेस
तेवामहाबलौ मधुकैटभदैत्या व्योहवामेतांस्मिसर्वयम् इमाः पर्वतसवद्यमेरा
नेषुहर्षवम यथोदित्यार्कसंकाशं नाम्या मन्नयमामसप मोक्षिपाय श्रज्ञाप्यत्वमपि

148A

सर्वैरन्यैश्चायुः सोऽहं संस्मृत्य संभारं तामवोचं जगाम ते ततो विपन्नभूतेभ्यो ये तेनो वीर्यो पहा
रिणाः ततस्तत्कपाजातो विस्मयो मनस्पदः ततस्तान्यभिभूमाभिः बगावतो गणस्य च
सर्वास्तत्प्रायमाणास्य प्रज्ञास्य परायणः राबणस्य बपाकान्ते मन्त्रलोकस्य पाताला द
शावर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च कृत्वा वासमपश्यमत्र विदेशे यात्मना पुरा सतो मा
नो रथमाणाः पूर्णो बाणविनिस्थ कालस्याथ स तु पेणा बन्ममीयस्य पाताला ततो भू 802
यश्चतेश्चाहः पूर्हिराज्यस्य पालितम् ततश्चाभवमहं देनपं सुमाहापिनामहाः यहिस्ताम
नेत्रदृष्टः देवलोकजितेन्द्रिया सतोत्याविस्मतादेवाभवत्तदेशनालवः बुतश्चैवस्य
तदाकेश्वरनाकालेन भाषितम् इत्यत्रामस्तु रावाककृतत्वस्यानेक पश्चेबत् श्रुतं त
वकचोमत्समसाभोपूतं रव्रतत सतोद्यापरमोऽज्ञेयः तत्रागमनकारणात् अयानाम
पिलोकानाकायार्थममसंभवः भक्तेस्तु रागमिष्यामि यत् पवाहमागता सतो मर्यस्य

अ॰
रा॰ ३

149

मेघाश्रोनमेत्रालिविचारणा मत्सेवकानां देवानां सर्वकार्येषु वैभवः स्यानवंमायायाशु
त्रेयथाचाहस्त्रजापतिः एवं तु योकथयन्नोह वीसामालिर भगवान् राजन्हारराघवमद्दशु
नहेसक्षयाङ्गतम् मुनिलेत्ताणमामाचाङ्गवोसामाचाक्यमब्रवीत् शीघ्रंदृशाथरामस्मकार्यम
मेतमाद्दितम् तक्षणाशाहस्मामित्रमुनिस्वालननेजम् रामेणकार्येकिंतेयथाकिंतभोबु
कराम्यहम् राज्ञाकार्यान्तरव्यतमकृतंमेपतीक्षतम् तक्षणाकोपसंप्राशेमुनिसोऽप
विमब्रवीत् शापामिहिनेवसोमित्रेतदशाथसवोहमुम् रामंसविषयंवशोमसोऽङ्गयोत
मेशायः क्षणवानहचतुचोरत्रपिमुवासमोब्रशाम् लक्ष्मणःसवाक्यसाविनायवासल
क्ष्मणः सर्वनाशाहरमयनाशोरकस्मकार्ये णान् निश्चित्यवर्ततोराद्धाराममापश्चाहल
क्ष्मणः सोमित्रेभ्यचतंक्षणाराम:कालेविसर्जयेत शीघ्रंलोरामसमामापिवद्दशाद्र:होन
मनितम् रामोभिवादनपशालान्मुनिमेदक्षमायराम किंकार्यतेकरोमितमुनिशाहरचवे

149A

मः तच्छ्रुत्वा राम वृषभेनेदं धीमता मुनिर्ब्रवीत प्रथमवर्षं सहस्राणं अंबु उपवास समापनं ततो भोजन
मिच्छामि मित्र्यपते श्रृणुतम् । रामो मुनि वचनाच्छ्रुत्वा तेनापि षण्मास माविनाः । सोपि सहैमतं मनुत्तथैव
पारत्न मनुपाहरत् । मुनिर्भुक्त्वान ममस्तमेनु एवशुतरपु गात् । स्वमाश्रमं गोमतं तस्मिन्नाश्रमः सु
स्मान भाषितुम् । मनसाल लग्नाणाह्नानाहतशायस्तु बृहन्नाः । स्वामु लोक भवायन्तस्मामेवाम
लेश्वरः । ततो रामे विलोक्याह सौमित्रिः त्वमस्वतम् । तस्यां भूत विनयनत रक्षालव्रह वय
नम् । मक्तेनजसेना पृञ्ञाहं मेस्वभुनेवन गतिकालस्य कालितापूर्वमेवेह शोप्रभा त्व
तिहन्तश्राति तेयत नकामेषु फवमेवन् । मपिश्रात यात्मवचे यवप्रहनाभव संक्षेपशक
नोहश्रात्मामा मात्युमेनज्ञप्रभो । सौमित्रिनोक्तेन च्छ्रुत्वा रामस्वलिन मानसः । श्रुत्वाप्यमेः
त्रिणामवीव भूमिं ह्वेतमब्रवीत् । सौतरा रामतेयत कालस्यापि हि भाषितम् । श्रेतत्त्वा मामा
नस्त्रवमरेमावेरयमभुः । श्रुत्वा रामस्य वचनं मेत्रिणामुप्रगोहितो । कृत्वः शोजलयः स्तवेराँ

682

श्रं
रा ३ सममाज्ञेह कारितम् पूर्वमेव विनिर्दिष्टेन वसूभारहारिणः लक्ष्मणेन वियोगो मे ज्ञातो वि
ज्ञानचक्षुषा त्यजाम्यलक्ष्मणं वाद्य माश्रत्यज्ञात्यजत्प्रभो श्रुतिन्त्वानेयोर्त्यक्त्वाय मो मवति
150 लिष्फलाः यत्नेण होत्विलोनाम त्रैलोक्यं ज्ञानमहेतुम् रामोपमोयम् हितैर्वाक्यैर्नेषामनि
दितम् त्यागमथ्यसमाश्रित्य प्राह सौमित्रिमेजनाः यथेष्टं गच्छ सौमित्रे माभूत्धर्मस्य संशयः
पोत्यसौ वरो वापि सतां मे वोभयं समम् एवमुक्तो रघुश्रेष्ठो ऽश्रुव्याकुललोचनः राम
श्चरणं सौमित्रिः शीघ्रं स हसमागात्स्वयात् नत्वा गां त्वर पूर्णो रमा चमन्म सम्यक्कृताञ्जलिः नवद्वा
राणि संयम्य स्वप्राणे प्राणमयापारयत् यज्ञतत्परं ब्रह्म वा स्मवेदा वाग्मुख्ययम् एवं तत्पर मेश
ममनसा संयविनयत् वायुरोपेन संगुह्य के सवैर्देवामहर्षयः साप्सरो यो लक्ष्मणमुपरिष्ठ
सुमनाकिरन् शक्र हशो विजुर्थ्य कालसशरीर सवासवः इन्होवाल लक्ष्मणेशाङ्कं स्वर्गलोकम
थागमत् ननाविस्वास्यभोगानेव शरसत्तमः सर्वदेवषियोगहृष्टो लक्ष्मणम समपूजयन्त ल

1509

स्मेणापितं त्वमागतेहसौस्मिन्हलोकगानयोगीनल्लरा त्रलणासहस्समागमन्कला हृष्टि।
माहिं गुरुर्षेर्हरे पिराम इति श्रीअयोध्यारामायणे उत्तरकाण्डे ग्रहमोध्यायः श्रीमहादे
वः शैलस्वर्णान पर्वतेजरामोङ्कः त्वसमन्वितः मैत्रिनाने मुमोश्व वसिष्ठवेदमग्रवीत्
श्रुभिषत्याभिभूरतः स्वयाज्ञमहामामिम् ब्रह्मवाहेयाम्य ध्यामिलेक्ष्मणस्य पुरान्वाः एव
मुक्तोरघुश्रेष्ठः पेमाजनयदस्तथा उमाइवङ्क्तिलाङ्कः त्वानायतिनाभुवि: स्माह्मेमा
भरतेवापिश्क्वाराभाभिभाषतम् गार्हयामासराज्ञेसोश्राहेरामन्त्रिवे सुमेनतश्रा
पेताभतावितार्दिववाभुवि: कौतेराज्ञरघुश्रेष्ठशोपेतन्मारयोशुभोः इमाङ्क्षालवा
राजेनभिषच्यचराज्वव कौसल्यापाङ्कशोवीर उत्तेवलवतथा गङ्गुन्हस्त्वाविनाशाक्ष्मा
न्यनानव कस्माकमेतन्हमतेस वीशास्मात्मतेवापि भरतेनाहितेश्क्वापरितास्ताः सु
वीरुतनम् प्रजाश्वभयमेविश्रामविस्त्रिषकातराः वसिष्ठोभरावारामस्त्रवावसदराववः

012

ग्र°
रा° उ°
151

पश्चैतास्ताहृष्टास्सर्वाः पतिताश्रुनलेक्षणाः नासीभवानुगं रामं प्रसादं कर्तुमर्हसि प्र-
स्वावसिष्ठवचनेनास्य मन्त्रीणि पृच्छत्व सुतेन हरुणाथ सन्नाः किं करोमीति चाब्रवीत् ततः
श्रीजनलयाश्रीत्तुः प्रजानामकाराचहहम् गोतामिक्षमियत्रवेमनगाक्षामहेवयम् प्रस्माक
मोशणप्रमाशांतिप्रमोयमत्तयः नवानुगाममेभामप्रलन्नताननोहद्धमातिः पुत्रयाभ्याहि
मिस्यार्यमनुयामो यस्मवृथा तपोवनं वा स्वर्गं वा परं वा राघुनेरनु नात्तानेशमनेताराधे
कालस्यवचनेयथा मंक्तेपामजनेवेवबाढमिस्याहराचवाः कनेवेनिश्चयेरामस्यास्मि
वेवाहृहानेश्रमः प्रस्थाप यामास वनाराममम इःज्ञशलवम प्रष्ठोत्रश्रमसह स्तागासहस्रेच
वरेलिनाम् ष्ट्रिवाश्वसहस्राणाम केकसमेसरावलम् वहूरत्नावहुधनोपसंपन्न
नाहलो रामेम्कछ्रणात्कृष्णाः लवः समस्ताजनमतः शात्ख्यानप्रनेहन्तास्वयापामासनाः
ग्रवः हेड्मास्यरियगावाधात्रभायानिवेद्यनाम् कालस्यागमने पश्चात्राविपुत्रस्यचाहनम्

लक्ष्मणस्य च निर्योगेणात्रानेत्रांभाजवस्य च ॥ सुग्रीवाभिषेचनं चैव सर्वं तनाथिकोर्षितम् ॥ श्रुत्वा तु र
नवचनं शत्रुघ्नाकुलनाशनम् ॥ वालिनो प्रियतं तेल्या सुग्रीवा बाहूयमवरः ॥ सुमित्राभ्यसवाहूवे
मधुरा यो महाबलः ॥ पूर्वकेतेवविविशाः नगाने शत्रुसूदनः ॥ अयोध्यां तु विनिर्गस्य यत्रामा
रिहन्तयः ॥ दूरशौचमहात्मानं तेजसा प्रज्वलनप्रभम् ॥ उरसलक्ष्मणो लावीतं तर्षिभि स्वागतय
हितम् ॥ अभिवाद्य रमात्तां यत् शत्रुघ्नो रघुनन्दनम् ॥ प्रांजलिर्यमेम् हितं वाक्यं प्राह महामतिः ॥
अभिषेचस्य तेना नतु राजेन्द्रराजेन्द्र लोचनम् ॥ नवानुरामेन्तु विहिरामसी कृतनिस्व यमस्मजा
नाहं सिंमोवीर भक्तेतु तवा वेषु नः ॥ शत्रुघ्नस्य तु वचं श्रुत्वा हि विज्ञाय रघुनन्दनः ॥ सज्जो भवत्वमा 112
ज्ञाहं भवानिन्यवचीहवः ॥ श्रयत्वाणां स्वभ्युषेत वानराकामरूपिणः ॥ अन्नाव वातलस्य
भवत्तापुत्राश्चमहाबलाः ॥ ऋक्षीणां च वानाराणां च राम्भीमे ण निर्गमम् ॥ श्रुत्वा शत्रुघ्नरघुश्रे
ह सर्वे वानरराक्षसाः ॥ नवानुगमनेनोविहिं निश्चितां निहं नाम्भोः ॥ यतो ऽस्मिन् रामस्य सुग्रीवो

श्री
रा० ३

152

पिमहाबलाः यथात्वभिवयाद्द्राघवे भक्तवत्सलम् अभिषेच्यं मां राज्ये रागतोऽस्मि महाबलः
नवानुगाम नैराम विद्धिमाहृततनिश्चयम् स्कवाने षोऽहं देवाकांमस्त वानरराजसाम् विभीष
णामुवाचेदं वक्तुनेमहुसाहरम् यदि घांतिपरायावव्रजास्लावस्पशांयिमे वचनाद्वाहिसमुज्ञे
श्रापितामि मम्भापार नांकिविङ्नवाकामवयाम वयकारणात् एवं विभीषणेनोक्त्वा ह
नुमंतमुपाब्रवीत् मारुतो न विभ्रमोज्ञोऽवममाज्ञा मामस्य घोह्क्षेया जाम्बवतेनमयाशाहनिष्टा
वेद्वापरात्वे मयामायं भवेपुत्रं घांकिं विकारणोनवे ततसंलोभावर्वांशाहस्त्वराहसवान
रान् सर्वात्रेवमयामार्यं प्रयानेतिश्यान्विताः ततः प्रभाते रघुवंशनाथोऽपि शालवनेऽभित
कृत्वैवः परोपसंशाहवासंहमार्यं प्राहवस्महोत्राणि गुरोस्तरामे ततोवसिष्ठोऽपिवक्तास
वैप्रस्थानिकं कर्मसहस्त्रियानात् तौमांवरानभयाविश्रणाणामहाप्रयाणाय स्वलनवाद्यः
निष्क्रामन् रामानगराम्मितनाभ्राग्शशावयानाशाशिकोटिकोटिभिः रामस्य संयायिन पममह

152A

लापघ्नागानायमनिर्विशालनेत्राः पार्थिवनन्दनेन हर्णकेन हस्ताग्रपामायपौहोरपिवांप्यमाना
साहाणिशस्ताणिपन्नवक्त्राणाः नरमुञ्चस्ताप्यनविग्रहाले वेलाश्वसवैश्यनविग्रहालो
यपुश्वसवैम्ननयघोहेयः मनोऽनुकूलोनाग्रणवणसार्यप्रयोहोरवालनभिस्तसमेना गा
ङ्कनमेवाभ्यगताङ्गनालेसमुत्रयाणासहस्वेपुवगाः श्वनाहनहारामिवापवर्गेरामसुत्रोन
यपुवासकामः शान्ताश्रमास्तवरसमायाः शत्रुघ्नपुत्रौ भरतानुयाता गङ्गान्तमालाक
रमासमीते श्रीराघवपौरजनासमस्ताः सबालवृद्धास्वयपोर्द्विजाग्र्यसमासवगोश्वसमेत 212
णायपुः सर्वैर्गतानावतन्सरलोपश्वलाहः वैश्यपाश्वशूद्राश्वनयानयायपरे हरीशवस्थ्योहार
पुरावास्वस्थाविशुद्धाश्रमशालयुक्ताः नकिंविनासोऽद्यपत्तस्वपुत्रौदीनार्थवावाहल ह
लिपुमनङ्कः यानेदरद्रयान्तगतापौयिमन्त्राःरामयपुलेपश्रभदम्यवर्गे भूनानिरूपणानिचा
पानितन्नयेशाणिनाःस्थावरजङ्गमाश्च तातानस्याममानमननेनशार्ङ्गिजगृहःविरक्ताःपरा

श्री
रा॰ उ॰
153

मेश्वरस्य तम् नासीद्ययोऽप्पानगरितजेतः कश्चिन्नराणामसमनानुयातः श्रुत्वैवमुवाचाखिल
मेवतत्प्रपुरंगतेराजन्निरामचंद्रे ततोऽतिहर्षेणगतास्मृगाबाहुद्दानदीनोहमितेत्रजालनम् नान
देवामः स्वत्पावनस्नानादशावाशोवहितोस्थितेनविभुः प्रथमातत्रमहापितामहोदेवा
समवैश्वरायिपद्मासितः विमानकोटीभिरपारमाहतं समाहतो विस्तरैदेवताभिः रविप्र
काशाभिरभिस्फुरत्स्वज्योतिर्मयपत्रनभोवस्थव तयप्रकाशमहानामहद्भिः समाहितवपु
रूपकृतोवीरैः वधूः च वामाः स्वातृगांधर्वेणीवर्वर्षद्दोहेकसमावलीनाम् उपास्थितेदेवा
स्तेंगनादैः गावत्सावियाप्यरकिन्नरेषु रामस्वपध्याःसरयूजलेमत्कस्थापरिक्रामत्तन
तच्छक्तिः ब्रह्मात्मवशाहकृतांजलिस्तरामपरात्मन्परमेश्वरस्त्वम् विहितसत्रानेदमयो
निपूर्णोज्ञानानामितन्वनिजमशामेकम् नत्वापितासमस्तमाखिलेषकृतेनवशोभक्तिपथीयि
विद्वान् वेधानरभिवैलवमेकमात्मप्रविश्यवेदपारपाहिदेवान् महस्तकृतानवनमानमस्ते

153A

पितामहवरार्थेन यातुधाम पश्यन्त्वद्य देवेषु महाप्रकाशाः इत्युक्त्वा ततो गिरिर्देवो कस्तोत्र सर्व
वक्तुकामोऽस्मि तस्य तपोगुणाः शोभावभूवेलावरन्तस्य मूर्तिः सौमित्रिरत्नमुद्भवमोगरा पारी बभूव व
संकायपैोवादितो वैकेकपतत्वलवनानकस्य सीतावलक्ष्मीवभवत्त्वेव रामोऽहि विलम्बमूर्धः
प्रणाम्य साहाय्यं नाथ्य शरीरकेन तु बभूव तेजो महायशा विवस्वान्तिः विस्मितमना साध्यस्तद
महात्मा देवाः सर्वे सिद्धाश्च पश्यत पितामहाद्याः पितराः शोभा वैश्रवणः परिपूज्य येन
सुतेन तमेव भावितस्य पूर्णदेहाः बभूविरे ज्ञातमनोरथाः ते न वा हि किं हि महात्मा
त्यक्तेन भक्त्या मया विधानवन्तः कृतवाक्यमथाब्रवीत्ः सर्वाणि कान्यानि विचिन्त्य भावयन्
लोकान्त ततो ययौ दीप्यमानो नवद्वाब्युक्तान् नपुण्यपूजाः यत्राप्येते राम पवित्रनामरहितः
निमन्त्र्य कालपव श्रुत्वा नमो वा पि भजन्तु लोकांस्ते नैव योगेश्वरा पिवापिगम्यान् ततो वि
त्वहाहृदि समा सायाः स्पृष्टान्वयन्तकलेवरास्ते श्रुत्वा हि नैश्वरं नमेव वरदं यदेवं स्वजनाभवत्त
रे श्वरास्ते श्रमाकरं शायहारिश्रवीस्त्वपीव श्रादितस्तजवीर्यं जवान् ततो निमय्या समरपूजलेते

512

अ॰
रा ३॰

154

पुत्रः पशिन्स्वजनसमन्वष्य देहान्त प्राप्तो ह्यतिदिव्यामरगणविमाने यत्पुण्यलोकानमलान्विशोकान् ।
नित्यैकपथ्यानाश्रयिणामहद्भिः जलेप्रविष्टा दिवमेवयाताः दृष्टं तदेतज्ज्ञानपराश्चलोकाराम
समालोक्य विमुक्तसंगः स्तुता गिरैलोकगुरुः परेशः स्तुत्वा जलेस्वर्गमवाप्य रजसा एतावदा
वीन्तरमाह पुण्यमूः श्रीरामचन्द्रस्य कृपाविशेषात् यः पाठमप्यत्र पठेत्स पापाद्विमुच्यतेज
न्मसहस्रजातात् दिने दिने पापचयप्रकर्षे वेनरः पठेत्तश्लोकमपीहभक्त्या विमुक्तसर्वापच
यः प्रयाति सालोक्यरामस्य चनन्तमलभ्यम् श्रुत्वाप्तमेनदूघुनायकस्य कृतेन पुण्येन राघवश्चेद्य
नेन महेश्वरेणापि भविष्णुदर्शी स्नवान्नरामः परितोषमेति रामायणकाव्यमनन्तपुण्य
श्रीशंकरेणाभिहितं भवान्या भक्त्याप्तदेयः सुखगायास्यपापो विमुच्य तैजन्मशतोद्भवैश्च
प्रख्यातमत्रामेयपठनं स्वात्मस्नानं स्वभक्त्या विलनस्वरामः श्रुतिश्रुतमत्र श्रमसरामसमापसा ।
नामेमनस्वियमानतोनि रामायणं जनमनोहरमादिकाव्यं श्रुत्वादिभिस्तवरवैरपि सन्तता ।
च श्रद्धान्वितानामयतिस्य यामुणायास्तेनेह विश्लोः प्रयाति सदनं सविशुद्धदेहः शुभम्

रामः श्रवणमात्रेण सुग्रीवेण सलक्ष्मणः वानराणां कपेः सार्धं आरामिषात् निर्गतं निकटं रावणेन स
ङ्केले हत्वाने ष्यतिलोप्सकेतुरम् अभितो देहमेरोरिव यथा मे विस्फसेविभुः इत्युक्त्वा सा शिरो भवे
केशपाशांस्थिते स्त्रियम् रक्षाकाकायनुहन्ते विङ्कलगतेषु वा नरष्या हा बद्धशूर्णा दीक्षश
लेखू हि राघवे लक्ष्मणो बहिर्गमकिं विलक्तभाषितं पुरा नत्वमसमाजभावेन भाषितं कलकेरन
तारयेत्मायया तामलयाऽजरूरकपावितः इत्युक्त्वा हरनी सीतां ऋविनमस्तम्हता सपाप्याशवा
त्तिनारामवद्रत्नासर्वमेवते ततः प्रस्थापिता रामवत्समीपमिहागताः ततो गमनवेलायां मा
कवानेकेष्वयाम् उत्साय तत्समलत्ववरुद्धवानलगा रहम् रावणस्य सन्तहता रावणेनाभि
भाषयत लंकामशोकतोदरयाश्रुनरष्यागामतणात श्रीवाहत्वमनोवाको रामोरत्पन्नलहृष्यो ॥
हत्वमसेलकतेकार्यं देवैरापिड्यामहम् उपकानेनयस्थापिनवधयुपकारिणः इत्युक्तोतो
द्रप्यस्तुस्तामितवैसममममाकृते इत्यालिपममाकण्यगाढवानलङ्गुगावम् साऽस्नेयोवन्तुश्वा

श्रुं
रा॰ स्व॰
155

यं श्रीतिमवायमः हृद्यं मं तं स्तुवावेदं राज्ञवीभक्तवत्सलः पृथिव्यां मोहिमेलोकेऽलं भः पृथ्माक्म
नः श्रुतस्त्वेमम भक्तोतिस्थियोमिहरिरुगाव यन्मात्रपथ्युगालेन्द्रलसीवलाध्येःसेश्रुत्रविस्थया
द्वीमनलोश्रयांति। तेनैव किं पुनर्नरसौपरिरक्ष्य श्रुत्वीरामिमणवा पुतनय धृकृतं पुण्यं जनः ॥
इतिश्रीवल्लोडपुराणेडनरावेद्रेश्रुप्याम्नवामायणेडमामहेश्वरसंवादेस्वर्गकाण्डे पंचमो
ध्यायः समाप्तश्चायं स्वर्गकाण्डः शुभमस्तु सर्वेषाम्॥

155A

ॐ ग्रथ्यपुस्तकंतु लिखिते ॐ श्रीमहादेवा ॐ यथा वज्रापि तेवार्के स्कन्धनामो हनुमता दृष्ट्वा वाचा तं
नेकार्ये हेछिणामहन्ता विना कार्यं कृतं हनुमंमेले देवैर्यपिमडस्कन्धम् मनसा च यरैतेन सम्मतेशा
कं तेन भूतले शतयोजनं विस्तीर्णं लंघ्ये येन्कपयोनिधिम् लंकाच राह सैर्दुष्टा को वाद शैयतं
हमा भन्य कार्ये हनुमता कृतं सर्वमशेषतः स्वप्रेव सहस्रालो लोकेन भूतो न भविष्यति श्रृंहे
वच्छुवंशास्त्रलक्ष्मण स्वकपीश्वरः ज्ञानकार्य दर्शनो नाय्र हतनामो हनुमता सर्वथा सुकृ
तेकार्यं ज्ञानक्रापश्चिमार्गेनम् श्रेयेवाहे सम्मेनप्र समुद्र शतयोजनम् लंघयित्वा रिपुहत्या
कथ्येद दस्याभिज्ञानकोम् स्कवान् रामवचनेन हूग्रीवाश्चाह राघवम् समुद्रे लंघयित्वा मोमहा
नेकजमाकुलम् लंकामयेवनाद्भ्रामोवयविष्टामिरावणाम् चिंतासज्जरघुश्रेष्ठ विनाका
र्यविनाशिनी एतो पश्यमहासेनासुग्रावाम्नपुंगवः नालियाथै समद्युयोषवेहमोपिपाव
कम् समुद्रतरणो बुद्धिं कुरुध्वप्रथममतः हस्तलंका दशग्रीवो हतश्चेव मममहे नोहिया

स्व
यं पु

२ 156

ष्पासिद्धेकेविचित्रेषुलोकेषुविख्यातम् गृहीतयत्रशोभतेतिष्ठेदभिमतोवराणी सर्वेयान्तिजगत्प्रवा
सभमविख्यातिनमेशयः निमित्तानिचपश्यामिनयाभूतानिसर्वेशा सुग्रीववचनंश्रुत्वाभक्तिवी
र्यसमान्वितम् श्रेगोक्त्यामवेदामाहहवमेतंपुरःस्थितम् येनकेनप्रकारेणलंघयामोमहा
र्णवम् लोकास्त्वरूपंमेश्रुहिहनुमांदेवदानवैः ज्ञानानतस्वप्रतीकारंकरिष्यामिकपेश्वर श्री
रामस्यवचनंहनुमानिनयान्विता उवाचप्रांजलिर्देवयथाहंहृष्टवानसिते लोकाख्यापु
रीदेवत्रिकूटशिखरेस्थिता स्वर्णप्राकारसंयुक्ता स्वर्णाज्वलकसंयुता परिखाभिःपरिवृता
पूर्णाभिर्निर्मलोदकैः नानोपवनशोभाढ्यादेववापीभिरावृता गृहैर्विचित्रसंशोभाभास्वर
निर्मलमन्मयैःशुभैः पंक्तिमहाद्वारमासाद्यगजवाहासहस्रशः उत्तरद्वारितिष्ठन्तिमाश्ववा
हास्यपत्तयः तिष्ठन्तिपदसंख्योकाश्याश्यामपितथैवच राघिनोगुतमावीराद्वारेदक्षिणमा
स्थिता मध्यकक्षेश्रयंख्यातानागजाश्वरथपत्तयः रत्नयोनमरालकानानाबकुशलाश्रमोः

156A

मेकमेवि विविधैर्लोकाशान्तंशोभिस्त्रसंयुता पर्वेस्थितेपि देवीशा सुपूर्णमेतत्त्रचेष्टितम् दृष्टानन्त्र
लौचस्य तन्त्रयोंश्रोमया हता दृष्याल्लोकाम्बरीतत्र प्राकारो दर्शितोमया शान्तं चन्यासंक्रमाद्ये
वनाशानामेव चूडह देवतं हृष्टे देवलोकाभसौहृता भवेत् श्रुत्वानेन्द्रकृ देवीशा गगन्धमाल
वतौ चुये: तौ संसह महावीरैर्वानरौघैस्समन्वता क्रवा हद्रुमेतावाकेस्तु वाच रघुनन्दनः स्वा
श्रीवसैलिकासर्वाप्रकृस्थानायाभिनोद्य इदानीमेव विजयाम्रहतोपास्थितेति श्रसिसुहते
गताहृल्लोकात्सत्तसंक्रलाम् सद्राकारोसद्रद्दर्शनाशिशिष्याभिराववाम् श्रानरोधध्यामा
सीतामेदाद्विप्रणा स्फुरत्सुरा सर्वाश्रयान्तवसवेवानत्राणामर्विना रहेतु भूयपासर्वेश्व
ग्रेहहेत्रपाश्वयोः हद्रुमेतमयाकृत्यगाभ्रामयेंग्रादेननः प्राकृत्यलक्ष्मणोयानस्सुग्रीव
वेम्पासह गजो गवाक्षो गवयो सैतोद्विविधपवत्व नलो नीलश्च शीलाश्वजाम्बवांश्च तथा
थापुरे सर्वैगाम्भतत्तद्वैवसेनायाशात्रुवधाविनो इत्याज्ञाप्य हरीश सर्वेश्वत्तासो सहलक्ष्मणः स

सुं॰
रा॰यु॰
२
157

ग्रेष्मा हितो हर्षात्तेनाम्ना ख्यातो विभुः वानरेंद्रनिभाः सर्वे वानराः कामरूपिणः तेनैव नापरीसम
नैतोजरम्मेसेरा हिगोदेश भवेयेनोयु सर्वे फलानि च मधूनि च अवनेता व समाय्रहा निष्पा
मोपवावणाम् एवं ते वानरा सोप्रेक्षा गच्छन्त्यतुलविक्रमाः हरिभ्यो ह्यमानो नो ऋक्षवधे वृ
तो मो नक्तं त्रेस्मा हितो यदृश्यं दस्य स्या विश्वादुव ऋग्राहनिमहतो धर्मिजव्याभसकलाच मः ऋक्षे
ट्येनापृक्षाग्रानुहं दहेनख्यपाद पान् शैलानारोहये नृश्रजगम्भुमोन्निर्वेगता ऋसख्यातख्यस्या
वेत्रवानरापरितापरा लाह्मालेजनम्नुरम्यथ्येवामेणपरिपालिता गनःसवोदिवाराशेकेवि
त्रासञ्जनवणाम् काननानि विचित्राणि पश्यमलयसह्ययोः ते सह्यं समतिक्रम्य मलयं च वन
स्यामोरिम् प्रापुस्तान् पूर्वेण समदं भीमनिस्वनम् अवतीर्य ह्रदमेतं यामामथैव संयुता
मालिलुभ्याश्रामासा यथा मामावचनमब्रवीत् आगतामोव यं सर्वे समुद्रं मकरालयम् यतोग
नमस्यांकेनोनिरूपायेव वानराः अत्रसेनानिवेशास्नमत्रयामोक्षेनाव्यण ऋवानामस्य वचनस

157A

श्रीवासागरांतिके सीतांविवेशायक्षोभ्रैव दिव्यांकपिंजरे: तेषश्चपंतोनिवेशोह्रस्तारंभी:
मानेषुवनम् महत्तमनुरगोध्रिकृघनकुमभयंकरम् अगाद्देशान्नानाकारांशुभशोवीरस्तद्वि
नः तामृध्यामाकथ्रेत्रोरसारात्वकृणालयम् हेतअस्माभिन्नयेवरावणाराजसायिपनाः
इतिचिंताकुलासर्वेरामभवार्द्देव्यवस्थिताः रामासीतामनुस्मृत्यदुःखितमहमाहना वि
लप्यजानकीमीतांवहुध्याकार्यमानुषा अद्वितीयश्चिरात्मैकापरमात्मासनातनः यस्य
ज्ञानान्निरामस्यस्वरूपंनवजोजनः तेनस्पृशातिहृत्वारिकिमुतानंहमव्ययम् हर्षशोको
भयक्रोधौलोभमोहमदादयः अज्ञानलिंगान्येतानिज्ञनःसोतिचिदात्मनि देहाभि
मानतोहस्विनोदेहत्वपरात्मनः संप्रसादेह्यपाभावान्स्तुलिमात्रेहिदृश्यते ब्रह्मादि
भावान्तेश्चअहृदार्वितत्तनहश्यते अतादस्वार्षिकंकिंचदुःहीनवनसंज्ञाथः रामाप्रवाला
पुरुषप्रप्राणा नित्यादिस्थानिस्वभावाविरोहाः तथापिमायागुणासग्रतोसोसखमिवह

सुं
रा.उ

7
158

द्विवद्विभाविनिद्रुपैः इतिश्रीअध्यात्मरामायणेसुन्दरकांडेपंचमोध्यायः श्रीमहादेवउवाच ॐ
लंकायांरावणोदृष्टाकृतंकार्यंहनूमता दुष्करंदैवतैर्वापिहियाकिंचिदधोमहात्मा श्राद्दयमा
त्रितामवीनिदेववचनमब्रवीत् हनूमताकृतंकर्मभवाद्दृहमेवनत् प्रविश्यलंकांदुष्प्रा
पृष्ठोसीतादृष्टवासवाम् हनूमतात्समोवीरावर्तनमेतोस्तीसतनम ह्यथालंकामशोषणालव.
यित्वाचसागारम् गुर्वामसर्वानालिक्रमम् सुग्रीवस्यागामनरेवसः किंकर्तव्यमतोस्माभिर्दृष्ट्वा
त्रविशारदः मेत्रुगुहंप्रयत्नेनूपल्कृतेमेहितंभवेत् रावणस्यवचः श्रुत्वाराक्षसास्तमथाब्र
वन् देवशंकाकुतेरामःत्वलोकाजिताराणे इंद्रस्त्वबद्धाविजितःपुत्रेणतवपत्तने जित्वा
कुबेरमानीयपुष्पकंतुजितोत्वया यमोजितोकालदंडाद्दयेनाडनवाकुना वरुणोदेव
दैवेवाजितासर्वेपितानवा मयोमायायास्मोभीत्याकन्यादत्तासयुतैव तहदृष्टीवतेयुपि
किमतोऽमहाशक्त हनूमन्द्धर्षणायनन्तदेवजाःवलतचनः वानरोयांकिमस्माकंभयंसमोहा

158A

घदर्शने इत्युपेक्षितमस्माभिर्दर्शनेनेन किं भवेत् वयं भ्रमन्त्वा किं मेन वीक्षिता मोहं त्वं मंता ज्ञानो
मेप्यद्य दिनं सर्वं कथं जीवन्न मिष्यामि भ्राता ययज्जगत्कर्म सर्वानव समान्तु यम् ह्लनायायाम्यहे
सर्वे प्रत्येकं वाणियो जनुय कुंभकर्णस्त्वरा शह्याव रणे रात्सेमेवरम् आरंभ्यय त्वयाकमस्याम
नाशाय केवलम् नष्टोसि न वा भाग्यान्वे रामेण महात्मनः यदि पश्यसि रामस्य जवना याप्र
सिताव णम् रामो नमान्नुषो देवासा तारा नारायणोऽव्ययः सीता भगवती लक्ष्मी रामपत्नी यशा
स्विनी रात्रसानो विनाशाय युवयानी वानस्तु यमा विषपिंडा म वा गो यं महामीनो यथा तथा आ
नीता जानकी यस्त्वा त्वया किं वा भविष्यति यद्यपि नवितं कर्म त्वया हृतमजानता सर्वस्मिकां
क्षिण्यामि मत्स्य चिंतो मतवभाः कुंभकर्णेव चस्तुतावा वाक्यामिं इंद्रजित्प्रभवीत् देहि देवममात्रा
ज्ञो हत्वा रामं स लक्ष्मणम् सुग्रीवं वानरं चैव पुनर्यास्य सेनं तथा गणान् तत्रागतो भागवतः प्रस्ताव
विभीषणाय मे त्वतो वर्तते श्रीरामपादद्वयमेवितानाय श्रणमं देवाति स्वप्नोवेषत्र हराः विसो का

श्री
रा. पु.
४
159

कुंभश्रवणादिदैत्यांमस्त्रयमत्वानतिविस्मयेन त्रिलोककामानेरमथ्रमवोदयानतेश्राहविश
हतुहिः ॥ कुंभकर्णेंद्रजितो[illegible] वराजेतथामहापार्श्वमहोदरौतौ निकुंभकुंभौचतथाति
कायः स्यानेनशक्रध्वजस्त्रिशिराश्चवस्य सीतामियानोनमहाग्रहेनत्रस्त्रोसिराजेहितेवविमोहः
तामेवसत्कृत्यमहाप्रयत्नेन दत्वायरामाययवाविभववन्म् यावत्रामस्यशतानाशालीमुखा ल
कामभिध्यापिशिरांसिरत्नमाम् छिंदतितावद्रघुनायकस्यभोजानकोवश्रुतियावन्महेस
यावन्नपातालकपयोमहाबला हर्षोद्रतन्लनानवदेहयोपिता लंकासमाक्रम्यविनाशयेतित
तावद्रतंदेहिरघुनमायताम् सेवनरामेणविभीषणेनसुग्रामस्वैदैरपिशक्रवरेण नदेववरा
जोकरोतोतनमत्वा पातालकोलोकानपिमेशविहा कुंभंहितंपवितुचवविभीषणवचोवला श्रु
त्याममाहतेवामोविद्यमानद्वोपथम् कालेनचोहितेवेत्यविभीषणमथाब्रवीत् मृत्नभे
वेष्वहंगामस्यमीपीवसनापि श्रतीपमावचतोघममवाहितेनकारिणः ॥ श्रिचभावनशावमेजा ५

159A

स्यत्रमेशुभ्यः घनार्येनहृतनक्षेनसंगानिर्मेनयज्यते विनाशमभिकांक्षेनि ज्ञातीनांज्ञातयस्तथा यो
न्यसेनेवविर्भ्यूयावाकामेतनिशाचर हन्मिनस्मित्वणोनैवयिक्रोमवाक्रलाधम गवणेनैवमुक्ता
संयुक्तधर्मविभीषणः इत्युपात्तसभामध्याक्रूरावाणीमहावलः चतुर्भिर्मंत्रिभिसार्धेगगनेस्था
ब्रवीद्वचः क्रोधेनमहताविष्टोरावणंदशकंधरम् माविनाशमुपेहित्वंप्रियवादिनमेवमाम्
हिक्कारोषितयापिविजमोहोभ्रातापितासमः कालोभागवद्रूपेणज्ञातोदृशस्तथालये कालीसी
नामिपानेनजातोजनकनंदिनी नाद्रभोत्यमालोनद्रधुमेभीरावणनदी तेनैवशीरितस्तेवनमेघणो
विहितेममम श्रीरामःश्रक्तेभ्रसाद्वात्सुरस्तात्समवासितः नामद्रपादिभेदेनमनुष्ययद्वानुला न
व्राकृतिभेदेनाभ्यतेज्ञानवद्भूमो यथकोशादिभेदेननद्रूपदेवाद्रभो नीलपीतादियोगेन
निर्मलास्फटिकोयथा सर्पवानित्यमुक्तोपिस्वमायायाद्रणाद्रनुमो कालाभ्रदानद्रुत्पोव्यक्तेचेतो
वत्वविदः भ्रदानद्रुत्पाभ्यामजगाक्तत्पमेकजनाजः कालरूपेणकालानांजगतांक्रमेवया

यु॰ कालरूपेण भगवान्रामस्त्वद्रूपेण मायया ब्रह्मणः प्रार्थितो देवैः स्वेच्छया पृथ्वीमिहागताः भवत्राणकृये
रा॰ १३॰ त्वयोत्सस्मेकल्सरचत्वमा हनिष्यति त्वां रामः सपुत्रबलवाहनम् हन्यमानं न शक्नोमि द्रष्टुं रामे
णरावण वोरात्तमकुलेद्रत्वं ततो गच्छामि राघवम् भवियाति स्वालोभूवार मस्वभवतुश्विम
160 विभीषणो रावणाद्भीतो ह्यरावण हित्वा स्वजन सर्वस्व परिस्कर द्रुतम् जगाम रामस्य पदारविंदयो
सेवाभिकांक्षी परिपूर्णमानसः इति श्रीमदध्यात्मरामायणे युद्धकांडे द्वितीयोध्यायः महादे
वः ॐ विभीषणो महाभागो चतुर्भिर्मंत्रिभिः सह आगत्य गगने रामसंमुखे समवस्थितः उच्चैरुवा
च भो स्वामिन् राम राजीवलोचन रावणस्यानुजोहं ते दासोहं ते विभीषणः नाम्ना भ्रात्रा निरस्तोहं
त्वामेव शरणं गतः हितमुक्तं मया देव तेन मां तु विवर्जितम् सीतां रामाय वैदेहीं प्रेषयेति पुनः पु
नः उक्तोपि न शृणोत्येव कालपाशवशं गतः हंतुं मां खड्गमादाय प्राद्रवद्राक्षसाधमः ततोचि
रेण सचिवैश्चतुर्भिः सहितो भयात् त्वामेव भवमोचनं मुमुक्षुः शरणं गतः विभीषणवचः श्रुत्वा स

160A

ग्रीवो वाक्यमब्रवीत् विश्वासार्हं न ते मे राम मायावी राक्षसाधमः सीताहर्तुर्विशेषेण रावणस्यानु-
जो बली मंत्रिभिः सायुधैर्यस्मान्नये सर्वो हि हन्तुमिच्छति नराज्ञापय मे देव वानरैर्हन्यतामयम् ममैवं
मतिर्नराम तु श्रुत्वा किं निश्चितं तव कर्मात्सुग्रीववचनं रामः सस्मितमब्रवीत् यदेष्य राक्षसः कपिश्रे-
ष्ठ लोकान्सर्वान्महेश्वरान् निमेषार्धेन संहन्यां सृजामि च निमेषतः अतो मयाभयं दत्तं शीघ्रमा-
नय वानरसत्तम सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम रामस्य
स्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो हृष्टमानसः विभीषणमथानीय दर्शयामास राघवम् विभीषणस्तु
साष्टांगं प्रणिपत्य रघूत्तमम् हर्षगद्गदया वाचा भक्त्या च परयान्वितः रामं श्यामं विशालाक्षं
प्रसन्नमुखपंकजम् धनुर्बाणधरं शान्तं लक्ष्मणेन समन्वितम् कृताञ्जलिपुटो भूत्वा स्तोतुं सम-
पचक्रमे नमस्ते राम राजेन्द्र नमः सीतामनोरम नमस्ते चण्डकोदण्ड नमस्ते भक्तवत्सल नमोऽन-
न्ताय शान्ताय रामायामिततेजसे नमः सुग्रीवमित्राय रघुश्रेष्ठाय ते नमः जगदुत्पत्तिनाशानां का-

श्री॰
रा॰ ९

रूपायमहात्मने त्रैलोक्यरक्षकेनाद्यरस्थायिने नमोनमः त्वमादिर्जगतां राम त्वमेव स्थितिकारण
म् त्वमेवान्ते निधनस्थानं स्वेच्छाचार त्वमेव हि त्वराचराणां भूतानां वहिरन्तश्च राघव व्याप्यव्यापकरू
पेण भावाभाति जगन्मयः त्वन्मायया हृतज्ञाना नष्टात्मानो विचेतसः गतागतं प्रपद्यन्ते पापपुण्य
वशान्नरा तावत्सत्यं जगद्भाति शुक्तिकारजतं यथा यावन्न ज्ञायते ज्ञानं चेतसानन्यगामिना
त्वदज्ञानान्नरा सक्ताः पुत्रदारगृहादिषु रमन्ते विषयान्सर्वानन्ते दुःखप्रदान्विभो त्वमिन्द्रोऽग्निर्यमो रा
क्षसो वरुणस्तथानिलः कुवेरश्च तथा रुद्रस्त्वमेव पुरुषोत्तमः त्वमणोरप्यणीयांश्च स्थूलात्स्थूल
तरः प्रभुः त्वं पिता सर्वभूतानां माता धाता त्वमेव हि आदिमध्यान्तरहितः परिपूर्णोऽच्युतोऽव्ययः त्व
पाणिपादरहितश्चक्षुःश्रोत्रविवर्जितः श्रोता स्प्रष्टा गृहीता द्रष्टा च जवनस्त्वं खरान्तकः कोशेभ्यो व्या
तिरिक्तस्त्वं निर्गुणो निरुपाश्रयः निर्विकल्पो निराधारो निर्विकारो निरीश्वरः षड्भावरहितो ना
थ पुरुषः प्रकृतेः परः मायया गृह्यमाणस्त्वं मनुष्य इव भाव्यसे ज्ञात्वा त्वां निर्गुणमजं वैष्णवा मोक्षगा

161A

मिता प्रहेत्वत्पाद सद्भक्तिनि श्रीमाणेः प्राप्यराघव इक्ष्वाकुभिर्ज्ञानयोगात् प्रेमात्रकुमहमीश्वर
म् नमस्यामास पत्रेरामममः कार्कारणतो मम राघवाणीन मुक्ते स्वेच्छाद्धिमामवमागवान् ततः श्रम
द्भुः श्रीवाच श्रीरामो भक्तवत्सला अहं गणेशभद्रे ते वांछितं वरदोस्म्यहम् विभीषण उवाच य
द्योस्मि कृतकृत्योस्मि कृतकार्योस्मि राघव त्वत्पाददर्शनादेव विमुक्तोस्मि नसंशयः नास्ति
मत्समः कोपि धन्यो नास्ति मत्सदृशो भुविः नास्ति मत्सदृशो लोके राममद्यैव दर्शनात् कर्मबंधा
द्विनाशं प्राप्नुवज्जावो भक्तिलेशाणाम् ध्यानपरमार्थे च देहि मे रघुनंदन तथा चेरामराजेंद्र स
र्वविषयसंभवम् त्वत्पादकमलसक्ता भक्तिरेव सदास्तु मे ॐमित्युक्त्वा पुनः श्रीरामः प्रोवा
चवचनम् शृणु वक्ष्यामि ते भद्र रहस्यं मम निश्चितम् मद्भक्तानां प्रशान्तानां योगिनां वीतरा
गिणाम् हृदये सीतया नित्यं वसाम्यत्र न संशयः तस्मात्वं सर्वदा शान्तः सर्वकल्मषवर्जितः
मद्ध्याननामाराधयन्नित्यं चोरं संसारसागरात् स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तु लिखेद्यः शृणुयादपि मर्त्यो

स्वं(?)
रा॰ यु॰
162 १

न्येयममा भोऽहं मत्तं यापि मवाप्नुयात् इत्युक्त्वा लक्ष्मणं प्राह श्रीरामो भक्तभक्तिमान् पश्यत्विदानीमे
मेवैष मत्संदर्शनजं फलम् लंकाराज्येऽभिषेक्ष्यामि जलमानय सागरात् यावच्चन्द्रश्च सूर्यश्च याव
त्तिष्ठति मेदिनी यावन्मम कथा लोके तावद्राज्यं करोत्वसौ इत्युक्त्वा लक्ष्मणेनाम्बु आनीतं कलशेन त
म् लंकाराज्याधिपत्यार्थमभिषेकं रमापतिः कारयामास सचिवैर्लक्ष्मणेन विशेषतः साधु साध्व
ति सर्वे वानरास्ते परमात्मनः किंकराल सुग्रीवस्त्वं भक्तानामपरिग्रहान् रावणस्य विनाशेन सा
हाय्यं कर्तुमर्हसि विभीषण उवाच प्रभो किं या सहायते रामस्याविदितात्मना किं तु दास्यं करिष्येऽहं
भक्त्या शक्त्यानुमायया दशग्रीवेण प्रेरितश्शुको नाम महासुरः संस्थितोऽन्तरिक्षे वाक्यं सुग्रीवमि
दमब्रवीत् त्वामाह रावणो राजा भ्रातरं राक्षसाधिपः महाकुलप्रसूतस्त्वं राजासि वनचारिणाम् ।
मम भ्रातृसमानस्त्वं तव नास्त्यकृतं विग्रहः अहं यद्यहरं भार्यां रामस्य तद्वद स्मा किं तव किष्किन्धां याहि हरि
भिर्लंका शक्या न तु देवदानवैः अप्राप्या किं मानवशक्त्या भवेद्वानरयूथपैः तं शापयनेन वचनेन त्वं लीम सुग्रीव

162A

धनराज्यं प्राप्य चैतेन दाशरथिर्निहंतं हृदयेभिः वानरैर्हन्यमानं लक्ष्मणको रामसुग्रीवाब्रवीत् नहन्ता
हे निराजेंद्र वानरो वानरप्रभो रामः स्मितानना वाक्यं शुकस्य परिवेदितम् मा वा धृष्टेति रामः स्तोत्रा
पयामास वानरान् पुनरेव वरमासाद्य शुकं भवग्रीवम् अब्रवीत् ब्रूहि राजेंद्र सुग्रीव किं वक्ष्यामि वज्रा
महम् इत्युक्तेन सुग्रीवः शुकवाक्यमथाब्रवीत् यथा वाली मम भ्राता तथा वै राघव सायम
हे तद्वसनं मया यत्नात्तं पुत्र बलवाहनः ब्रूहि मे रामं वत्स भार्यां त्वया ज्ञाप्यासि ततो रामास्त
यामुवाच शुकं वचानुत्तमम् शार्दूलापितनः पूर्वं दृष्टा कपिबलं महत् यथावत्कथयामास भ्रा
वणाय महात्मनः दीर्घचिंतापराभूता विश्वसेराम मैथिले ततः समर्द्दमालीत्य रामो रक्तोनलो
चनः पश्य लक्ष्मण दृष्टोसौ वालिधिं सागरम् नाभिविंदति दृष्टोस्मा दर्शनार्थं मम मानव ज्ञा
नातिमानुषो यं मो किं करिष्यति वानरैः अथ पश्य महाबाहो शोषयिष्यामि वारिधिम् पादेनो
वगामिधं तिवांनयाभिरा तज्वरः इत्युक्ता कोपताम्राक्षो राघवो तं च पतंगः स्राः रामान्तमनमा

सु॰
रा॰ यु॰
८
163

कालाग्निसदृशप्रभः गंगायुवाणमादाय रामो वाक्यमथाब्रवीत् पश्यैतेन सर्वभूतानि राम स्वाशत्रवि
क्रमम् इदानीं भस्मसात्कुर्यां समुद्रं सरितां पतिम् एवं ब्रुवति रामे तु सशैलवनकानना चचाल व
सुधा याम्यादिशास्तमसाहृताः वेलाभीसमभारौ वीला भयाद्योजनमत्यगात् तिमिनक्रझषाभीताः
शृतशापरितप्तवः एतस्मिन्नन्तरे साक्षात्सागरो दिव्यरूपधृत् दिव्याभरणसंपन्नः स्वभासा भास
यन्दिशः स्वान्तस्थदिव्यरत्नादिकराभ्यां परिगृह्य सः पादयोः पातयित्वाग्रे रामस्योपायनं बहु ।
दण्डवत्प्रणिपत्याह रामं रक्तान्तलोचनम् त्राहि त्राहि जगन्नाथ राम त्रैलोक्यरक्षक जडोहं राम ते स
ष्टाः सृजता निखिलं जगत् स्वभावमन्यथाकर्तुं कः शक्तो देवनिर्मितम् स्थूलानि पंचभूतानि
जडान्येव स्वभावतः सृष्टानि भवतैतानि त्वदाज्ञां लंघयन्ति न तामसादहङ्कारात् भूतानि प्रभवन्ति
हि कारणानुगमात्तेषां जडत्वं तामसं स्वभावः निर्गुणस्त्वं निराकारो यदा मायागुणाश्रयो लीलयांगी
करोषि त्वं तदा वैराजमात्मवान् गुणात्मनो विराजश्च समवादेवाव सृष्टिवि रजोगुणात्मनो ज्ञाशाख्याप्र

163A

तिनसमसंव वामहेमायपाक्षंवेलोलयामान्नघाकतिम् नउत्तुहिजगेद्वर्वैः कुर्यजानामितिरो
णम् हेतुर्वक्षहेमूर्लोनामसम्माभोशापकात्रभुः अभूणममभ्रशुहपश्चनालगुज्ञायथा श्रयणा
मेत्रजामिषशावणाभूत्क्रवस्तलम् अमयेरहमरामलेकामागेहदामिते श्रीरामः अमोघोयम
महाबाणः कस्मिं देशे निपात्यताम् लक्ष्यदेशाय शीघ्रं मे वाणस्यामोघपातिनः रामस्य वचनं श्रु
त्वा करे दृष्ट्वा महाशरम् महोदधि महातेजा राघवं वाक्यमब्रवीत् रामोत्तरपश्चिमे देशे द्रुमकु
ल्यइतिख्याता अभीराशन्तत्र बहवा पापकर्माणो दिवानिशम् बाधंते मां रघुश्रेष्ठ तत्रैव पात्यतां श
रः रामेणास्त्रे बाणस्तेन णाभीरमंडलम् हताश्च तस्समागामस्ते रघुर्वे वसेना ततोब्रवी
द्वे सागरो विनयान्वितः नलः सेतुं करोत्वस्मिंजले मे विश्वकर्मणः सुतो धीमान्समर्थो शिल्पिका
र्मलव्यवरोहरोः कीर्तिर्जायते ततो लोके सर्वलोकसमाप्रहम् इत्युक्त्वा राघवं वायुपथोस्मि पुर
रश्यतो ततो रामस्तु सुग्रीवलक्ष्मणाभ्यां समन्विता नलमाज्ञापयच्छीघ्रं सेतुबंधने ततो

श्री॰
रा॰ यु॰
164 ८

मानसस्याग्निवेगेन भूयश्चैव महानगी । दृष्टेति मे सुनीलला ॥ एवं पंचशतं योजनानां पिहितं सविस्तृतं पूर्वे
नयाश्चैवेह पद्मम् ॥ इति श्रीसूर्यानामरामायणे युद्धकाण्डे अन्तनीयोध्यायः ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ शृणु नम
न्तप्रमानं सततं रामे प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥ येस्मिन्प्रजापितरा दृष्टा मे लोकहिताय च ॥ शृणु मेऽस्मिन् वैयार
योगं द्वाममेश्वेवहरम् ॥ सकलानि यतो भूतानागमावाराणसीनगराः ॥ आनीय गंगासलिले (?)
श्राम भिषक्तं च ॥ समुद्रात्तत्र नद्योत्पलक्षणात्तिमेशापम् ॥ कृतानि प्रथमेनान्हा योजनानां
चतुर्दश ॥ द्वितीयेन तथा चान्हा योजनानां तु विंशति ॥ तृतीयेन तथा चान्हा योजनान्येकविं
शतिः ॥ चतुर्थेन तथा चान्हा द्वाविंशतिरितिस्मृतम् ॥ पंचमेन त्रयोविंशं योजनानां समंत
तः ॥ एवं पंचमासागरो समेने नलीवानरसत्तमः ॥ नैनैव जन्मकृत्यो योजनानां शतं तु सं प्रसंख्या
ता सर्वौलाङ्गिकूटरुद्रैः स्वर्गाग्नमाः ॥ आरुह्य सा रुतिं रामो लक्ष्मणोप्यगादनया ॥ द्विहस्ताय
वोलंका मारुतो ह्यावलेमहन्त ॥ दृष्ट्वा लंका सा विस्तीर्णा नानाविचित्रादिजाजलाम् ॥ विचित्रासा

164A

सस्वयोस्वर्णतोरणाकारस्तेषु राम पीठावामशातकुम्भमयं क्रमस्फटिकालिनम् ग्रामारामपरिविस्तीर्णे
श्रेरेशोदशाकंदरः मंत्रिभिः सहितो वीरैः किरीटदशकोज्वलः नीलाद्रिशिखराकाराकालमेघ
समप्रभाः रत्नरङ्गेसितच्छत्रैस्त्वामरैरुपशोभितैः पतितं न तदेव हनूमत्कोपान्मनवेशकं वानर
रैस्तान्द्रष्टुं यसमयमद्भुतानन्दमुपागता प्रहसन्रावणः प्राह पीडितः किं परंशुकः ततः प्राह
शुकोराजन्त्वया कृतोभ्रान्तिस्त्वहम् सागरस्योत्तरे तीरे श्रुत्वं तत्वचनं तथा ततः उल्लुप्यकपयोगर
हीतावामोस्वरस्मात्ततः मां हि मित्रेत्वरं तस्मै हंतं लोके प्रचक्रमुः ततो मां रावणं तेनिक्रोशं तेवा
नरपुंगवः विसृज्यतामिति प्राह विसृष्टोहं कपीश्वरैः ततोहमागतोभीत्या हृष्टान्वानरावा
लं रात्रसीतां वृत्तोसौ चतुरस्यवानरेन्द्रवलस्यच नेतयाविचचारैतै हितैर्देववदानवयोरिव ग्रहस्याक्रा
न्तमायानीति सुमेकतमंडरुह सीतां बाल्मीकिः प्रयच्छस्य शत्रुं देवादीयतां प्रभो मामाह रामस्तत्रोक्तिः
रावणमद्य वाशुकः यदहं लवसमागमं सीतामेहितवानसि तदह श्रीयय याकामसमेनसा

यु॰
रा॰ यु॰

१०
165

हृष्टं पश्य प्रवः कालेन गरीलेकोमग्राकमं ग्रामनेमगणाम् रावसंचवलेपश्यशिभैर्विस्वंवसिनेमयो
वीरं चोषमहे लोकेवलेयारयरावणं इत्युक्तोपरामाथ रामः कमललोचनः एकस्यानगाना
पश्च वनाः पुरुषर्षभाः श्रीरामो लक्ष्मणश्चैव सुग्रीवश्च विभीषणः एतेपवसमयोसलेलक
नाशयतेश्रमाः उत्साय मसीकृत्वारिसर्वेतिहनवानः तस्याहमवलेक्ष्य पंग्रहरणानिव
वाचिश्यंति परेसर्वमेकनिहनिनवयाः पश्यवानरसेनानां मसंख्याताग्रधुमिनाम् राजेतिवा
नरस्तत्र पश्यपर्वतसंनिभाः नवशाङ्कालेगणारिके श्रीयान्नेनवीमिते एषयोभिमुखेयातिल
मेरनोनिहति यूथपानासहस्रेणशतेनपरिवारितः सुग्रीवसीतायिपत्तिनीलोनामाग्निनंदनः
पूष पर्वतसंगामः पद्मकिंजल्कसंनिभः स्फोटयन्नभिसरव्यो लाग्नरलंचयुवाः युवः युवरा १०
जोंगदोनाम वायुपुत्रोतिवीर्यवान् येनदृष्टा जनकजा रामस्यातीव वल्लभाः हनुमानेषविख्या
तो नीलनीलात्मजोहनाः श्वेतोराजनसंकाशो महातोडिमपराक्रमः तर्णाशसुग्रीवमासान्या

पुनर्गम्भिवानराः यत्तैषसिंहसंकाशा पश्यपन्नलविक्रमः रंभोनाममहासत्वोलेकानाशाधि
नेत्वमः पषपश्यतिवलेकास्यिवानेववानराः शुभभोनामराजेन्द्रकोटिमूथपनायका प
नमस्य महावीर्योमैन्दस्य विपिदामत्या नलस्येमनकर्तासौ विश्वकर्मसुतोबलो वानराणांव
णांनेवासंख्यानेवाकुवीरवः श्वरः सर्वे महाकायाः सुवेषुञ्जाभिकाविणाः शकाःसर्वेहा
णिपिनलेकाभदोगणोमहः पतेषांवलसंख्यानोप्रनेकेवाश्मनेस्तणः पषांकोटिसहस्रा
णितथाहेदशतानिव सयोमांववानंनेवलमेनसकीर्तितम् ग्रेमषांवववलंनाहवक्तंशा
कोलिम्रावण रामोनमानुषमात्रानारायणःपराः सीतासाताजगज्जावनिविश्वक्तिजं
गवालिका नाम्यामेवसप्तयतजगत्स्थावरजंगमम् नस्याङामस्त्रसौनावजगतानतस्तुषस्त्र
तो पितराह पृथिवीपालनपर्वैकथंभवेत शूत्वानवानुपानीताजगत्पमातेवनानुकौ तृण
नाशिनेसमभेश्शरीवतणाभंगे पवसूनामकराजपंचविंशानिनमतके. मलसमामाम्यिङजेय

श्रं॰
रा॰ पु॰
1166
९२

यदि देहे हन्तालयि कैवाख्याप्रातिविकस्य कायेनवजडात्मके तस्मिन्नेवलहत्यादिपातकानि हन्तो
नित्ते भोगाभोक्तान्तयोदेहाः सदेहोनत्रपश्यति शुण्यपापसमायानोजीवान्तो स्वावद्धत्वेयोः काव
लोदेहयायादेनात्मनान्तकृतेतिश्राम्‌ यावद्देहो स्मिकर्ता स्मीत्यात्मानेऽकृतनेवशः श्रथासाद्या
वदेवस्याजन्मनाशादिसंभवा तस्मादेतज्जदेहादावभिमानेमहामते श्रात्मानिनिर्मलाशुद्धो
विज्ञानात्माचलोव्ययः स्वाज्ञानवशतोबध्यतीनि पश्यविह्वलान् तस्मादेतद्भावनत्वात्मा
नेमरात्मन्‌ विचरन्निजनात्मवैशुद्धारगहादिषु निरपेक्षयथाभोगप्राप्तान्‌ः भुक्तगृनाविव दे
हत्यागविवेकात्प्रसिद्धिजनतेचविशेषतः श्रज्ञापिभारतेवर्षे कर्मभूमौ स्वडलेभे कोविद्वानात्मा
नोहावादेहभोगान्तरोभवत्‌ श्रनेस्तत्रसत्प्राभूतापोलस्यतनयोपिसन्‌ श्रजोहीचमहाभो
गानत्यावर्मिकिंस्वया इतःपरंवाभ्यज्ञात्वासर्वेश्रमसमाश्रय राममेवपरात्मानं भज्ञोभावा
नसर्वदाः सोनासमर्थ्यमायनन्याराजवरोभव विमुक्तसर्वपापेभ्योविश्वलोकेप्रयासति ।

166A

नैवेद्यमर्पयित्वैषां पुनराहोर्मिवर्जितः । श्रेयोक्तरूपमहाकोटिहत्वमेवव्ययामिते संसेगानिर्ममभस
हृदिशरणं श्रीरामं वन्दे मरकतोपलकान्तिकोमलम् सीतासमेतं नमानि शोभनं वामाङ्गवापि सुग्रीवलक्ष्मण
विभीषणासीविनताद्भिम् इति श्रीअध्यात्मरामायणे युद्धकाण्डे द्वादशोध्यायः श्रीमहादेव उवाचः श्रु
त्वा शुकमुखोद्गीतं वाक्यमज्ञाननाशनम् प्रहस्यसोऽग्रजो दशग्रीवो हृष्ट्वा शुकमेकधा श्रामितोहरि
जगतां वेमोविश्वमिन लङ्घ्य इदानीं मे वहन्निमेतोकिं स पूर्वहृतनेनव समामितेनरत्नांसितोपयाणे
वयोवितम यतोऽगाद्भूविभञ्जनपवङ्गोपनेनमेतसम महाबलापइष्वङ्गावेपमानोयपोरहस्य
शुकोऽपिवालिणात्पूर्वं बलिहाबलाविनमः वानश्लोविचरानेनवनेनिहस्तकमेहतन् देवाता
मपिहर्तुर्विनाशाय समरहितानाम् वकारयज्ञाविनतनिभावेक्षितो नामहामतेः रावणमानोविशी
याभूत्ककोऽस्वहितेरता वज्रदेहइति ख्यातस्त्वेकोराक्षसोमहान् श्रनरश्रेष्ठरागनिहत्यकाय
करणाद्युतः कदाविदायानोगास्मतस्यागमपरश्वतः तेनसंपूजितो गास्यो भोजनार्थं निमंत्रि

शु॰
का॰ पु॰

ता गतेस्मान्मेमनौकुं संभवेप्राप्यचोत्तरम् । प्रगाल्यत्रपहन्नोयियातस्साशुकमब्रवीत् यद्यदास्य
सिभोक्तुलं भोजनं देहि मामिषम् । बहुकालेन भुक्तं मे मांसं स्वादु मया सदा भवम् । नथानिकायं यामेषु
मांसभोजनं दत्तविस्तरम् । उपविष्टेस्तुनो भोक्तुं राजा सातीव हृष्टस्तम् । शुकमायाव दुहृदालो वानमी
ह्यवलम् । नरमांसं ददौ तस्मै सपक्वं विस्तरम् । दृष्ट्वा वातं दैयोपनतनतो हृष्टावकोपसः । अ
मेध्यमानुष्यमांसमगात्माशुकमब्रवीत् । अभक्ष्यं मानुष्यमांसं दत्तवानसि हृष्टमे ते ममहावाहु
मोस्त्वामिह वै मानुष्याशीनः । इति शप्त्वा परो भीत्या प्राहाग्रस्ते स्तुते वत्या । इहानो भाषितं मे यमा
न्नं देहीति विस्तरम् । नैव दत्तं मे दवाकिमु शापं प्रदास्यसि । श्रुत्वा शुकस्य वचनं स्मृहत्यं ध्यात्वा
मारीचिनः । ज्ञात्वा राज्ञा कृतं कर्म ततः प्राह शुके सधीः । न वा पकारिणा ममैवं राक्षसेन कृतं विदा
म् । श्रावि वाचैवमेद दत्तं शापं लम्बुनिमतम । न मृषा प्यवेदवचो मोक्षमेवं मेवमविष्यति । राक्षसो वपुरा
स्थाय यावद्वर्षसमहायकेन । निष्टनाद्वयं दामोदरं नवियापाः यदि प्रागमिष्यति लकायासमन्त्र

167 २२

२२

167A

वानैस्सह श्रुंघिनो रावणेन वो वारो भूत्वा रघुतमम् । दृष्ट्वा शापाद्विनिर्मुक्तो वो यथा विवाद रावणम् ।
तमहं नाननो वक्तुं यशः सहमवाप्नुयसि । इत्युक्त्वा गतम्भ्रुविनाशः को भ्रमणस्तं तमा । वभूव राघवा
मल ज्ञवा वर्णाशाप्यसंस्थिता । इतनीचावारूपमाह हृष्टो रामस्सहानुजम् । रावणं तनवि ज्ञानमेवाय
यिवाप्नुनतर्तम् । पूर्ववत्त्वातुणभूनासि तो वेदानमे मम । ततः समागमेहज्ञमात्त्वा वानाम
राहमः । उदिष्टमानीतानिपुनारामानः अय्यः पिता । श्राहते राज्ञसेवीम प्रशानेनोन रामता
रणरात्तंवद्याम सुख्याक्रहयथाविनम । यदाम्रविहानगधृमीतां वामस्य वल्लभा । तदा दि
पुयोहस्य पतेनिमितामिरशानन्त । योगाणिनाशयेत्ताणि नानि मे वदनास्यण । रावणः स्तेमिता
निवीधामेचाश्रुतिमयकूरः । श्रोतुं तेनामिवर्षेतिलकामेस्य च सर्वदा । सीदंतितरुवल्लिमानी
सिंघेति च पल्लवति च । कालिकाया पाडुरैर्दन्तैः श्वहसमन्यूनतः स्थिता । रामागोपुश्रजायत्तेत्तेपकान
कुलैस्सह । मार्जारेणानुयुध्यतिपत्रगामारुडेनव । कालोमहानिमर्वाणिकालेकालेनयेवने ।

श्री॰
रा॰ पु॰
168
१४

करालो विकटोऽसंज्ञः पुरुषः कृष्णपिंगलः ॥ एतानि नामानीह ह्यानि निःसिद्धान्यङ्गवेत्तिच प्रातःकृ
लस्मरन्नार्थं शांतिं जगत्स्वशानव सीतांसलक्ष्मणं स्मरनोरामायाक्षुप्रपत्तुभाः रामनारायणंविद्धि
विद्धि वेत्ति जरायोवैव यन्नाद्योऽस्मान्मायाश्रितस्तानोभवतिमानवः नरहितभक्तिःपुनामानतो रामान
मानुषः भजस्वभक्तिभावेण रामे सर्वेत्यवालयम् यद्यपिवेङ्माद्यामोभक्त्याप्युनोभवष्यसि स
हाकीज्जनरानेङ्ङलकोशलेङ्गनेव नेनमात्म्यवनोवाकोहिनवकुत्स्वशानन नमस्येयपद्मह्या
त्माकालस्यवशमागता मृगवत्कुपणाराममके शास्वामत्याश्रय सामर्थ्यमनपेकुनहीनोपि
रामंनिश्चियम् रामेनवेषितोन्नन्नमाषसेनमनरोलय रामस्तदाहदिसेवयत्नेसोऽदमसर्वेनयोदित
म् इतोमन्त्रकोणपदवीद्रहमेपनद्वशास्त्व इत्थमाम सर्वैसविवैः सहितानाः श्वस्थितलक्ष्मणा श्रासाराश्री ८
समासीनाप्रशम्वानवैमानिकान् गृहाययाजयत्स्वैारातसास्मवपास्थितानव रामोपिपन्नुभाष्य
यापलक्ष्मणनसुमाद्विनम हदृष्टारावणमासीनेकोपनोकलेषहक्तना किरीटेनसमासीनेमीव

168A

भिः परिवेष्टितम् शशांकाबानिभैर्नैववाणैर्नैकैर्महारथैः श्वेतच्छत्रसहस्राणां कीर्णं दशशाकेन तथा
विच्छिदनिमिधार्येन नन्दनमिवाभवत् लज्जितो रावणस्तत्र गोविवेशुभवनस्वकम् आहूय राक्षसा
न्सर्वान्युद्धसज्जान्महाबलान् वानरैः सह युद्धाय योधयामास सत्वराः ततो भेरीमृदंगाद्यैः पणवानका
गोमुखैः महिषोष्ट्रखरैः सिंहैर्द्वीपिभिः कृतवाहनाः खड्गशक्तिधनुःपाशयष्टितोमरशक्तिभिः
रक्तनेत्राः सर्वे ते लोकाश्रान्तिद्वारमुपाययुः ततस्तवैमेव रामेणादितेनाथ वानरर्षभैः इयमग्नीरिक्षे।
णानि शिखराणि महोत्सिव तरुंश्चोन्मूल्य विविधान्युद्धाय हरियूथपाः प्रवृत्ता मानवा रावणस्य ततो ने
कानि भीमरूपाः राघवप्रियकामार्थं लंकामाक्रम्य सत्वराः तेऽद्य मेरुपर्वताग्रे स्वस्वशृंगिभिः स्वस्वर्गा
माः रामो जयत्यतिबलो लक्ष्मणश्च महाबलः राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालिता इत्येवं
घोषयंतस्ते समेत्य युद्धपरिवारिभिः हनूमानंगदश्चैव जांबवान्नीलपूर्वक नलश्शरभो मैंदो ऋषभ
विविधपर्वत श्रेष्ठवालिनः सर्वे यूथपाश्च प्लवंगमाः द्वाराण्याश्रम्य लंकायाः सर्वतो रुरुधुर्भृशम्।

श्र॰
रा॰यु॰
९८
169

ततस्तैः महाकायः पर्वताभैश्च वानराः निजघ्नुस्तान्भितस्ततोसिन्यैर्विदैतैश्चवेगिताः राक्षसाश्च ततो
भीमा द्वारेष्वस्त्रैवितोरुषा निर्गमभिंडिपालैश्च खड्गैः शूलैः परश्वधैः निजघ्नुर्वानरानीकं महाकाया
महाबलाः राक्षसांश्च तदा जघ्नुर्वानरा जितकाशिनः तथा बभूव समरे मांसकर्दमशोणितैः राक्ष
सवानराणां च सेव बभूवाद्भुतोपमः ते हयश्च गजैश्चैव रथैः कांचनसंनिभैः रक्षोव्याघ्रा युगं तेन ना
दयन्तो दिशो दश राक्षसाश्च कपेंद्राश्च परस्परजयैषिणः राक्षसा वानराञ्जघ्नुर्वानरांश्चैव राक्षसाः
रामेण विस्मृताः हृष्टाः हयगोदेव जोशाजः बभूव भालिनोस्नान तदापी नाम्नताइव सीताभिमर
र्षपायेन रावणेनाभिपालितान् हतश्रीकोल्वनवला राक्षसा जघ्नुरोजसा ववृषुर्यो शाव श्रीषेण
निहते राक्षसं बलम् लक्ष्मणो निहतं दृष्ट्वा मेघनादो निरुद्धधीः शूलदन्तवराक्षीमानन्तयानेया
तोसलः सर्वास्त्रकुशलो व्याम्रिवाललेनसमन्ततः नानाविधानि शस्त्राणि वानरानीकमर्दय
न् ववर्ष शरजालानि नरदेनमिवाभवन् रामोपि मानयबलमस्त्रमसर्वरोचकाः हतान्रसीमि

169A

वासांसि दरुश्येयतितं वलम् बाणभाणं बहुश्रेष्ठ कोपानलसंनिभः चापमानाय सौमित्रेर्लक्ष्मणो
णाग्नेर्बवाणान् भुंसोकरोमि मेयुद्धपवलमयद्युद्धम मेघनादोपि तत्कुमाराम वाक्यमनंद्विताः
वृतोंजगामनराधेमायया मायकोसिरा पातितेवानराणांकेहत्ह्मरामोपीनेषु हितनाः उवाचमारु
तिंपुर्णांक्वेगावाद्दीव महादायिम् नत्वेशूगाम्येनांसमर्वांक्षयिमश्चद्वाः तमानयाद्यमानेसमः
जीवनमहामते वानरोपमश्रामंकोटिंलोबुस्थिरामवेत् प्राज्ञातमाणांमित्तुकाजगामात
लेवेदनः प्रातोपचवारीसैवानवानरानर्षभाः जीवयित्वा पुनस्तत्रस्थापयित्वायथोद्दत्तम
पूर्ववद्वेखनांदेवानराणांबलोद्यताः श्रुत्वाविस्मयमापन्नो रावणोवाक्यमब्रवीत् राघवो मे
हतोद्धुराः प्राप्तोदेवविनिर्मिता नेहंवसमरेशीघ्रंगछंतमममपृथ्यपः मेघ्नाणेवायवाः हृताः
येचमाविपकोतिणाः सर्वेगच्छंतुयुद्धायनरिपेममस्वाभनात् येनगच्छंतियुद्धायभीरुणा
प्राणाविरुवाव नोहनिष्यामहेसर्वांसमृद्धमनयपौरुषेणान् तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तानिर्जग्मुराणाके

अ° रा° यु°

विताः प्रतिकायाश्चहलस्य महापार्श्वमहोदरौ देवशत्रुर्निकुंभश्च देवांतकनरांतकौ सुग्रीव

लिनः सर्वे युयुधुश्चापि वानरैः एतेचान्येचबहवः शूराः शतसहस्रशः शृंगिशपवानराः सैन्यमा

मक्कवलर्दयिता: त्रिशूलैर्भिंडिपालैश्च बाणैर्वह्निपरश्वधैः अन्यैश्चविविधैः शस्त्रैर्निजघ्नुर्हरि

२५ 170 यूथपान् तेपादपैर्पर्वताग्रैर्नखैर्दंतैश्च मुष्टिभिः प्राणैर्वियोजयामासुः सर्वराक्षसयूथपान्

रामेण निहिताः केचिद्विभीषणेन तत्परे हनूमतांगदेनापि लक्ष्मणेन महात्मना यूथपैर्वानरा

णां ते निहताः सर्वराक्षसाः रामतेजः समाविश्य वानरा बलिनोऽभवन् रामशक्तिविहीनानां मृव

शक्तिः कुतो भवेत् सर्वं प्रधानं सर्वमप्याविदिता मायामनुष्यत्वविडंबनेन सुखाविदानंदमयो

हि रामः युद्धादिलीलां वितनोति मायया इति श्रीअध्यात्मरामायणे युद्धकांडे पंचमोऽध्यायः ५

श्रीमहादेवः । गतेष्वपुत्रबलेन हतमंतकायपुत्रस्सम राघवेणाहवे मनसा क्रोधेन महता

हता निःयायेंद्रजितल्लोकरावणात्थे महाद्युतिः स्वयज्ञमामप्राप्य रामेण सहराघवेः दिव्यै

170A

सेवन्मारुतस्य सर्वशास्त्रार्थसंयुतम् । राममेवाभिद्रष्टव्यरात्रे सेद्धो महाबला वानरा वृक्षयोद्धारा
णि नाशे तो विशेषयेः पानयाम्रास सुग्रीवश्च ख्यातान्ययनायकान् । गदापाणिं महासत्वं दृष्टातं तु वि
भीषणम् इन्द्रसूनेमहाप्राज्ञं मयि दत्तो विभीषणो नामायतनेमो मृलोकाविभीषणेविद्यातेना
नीय रत्नाभयाय रामेण वा हीनाय मस्त्राः इन्द्रज्ञाललक्ष्मणो भीमे वायभ्यो दायवीर्यवान् वि
भीषणस्यपुत्रा नास्ति लोके मायावाबलः साशक्तिलक्ष्मणेन तं विशेषामोघशक्तिना यावत्नाह
रुलोके माययासंभवेतिहि नासामायारभूतस्य लक्ष्मणस्य महात्मना मायाशक्त्या भवेत्कि वाशे
षोशास्य हरेत्सनेत्राः नत्थामिमूर्धभावामायेन सदन्नेवता मूर्छितायतितो भूमौ तु मादतेव
श्वानता हले: स्रोलस्यितेशक्तोनभभूवातिविस्मिता सर्वेस्पन्नगतासा विराजे पुरम सभ्रम
कंपं लोकाश्चर्यं विह्वलं तोलयत्ने दुर्गातसः गरहीनकारे सोमित्रिरावणो वीतस्यमारुतेः आज्ञा
नयासिकूस्योवन्नकलेनसद्धिना तेन साहिपहारेण जानुभ्यामपतद्भुविः श्वासैसवैत्रवणो

सु॰
रा॰ यु॰

110 १२५

171

ह्यपि स्कन्धे कपिर्वेद्रः विवर्णमानननयनो मुख्योपस्थेऽउपाविशत् अथ लक्ष्मणमारोप्य हनूमान् रा
वणार्दितम् आनयद्रामसामीप्यं बाहुभ्यां परिरक्षितम् हनूमतास्य सख्येन भक्त्या च परमेश्वरः
लघुत्वमगमद्देवो गुरूणां गुरुरव्ययजः साशक्तिरपि तं मुक्त्वा ज्ञात्वानघं गुणेशाजम् रावणस्य
रथं प्रागात् रावणोऽपि शनैः सज्ञाः सज्ञामवाप्य जग्राह बाणासनमयोहृषा राममेवाभिदु
द्राव दृष्ट्वा रामोऽपि तं क्रुध्या आरुह्य जगतां नाथो हनूमन्तं महाबलम् रथस्थं रावणं दृष्ट्वा
द्रिहृदाव राघवाः ज्याघोषमकरोत्तीव्रं वज्रनिष्पेषनिस्वनम् रामो गंभीरया वाचा राक्षसेन्द्रम
थाब्रवीत् राक्षसाधम तिष्ठाद्य क्व गमिष्यसि मे पुरः कृत्वापराधमेवं मे सर्वत्र समराशिना येन वा
णेन निहता राक्षसाः स्त्रियमालये गतास्सर्वे महाकायाः कैकसेय नवाधमः तेनैव हि हनिष्या
मि निशाचर मम गोचरे श्रीरामस्य वचः श्रुत्वा रावणो मारुतात्मजम् वहन्तं रावणस्तीक्ष्णैर्ली
भैरनाडयत् हनूमतोऽपि शोभे मूर्तो वा ग्रस्त नाशनेऽजसा: अवर्धत ततस्तेजो नन्वं रुद्रो महाक-

171A

पिः ततो हृष्टं हनूमंतं संदेशं गोरघुसत्तमः कोपमाहारयामास कालरुद्र इवापरः साश्वं रथं हा
यंतं तेश सौ वेधयन्नोजसा हत्वा पताकं तरसा विव्याध शरेन सायकैः ततो महाशरेणाशु रावणो
रघुसत्तमः विव्याध वज्रकल्पेन पावकार्कसिवप्रभेनम् रामबाणहतो वीरः स्खलावलंबमानो वहे
हस्तान्निपतितं चापं समोचत्स रघूत्तमः अर्धचंद्रेण विच्छेद तत्किरीटं रविप्रभम् अवज्ञाना
मिनाश्च द्वे मिहानी वाणपीडितः प्रविश्य लंकां मामाविश्य पश्यस्व पश्यस्मि बलं मम रामबाणेन
संविद्धो हतदर्पो ऽथ रावणः महत्या लज्जया युक्तो लंकां प्रविश्य सत्वरः रामोपि लक्ष्मणं दृष्ट्वा
मूर्छितं पतितं भुवि मोन्धवत् स्वपास्वन्नलोलयान्वशुशोच ह ततः प्राह हनूमंतं वत्स जीव
वय लक्ष्मणम् महौषधिं समानीय पूर्ववद्वानरान् प्रति तथेति राघवेनोक्तो जवानाशु महा
कपिः हनुमान् वायुवेगेन तां गतौ महौषधिम् पतन्नस्मिन्नन्ने वाराराणवण्णयान्पवेदयन् रा
मेणाश्च विनाराजेहनुमां तोरसागरे तत्रानीय लक्ष्मणं सज्जीवनार्थं महौषधीः स्वस्थात स्वास्व

यु०
रा०यु०

२१
172

वनेराजंविनापरैर्भवान् जगामरात्रावेकाकीकालनेमिगृहंप्रति गृहागतंसमालोक्यरावणं विनयान्वितः कालनेमिरुवाचेदंप्रांजलिर्भयविह्वलः अर्घ्यादिकेनतंस्कृत्वारावणस्या ग्रतास्थितः मयाशक्त्याहतोवीरोलक्ष्मणःपतितोभुवि तंजीवयितुमानेतुमोषधीर्हनुमा न्गतः यथातस्यभवेद्विघ्नंतथाकुरुमहामते मायया मुनिवेषेणमोहयस्वमहाकपिम् । कालात्ययोयथाभूयात्तथाकृतेहमोदरम् रावणस्यवचःश्रुत्वाकालनेमिरुवाचतम् रा क्षसेश्वरवचोमेयच्छृणुधारयतत्त्वतः म्रियतेकस्त्वयावीर्येनप्राणान्धारयाम्यहम् मारीचस्य यथारामात्पुराभूत्तस्मात्रपिणः तथैवमेनसंदेहोभविष्यतिदशानन हत्वापुत्रांश्चपौत्रांश्च बांधवान्वानरसाश्रते नाशयित्वास्वरक्कुलंनोविनष्टापिकिंतव राज्येनवासीतयावाकिंदेहे नजडात्मनः सीतांप्रयच्छरामायराज्यंदेहिविभीषणे वनेदेहिमहाबाहोत्वारण्यमुनिमाश्र यम् स्नात्वागंगाजलेशुभजलेकृत्वासंध्यादिकाक्रिया ततःएकांतमासाद्यसुखासनपरिग्रहः ।

172A

विसृज्य सर्वं तत्संग्राममिनवाविषयो वहिः वहिः प्रवृत्तात्मगणे ज्ञानेश्वरं न कश्च वाहय प्रकृतेर्मि
थ्यमात्मानं विचारयस्नानं च चराचरं जगत्कृत्स्नं देहो बुद्धीन्द्रियादिकम् आब्रह्मस्तंबपर्यंतं
दृश्यं तत्सर्वं जगत् मृषा प्रकृतिरियं मुक्ता सैव मायेति कीर्तिता सर्गस्थितिविनाशानां जगद्
वृक्षस्य कारणम् लोहितशुक्लकृष्णादिप्रजाः सृजति सर्वदा कामक्रोधादिपुत्राद्या हिंसातृ
ष्णादिकन्यका मोहयत्यनिशं देवमात्मानं स्वगुणैः विभुम् कर्तृत्वभोक्तृत्वमुखान्स्वगुणान्
आत्मनीश्वरे आरोप्य स्ववशं कृत्वा तेन क्रीडति सर्वदा शुद्धोप्यात्मा यया युक्तः पश्यतीव बहिः स
दा विस्मृत्य च स्वमात्मानं मायागुणविमोहितः यदा सद्गुरुणा युक्तो बोध्यते बोधरूपिणा नि
वृत्तदृष्टिरात्मानं प्रपश्यत्येव नत्वासकं दृढम् जीवन्मुक्तस्तदा देही त्यक्ते शोकं तेन गुणैः न मध्ये
वं सत्यात्मानं विचार्य नित्यं नित्यशः प्रकृतेर एवमात्मानं ज्ञानाग्निना भविष्यसि ध्यात्वैवं यदि सा
मयोगीसि सद्गुणैर्देवमाश्रय त्यज्य सर्वकर्माणि कामत्यागी भवेन्मनिर्गुणाविते मत्कृष्टस्त्वमितो त्व

ग्रं॰ ज्ञानकांसहस्रेस्थितम् वीरासने विशालाक्षं विद्युत्पुंजनिभास्वरम् किरीटहारकेयूरकौस्तुभा
रा॰ पु॰ दिभिरन्वितम् नूपुरैःकटकैर्भान्तं नवैर्वनमालया लक्ष्मणेनधनुष्काकरेणपरिसेवितं प
वेष्मानाम्सेनान्मानेरामंसर्वहार्दस्थितम् भक्त्यापरमयायुक्तोध्यायेनात्रसंशयः हनुमतैव
१८ दितेनसम्भृत्वानितमनन्यधीः एवंचेत्कृतनूर्वाणिपापानिचमहान्तिपि हनुमद्देवविनश्ये
नियथाग्रेस्थलेराशयः भजस्वरामंपरिपूर्णमेकं विहायवैरंनिजभुक्तियुक्ताः हलामला
भावितभावरूपंमनामूरूपंपुरुषंपराणम् इतिश्रीध्यानरामायणेगुरुकोशेषष्ठोध्यायः
श्रीमहादेवः कालनेमिवधःकृत्वारावणोऽन्तमेननिभाम् तेनज्वालकोप्यनात्मनावः सोपिरुद्र
दिवाकिमव निर्हम्मिवोड्डनान्तेमसृजामनयप्राप्तवम् पवेकोविज्ञहीनोवाहुभावसेनामोक
करम् कालनेमिकृताविदेरावणोदेवकिंकृपा नराधृतमेववनेपरिगमनकरामितन् इत्था
कोश्वर्यवारीशोत्र्येकालनेमिमहासुरा वोदितोरावणेनैवहत्वभवेद्वृकारणम् सराख्वाहमवा

173A

यास्यैव नयोवन्नमकलायत् तेनाशिर्षेण महता सुमने वृक्षमवाखिला गच्छतो समयोमानामासाद्यं वायुसुतो
महात्मनः नगो गवाक्षदशापंच हनुमानालम्न मेरुरुभमे वितयामास मनसा श्रीमापवनमन्दनाः ॥ पुरा
नदहवन्नमेरुवने मण्डलमद्भुतम् मार्गो विघ्नेषिणो नोवामे प्रसावा विनसे भवा यद्दावि श्ववाकुं प्रयद
दृष्टाम्रुवते मशाखिना पीत्वा जलेन तोयामि शाणवलमवाम्मम् इत्युक्त्वाशु विवेशाश्रमवनेतोपा
जेनाम्रुतम् श्रुतमेकं दलीलीस्त्रीभेवन्नं रपवनमारिभिः समाहृते पक्वफलेने मशाखे सूपाहृदेः
वैरमावविनिरक्षकश्रृदनिमेललवणाम् तासि महाश्रमे रमे कालनेमि स्वाचसः इदं रायेप
समास्त्रोपयवकारात्ष्टीवगुजनम् हनुमानभिवाद्याह गौरवेण महास्वरम् भगवन्नाम हनातो
हहनुमानानामनामतः रामकार्येण महता दीमाधिगतस्तृचया तृष्णमावायते म्भूपथ्ये स्वदर
केकजवो वियते ययाहं पानमिच्छामि कथ्यते मेश्वरेश्वर तच्छ्रुत्वा मारुतीवाक्यं कालनेमिस्त्र
प्रब्रवीत् कमण्डलगतं नतोयं कथ्येत पानमहसि भुक्त्वा चमाने पक्वानि फलानि तदनेतरम् वि

श्री॰ वैसवन्तलोनात्रनिद्रामेहिवमात्रमे मृतेमत्रेमविष्यंवजानामिनपसांसूपं उम्पितोलल्लमाणःसू
रा॰ गु॰ वैवान्नरामामवीविताः नक्षूमाहवमानाहकमेडलजलेनमे नवासलियकान्टस्नानमोहशो
पमेजलम् नचेम्नाजापयामासवडमायाविकलितम् वटोदशायविस्लोणवाग्रहनोजला
२५ शयस निमीलयाद्विणोतोयंपोनाराक्षमभानिकम् उपदेशामितमेत्रयत्र इस्याभिवाषयोः
174 नथ्यनिदशिनशाश्ववडनामालिलाशायम् श्रविशुपहवमोलोपुत्रोपिवनमेलिहेतणाम् नचवा
गतृमक्रेमुहाकायामहाकपिम् श्रुत्रमेतेमहावगान्माह तिवोरडपिण नताददशाहवुमा
त्रमेतीमक्नीकृषा तारयामासहस्लाम्यावदनमाममाहह नतोनतरितावह्शोदिख्नपयाग
ना यान्नमालोनिविद्योनाहन्नमेतेमयात्रवाव नवम्रादावहपाशाह्निमकासिकपोसवा
रा शाह्नाहसुतिनाश्रुवमश्राकारणातरे शाझमेपक्वनेहहणः कालनेमिमहासुराः रावणा
त्रिहिनामारीविप्रकतेनवानव तानिवोष्यपरापीवनातोविशविहिसका जोहिडेहणक्षशीघ्र

174A

द्रोणाचलमन्वेनमम गत्वाम्पहेत्वलं लोकेस्मिन्स शोद्धतकुलंसा इत्युक्त्वासाययौ स्वर्गं हनुमानप्य

थात्रमम् आगतं तं समालोक्य कालनेमिरभाषत किं विलंबेन महता तव वानरसत्तम गृह्या

णमंत्रं मत्तः स्पृष्टे हि मिराकृतलिणाम इत्युक्तो हनुमान्मुष्टिं दृढं बद्ध्वा हस्तात्तमम गृहीत्वा मूर्ध्नि

मैनास्मिन्निस्तुकानिजवानननम विस्मयाद्वितवेशं सकालनेमिर्मायया युः युयुद्धे वायुपुत्रा

णनानानामायाविधानतः महामायिकं हत्वा सो हनुमान्कालियाणि शिवुः जवानन्दो हि नात्र विधि

युद्धमूर्धामनमारुतिः ततः स्त्रीचेतिमिर्गवाड हृष्ट्वा महाकीरम युद्धे संबोधयामास त्वं राक्षसा

स्यार सक्ष्मम् गृहीत्वा वायुवेगेन गवा नामकप्तेसिन्धोः उवाच हनुमान् राममानोनायमहा

त्मिरः पुच्छं कृत्स्नं वशा विलंबोनात्रयुज्यते ज्ञात्वा हनुमतो वाक्यं रामः सर्वं इमानसः १

गृहीत्वा वायुपुत्रश्च गत्वा नमहामतिः विभीषणेनकारयामास लक्ष्मणाय महात्मने तृ

नःसृष्णा नामितः इवत्तद्धाः शावाबलक्ष्मणः निहनिहक्रयाना मिहन्मीहानीदशानन इतिबुव

श्री
रा॰ मु॰
175
२०

नैमात्तिकस्य भूय्यिवगायराख्यः मारुतिश्चाहवासायववसारान्महाकपे निरामयश्चपशपामिवस्य
णेभ्रातृंममम इत्युक्त्वा वानरैः सार्धं सुग्रीवेण समन्वितः विभीषणामतेनैव गुहायामुपस्थिताः
णसमोमिपादपच्छवपवन्यैश्च वानरैः गुहायामभ्युपाभूवायगुप्तसर्वैर्युक्तवाः रावणोविद्या
येनाममेवाणोविद्वानमहात्मवराः मानेनाडवमिहेत्याहतेनेवपनगा श्रमिप्रेनामवशान्तारावणा
महात्मना सिंहासनेसमाविश्यपाताममानिहमब्रवीत मान्यषेनेवमेस्तमुमाहस्रवीयितामहाः
मान्यषोदिनमोहनेशक्रोधिन्युविकसन अमोनारायणस्तातामान्यषोमन्नमशुयः रामेसुग्रीवा
श्यिप्नुवामाहनेसमुपास्थिताः श्रन्नश्णेपनयतस्वेशाहोहराहनसेवरा उत्यस्थनेवमरुक्शप्य
मात्मासनानन्नः शुनवाधनपुत्रस्थवायवमसमन्वितम् इतिध्यानेनमरेहइत्युक्त्वामसःदेव
गताः सपत्नमसभागोनुमनध्यामाहानिष्पातेः कृमवकणान्तवक्त्रसमेसानिश्वावशागताः से
निवोष्णमहासववमोनषवसममात्रिकम इत्युक्त्वा मलमहामायान्तर्णोगावोद्भयवन्नाः निवोष्णक्रा

175A

रत्नवर्णोनिर्म्माणशास्त्रिपिन्न नमस्कामसमाजानमास्मेपुरिसंस्थिताः नमोहस्रवर्णा
ज्ञाघ्रात्स्वंदोनपाणिभ्रा कुंभकर्णनिवापूत्रेमहनक्रेम्ब्रुपास्थितेनम् रामेणातिहनोम्नुशेः
पुत्राःपोत्राश्रवोधुवा किंकर्नेय्यमित्रानोमेम्रसकालसमप्राताः पञ्चदाशरथोगाम्भः
स्रग्रीवसमहितोवलो समझस्मृवलसोवोप्ललेनध्मारित्स्ततोनं येनालसाखुत्थमुलेनिहवा
वानस्रपोपः वानराणांतत्पुत्रैनपश्यामिकरोचन नाशायस्रमहावाहोयइष्यपत्रिवा
पृत्रः धातुराणमहास्मृनकुंभकर्णमहक्काराम् श्चवात्रशन्तमेड्सरक्षनपरिरेवित कुंभ
कर्णोजहामाश्चैवरुवनवचमयुत्रवोन पुत्रामेत्रविवाहणगोहनयत्स्यान्तप नरथमाउपगा
नेफुलेशायसकमेणाः मुर्वमेवमयाशोकेरामेनारायणप्य॥ सीनावयोगामायेनिवापि
नापिनदुःपमे पकदोहत्वनेमानाविशालायाम्यितानेशः हशाम्यावुनिस्मानाव्रारहो
दिव्यदशोनाः नमश्रवमहाभागकेनागनामिमेवर इश्वाकोनारदाशाहदेवामेत्रिलोकस्थिता

श्री॰
रा॰ सु॰
२०
176

मैत्रोसुरसुरेन्द्रैर्वोवन्द्यामिःखगणैर्नवमाः पुत्राभ्योपीडितास्सर्वे देवाविष्णुपरायणाः उक्त्वा
लिदेवदेवेशंस्तुवाभक्त्यासमाहिताः नहिरावणमवोध्यं देवत्रैलोक्यकण्टकम् मानुषेण
रहितेनलसकालितात्रग्रहणाप्रभाः अतस्त्वंमानुषोभूत्वाजहित्रैलोक्यकण्टकम् नचेन्नाहम्
हाविष्णुः सत्यसंकल्पईश्वरः जातोरघुकुलेदेवोरामइत्यपराजितम् सहनिष्ठाविवःसर्वा
त्रिनृक्रात्रयपैमानैः अनाजानीहिरामन्तपरब्रह्मसनातनम् नजेवेभजन्तसाथमापुरा
मानुषद्रूपिणम् भजन्तोभक्तिभावेनप्रसीदन्तिरघूत्तमः भक्तिर्जनितविज्ञानसम्भूक्तिमा
त्वप्रवाप्तिनो भक्तिहीनेनयत्किंचित्कृतंसर्वमसत्कृतम् अवतारास्त्वनेकाहिविष्णोर्लीलाव
कारिणः तेषांसहस्रसदृशोरामोज्ञानमयःशिवः रामंभजन्तियेमर्त्यानिर्गुणमनामा
शिवम् अनायासेनमोसारन्तीर्त्वायान्तिहरेःपदम् येराममनसाहृदनन्तंभुविशादरंसदाध्याय
तिनरस्वकरैर्नानान्यहेतिसमन्ना सक्तासंपदमवभागामहाविपाशाः सीतापतेःपरमनेनस्त्वेवाः

176A

प्रयातिः ॥ इति श्रीरामायणे युद्धकाण्डे सप्तमोध्यायः ॥ श्रीमहादेवाय ॥ ॐ कुम्भकर्णो बलश्रे
ष्ठो भ्रुकुटीकुटिलाननः । रक्षोभिर्वीरजगामेदमाप्तुमनाहूतगतिर्विव नमानीमोन भ्रमेत्तानवीथप्रा ।
पमत्युद्धमाव मयाकर्णमभोक्तुमप्यसयास्त्रोवन् नोविद्रमस्थलवलसार्थनिद्राह्वायनप्र
ना रावणस्य च बन्धुना कुम्भकर्णो महाबलः । दृष्ट्वाह्रस्मिति विज्ञाय तत्रणां युद्धायनेययौ मल
गण्डिवायाकारं महापर्वतसन्निभः । निर्ययौ नगरात्तूर्णं भीषयन्सर्ववानरान् । स उद्यम्य महा
नादं समुद्र इव भिन्नारवन् वानराकलयामासुर्बाहुभ्यां भातिप्रभा कुम्भकर्णं यदा दृष्ट्वा स्वयम्
चलपर्वतम् । दुद्रुवुर्वानरास्सर्वे कालान्तकमिवाविलाः । अमनेदृष्ट्वा विहस्याशु रुद्रवाणा महाबल
लम् कलयन्तेहरेरेवगाः भक्तयन्तसमन्ततः । तूर्णं यन्तेसुरैरेण पाणिपादैरनेकधा कुम्भकर्णो
नदाद्दृष्ट्वा स्वयम्भिव पर्वतम् । दुद्रुवुर्वानरास्सर्वे गदापाणिर्विभीषणः । ननाम स रावणं भ्रात
न सजेहस्तवाहमान् विभीषणोहंभ्रातन्मे वयोक्तमहामते रावणस्तु मयाभ्रातावहुधाप

सु॰ रिवोद्यताः सीतां वैदेहीं निरामायराम स्मात्पाङ्गनार्दनाः नस्त्वेतानि समौ हेतुं वेडू स्वयम्भवोक्तवान्
रा॰ पु॰ यिक्कां गृह्णंति माहवभारावपाणिभिराहताः वक्त्रैर्भूमेर्विभिस्साकं रामेशमाणमभ्यागता नक्षत्र्वा
22 कुंभकर्णोपि ज्ञात्वा भ्रातरं मामाच समालिंग्य एवं वचनं जोचरामपराक्रमः कलेसरः रुणयोः
यरात्तु साणेहि वापच महाभागयस्यास्ति वैरं रामेनाम्भवत् नम राक्षसानां मयं रावणो हे शयेन
177 नचकिंचन मदृश्यावापूरावापिमतद्मृत्नविलोचना इत्युक्तो कुम्भकर्णोवावापिमदमुत्नविलावा
ना रामपाश्वं स्त्रुणागान्सुविना परङ्गपास्थिता कुंभकर्णोपि हस्ताम्भोपाताम्भोपो भयहृतोन वा
वारवानरोमेनां कलयंगोयहृलिवन दृष्ट्वा नराघवो कुद्धो वायव्यमस्त्रमादराव् विहृपकुंभ
कर्णोयतेन विक्षिदर्शावसः सवद्रूदंरत्तहस्तेनैव योरनेनादसः सहस्तापतितो भूमौवनौ
कामद्यपंकपीन् प्रपेतमाश्रनां सर्वे वानरास्रामपपीडिताः रामरात्म सयोङ्कृपशश्रूणापयेवा
स्थिता कुंभकर्णोक्षित्रहस्तामालसवयम्भवोयवान् समरेराघवहनेंद्रद्रावनमयाक्षिनत स

177A

लेनसहितेनंवामेहस्तमैंडीनरत्नव: क्षिप्रवाक्रमथापानेनरंनेवीरणात्रव: ह्रावर्यवंवैनिशा
नावालायुत्सर्पतंस्तद्वयम विष्कम्भिरपनिनेपादोलेकोहाति महासत्त्वो निहेतनपाणिपावेषेण
केवकणोतिमोघण: वाङ्वामवहकेयातायरत्नेनेदनम श्रीमिह्नावाणिनेनेराङ्ग्वे
हसमेसुना श्रुद्वरयक्षिनायेवसाधकेलेयेदनम: श्रद्धुर्नेतवज्रमोसोचक्रोशाणिभयकूरा:
श्रुयद्ववंश्रनोकाशामेइशभमङ्नमम वज्राशनिसम्प्रभाम ष्ठिनेपास्नम्न्समवे समनपवेन
मेकाशास्फुरन्ते डलमोइनम वकास्नवेपिपुनेःशिमोहनमिवाशानि: तक्षिरापनिनो
लेकाहास्त्रिकायमहोदयो शिमोसामोयपद्मवायेनक्रायद्वणिपवन नुनो:देवासङ्खा
वोरेयुपवोपनगः:खगा: सिद्धायवाम्रङ्यकाम्बश्रश्रोभिश्रवाचवम इडिरेजस्वमासा
देवयेनष्टाभिनेदिनाः श्राजगामनदाम्हदेवेम्नोश्वर: नामदोमगानाद्वढस्वभा
साभामस.पंदेशा रामर्मिदोवयणाममदारोगोयनवयम इयनामविशालानमैडाहाविन

स्व॰
रा॰ पु॰
178
23

वाक्षकम् इयोद्गृहणापश्यंतेवाम्नरोवरयोडिनान् हृणागद्धइयावावाः भञ्जालोद्वेशवाकिमे ॥
नाम्रदतुवाव ॐ देवदेवजगंनाथपरमात्मसनातन नारायणाखिलाधार विश्वसाक्षिनमो
स्तुते विशुद्धज्ञानरूपोसि त्वं लोकावृसिश्रभो मायया मन्दज्ञाकाराः स्वविद्या बोदिमानिव दे
मायया गुह्यमानाः सर्वेषामादिसंस्थिता स्वयंज्योतिस्वभाव स्वेच्छारूपवामलात्मवान् ज्ञानी
लयं सृज्यसे तन्तेत्रेनामजगन्मयम् उपसंहृ पतं सर्वं वयावज्ञानिमीलितान् युष्मिस्सर्वेमि
दं भानियत्तस्तैनं म्नुरावरम् यस्मान्नकिंचिल्लोकेस्मिन्तस्मैतेब्रह्मणेनमः प्रकृतिपुरुषका
लेव्यक्ताव्यक्तं वरूपिणाम् येनाभेदेत्तिसूक्षिप्राणस्मैरामायतेनमः विकारराहितंशुद्धंज्ञान
रूपं स्वानिजं गो त्वां सर्वजगदाकारंसूर्निवाप्याहसाक्षातेः विरोधोहृश्यतेदेववैहिकाबोद
वादिनाः नियर्थेनापिगाङ्केत्निबन्धसादेविनाबुधाः मायया क्रीडनेदेवन विवोधोसवाग
पि वृषिमजालेवेवपुंहृदहृश्यते जलवद्धमान् भ्रान्तिज्ञानानयाराम भवेयिसर्वेषकल्पने नमः

23

सोविवर्येदेवकृपंनेतिनिर्गुणंपरम् कथंहृश्यंभवेद्देवदृश्यताभावेभजेत्कथम् श्रुत्वातद्वचनंवीरे
द्रूपाणिनिर्गुणानिभुवि: भजेत्तदुद्दिश्यमेनास्तरणेववभवार्णवम् कामक्रोधादयस्तत्रब्रूहवा
यस्ययेथिना भीघ्रुयेतिमस्त्रावेनोमाजोनाद्वघकेयथा वेत्तामसंतरातिनेवकृपमप्यमानसे।
वसञ्जातिनेनोनातक्रधाम्स्तयथात्मनाम् हडकसंगेनाभ्यामसेभूभोगाभ्यदायने श्रुत्वासौ
तेनुयथ्यानाहेस्यादिमवेदा वक्त्रमवामिलोकेषुध्रुमोहेमवदेववने: रामस्यामहृत्कार्यकृत
देवाहिनेक्षुया क्रेवकणीवद्देनाद्यभूमभावेयगानःश्रुमो: श्रृणुहनिश्चवानिसोमितेइइजेनारमाह
वेहनिश्चसयवामृवेयवश्रणेश्शोकेयवम् यश्यामिसर्वदेवशासिद्देमहनमोनाः श्रुत्वतहाण
धुमादेवगामिथ्यामिस्मालयम इम्भकारामममामेचनाम्नेभगवान्दधि: ययोदेवै: सुजमा
नोग्रललोकमकल्मषम् ध्यानंरेतिहतंक्ष्णवाकेवकर्णमहावलम् रावणःशोकसंतप्तोरा
मेनाक्लिष्टकारिणा हाक्लिनापालेनाभूमाउन्यायविललापह पिनद्दयांनिहतंक्ष्णवापितस्या

शु॰
रा॰शु॰
179
२४

स्थितिविहलम् इन्द्रजित्वाहशोकार्त्तैः शोकैस्तज्जमहामते निहन्मिहः स्वमत्युल्लेखस्थोभवमहो
दधे सर्वेषामस्कर्ध्यामृहन्तिष्यामिवबैरिघ्न गवाननुज विलासः स्वयस्तपप्रियाङ्गनाशनम् ।
लव्यासृष्यादिकेतस्मात्तजेयोहंभवाम्यहं इत्युक्त्वा वमितगावः नितिष्ठाहवतस्यैलं रक्तमाल्या
भरयवीरस्तैर्गयाप्तैलेपनः निष्क्रमिलास्यैलेमोनोहवनायोपचाक्तिम विभीषणेपिनक्रुवा ।
मेघनादस्यवोहितम् शाहरामायसकलंहोमारभङ्गात्मनाः सम्यग्भ्यतेवेद्धामायेमेघनादस्य
उमेतेः नरात्रेयोमवेत्रामस्मेघनादाः स्वनात्यैः श्रुतः शोकेनलक्ष्मणेनयातप्रियाभिरावणिम् ।
घ्राज्ञायपयम् यासार्थैलक्ष्मणवालिनोवरम् हनिष्यतिनसंदेहोमेघनादनवानुजः श्रीरामः
युद्धमेवागानिष्यामिहं ततो द्विजितरेग्रम् शाप्त्येन महाबलेणसर्वेरावण महात्मनि विभीषणेणापि
तेषाहनासावंयैनिहन्यते यस्त्वहादशवर्षाणिनिद्राहारविवर्जितः तेनैवबद्धमृत्युर्नेद्रहितः
लक्ष्मणस्मदहरात्मनाः लक्ष्मणोप्यनयोपाधायोनितेग्म्यायामध्यासह तदा रितिनिद्राहारादोतशानान्
रक्षितम्

मेवार्थेनवरार्त्रैरक्तानंसर्वमिदंमया नत्वाज्ञापयताजैत्रलक्ष्मणेनरणेमया हतेनेष्यतिनरेंद्रेशाः
शेषसाक्षाद्वराक्षसः त्वमेवसाक्षाज्जगतामधीशोनारायणोलक्ष्मणएषशेषः सुवर्णभाभास्वद्भिवा
रक्षणार्थंजातौजगद्रक्षणतत्परौ इतिश्रीअध्यात्मरामायणेयुद्धकांडेअष्टमोध्यायः ८ महादेवः
विभीषणवचःश्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् जानामितस्यरौद्रस्यमायांरात्रौविभीषण सर्वज्ञ
ल्पास्त्रविज्ञोमायावीचमहाबलः जानाम्यहंलक्ष्मणस्यापिस्वरूपममसेवनम् जानन्नपिसमस्तेह
लोभविष्णुकार्याणिमेदेवात् इत्युक्तालक्ष्मणंप्राहरामोज्ञानवतांवरः गच्छलक्ष्मणसैन्येनमह
ताजहिरावणिम् हनुमत्प्रमुखैःसर्वैर्यूथपैःसहलक्ष्मण जांबवानृक्षपतिनासहसैन्येनसंवृ
तः विभीषणस्तुसचिवैःसहत्वामनुयास्यति अभिज्ञस्तस्यदेशस्यजानातिविवरंरिपोः रामस्य
वचनंश्रुत्वालक्ष्मणःसविभीषणः जग्राहकार्मुकंश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः रामपादौनमस्कृ
त्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् अद्यमत्कार्मुकोन्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिम् यास्यंतिहिपाताल

श्री
रा॰सं॰पु॰
180
24

त्वाते भीमावतीनगरे एवमुक्त्वा सौमित्रेः पराक्रमस्य गणमनाम् । इदं जितं लिपन्नाकोत्तीर्य यौवनविना
विक्रमाः वानरैश्च कृत्वा सह सुग्रीवेण सह लक्ष्मणेन गतान् । विभीषणः श्रुत्वा विनाशं त्रिभिर्लोकैरनेयो जा
म्बवन्तं सुग्रीवश्च नलः सौमित्रिं विवरयाभ्यागाः । रावणानिकुम्भिलाकृशीलकाणां वानरैः सह श्रेष्ठवृन्द
लं सर्वानेव हनुमान् समरमण्डले एवं रावणस्य सौमित्रियोर्नामृत्वमेव विक्रमाः । श्रुत्वा सौमित्रवीरेण ज्ञात्वा
वक्तव्यं प्रियैः नवा विभीषणः श्रुत्वा सौमित्रेः पश्यन्नात्मानं यदीनं ज्ञात्वा सानीकं मेघवर्णाम
विलोक्य ते प्रधानीकृत्य महतो भवनं यत्र वा भवत् रावणस्य इन्द्रजिता सौमित्रिः सहस्रयामं विष्ण
ति प्रभिः सर्वाश्च यायद्दैवैः समाप्यते । जाह्नवी भवानाम्नि हिमालयं मध्यास्थितम् । विभीष
णवत्सः श्रीमान् लक्ष्मणः श्रीमल्लक्ष्मणः एवं वर्षं शतं वर्षाणि भवानस्य सहस्रावतारैः पाशपाणिः पव
नाशेषं हत्वा सह शत्रुघ्नः स्वयं पदः नित्यं यत्र सुवर्णाः स्वर्णाः पिपासनं स्मृत्वा यत्र पादं पवित्रे यावन्तो वीराः
रामभिषिक्तं लक्ष्मणैः नित्यं सुवर्णानि नाकेनराः शोभमहाद्भुतभूतं समस्वयंभू लक्ष्मणः सर्वैर्यात

24

180A

सिताद्रमात् ॥ किं द्विजितेन्द्रं लोकं स्वैर्मच्छ्येमानेविलोकामः ॥ निकुम्भं लोवदोमेवमक्राष्टाचेश्चित्तिर्गो
नः ॥ रथमाकल्पे स्रपवः ॥ कोप्येनमहनागमन् समाहूयैनारसमेघुद्धायरणासूर्यने सोमित्रा
मेघनादेहंमनोजीवनमोस्ये नवहस्राणपेरवेमस्याहनिहूरभाषणम् ॥ इहैवजानाश्चेस्व
ताबाहुनस्त्र ।पिवमेम पद्मस्वजनमत्रसृज्यवभूतववमागान ॥ केयद्भाहेसेहुवायपापोयाव
स्तिश्चमेनु ॥ इत्युक्तालेस्मगाहद्गाहृवमस्वहृनाः स्थिताः महाप्रणरमूचयस्मगोरविस्मार्हर्य
तुः श्रुत्वासामकावाणः श्रावणपासमनुवानुपान ननः पुष्टिरेवाशयाथेः सेयापापामिवकर्पणः
ममत्वेसातस्तेनायतुष्ट्युः मपृहवशमसन् ॥ इशिजेद्गक्रतनयमालस्मणामस्तदेवतन् शाक्राशानिस
ममशः लेस्मणनाहनाशुभेः स्कूतेमभवन्नरुः श्रूनाशस्मालयेनेडियः रवशावुस्थिनेवो
वेश्मेरोदशाव ध्यानमजन्मसू सोमिवकासमोमित्रेक्रोधासंरक्तलोचनाः श्रारापवगृपदयायल
त्मागोवेदमब्रवीत् यदिनेघ्रयमेघुद्धेनहाणेमपराक्रमाः प्रयव्रोरशोपिष्मामिनिहरानीव्व

पु॰
रा॰ यु॰
181
24

वास्यितः इन्द्रजितास्सन्नाभिर्बाणैरभिविव्याध लक्ष्मणम् दशभिस्स हनुमन्तं तीक्ष्णदारैः शरोत्तमैः त
तः शरमशलिनेव सत्रुघ्नक्रोधितो वीर्यवान् क्रोधद्विगुणसंरब्धो निर्बिभेद विभीषणम् लक्ष्मणोपि
तथा शक्रजिच्छरवर्षं वाक्यं रत नसम्बाणसमविद्धकवचकाञ्चनप्रभम् त्रिशीर्षैस्तत्र थायस्य
निलसायसैनं भुवि: ततः शुभ्रसहस्रेणसंक्रुद्धो रावणात्मजः विभेदसमरे वीरलक्ष्मणंभी
मविक्रमम् चूर्णांचतुपतोदिव्यं कवचं लक्ष्मणस्य च कृतप्रतिकृतान्योन्यं बभूवतुरभि
द्रुतौ अभीतासैनिश्वसन्तौ तौ युद्धे तामुप्रलम्बयिः शरसङ्कृत नसर्वाङ्गासर्वे नारुधिरोक्षितौ सु
दीर्घकालं तौ वीरावन्योन्यं निशितैश्शरैः युद्धे वामहासत्त्वौ जययानिवाञ्छितौ एतस्मिन्न
न्तरेवीरोलक्ष्मणःपञ्चभिश्शरैः रावणिम्सारयित्वाशुभ्रपञ्चसमन्वितगणयन् विभीषणकाष्ठुकेता
सदृशोयह लघ्नाव बम् सामन्नकाम्तकस्सम्बद्धसर्वद्भगात्रनिकाः नेवायमवमात्मविभीषणलक्ष्म
णोतिभिनाचक्रेः नमैवक्षिप्तःपश्यानेनविव्याधानेकसायकैः पुनरम्यन्तमातायकाम्भुर्वंभीमा

181A

मः इंद्रजिल्लक्ष्मणेनवाणैश्शातैर्नतैरिमसेनिभैः विभिद्यमानगात्रस्तुवौशोभेरांस्ररयोंशीनेः मनर्योवेंद्रसमा
रायलक्ष्मणाराक्षेणागृति सप्तायाकृष्यकर्णातंकार्मकेंद्रजिन्निःसरेन् उवाचलक्ष्मणंवीरंस्म
नुरामप्रयोजनम् यमोक्मासन्नयोपयरामोलाशाराष्यायदि त्रिलोकान्सपश्चनिहंश्चलक्ष्मणेनम
हिसावस्म् इत्युक्त्वावाणमाकर्णाविकृष्यमाजिह्मगम् लक्ष्मणःसमवोवाचःसम्मजेंद्रजि
वेश्वलं सोभिमामासुगनिसावाणान्त्वोमभ्रतलोलनकंडले प्रमथ्येंद्रजितोकायमानयामासभूतले
ततःश्रमहतोनादेवाःकोकनुपत्तोमरयुवमम् वहश्रुतप्रच्यवलोनुःस्तवैतम्बुध्दोंद्रः जहर्षि
वक्कोभगवानमहद्देवैमहर्षिभिः आकाशेवायिदेवानाशर्स्ववेदेहुंमिस्वनः विमलंगगनं
वामुक्किमाभयर्दिप्रयातोयगाः निहतेरावणाहताजयपत्तल्येसमसनिनाः गतश्रमासमोमि
त्रिशोकमाश्रुयपत्नाम सिंहनादेननादाःकोवाकाशहमनलोहिंभू तेननादनमल्यहावानरा
स्तवानश्रमः वानरेश्रमहीनावह्मिलयप्रमानमेः लक्ष्मणःपरिक्ष्वमारद्रर्थोमोरिराव

श्रीः
रा०पु०
१४

वम् हनुमज्जाम्बवतोर्महिमा विनयान्विताः ववंदे भ्रातरं रामं देवं नारायणं विभुम् ततः प्रसादाद्रा
सुग्रीवहनुमद्भ्यां रावणमाहवे उवाच लक्ष्मणं भ्रातरमालिंग्य च तमम् मूर्ध्न्यवघ्राय मुदितात्मा
देवहमिदमब्रवीत् साधु लक्ष्मण तुष्टोऽस्मि कर्मणा तेन दुष्करं कृतम् मेघनादस्य निधने जितं सर्वमरि
पुम् श्रुत्वा रावणस्त्रिभिर्वीराः कथं विहितवान्विताः निःश्वसन्तः क्रोधात्संचयानि यासिति हि रावणः
पुत्रशोकान्मयायाहं तेऽहानिष्यामि रावणम् मेघनादे हते श्रुत्वा लक्ष्मणेन महाबलम् रावणः पु
तितो भूमौ मूर्छितो पुनरुत्थिताः विललाप सुदीनात्मा पुत्रशोकेन रावणः पुत्रस्य गुणकर्मा
णि संस्मृत्य पर्यदेवयत् अद्य देवगणास्सर्वे लोकपाला महर्षयः हतं श्रुत्वेन्द्रजितं नाम्ना सुखं स्वप्स्य
न्ति निर्भयाः इत्यादि बहुशः पुत्रलालसो विललाप ह ततः परमसंक्रुद्धो रावणो राक्षसाधिपः
उवाच राक्षसान् सर्वान् विनाशाय प्रभाहवे सपुत्रं व्यसनं प्राप्ताः क्रोधवशागताः सर्वे त्वराव
णोऽद्याहं तेषां नाशं करिष्ये खड्गपाणिमयायाद्रुद्ध्वा दशाननम् रात्सीम् प्पासीतां भ ।

२१

वत् यनस्मिन्नेन्द्रो नेसस्य विवेशुसमोघरुद्रविः स्वयांशेशीनाममौ याबीरावणोवाक्यमब्रवीत् कथंना
मृदशग्रीवः साक्षाद्वैश्रवणानुजः वेदविद्याव्रतस्नाताः स्वकर्मपरिनिष्ठिताः अनेकाश्चमास
मन्ताः कथंसौवर्यमिच्छसि अस्माभिमहितोयुद्धेहवारामस्य लक्ष्मणम् प्राप्स्यसीजानकीं शी
घ्रंमित्वजन्नुसन्यवत्तेन ततोऽभ्यात्मास्वसुतानिवक्ष्यतेवचसमयमं प्रतिरक्षसिरावणः रक्षहेतुमा
माक्षःप्रत्याविवद्धप्रौःश्रुतःसमभ्यांचयप्रयौसलहन्ताः इति श्रीअध्यात्मरामायणेयुद्धकाण्डेन
वमोऽध्यायः श्रीमहादेव उवाच ततोविचार्यसभामध्येवाक्येसहमन्त्रिभिः निर्ययौयत्रयुद्धाश्चेराव
ततैःसहराघवम् शालभाशूलभैर्युक्ताश्चमलेनयुवानले: ततोरामेणनिहतानामसर्वेनभावसायुधैः
स्वयंरामेणनिहतानीर्वाणयोवरेणवर्त्तासि आप्येतवारिनेलंकांप्रविवेशदशाननः हस्तरामम
स्यवकुशःपौरुषवापिमानुषम् रावणोमानितेस्यवशीघ्रंशक्राणिकेयपौ नमस्कृत्यदशग्री
वःशक्रश्चांजलिरब्रवीत् भगवन्राघवेनैवलंकावानस्पृथ्यैविनाशितामहादेव्यानिहताश्च

श्री॰
रा॰यु॰
183
२८

त्रवीम्यवाः कथं मे द्वः खमं दोहस्त्वपि निहतिसहूर्वो ३ नि विज्ञपपिनो देत्याः ऽप्रक शाहदशाननम् हो
मेकं तस्य यत्वे नरहस्सवे दशाननं न यदि विभ्रोन चेश्लोमेन हिं होमान लोत्यिताः मनोभयाश्च वाह्य
स्रवापन्न णोभसायकाः सेभविश्यांनि तेपुकामस्वमजेयाभविष्यसि गरहाणमेत्रोमद्दत्नोगाक्षे हो
मेकं रुद्र तम इत्युक्ता विनिर्गता रावणो शान्तमायिमः गृहोपानालसहश्रोमे स्थिते चकुमह
लेकाहाक मायाहास्त्विवहाम् वेजयत्वनाः होम इव्याणि सुपाय यान्सकान्यभिचारके दहश्रावि
शयवेकोनेमीनीहोमे श्रवकमे उत्थितं प्रमालोक्य महान्तरावणावृजः रामाय दर्शयामास होम
मभूमेभशोकुला पश्यरामदशग्रीवो होमे कर्तुं समाचरन् यदि होमं समाप्तस्तान् देवदानवैर्योभ
वध्याति इतो विघ्नाय होमस्य प्रेषयाशु हरीश्वरान् तथेति रामः सुग्रीवासमुत्तनोभादेकपिम् । २८
हनुमत्प्रमुखोवीरानादिदेशः महाबलाः प्राकारं लंघयित्वाशु नगर्यारावणालयम् दशकोटि
प्लवगानां भग्नावान् मंदिरराक्षसान् हर्म्यायामास्य प्रयास्त्रांजास्त्रावीहनन्तस्तणाग् तनस्वासैमाभामय

183A

मातेहस्त्रसंज्ञिया विभीषणोऽथ भार्यासाहोमरूपोनमस्तुचयत् गृहीतापि मानया षाणामेमया पादूपच
नैः हुताणि पिबामसातासवाः प्रविवेश महागृहाम् हष्टा दशाननं नेत्रउन्मीलिताचहृढासनम् नेनोग
राज्ञयासुवैवानस्याविविष्टुइतम् ततः कोलाहलेवक्रुलाड्यन्त सुसेवकान् संभाषाविकृष्टशुल
वहोमकुंभमसंततः हुवमाक्षियहलांवरावणस्य बलाडुषा नेनैवसंजघानाशुहस्तमालवा
गात्रणिः प्रोतिरंतैस्सकाष्ठसंबानस्यालमितस्ततः नजहौरावणोध्यानं हतोपि विजिगीषया
प्रविश्यांतःपुरे वेश्मस्थेनांतोवेगवत्तरः समानयत्केशपाशे धृत्वा मंदोदरीं शुभाम् रावणस्येवा
पुरतोविलपंतीमनाथवत् विददारांगदस्तस्याः कंचुकं रत्नभूषितम् मुक्ताविसक्ताःपतिता
समंताद्रत्नसंचयैः श्रोणिसूत्रं निपतितं त्रुटितं रत्नविचित्रितम् कटिप्रदेशाद्विस्रस्तनीवीतस्ये
वपश्यतः भूषणानि च सर्वाणि पतितानि समंततः देवगंधर्वकन्याश्च सुप्रहृष्टेनीताःस्वगृ
मैः मंदोदरीवोद्दरीवाथ रावणस्य ततोऽभ्यगम् क्रोशंतीकरुणं दीनां जगाद दशकंधरम् विलज्जा

श्रं
रा०पु०

सिपैरेव केशपाशो विकृष्यते भार्यानैवेवं पुरुषः किं जहासि न लज्जसे हं नतापस्वपतो यस्य भार्यायापै
स्वशाखाभिः मनुसे तेन नत्रैव जीवितान्मरणोपमम् हा मे च नादतु माताक्लिश्यते न वचनैः त्वयि ज्ञो
वतिमे दुःखमोहं स्पकथमङ्गवेत् भार्यालज्जावसेन्यक्राम्भद्रोमे जीविताशयः अज्ञानतुदितेषा
ज्ञामेदोदर्योद शानतः नदीत्स्वज्ञयपुसर्वैविश्वसंवहनेमहत् रामपार्श्वमनुप्राप्य तत्सुमेवैव
हर्षिताः रावणस्ततोभार्यास्वावयरिसांवयन् देवापीनमिदं भद्रे जीवितं किं न हं स्पके तिज
शोकं विशालादित्तानमालस्थानिष्क्रितम् अज्ञानप्रभवं शोकं शोकं ज्ञानविनाशकृत् अज्ञाना
प्रभवाहंकारः शरीरादिष्वात्मत्व तन्मूलापुत्रदारादि संसृतिः प्रस्तनिस्तनाः हर्षशोकभयक्रो
धलोभमोहमदादयः अज्ञानप्रभवा ह्येते जन्ममृत्युजरादयः आत्मानु केवलाशुद्धो मुनि
निर्मोहि लेपकः आनन्दरूपो ज्ञानात्मा भावाभाववविवर्जितः न संयोगो वियोगो पि विद्यते के न
चित्तनाः एवं वेत्तो वासमात्मानं निजशोकमर्दितं इदानीमेवगच्छाम्यहं वाराम्सलक्ष्मणम् श्री

२५
184

184A

गामिष्यति निर्वृत्तो मोक्षमार्गं यथा नीतिः सागरे के॥ श्रीरामो वज्रकल्पेन ततो याम परे पुरम् नराणां यामे कर्तव्या क्रिया
मज्जामसनाशिवे सीताहं वामयासार्धं वंश्रवे तस्मै पावकम् एवं ज्ञात्वा वच्चलस्मरावणस्यापि तं दुःखिता॥
उवाच नाथमेवाक्षं हरणे सम्मंतं यया त्वं शङ्कितो न राघवो जीनं वयायामेः करोचन रामो देवः स्वा
मानासश्रन्तुनगुरुषे पुत्रः मत्तो भ्रूवाक्पुराकलेमनवेवस्ततं श्रमः दूरतस्मकलापस्यो राघवो भ
क्षुवनमलोः रामः कर्मीभवन्मूर्वे लक्ष्ययोजनविस्तृताः समुद्र मध्ये नेष्टे स्य मकनकाचलम्
हिरण्याक्षो नितं हतो हतोभिन्न महात्मना॥ कोपयुक्तेन वपुषः दोणीमन्दुरता कचित् विलो
ककें कं केसहिरण्यकशिपुपंज्ञ वानवानावसिंहनवपुषा राघुनेदनः॥ विक्रमेणमिरवासा
वलिर्बद्धा जगत्त्रयम् श्राक्रम्यादात्सुरेन्द्राय भर्गवायरघुनंदनाः॥ रामस्यासहित्यिया कारा ज्ञानाभ्
मे मेरावहः॥ सोहं वावज्ञेपणरामोभवं जिनालयताल्मनेः॥ सएवमोश्रतं जानारघुवंशोपरान्माः
भवदर्धैरघुश्रेष्ठो मान्त्रोपितमपुणगताः॥ तस्मभार्या किमर्थं वा हृता सीतावने मां बुलात ममग्गुह

अ॰
रा॰ अ॰
185
30

विनाशार्थेन वापि निधनायच ॥ यतः पूर्वं वैदेहीहीत्रेधयत्सरहृत्तमे विभीषणायराज्येन्द्रदत्त्वारा
ज्ञामहेवनम् मेलोत्स्रीववाक्कवारावणोवाकामब्रवीत् कथमद्रेवणोपुत्रोभ्रातृराक्षसमंडलम्
ज्ञातंयवाराध्ववेराजीवामिवनगोचरः रामेणसहयोत्स्यामिरामबाणैःस्वर्गोद्भुगैः विधायमा
नेोयास्यामितद्विष्णोपरमंपदम् ज्ञानाम्भिपाद्ववेविष्णेलद्मीजानाम्मिजानकी त्वानेवज्ञात
कीसीतामयानीतात्ववनाद्वलात् रामेणनियनंप्राप्ययास्यामीतिपरंपदं विमुच्यवाकुसमा
रात्रस्मिष्यामिसहाप्रिये यसानंदमयीश्रद्धासेव्यतेयान्मनुत्तमिः सोगानिद्वगामिष्यामिहनोः
रामेणसंयुगे प्रद्यालंकलायानोहष्वतिंयास्यामिदुर्लभम् क्लेशभारंपंचकनरंगायुतंत्रमाय
यारामजातंयत्नवंपुष्पाद्यामियुक्तम् श्रेणीनिलाभूनिजरोगमनेराजालेसंपारस्यायरमतीप
महविज्ञामिः इति श्रीअध्यात्मरामायणेयारण्यकांडेदशमोध्यायः श्रीमहादेव उवाच इत्युक्त्वा
ववनंध्रवंभाजेमेवांदरीतथा रावणःस्वयमेवायाद्वरामेणसहसंयुगे हृदिसंचिंत्यनमास्यायश

185A

नोद्यैरैर्निशाचरैः वृक्षैः शैलैश्च विविधैर्मासमत्र्यप्येम सक्रमम् पिशाचैर्वृतैर्नैवैरैर्युक्तैर्वहूम यानकैः
सर्वेश्वासास्त्रसमोहितं सर्वेषां स्फुरसंयुतम् निशाकामायमहमारावणो भीषणाकृतिः आयाता
रावणाह्वयभीषणारणाकर्कशम् मेत्रलावृतरासीनानावाक्यारामपालिता हनुमानथवो
क्षमस्मावृणोयोद्धमायया श्रागान्महद्वमाचदावतमस्तलविक्रमः वृक्षैरवष्टहवद्वाला
ह्रयामासवेगाता नेत्रभ्रहेश्रहाभेणाजान्वाम्यामयतंरथ्य मुष्टिनाथमहहूनेनरावणाः पुनः
त्पितः उवाचवचहहस्तमे वश्रोसिममससमतः हनुमानाहतंयिमोपवैजीवसरावण वेगावेत्र
हिताव्रतामममनाउयरावणा प्रमाणमपाहक्तश्रुणामोक्षमनाग्रसेश्रायः नयनिव्राहेनावचाः
रावणनातिपीडिताः विव्रणमाननयनाः किंविन्दुसमलमायया मुन्नामश्रापिकर्णिराज्ञाव
णंहनुमधनाः ततोम्यश्वानाभीत्याः रावणराक्षसाधिपाः हनुमानगरस्त्रबनलोनीलव
शैवच वानरासंयुतायघेहश्वानसप्तुगावाव सरमिवर्णेनयासवीरमोशसवृद्धरामकम् न

श्री॰
रा॰ यु॰
186
३८

ध्याहास्त्रिकरो माणां निर्जघ्नुर्वक्षशोणितावः ववामवक्त्रेरोहवाराज्जमान्नीमभिविक्रमात् सिंहना
देहूष्यकृत्वा रामपार्श्व उपाययुः ततः क्रोडा दुशरीरा सेन्द्रहन्द्वानकृक्षराः विद्रुता यतो
केशरामसेवानुधावत रथाग्रुवारथस्थेन रामवत्सोपमे शिरेः प्राजघान महाघोरैर्यथाभि
विवत्पर्यथाः रामस्य त्वस्मसुग्रीवा वानरा नापि विहृष्य ततः पावकसंकाशैः शरैः काञ्चनभूषि
तैः प्रभिवर्षरेणरामाद्रशाणी वृक्षमाहताः रथस्थं रावणं दृष्ट्वा भूमिस्थं राघवं तदा प्राह
यमातलिं शक्रो वचनं चेदमब्रवीत् रथेनामिमं भूमिस्थो योत्स्यते राघवो रणे त्वं हि शीघ्रं मातलि
गत्वा कुरु कार्यं ममानघ एवमुक्तोथ तेनासौ मातलिर्देवसारथिः ततो हयसहस्रेण युक्तं दिव्य
मितिविन्योन्नमम स्वर्गाज्जयार्थं रामस्य उपचक्राम मातलिः अब्रवीत्तु ततो रामं स्वस्थकृत्वे
यो स्थितः प्राञ्जलिर्देवराजेन प्रेषितोस्मि त्वत्कृतेम रणाय देवराजस्य विजयायत वश्रमाः प्र
षितोस्मि महाराज यत्नेरेवभूमिविधं प्रमेयं कवचं चेन्द्रं दिव्यं रत्नं यथा तथा प्राहृत्य चायमामा

186A

रावणेन हि रुतं सम्मुखमायासमर्थिनादेवहतं स्ववपतिर्यथा इन्द्रकार्ये परिक्रम्य नमस्कारयथोत्तम
म् धारारोहरथं संस्तोलोकालन्मं प्रेषयोजयत् ततोभवन्महायुद्धं भैरवं लोमहर्षणम् महात्मा
नो राघवस्य रावणस्य च धीमतः आग्नेयेन च आग्नेयं दैवं दैवेन राघवः असुरास्त्रं स राजेन्द्रा
न्परमस्त्रं विनत् ततस्तौ सस्रजे घोरं राक्षसं राक्षसमर्थवित् क्रोधेन महताविष्टो रामस्योपरि
रावणः रावणस्य धनुर्मुक्ताः सर्पाभूता महाविषाः सुमहाकाञ्चनपुष्पाभा आभाव वे परितोपतन्
ते शरैः सर्पवत्तैर्वै मण्डलं तलेः सुचैः दिशश्च विदिशश्चैव व्याप्ता सन्ते तेन राघव रामः सर्पान्
तो दृष्ट्वा समंतात्परि ... सौपर्णमस्त्रं तद्घोरं पुरा ... प्रावर्तयद्रणे रामस्य मुक्ता बाणाः
नागारुदुरुपिणः विचिच्छिदुः सर्पबाणान् समन्तात्सर्पशत्रवः अस्त्रे प्रतिहते युद्धे रामेण दश
कन्धरः अभ्यवर्षत्ततो रामं घोराभिः शरवृष्टिभिः ततः पुनः प्रभाते ... रामस्यान्तिककारिण
न् ... मातलि ... पायस्येन ... केन च काञ्चनम् ... ।

श्वानमपहृतेन्द्रस्तु रावणः क्रोधमूर्छिता विविधैर्देवगंधर्वैश्चारणाश्चपितृत्तलया श्चाग्नोकारेहरेहृष्टा
व्यथिताश्चमहर्षयः व्यथितावानरेंद्राश्च वभूवुस्सर्वभीषणाः दशास्योविंशतिभुजः प्रगृहीता
शरासनः दृष्टस्सरावणस्तत्रमैनाकइवपर्वतः रामस्तुभ्रुकुटींवद्ध्वाक्रोधसंरक्तलोचना को
पंचकारसदृशंनिर्दहन्निवराक्षसम् धनुरायम्यदिव्यंतद्राक्षसेंद्रमदृत्तम् गृहीत्वापाणि
नावाणंकालानलसमप्रभम् निर्दहन्निवचक्षुभ्यांददर्शरिपुमंतिके पराक्रमंदर्शयितुंते
जसाप्रज्वलितोग्निव प्रचक्रमेकालरूपस्सर्वलोकस्यपश्यतः विक्रम्यचापंरामस्तुरावणंप्रतिवि
ष्यच हर्षयन्वानरानीकंकालांतकइवाऽभो क्रुद्धोरामस्यवचनेनशत्रूंदृष्ट्वाप्रधावितः ततस्सम
भूतानिचचालचवसुंधरा रामेदृष्ट्वामहारौद्रमनुष्याणांभयावहम् त्रैलोक्यंसर्वभूतानि
रावणेनाविषद्भयम् विमानस्थास्सुरगणाः सिद्धगंधर्वकिन्नराः ददृशुर्लोकमहायुद्धेलोकसं
वर्तकोपमम् ऐंद्रमस्त्रंसमादायरावणस्यशिरोऽकृंतत् मूर्धानोरावणस्याथवहवोरुधिरोक्षिताः

श्री
रा॰यु॰
187
32

गजाश्चान्यत्र तैर्थैर्तिम्मनाल्पाद्विवफलानिच नर्द्दितेनचवैरांशैनैसंध्यानरिश्रुणोपिवा प्रकाशनेन
तद्रूपेहस्त्यनेनत्रैलेवीर सोपिवामोवधूवाथविस्मयाविहमानमः शंभमेकानुरेक्षिवेविभसो
यैकवर्वसेो नचैवत्वाबूणाःश्रुणोतोहश्यतेनोवितनयो ततःसर्वाद्युविडामाःकोसल्यानेरव
र्यनः श्रुतेष्ववरुरुभिमुक्तेश्चितयामामसूवाचवाः येयवांणाकेनातेसमहासवपराक्रमाः
नपवानिष्कलाजानांरावणस्यविद्यातिना इतिचिंताक्रलेनाममामोपस्याविभीषणः उवाच
राक्षवेवाकोब्रणेरनवोयसो विक्षिनाक्ववणस्यविक्षिवाणिशिनोसिच उनयेनश्रुतः
श्रीविभिन्नाहमगावावनः नाभिरेशास्तेनतसंक्रुद्धलाकोसस्थितः तक्षोषयानलाश्रण
तस्मस्तनुस्तनोभवेत् विभीषणाववव्रनारामःश्रीक्षपराक्रमः पावकाख्रणस्योन्यना
मोविश्वास्यानसेमु श्रेनतस्चविक्षेदशिरोसिचमहाबलाः वाहूनपिवसर्वोरावणस्य
हृतमः ततोसौर्मामहाशांकः मारायदशाकस्या विभीषणावपोर्ध्यायवश्चभकोयविक्रुला

स्वं
पां॰ पु॰
188
33

विछिन्नास्थावचेवशागोमलांशातैहोमभूषितैः रश्मिग्रीवशिरश्छेदात्तुरानेज्ञोविह्लिगतम ज्ञानदृ
पाववभूवाथाष्टौ वशीर्षभयेकवैः यकेनब्रह्माविशिरमावासुभूमाणांवत्राभवभो रावणात्सुतः
क्रोष्ठोनानाशस्त्रास्त्रवर्षीभिः ववर्षवामतंवामृत थ्यावाणौववर्षच यतोयुद्धमभूत्तेषोरत्नमले
र्गमहर्षणम् प्रथमस्मामयामास्मिंमातल्लीरावणनंदा विसृज्यशावयायामिश्चस्तिश्चीषेवरवृवम
विनाशकालप्राप्तेनोयुस्खेमोचयवतेने उत्तमांगान्नैचेतमश्छेनयरावणनयो नेवश्रीषा
प्रभावप्नोविष्णवहिमसागे तत्रास्मिन्मारितेतामसेनवाकत्तेमातले नच्चाहमाश्रियदीशु
निःपूर्वमेवयवोरगाम् यमयाश्रुवेतपवनाफलेभास्करपावको शरीरमाकाशमयगोरवम
कमेदियो भुवेश्वपिवेवनुस्ता लोकपालामहौजसा ज्ञात्वा स्थमानवश्रेष्ठाभ्यांतमाभास्करवा
वेसा तत्सुग्गमहेलोकान्तामयद्भुताशानमडतम् प्राप्य मे छिन्नोनावामः स्वमहेशामहाद्युजनः
वेदप्रोक्तेनविधिना सद्य्यकाश्चैकेवली तत्स्मिंसंवायमानेत्वराघवणाराचोनाजिमे सवभूता

188A

निर्विकल्पलाबलन्वर्मेस्वा सर्वावणायसंक्रेशस्धमानसुखकार्मिकस्य विलेयपरस्वायात्मा

नरसुममर्मचानन्दम सवज्ञमिवंशहदेवज्ञयाणाविमत्तिना: कलानइवचारासमानयत

ज्ञावणायमि सवमगाम्प्रहाद्यवाशाभ्रीवानकवाशावा: भिभूवलवरयवगावणासमहस

नः रावणासमहसयाणाविवज्रायवणानल साधुभोरावणाहवारामतणामाविशाव नव

हस्नास्पयानाशःसंशोरकाम्वकमसहत गवासवभैसवगानूरानुभेज्ञायनइवि: नेहशयणि

नेभूभैहनशा बाश्वरावसः हननायभयज्रलाइवसवनारिशाम् वश्रभावसानियन

विजयरावणवस्वव. ननोविनीहसलछावानराजिनकाशिना: वरलाशमविजयरावण

सवनस्रस्म श्रयानरिलोविनहमाप्रइस्याहहोभ: पयानइष्टहोक्षसमनाडाचे

वोयारे नहइसनयामिश्राधारणाभ्रास्वाकमा: श्रयानरिखेननः खवेशाभ्रमराभ्र

दा रावणासमवेश्यरेज्योनिवादसवत्रवा: प्रवेशभ्रवयुभ्रहदेवानायश्यनामसनाम रे

श्रु॰
रा॰पु॰
189
३५

वाञ्छद्वरहोभार्य्यरावणस्यमहात्मनाः वयेनसानिक्रादेवाः विलोकाहरणप्रभाजनः भयहृत्वा
दिभिर्व्याप्ताः संसारपरिवर्त्तिताः श्रयेनभ्रातृसाकन्यात्रलचानीवृतनाममः परदाररतोविस्मः
होषेनापसहिंसकाः पश्यन्तम्मवेभूतेभ्यराममम्भवश्रविष्ठवान पवेद्धनन्मदेवेष्ठनारलषाह
लमिताः श्रुणुतत्रसर्वपूर्पयमतन्नविचलताणः रावणोयाचवहृषादनिशाद्यादिभावय
न भूतेसमहृसदारामवांर वहृषमगुतः क्रवारामात्मनिधुनेभयात्मवेक्ष्मावंवम पश्य
मेवद्विनम्भृतामृमवानुधावति क्रोधोपिरावणस्याश्रुगहितायादिकोभवतु रामेणनि
हतस्यानिपूताशवकल्मषः राममाधुनामवायरावणस्य क्रवयनः पापिष्ठाबाहुस्या
त्मापरधनपरदारेषुसक्तापादेरस्या निसत्वहृादन्यायाद्धायोरचत्तुनिलकेभावयन्मप्रमुत्ता
भूत्वाप्रहतामन्त्रस्यभवशान्तजानेनानेकशाखाविमुक्तः सर्वरामस्यविद्याहरवरविव्रतन
पानेवक्त्रादेम्मायं हुलायुद्धेरणस्यैवमवनविषमवामरम्मनवाप भूमोविहम्पनिष्ठा

विनिस्कर्त्तुं शामेत्रासयंनुणमेव श्रीसक्रोपांननेत्रःशूरवलिनवद्धःसूर्यकोटिप्रकाशो वीर
श्रीवृषुणारासितस्य पोनिवृत्तःपातुमांवीसरामः इतिश्री[illegible]रामायणेयुद्धकाण्डेपञ्चा
शत्तमोध्यायः॥ श्रीमहादेवउवाचः अथरामोविभीषणमाह त्वमनेनयागतम् लक्ष्मणञ्चपिवाज्ञ
वर्जीष्वयथानयापराधं प्रविनष्टनमनमासवानेवाभ्रवेन्दवः भवताचाङ्गुवीर्येणभाव
णोनिहतोमया कीर्तिस्थास्यतिसर्वात्रणःयावत्स्थास्यन्तिर्वालोको कोर्त्तिंपिस्थालिभवताकथा
त्रैलोक्यपावनीम मयापीताकलिहराययास्यात्तेपरमभावितम् यास्मिनवनरेहत्राराचण
पतितेस्वर्वः सदाश्रमुवास्सर्वाःश्रीयमावणपालिताः पतितरावणस्मात्रशीत्रुंहत्वाय
पदेवयत्न विभीषणाय्ञशोचनः शोकल्प्रमहतोहताः पातितारावणस्मार्ववृन्ध्यायपर्यपरस्त्र्या
यत् रामस्तुलक्ष्मणायाह्रुवाचयथाविभीषणम् करोविभ्रातस्सकार्यकाविलम्वेनमानद सि
यामैतोलक्ष्मीमन्त्याः पातिनाविलयातिव निवारयित्वाणस्तवीराम्प्रसीताववर्यामियः प्रवृत्तो

अ॰
रा॰ पु॰
190
35

यथा मे गलत्स्वगो भागात्संमोषणम् उवाच सनत्कायो नेयनिमेतत्कोपमम श्रोकेनं महतां विशेषं।
मौमितिरिरसमवेत यश्राव यमिद्धः स्वन्कायेनवविमोषुणा त्वयास्यकतमभस्तृषु शीतानाम
नः परम् यद्धत्वायावयलितः मत्कुतायानितहश्राः मयुस्मनविधुस्मतेतयाकायेणादाहतं
पयातानात्स्ववेतानामभवातिनभवानिव प्रवस्वतश्रमृतानिश्रयतानोशिसायया वसमवपमत
तत्वस्याः कालवश्राद्वाः जन्मस्मपूतायस्मात्तदातस्माद्विमुक्ताः इत्युक्तसवस्तात्या।
मूर्तसत्वतिहतितः शात्मस्वेत्स्वतेत्रतपतात्मभालवत्वेहोनदाहतानीवात्मवेहोवा।
होभिजायते बीजादेवयथाबीजदोहण्डवशापवताः दात्तदहवभागोयसाविवक्रकेना
पुत्राः नानाहजन्मनाशाश्रवत याहाद्धः क्रियाफलम् इह्यायालितदमायथात्मनात्विकमः
तयमवेहस्मियागात्मनाभातिस्प्रहाः प्रसन्नस्यातहमानात्तदाभातिनसहात्तः जीवितो
वियथातवद्धिस्वकसां दहकतः तस्मान्मायामनामात्रेनलोहममनात्रममम् वामभवमया।

190A

15

विमलैर्देवैर्याकृष्णोस्वर्गी सर्वेषु तान्मन्येयं मायायामान्ष्यद्रूपेण वाह्येंद्रियार्थसंवद्धात्माज
यिवाम नुः शानेः मत्रसोषारशीयिवामामान देनयाजय देहेत्रुध्यामेरुद्रागोपनामानासम
स्त्रियाः विलक्षणाय यादेहाज्ञानात्यात्मान मात्मना नलोकाकसर्वावधूभीनामानापना
लक्ष्यत् मिथ्याज्ञानवशाज्जातात्रागभावेयस्वताः शाहार्थयमूविषयावावियाश्रवम
मता वेलकोशास्नवेगीराजमूमिस्वताःदयः प्रज्ञानन्दस्वर्वेवेनणासमामयथुरा प्र
यान्तविहलवामामभावयभक्तिभावितम प्रनुवनेस्वराज्यादिभुजेयार वमनवहम भूत
भविष्यदभवद्धृतमानमयावर्त विहरस्वयथामायभवराहनलप्यव श्रीज्ञापयति
रामस्वायद्रातुः सायरविकाम् नेकस्वयथाशासरुदेनेसायेयाषिनाः विवादुयमहा
वदेलकास्यसुखानमाचिरम् कवायथावद्भवनेलसमणस्यादिभोषणाः सकाशाकद्भमाय
हेववामपार्श्वेयागानम् विमदयवुद्धियमेज्ञोयमायसहितवदः रामसेनावहस्तार्थमत

श्री॰
रा॰ यु॰
191
३८

रेषविभीषणनेशं समभूत्तं तेकृतं भयकृत्यमिदं वर्तते श्रीमो नाहमस्मि देवसंकुलं पर्दुतावाभिमर्षणम्
श्रुत्वा लक्ष्मणेनोक्तं रामो वचनमब्रवीत् मरणान्तानि वैराणि निर्वृत्तं नः प्रयोजनम् क्रियतां पूता
मस्य सत्कारो ममाप्येषा यथाविधि रामात्तोषेण साम्यं वाश्चिन्तयेद्विभीषणः सांत्वाक्येन
हावुद्धीरावृत्ता मे रोदनेनतथा सांत पामां समय सान्नाय संस्तुहि विभीषणः ह्वयामास पस्त्वा
सत्कारायविभीषणः स्नात्वा चैवार्द्रवस्त्रेण तिलान्दर्भाभिमिश्रितान् उदकेन च सम्मिश्राश्च
प्रदायाविधिपूर्वकम् प्रदाय उदकं तस्मै सप्रीचिन्त्य प्रणम्य तं ना गतियान्नु नयामास्स्ताव
सुत्काप्युत्तः पुनः रामनामिननामस्वाविविदेश ब नगरी तदा इंदविशालसमसं वास्तान्सम्भवे
भीषणः रामपार्श्वमुपागम्य तन्त्रालोहित नान्तवत् रामो पि सह सैन्येन सुग्रीवा सहेत लक्ष्म
णः हृष्टो भवेन्मूरुहत्वा यथा वृत्रं शतक्रतुः मातलिश्च ततो रामं परिक्रम्याभिवन्द्य च श्रुतं
तेनानुरामेण यथोत्स्वर्गं विहायसः ततो रावणे हतः रामालक्ष्मणावेदमब्रवीत् विभीषणा

पमेलंकांरामोव्यलंगुंवहि इदानीमपिगत्वात्वंलंकांमुख्यैविभीषणम् अभिषेचयवि
धेर्यमन्त्रवेविदुंसुवकम इत्युक्तोलक्ष्मणस्तूर्णंजगामससहवानरैः लंकांसुवर्णकलशै
सम्उज्जलसंपुतैः अभिषेकमुख्यमंबवेराहसेरसपथोमनः ततःपौरजनैसार्धंलंका
धायनपाणिभिः विभीषणमसौभिषिच्यपायनस्मुरुत्कृताः हृडप्रणामसकर्त्ताकामस्या
त्रिःस्कारविणाः रामोविभीषणंहृष्टाप्राञ्जलिंमहानिताः कृतकृत्यमिवात्मानमम
न्यतमहाभुजः सुग्रीवंचसमालिंग्यप्रामोद्वाक्यमथाब्रवीत् महारावणवधाद्वीरराजितो
सुग्रीवणामहान विभीषणापिलंकायामभिषिक्तोमयानघ ततःप्राहहनूमन्तमपार्श्व
स्थैविनयान्वितम् विभीषणस्यानमतोगृह्यप्राविश्यालयम् जानकांसमेत्याख्याहिरा
वणस्यवधात्स्थितम् जानक्याःप्रतिवाक्यमेशीघ्रमेवनिवेदय एवमाज्ञापितोधीमान्रा
मेणपवनात्मजः प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः प्रविश्यचरावणस्यगृहेशिंशपा

ग्रं
रा॰पु॰
19979

सुलमास्थितम् ददर्श जानकीन्तत्र कृशां दीनां मानिनिं स्थिताम् राक्षसीभिः परिवृतां ध्यायन्तीं राघ
वमेवहि निनयावन्नतेभ्रुवाश्रुणम्पवनात्मजः कृताञ्जलिपुटो भूत्वा देहीमन्तात्रस्थः
स्थिताः तेन दृष्टा जानकीन्तस्मी स्थिता पूर्वं स्मृत्वा ययौ ज्ञात्वा तेनामद्भूतेन साहर्षो सीमामनूला
भवत् मतोमेस्मनुर्वोह दृष्टानतः पवनतनयः रामस्य भाषितं सर्व्वख्यातवानमपश्चात्
देविदामासमस्याविबिभीषणेणमहायवानं ऊप्रालीवानराणाञ्चमेन्यंतमहल्लक्ष्मणः रावणा
मस्त्वेतेहृत्वा बलेनमहमातेभिः नामाहकुशलाञ्चरामेरामोहकेस्यविभीषणम् ऊवामतश्च
येवाकोहर्षवाक्ष्टयागिरा कितेप्रियंकरामयचनयशुपामिननुजुवये तमेनेत्रियवाक्यमेरा
त्वान्पामवरणानिब्रू एवमुक्तमनुवेदेसाप्रमुवाचह्नवेरामः देवोणाहिबिपारहोपदेविक्षयम
हिंपघते हतशाईविज्रुपिनेरामेयश्रुपामिसस्थिरम् नमस्तुस्वनेमुश्रवामेयिलीश्राहमाह
तिम् मवैमेप्यारुणोमोमवयेवपरितिस्थिताः रामेन्द्रस्पोमिश्रोत्रमामानामयतराघवः

नेषनितेनमतुक्तनयत्रौहहेवचनुमम् जानकयामाषितेमवैनामस्यापीनवेदयन् यद्विमितेय
मानेभाध्कर्मणाबपालाहुयुः नावेवीशोक मेतनमाहद्दमहानेमोपिलोम् पवमक्तोहनमनारा
मोज्ञानवतोवरः मायासीतापरित्यज्य जानकीमनलोस्यितामम् श्रात्वाबमनमाफुनावह्नामभ्रा
हविमोषणाम् रोक्षराजेजनकजामानयाशुमम्रानिकम् लांनोबिरजवल्वापमासवांमेणा
थूषिनाम् विभीषणोपितच्छ्रुत्वाजस्यामसहमाहाति: गृहसीमापः लवहनाभिः लापायिनायमे
थिलीम् सर्वाभरणसम्पन्नाः मानाप्यसीताविकाखम याष्टकेवह्नभिर्यमानोवृकोस्लोषिभि श्छा
मान् तोहक्तामागतास्लवैवानराजनकात्मजाम् नावारयनीवह्नवासवेनावेत्रयाणम्: को
लाहलेश्च ऊर्व्वतोषाम्पाश्वेसयायषु: हलानोशिविकाट्रक्षिडराटथस्चहम: विभीषणा
किमर्थनवानूरावारयानिति हे पश्यन्तवानरास्लवैमोषिलीमानरेयथा पाटचारेणसायान्तुज्ञा
नकीममसन्निधिम् रामोपिहष्ट्वानामायासीताकार्याथिनीमिनाम् प्रवाच्यवानानवह्नशाक्षाकुना

अ॰
रा॰ यु॰
103
38

रक्षेन्द्रेत्वनः ब्रह्मघ्नमात्मानं मासीतावचने राघवोऽरिन्दमम् लक्ष्मणं प्राह मे शीघ्रं प्रज्वालय हुताशन
म् विश्वासार्थं हि रामस्य लोकानां प्रत्ययाय च राघवस्य मनं ज्ञात्वा लक्ष्मणोऽपि तदेव हि महाक
ष्ठमयं कृत्वा ज्वालयित्वा हुताशनम् रामपार्श्वमुपागम्य तस्थौ तूष्णीमरिन्दमः ततः सीता प
रिक्रम्य राघवं भक्तिसंयुता: प्रणनाम देवानां देवब्राह्मणयोषिताम् प्रणम्य देवताभ्यश्च ब्रा
ह्मणेभ्यश्च मैथिली बद्धाञ्जलिपुटा चेदमुवाचाग्निसमीपतः यथा मे हृदयं नित्यं नापसर्पति राघवा
त् तथा लोकस्य साक्षी मां सर्वतः पातु पावकः एवमुक्त्वा ततः सीता परिक्रम्य हुताश
नम् विवेश ज्वलनं दीप्तं निर्भयेनान्तरात्मना दृष्ट्वा ततो भूतगणाः सिद्धाः सीतां महाद्भुता
म्प्राक्रोशुः परमं शङ्करो हा सम्भ्रान्तो रामः शिरेव वाक्यमत्यजहा इति श्रीमध्यात्मरामाय
णे युद्धकाण्डे द्वादशोऽध्यायः श्रीमहादेव उवाच ततः शक्रः सहस्राक्षो यमश्च वरुणस्तथा कुबेर
श्च महातेजाः पिनाकी वृषवाहनः ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठो मुनिभिः सिद्धचारणैः पितरः ऋषयो

193A

स्माध्यायें पंचशूरसेनगणाः। एतेचान्येविमानारोहराजम्यष्टुराचराचवा प्रज्ञवंपरमानंदेशसुंघो
जलयक्षते कल्पान्तेसर्वलोकानामाप्तौविज्ञानविग्रहाः। ब्रह्मनाममहामोसर्वरुद्रगणाश्च कुराभ
वान् ब्रह्मास्कल्पासिलोकानांब्रह्मलोकचवसानतः। प्रसिद्धिलोकगणभूतानचतुष्पदेवभासारो।
लोकान्नामात्स्येवतासिनित्यपकृसर्वोयताः। सत्याप्रज्ञासमताञ्ज्ञासत्सज्ञागणदर्यः सर्वमा
ययासहनानाभासिमानुष्यविग्रहाः। ब्रह्मासमस्मरनानामसत्याभासिविज्ञानात्मकाः। तावणान
तेस्यानेमस्माकतेजसामह बपारितिहलोकेषाः। पुनःप्रानुपदसकुम प्रवलवन्नदा।
वेष्टत्रलासानासितामहाः। सभवान्यानानासूवाभूमसून्यपर्यास्थितम श्रीभगवानोवाच। शृणु
देवविस्मयमश्रु बस्थितिहेदेवाम्यामसानानिमितनादिभावम हेयादेयहृद्विहावप
मेकंसत्वामाज्ञेसवेदादिस्योहशुपदम प्रणम्यमानोतिसुपवृत्यानविहहासिवासर्वसशा।
यवेयाविषयोत्तम पश्यनीशायगातमोहायनयसत्वस्थामरत्नाकिवीवस्याभिभासम् मोयानो

श्रं
नांश्रं
१९४८ ३८

नेमायवृमायेजूगस्ताईस्मानानीनेमोहर्षविनाशेह्वनिवेयम योगीष्येपंयेगमेवेयानेपार्श्वगे
वेदेरामेरेजितलोकेरमतोयम भावाभावयुस्यहीनेभवम्रयेभोगामनैरवुविनयारामजय
गमम् निनेपृहदुदमतेनेषणावाव्युविवेस्यामवेमम्शोषालूरसेवम् वेमेनाथ्यानायिनका।
यीविलकानोमायानीनोमायवरूपाविलयानो योगाभ्यामूभोविनचनामहवाभेभनागम्या
भावितरूपाभवहानो वेदेरामवेमम्शोषालूरयावम् हामायुनेलाकूतनीनापर्मेशलोका।
लोनेलयाकिकमानेरपिरामयम् भुक्तिशुद्धाभावसमेनेभजनीयंवैरामसुदराहिरोवनोलम्।
कोवाक्वावेवामतिमानेगानमाणमानानामक्केमायवृयाक्वोयुक्तालेभोनयम् हेतारणवारेनहूमा
कवंशवेदेरामममवम्रवृवृयेसारवकेरम् नानाशास्त्रवृरककूरभेश्रनिपाथ्यानेस्यानेरक्षेवेषय
नानेमनायम् भक्तायर्थमानुष्यभावयश्रनिपुत्रवस्यामसमरकुनवणोतमोशान श्रवाशु।
कायःपदनोनेस्मवमायशलस्तानेज्ञानविधानेभवम्भमनोः रामशयामकामेनकामशवमो।

194A

शेष्यावाप्याग्नाग्नान कृजालिविगतस्यात ब्रह्मास्त्वनिलोकप्रसेविभावस्यः लोकेसमानायवि
येहृपुत्रिकाम विभ्राजमानाविमलाहगाञ्चुनिरक्तामम्बरोरिवाविभूषणानिन्नाम्‌ प्रोवाचसा
हेऽजनानारवृतेमंत्रपत्रसवीतिहर्यकुनाशनः रहाणादेवीरवुनायजानकीपुत्राह्याम
पवश्चोग्यतेवृते विपायमायाजनकात्मजोहृरेन्द्रशानननप्राणाविनाशनायवेः हेतोरश्रा
स्यात्महृपुत्रवायवैनिराकृताभिननराभुवःप्रभो तिरोहितासप्रतिविमब्रूपिणीकृतायुव
र्येकृतकृन्यतोगताः नतेपतिस्वलापरिसत्सजानकीरामाश्रत्वहापरिपूज्यपावकम्‌ लोके
समाविशुपसत्तानपायितोऽग्निवयो त्रिलोकजननी श्रुयायतिः दृष्ट्वाथरामोजनकात्मजांशुभेस
पुरेननमतेऽत्वत्नायकोऽसवा भक्त्याग्निनागाङ्गरयास्वेशाक्षकृताञ्जलिः लोकनमयोपचक्रम
इन्द्रउवाच प्रोभजेहेमतारामभिरोवरामेभवारणदावानलामिमयाने भवानीसत्त्वाभार
विनानेरत्नपभवाभावहेनभवायेप्रपन्नः सरानीकदुर्वोधनाशोकहेनेनराकारदेहेनिरा

श्रीं
ए. पु.

195
80

कश्मीरेऽस्मिन् पुरे श्रीपरानंदरूपं वैरिणं हेरितामममीशं भजे भावनाशाम् ३ प्रपन्नालिलानंदं द्वेहं १
पदे स्वप्रपन्नार्तितानि श्राघनाशामि भये यम् तपोयागयोगेशमावाभिभावकं पाशादि सिद्धं भजे ।
रामं मृत्युम् सदाभोगभाजोविष्णुर्विभोनैवित्तानेकंकं नमदावभावेशमम् हत्वमात्मा प्रभासेना
शेषं चंद्रमौलिदेहात्मज्ञानं दत्वमये प्रपद्ये महायोगमायाविशेषानुयुक्तो विभासी शशीलालना ।
त्कामहृत्तिः वपानं दलीलाकथा स्वर्णकर्णः सतानंदरूपाभवं तां हलोके ग्रहेमूनया ।
नाभिमत्वप्रमृतो भूवेदाखिलेशामिमानाभिमानः इदानीं भवन्त्यादयो यस्मात्रिलोका
यिपस्याभिमानो वितन्वः स्फुरन्नकोपूर्व हाराभिरामं यथाभावभूतात्मनीकतावम् श्रा
स्तु वज्रलसत्सर्वनेत्र स्फुरद्वार पाव भजे राघवेशाम् स्वरावीशानीलाभनीलारकांतिर्विरा
यादिरत्नागणानेक श्रीगणेशम् किरीटातिशाभिमुरारातिलाभं भजे रामचंद्रं स्वनामेशम् ले
तम्बरकांत कौशल्यारसिद्धं समासीनमेकं समावापसीताम् स्फुरत्सोमवर्णोन्नतिं जभा

ते भृत्रैरामसंकृष्टे लिंहनाम्निनेदृशम् ततःश्रीवाच्यभगवांभवान्यासेदितेमिभवाः रामेकमलपत्राक्षोविमा
नस्थोभुवस्तले श्राणाभिघातमियाधायादृष्टेनाराज्यसत्लेतम् इत्युक्तोयशपविन्नस्मेदहस्यवाच
वाः ततोमपश्यपद्दिमातृस्येरामोदृष्टमयाग्रजः ततामशेषरसाभूमौ वृत्ताभक्ष्यामहात्मजः श्रीलि
गप्रघ्रर्येनद्धक्षायरामहृष्टमयाभूवत नारितोस्मिवपावत्ससमुपदृङ्गःखसागरात् इत्युक्त्वापुना
गालिंग्यपयोरामेणधूजिनाः रामापिदेवराजेनदृष्ट्वाप्राहकृतांजलिः मत्कृतेनेदृतारसंख्यिवा
नराविहताप्रवः जीवयाद्युसपादृष्टामहेसावसमुमान्नयाः नंपानिस्वतहस्पानांजीवयामास
वानरान् येयस्तनास्थेपूर्वंतेतेखमोग्निताइव पूर्ववद्वलिनोस्तहाराम्रपाश्वेमुपायपुः वि
भीषणस्तसाग्रीवोगद्राणीयमत्पाववीहृवः देवमायानवस्तहान्नीसमापिश्रालिंगितानव मगालक्ष्मन
मयवेकुरुसीतानमम्बिनाः श्लेकृतमसहभ्राताप्राणानामिष्यामहेयम् विभीषणएवचःश्रुत्वा
प्रत्युवाचरघूत्तमः सकुमारोतिभक्तोमेभरतोमाममवीतते जटावल्कलधारीसमशक्तस्यसंहृताः

सुं
रा॰पु॰
196
82

पुरे कृपेनेन विनास्त्वानम लंकारासिकेमम अतः सुग्रीवस्य स्यालं पूजयस्व विशेषतः॥ पूजितेने
पुष्पकेपेइ पुष्पजितोहतनमशायः इन्द्रजितोराघवेनाशुस्वर्णेन नम्रराणाव वर्वधानासुश्रुहाय
धाकामेयथाहरिः ततस्तोपूजिताहष्टारामे रत्नम्बहूयथा अभिनेयथ्यान्यायाविसम
नेहरीशरान् विभीषणसमानीनम्बकेत्यवचसम श्राहरोहतमेरामेसलाहिमानमगुह
ममु अकेतियायवेदहोलज्जमानेयशास्विनी लक्ष्मणेनमहभ्राज्ञाविक्रान्तेनयनुधमता अभ्रवी
सुविमानस्थः श्रीरामः सर्ववानरान् सुग्रीवं हरिराजं च अंगदं च विभीषणम् मित्रकार्यं कृतं
सर्वं भवद्भिः हरिवानरैः अनुज्ञाता मयासर्वे यथेष्टं गन्तुमर्हथ सुग्रीवस्तानिहायाश्रु केकिक्का
हस्रसैनिकैः स्वराज्येचलंकायां मम सुभक्तो विभीषणः न त्वाय यथे पितवशाम्रुः सीताअभिरा
वोक्तमः अयोध्यां गन्तुमिच्छामि राजधानीं पितुर्मम एवमुक्तस्तु रामेण वानराश्च महाबलः
अब्रुवन् प्राञ्जलयः सर्वे राम विभीषणः अयोध्यां गन्तुमिच्छामि त्वया सह स्वनम इत्युक्त्वा रामराज्ये

196A

केवकैसस्यात्रभिषेकायचव पश्चाहूयणोमैहेयाज्ञेमवज्ञोदिहिनः प्रभो रामस्तथेत्याहस्वयोवृवान
रैसुहृभोषणाः पुष्पकेसहत्व मोक्षश्रीश्चमानहृसाम्यतम् ननस्तु पुष्पकोदिव्यसुग्रीवसहहृमनयः
विभोषणसामन्तेः सर्वेवाहृनजडेनम ननजुडेपुस्रवेष्टकौवेरपरमासनम् राघवेनाम्बरा
नानवन्यपानुविहायसाः वभानन विमानेन हेमपुष्पकेन भास्वता श्वहुष्पसतनाराम सुन्न सु
रविहवाचरः ननावभोभाकराभिनवतलकवेरयानतपमाश्रवतयम रामस्ताथाभासवनुक्त्रपि
दुसीनाममेतेनमहाजवेन इतिश्रीअध्यात्मरामायणेयुद्धकाण्डेत्रयोदशोऽध्यायः महादेवः
गेयानयिवानतनश्रवत्सवेनारखुवेरतनाः श्रुभ्रबीमेघलीमेनारामाग्राशोनिभाननाम त्रिकू
टशिखराग्रस्थापन्नलंकाम महाप्रभाम् पनारणभवेपश्रपमासकदेमपुराकिलाम् पुष्वाणा
सर्वेगानामत्रवेशपसनमहन मयात्रनिहतनाशनेरावणस्तानसुखरः ज्ञेकुणेपिदिवक्षो
स्तवेवात्रनिपातितनाः एषसेतुर्महाबद्धः सागरेसलिलार्णवे पतनमहप्यनेनीयासागरस्मभो

अ॰
रा॰ पु॰
192
82

हात्मनाः सेव वैधुर्यं निर्याते त्रैलोक्ये न वशीकृतम् ॥ पतन्त्य विद्रुम पर्यङ्क शोभामास्य कायदम् ॥ अत्रा
मेघृभ्रोरेवोः मयाश्रुभोः अश्रुजितेनाः ॥ अत्रमोशारणे शान्तामेत्रिभ श्रावे भोषणः ॥ पष्ठः स्वर्गो वनरा
शेकि छत्राविभ्रकाननाः नवरामाजपानाश्रवताहारयोषिताः ॥ घातयामासमस्वयोवः सीताया
प्रियकाम्यया ताभिमहाल्यिते शोभ्रे विमाने अवताचवः ॥ प्राहचासिरोषितकेपुष्पवाल्लुइमाहि
ताः ॥ पुषापिवद्वटानाम्नात सायत्रेमहताः ॥ अगास्समस्वनीताः सग्राश्रमपञ्चवृक्षभे ॥ पतन्ताप
मासेवैटश्यते ववराणि ॥ अमोशीलवरादविवत्र कन्याश्रकाशिते ॥ अत्रमा केकपोतश्राश्रमादये
नेमागताः ॥ भरद्वाजाश्रमेपश्यदश्यते पञ्चतानूदे ॥ पष्ठभागोरथायोगाहदश्यतो लोकपावनी ॥ प
घयाह्श्यते याप्यात्रणामर्जलभामिते ॥ पवकमूण सत्राश्रभरद्वाजाश्रमहोः ॥ पणीचहुवेशा
वर्षपवमारवुत्तेरनः ॥ भरद्वाजामुनिटक्षावबदसोवजः अभः ॥ पष्ठस्कन्धमासोवभवेष,
नरकूतमाः ॥ हणागाधिकाविद्रातःक्रशाल्पालेसहावजः ॥ सभिनाववनेनयाप्याजोवृत्तिचहिमा

197A

अ॰
रा॰ कि॰
८५

तयोरंतिकं वटुरूपेण हनुमां समुपागतः विनयावनतो भूत्वा रामं नत्वेदमब्रवीत् को युवां पुरुषव्या
घ्रौ युवानौ वीरसंमतौ द्योतयंतौ दिशः सर्वाः प्रभया भास्कराविव युवां त्रैलोक्यकर्तारौ इति
भाति मनो मम युवां प्रधानपुरुषौ जगद्धेतू जगन्मयौ मायया मनुष्याकारौ चरंतौ विव लीला
या भूभारहरणार्थाय भक्तानां पालनाय च अवतीर्णाविह परौ चरंतौ क्षत्रियाकृती जगत्स्थि
तिलयौ सर्गं लीलया कर्तुमुद्यतौ स्वतंत्रौ प्रेरकौ सर्वहृदयस्थाविहेश्वरौ नरनारायणौ लो
के चरंताविति मे मतिः श्रीरामो लक्ष्मणं प्राह पश्यैनं वटुरूपिणम् शब्दशास्त्रमशेषेण श्रु
तं नूनमनेकधा अनेन भाषितं कृत्स्नं न किंचिदपशब्दितम् ततः प्राह हनूमंतं राघवो ज्ञानवि
ग्रहः अहं दाशरथी रामस्त्वयं मे लक्ष्मणोऽनुजः सीतया भार्यया सार्धं पितुर्वचनगौरवा
त् आगतस्तत्र विपिने स्थितोऽहं दंडके द्विज तत्र भार्या हृता सीता राक्षसेनापि केनचिन्मम तम
न्वेष्टुमिहायातौ त्वं को वा कस्य वा वद वटुरुवाच सुग्रीवो नाम राजा यो वानराणां महामतिः

ॐ श्रनःपरं किष्किंधाकांडः श्रीमहादेवः ॐ ततः सलक्ष्मणो रामः शनैः पंपासरस्तटम् आगत्य स
रसां श्रेष्ठं दृष्ट्वा विस्मयमाययौ क्रोशमात्रं सुविस्तीर्णमगाधजलशैवलम् उत्फुल्लांबुजकल्हा
रकुमुदोत्पलमंडितम् हंसकारंडवाकीर्णं चक्रवाकादिशोभितम् जलकुक्कुटकोयष्टिक्रौंच
नादोपनादितम् नानापुष्पलताकीर्णं नानाद्रुमसमाकुलम् सतां मनः स्वच्छजलं पद्मकिंज
ल्कवासितम् तत्रोपस्पृश्य सलिलं पीत्वा श्रमहरं विभुः सानुजः सरसस्तीरे शीतलेन पथा ययौ
ऋश्यमूकगिरेः पार्श्वे गच्छंतौ रामलक्ष्मणौ धनुर्बाणधरौ वीरौ जटावल्कलमंडितौ पश्यंतौ वि
विधान्वृक्षान् गिरेः शोभां सुविस्मितौ सुग्रीवः स्वगिरेर्मूर्ध्नि चतुर्भिः सहवानरैः स्थित्वा ददर्श तौ
यांतौ आरुरोह गिरेः शिरः भयादाह हनूमंतं कौ तौ वीरवरौ सखे गच्छ जानीहि भद्रं ते वटुरूपधृ
ना हि ज्ञाकौ तैः वालिना प्रेषितौ किं वा मां हंतुं समुपागतौ ताभ्यां संभाषणं कृत्वा जानीहि हृ
दयं तयोः यदि तौ दुष्टहृदयौ संज्ञां कुरु कराग्रतः साधु तस्मिन वज्ञाय्य रेवजानीहि निस्त्रेन

198A

वत्वर्भिमेत्रिभिःश्लोकैर्मेविवक्षं निनिहति भ्राताकनीयांसुग्रीवो वालिना पापचेतसः तेनति
ष्कासितो भार्याहृतानस्यैव लीलया नष्टयाहंविसृष्टकाहंगोगिरिमाश्रितंसंस्थितः सुग्रीव
सखिविवागुपुत्रो महामतिः हनुमान्नामविख्यातो अंजनीगर्भसंभवः तेनसख्येनयायुग्रा
नेसुग्रीवेणचवृतम भार्यापहारिणंहन्तुसहायंसनभविष्यति इदानीमेवगच्छामसुग्रामाच्छु
याद्दराघवेन श्रीरामः सहेस्वाभ्यागतेनलूनस्याखकत्तकपीश्वर सुत्तिसनस्यापिप्रकार्यंतत्क
रोद्धैतसंशयः हनुमान्स्वस्वरूपेणास्थितोराममथाब्रवीत् प्राग्धहनाममसंकेगोगच्छामः
पर्वतापरि सुग्रीवतिष्ठतिसुग्रीवो मेत्रिभिर्वालिनाभयात् तथेतितस्यकरुहेस्कन्देरामःस
लक्ष्मणः उत्पपातगिरिंस्वर्गस्थेवएणदेवमहाकपिः हनुच्छायाममाश्रित्यस्थितोतो
रामलक्ष्मणौ शीघ्रसुग्रीवहरामेनामस्यैतेयाजितमया शीघ्रमाहिणमारोस्यैतेनसख्य
तुंतेजरु तत्रोतिस्वरूपोसुग्रीवस्समागम्यरचुदुवमम् हृनुशास्वासयंक्षिनादरौतस्यचवि

श्रीं
रा॰कि॰
४४
199

रूपम् हृष्टमा लक्ष्मणायारामसुग्रीवायवलक्ष्मणः हर्षेणमहतानिविष्टाः सर्वप्लवावतंस्थिरे
लक्ष्मणस्तत्रसुग्रीवं सर्वेरामहतानमारिन्दः वनवासाभिरामस्य सीताहरणमेवच लक्ष्मणोक्तंव
चःश्रुत्वा सुग्रीवोराममब्रवीत् अहंकरिष्ये राजेन्द्र सीतायाः परिमार्गणम् सहाया मयि ते ना
मकृते विघ्ने शत्रुघातिनः हृतारामयथाद्दृष्टं काश्चिदेकथयाम्यहम् एकदा मंत्रिभिः सार्धं
शृङ्गे हृष्टगिरिमूर्धनि विहायसानीयमानाकेनचिद्विस्वरं दीना क्रोशती राम रामेति दृष्टा
स्मापर्वतोपरि विमुच्याभरणान्याशुत्सोत्तरीयेण भामिनी तिरीक्ष्याथः परिसज्ञक्रोशं
तीतेनवानरसा नीताहेमभूषणान्याशु अरुह्यायामातियस्ताभा इदानीमपि पश्यन्तं जानीहि ह
नवानरा इत्युक्त्वानीय रामाय दर्शयामास वानरः विमुच्य रामस्तद्दृष्ट्वा हा सीतेतिमा
हुःमुहुः रोदिति विष्णवतत्सर्वं रुरोद शोकतोयथा स्मृत्वा सराघवंभ्रातालक्ष्मणोवाक्य
मब्रवीत् अविवेणोवकाले णशाध्यते ज्ञानकोशभा वानरेंद्रसहायेन हत्वा रावणमाहव।

199A

सुग्रीवःप्राहहेरामश्रुणुविज्ञांकरवाणीते समवैरावयोर्हेतुंन्नवतारामित्रीनकीयं ततोहनूमा
न्प्रज्वाल्यतयोरग्निंसमीपतः उभौतौरामसुग्रीवौवग्नौसाक्षिणिविष्ठतः बाहूप्रसार्यचालिंग्य
परस्परमकल्मषौ समीपेरघुनाथस्यसुग्रीवःसमुपाविशत् सोदंतंकारयामासश्रवणायाद्रघु
नायके सर्वंस्वागमनाद्वैरंवालिनायत्कृतंपुरा मयसुतोघोमायावीनाम्नापरमदुर्मदः
किष्किंधांसमुपागम्यवालिनंसमुपाह्वयत् सिंहनादेनमहतावालीतन्नतदमर्षणः निर्य
यौक्रोधतान्माविनाजघानदृढमुष्टिना हुद्रावतेनसोविग्नोजगामस्वगुहांप्रति अन्वद्रव
तंवालीमायाविनमहंतथा ततःप्रविष्टमालोक्यगुहांमायाविनंरुषा वालीमामाह
तिष्ठत्वंबहिर्गच्छाम्यहंगुहाम् इत्युक्त्वाविवेशसगुहांमासमेकंविनिर्ययौ मासादूर्ध्वंगु
हाद्वारान्निर्गतंरुधिरंबहु तद्दृष्ट्वापरितप्तांगोमृतोवालीतिदुःखितः गुहाद्वारिशिलां
मेकांनिधायगृहमागतः ततोब्रुवंमृतोवालीगुहायांरक्षसाहतः तच्छ्रुत्वादुःखितासा

श्री॰
रा॰ कि॰
स॰..
200

वैंमांमनिक्षुतमसप्तुत राज्येभिषेचनेवक्तुः सर्वैर्वानरमंत्रिणः कृतेनुत्तमयाराज्ये किंचि
त्कालेममर्दम ततः समागतोवाली ममाहवचनेहषा वहुधाभर्त्सयित्वामोनिजंयानव
मुष्टिभिः ततोनिर्गत्यनगरात्सुधावेपरयाभिया लोकाः सर्वोपविक्रमधूत्र्याभिसृकेमणा
श्रिताः ऋषेः शापभयात्सोपिनायातीमेगिरिंप्रभोः ततोहमिममभार्योमः सुखंयस्तेके
शिर्यपदर्धोः प्रतीतुः खेनसंतप्तोहनतरावारोपिताश्चयः वसाम्यत्रभवत्पादसंस्पर्शोदिः
स्थितोस्यहमम् मित्रहृः खेनसंतप्तोरामोराजीवलोचनः प्रतिज्ञामीनवद्वेषांशीघ्रंभा
र्यापहारिणम् इतिप्रतिज्ञामकरोत्सुग्रीवस्यपुरस्तदा सुग्रीवोप्याहराजेंद्रवाली
वलवतांवली कथंहनिष्यसमवादेवैरपिदुरासदम् शृणुतेकथयिष्यामितद्व
लंवालिनोवर कदाचिद्दुंदुभिर्नाम महाकायोमहावलः किष्किंदामगमद्राममहाम
हिषरूपधृत् निदायवालिनेराजीसमाहूयतभीषणः तत्श्रुत्वासहमानोसौवालीपरा

200A

सकोपनः महिषे स्वेन योद्धुं वालिना पातयामास भूतले पादेनैकेन तत्कायं मांकुमस्य शिरो महत

हस्ताभ्यां भ्रामयोक्षिप्तं स्मिल्लयिवाद्विपद्भुवि पपात तच्छिरोनाम मतंगाश्रममंमेनिये योजनान्त्या

नितेन तस्मांश्चैवेराश्रममण्डले रक्तस्पृष्टे पपातो स्रेहृह्यातं कोपसमुद्विग्नः मतंगो वालिनं शशाह यथा

गुतास्मिमगिरिम् इतः पर्वभृशाभिरः पतितस्मामिन मरणाय: एवं शापस्तदा सुस्वक्रमभूकन्यान्य

सो एवं ज्ञात्वा ह मम पुत्रवसामिमयवसिनः रामपश्यपाशोत्समस्य हृदम्भयवेतायमम उत्तिष्ठतो

मृत्युभाक्तुः शाक्तस्त्वं वालिनोवधे इत्युक्त्वा दुन्दुभेः यामास शिरस्मांद्विरिसंतिभम हृष्ट्वा रामास्मितं

कृत्वा पदाग्रेणैव चाक्षिपत् दशयोजनमपर्यन्तं नदद्भुतमिवाभवत् साधुसाध्विति शाह सुग्रीवः

वोमेत्रिमिसह पुनरप्याह स्वग्रीवो राममभक्तिपरायणं एतेतालाः महासत्त्वाः सप्तपश्यस्व स्त्रमम

एकैकं वालगपिवेवतिष्मत्र कृत्तं जनसा यदि त्वमेकवाणेन विद्धा छिद्रं करोषि चेत् हतस्त्वया म

तदावाली विश्वासो मम जायते तथेति धनुरादाय सायकं तत्र सन्दधे विभेद चततारा रामः स्वा

श्री॰
रा॰ किं॰
६२
201

तातोमहाबलः तालांसप्तविनिर्भिद्य गिरिंभूमिंच सायकः पुनरागात्तंरामस्तूणीरे पूर्ववत्स्थितः
ततोतिहर्षात्सुग्रीवो राममाहातिविस्मितः देवदेवजगन्नाथ परमात्मा न संशयः मत्पूर्वकृतपु
ण्यैश्चसंगमोद्य मयाद्य तो भजंतिमहात्मानः संसारविनिवृत्तये त्वांप्राप्य मोक्षसचिवं प्रार्थयेहं
कथंभवेत् दारापुत्राधनंराज्यं सर्वंत्वन्माययाकृतम् अतोहंदेवदेवेश नाकांक्षेन्यत्प्रसीदमे आ
नंदानुभवंत्वद्य प्राप्तोहंभाग्यगौरवात् मृदर्थंयतमानेन निधानमिव सन्मते अनाद्यविद्यासंसि
द्धंबंधनंछिंधि राघव यज्ञदानतपःकर्मपूर्तेष्टादिभिरप्यसौ नजीयंते पुनर्द्दोभजंतेसंस्तु
तिष्वभोः त्वत्पादस्पर्शनात्सद्योनाशमेतिन संशयः क्षणार्धमपियच्चित्तं त्वयि निश्चलं
गं तस्याज्ञानमनर्थानां मूलंनश्यति तत्क्षणात् तिष्ठतु मनोराम त्वयि नान्यत्र मे सदा राम रा
मेति यन्नामामधुरं गायति चेत्ततः स ब्रह्महा सुरापोवा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः नकांक्षे विजयं
राम न च दारसुखादिकम् भक्तिमेव सदाकांक्षे त्वयिबंधविमोचनीम् त्वन्मायाकृतसंसारा

201A

दासोहंरघुश्रेष्ठ त्वत्पादभक्तिमान्कृपास्त्राहिमांभवसंकटात् पूर्वमित्रसुग्रीवोरामोमोहस्त्वन्मायायाह
नचेतस्मा श्रासमंकेयभवत्पादर्दशनादेवराघव मर्द्धंत्रत्रवंमेभातिकामिवंकुचमेविभुः या
वत्त्वन्माययाछन्नात्मावर्णाविशेषितः मायावरालिनानानैनावङ्गवतिनान्यथा यावज्ञा
नातमत्तानान्तावत्कालकृतंभयम् ततोविद्यानुपासेयः संयतेमसिमज्जते मायामू
लमिदंसर्वपुत्रदारादिबंधनं श्रद्धात्वाययमाययाबद्धासीनवरघूत्तम त्वत्पादपद्मार्पितमाव
हेदित्त्वन्नाममंत्रीतकरोचवाणी बद्धकिंसेवाभितोकर्दांभवदंगसंगलभतेमदंगम्
वत्त्वमूर्तिभक्तंलभतेचचक्षुः पश्यतुज्ञातसंमस्कृणोतुकर्णैः त्वज्जन्मकर्माणिचपादयुग्मे
व्रजनत्वत्क्षेत्रमेद्विरागाणि श्रृंगानितेपादरजोविमिश्रतीर्थानिबिभ्रत्वनिशंकरेणशि
रस्त्वदीयंभवपद्मजाद्यैर्जुष्टंपदंराममनन्त्वजस्त्रम् इतिश्रीअध्यात्मरामायणेकिष्किंधा
कांडेप्रथमोध्यायः १ श्रीमहादेवः ओं इत्यैसावमयपरिष्वंगात्निर्मुनाशीघ्रकल्मषम् रामः

श्रीं०
रा० किं०
५१
२०२

सुग्रीवमालोक्य सस्मितं वाक्यमब्रवीत् मया मोहकरी विद्धि वितन्वो कार्यसिद्धये सखेव
हन्तैयत्नं मां सत्यमेव न संशयः किन्तु लोका वदिष्यन्ति मामेवं रघुनन्दनः हत्वा वालिं किं कथो
त्सयमस्विक्रत्वाग्रसारिकम् इति लोकापवादो मे भविष्यति न संशयः तस्मात्तं ह्वय म
द्दत्तेन गत्वा युद्धाय वालिनम् बाणेनैकेन तं हत्वा राज्ये त्वामभिषेचये तथेति गत्वा सुग्रीवः
किष्किन्धोपवनं तूर्णम् गत्वा शब्दं महानादं समाह्वयत वालिनम् तच्छ्रुत्वा भ्रान्तनिनदं घोर
मार्तम विलोचनः निर्जगाम महाबाहो सुग्रीवो यत्र वानरः तमापतन्तं सुग्रीवः शीघ्रो
वतस्ताडयत् सुग्रीवमपि महाबाहुं जघान क्रोधमूर्च्छितः वाली तमपि सुग्रीवम्
वं कृत्वा परस्परम् युद्धे नामेकरूपो हन्मा मोगे विस्मिताः तम मोचत्वा बाणं सुग्री
वध शाकया ततोऽदृश्य सुग्रीवस्तु रजनभयाद्यता वाली स्वभवनं यातः सुग्रीवो राम
मब्रवीत् किं मां घातयसी राम शत्रुणा भ्रातृरूपिणा यदिच्छाहं यन्तं वाञ्छामि मेवं जहि मा

202A

पुत्राभिलाषी सुतमार्यसम्मतो प्राप्नोति रामायणमादितो नापठेन्न श्रुत्वोति यो ध्यानमकत्रामसे
हितो प्राप्नोति राजा भुवमेकछत्रम् शत्रून्विजित्यारिभिरेवरोधितो विपीतन्नः खिद्यविजयी भवे
त्पः स्त्रियोपि शृण्वन्ति हि रामसंहितां भवन्ति ता जीवसुता प्रपूजिता वंध्यापि पुत्रं लभते स्व
रूपिणी कथामिमां भक्तियुता शृणोति याः श्रद्धान्विता या शृणुयान्महेन्द्रो राविजित्यकोपच
नयाद्विमुक्तश्चराः दुर्गाणि सर्वाणि विजित्य निर्भयो भवेत्सखी राघवभक्तिसंयुतः स्वरासम
स्ताघ्रप्रियो नित्यहतो विमुक्तः समस्तपापैर्याति शृणोति नाम अध्यात्मरामायणमादितोन्ततः भ
वेति सर्वत्र प्रविमुक्तरायवाः रत्नसखालावायदेरामनतस्परा शृणोति रामायणमीदर्शितः ।
पुत्रैः प्रसन्नैः सह भव्रिराष्ट्रपतिश्रमालोकस्य पूजितो भवेत् पूजयेन्नाहो यम भक्त्यानमस्कुर्वो
ति नित्यशः सर्वपापैर्विनिर्मुक्तो विष्णोर्याति परं पदम् अध्यात्मरामचरितं कृत्स्नं शृणोति म
क्तिनाः पठेन्नित्यवाससपंवज्ञोत्तमो रामः प्रसीदतिः राम एव परं ब्रह्मतत्त्वं सिद्धिनिखिलात्मनिः

अ० धर्मार्थकाममोक्षाणां यदिगच्छतिनश्चेत् श्रोतव्यंनियमेनैतद्रामायणमहर्निशम् नित्यं
रा०उ० रामायणंश्रुत्वासम्यक्किंसमवाप्नुयात् आयुष्यमारोग्यकरंकल्पकोट्यघनाशनम् देवाश्च
सर्वेतुष्यन्तिग्रहास्सर्वेमहर्षयः रामायणस्यश्रवणात्तृप्यन्तिपितरस्तथा अध्यात्मरामायण
५८ मेतद्ब्रह्मन्तेवरागर्पोविज्ञानपूर्णंपुरातनम् यःपठतिशृणोतिलिखतियनरा
203 स्तेषांभवेस्मिन्नपुनर्भवोभवेत् आलोड्याखिलवेदराशिमसकृद्यत्ता
रकंब्रह्मतत् रामोविष्णुरहस्यमूर्तिरितियोविज्ञायभूतेश्वराः उद्धृत्याखि
लसारसंग्रहमिदंसंक्षेपतःप्रस्फुटं श्रीरामस्यनिगूढतत्त्वमखिलंप्राह
प्रियायैभवः इतिश्रीअध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेब्रह्माण्डपुरा
णेश्रीउत्तरखण्डेनवमोऽध्यायः ९ समाप्तश्चायमुत्तरकाण्डः इत्यापरउत्तरकाण्डः शुभं ५२
॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

म्लोग्रसहस्रधीः स्नातेः स्वयमेतानात्मभूयोभूयाश्रणमताम् नक्षत्राणि पीतमपलक्षं हि मवेनम
हामते: ततो राज्ञः ह्यमामासाद्य रामः श्रोत्नलमभ्रवीत् सखे गङ्गापुरं रम्ये सुगणद्वीरमवतमम
मामैवचिंतयानिन्नु भवन्नभागानवजाज्जितम् ध्रुतेममवमाद्यणश्च स्मेतेनतसशायः इस्यज्ञा
प्रस्नेतत्सम्मदिव्यान्यामभरणानिच रामेणबोविपुलेरत्नाविज्ञानवरसेविभु: राक्षनालिगन्ता
ह्रिह्याययालमभवनेगृहः ये चान्येवानराश्रेष्ठाश्रयाप्यानमनुपाजानाः श्रद्धेल्लामरणैवत्तु
जयामासराघवाः सुग्रीवश्चमहाबाहुस्सर्वेवानरासविभीषणः यथाप्सभूजितालैनरामेणपु
र्यमात्मनः प्रहृष्टमनसस्सर्वेजग्मुरेवयथागतम् सुग्रीवप्रमुखास्सर्वेकिष्किंधांपथययुर्वे
ला विभीषणस्तमप्राप्यराज्यंनिहितनकेटकम रामेणपूजितान्नःश्रीमाप्ययोलकामहितैरनः
राघवोराज्यमाखिलेशशासाखिलवत्सलः श्रीनिश्चन्त्येरामेणपोवराज्येभिषेचनाः।
लक्ष्मणः परयामक्त्याराममेवानुरोभवत् रामस्तुपरमात्मापिकार्यंध्यत्तोपिनिर्मलोः का

स्कं॰
पा॰ पु॰
५८
1204

देवाधिदेवो हरिर्नैव पाति निर्विकारो रिपुः सर्वदा स्थाने देवेनापि मन्त्रशो लोकानां स्वपदे स्थाकृत श्रव
मेघारिपुर्ज्ञेस्वसर्वैर्विष्णुर्लव्वा त्वेषः श्रयन्नन्यरमान्तं लोमानु पंचवुगा भूताः नयपदेवपु।
हिहांनवद्यालस्कनेम्ःय नव्याधिजेमयचा मीशामेवाक्षश्रयाम्मीत लोकवस्वभयनामो
वतपोनापिकष्वन ह्वदेवुस्रस्वभालानांनामेमन्तस्वभयनेनधा रामसूजापरास्वेसर्वेराघ
वांधिलका ववषेजललालालापुष्पयथाकालयथारुवि श्रज्ञालयमेनिरताः वर्णाश्रमगुण
विताः ध्येयमात्रेवरामोपिज्ञोपपिन्द्रवस्वजः सर्वलक्षणसंयुक्ताः सर्वधर्मपरायणाः
दशवर्षसहस्राणि रामोराज्यमथापालेसः इदंहंसपुनयानमहोदः तीर्थापुरायोणकर
सपुण्यदम् पावित्रम्ध्यात्मकंसंतिनपुरामामायणंभाषितमाच्युशंभुना स्नणोतिभ
क्त्यामनुजाःसमारहितोभक्त्यापठेद्यापुरावितृसमानसः सर्वान्समाप्नोतिनरापालाशशगावि ५८
मुच्यतेपातकवोरैर्भिदनात् रामायकस्रयनाद्यणोदयादानाभिलाषीलभतेमहा।

204A

द्भिः वर्षद्भिः पुष्पवृष्टिर्हि दिव्यगीतानि कैरेवीणाप्रमाणे समेतान् रामः सुपार्श्वः प्रसन्नात्मा सित:
हृविरमुखाः स्वर्यकोटिप्रकाशाः सीतासौमित्रिवानरांश्च जगुर्निहंभिसस्युमालोव्यमा
ति: इति श्रीअध्यात्मरामायणे युद्धकांडे पंचदशोध्यायः श्रीमहादेव उवाच ततो रामोभिश
क्तेराज्ञे सर्वलोकसुखावहे वसुधासस्यसम्पन्ना फलवन्तो महीरुहाः गंधहीनानि पु
ष्पाणि गंधवंति चकाशिरे वेधूकांश्चकुसुम्भकेशानिचयदेशाकौयोनाणि मारा श्रावि
मालारत्नपरहृद्वारोपरमाहसम वेरासिहरानेकनाशानज्ञ लेपापाइयेनाश्मना लोक्षा
पुण्यराज्येन नम्मन्यकयनेरामस्सराज्ये भवत् सहस्रशतमश्वानां धेनूनां च गवां तथा ददौ
शतवृषान्पूर्वं द्विजेभ्यो रघुनंदनः त्रिंशत्कोटीः सुवर्णस्य ब्राह्मणेभ्यो ददौ पुनः व
स्त्राभरणरत्नानि ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा सूर्यकांतिसमप्रख्यां सर्वरत्नमयीं स्रजं सु
ग्रीवाय ददौ प्रीतो रामो राघवो भक्तवत्सलः अंगदाय ददौ दिव्ये अंगदे रघुनंदनः चंद्रको

सुं
रा॰पु॰
५०
205

रिपुतो काशं मणिरत्नविभूषितम् सीतायै पुरस्तौ हारं श्रीतेभ्यत्कलोत्तमः श्रवमुच्यतम
नाकं टाहारं जनकतनेहिनी प्रवेतत्रहं सं सर्वाभन्तेभं च सुग्रहः रामस्त्वामाहवैदेही ।
मिमितत्रो विलोकयन्न वैदेहि यस्ते तुष्टासि देहि तस्मै वरानने हनुमते दयो हारं पश्यते
राघवस्य च तेन हारेण भ्राजमेस्माहृतिर्मौ रूवीणव रामोपि मारुतिं दृष्ट्वा कृतांजलिमुपा ।
स्थितम् भक्त्या परमया तुष्टा इदं वचनमब्रवीत् हनुमन्ते प्रसन्नोस्मि वरं वरय काक्षितम्
नास्मामि देवैरपि प्राप्तुं लभ्यं भुवनत्रये हनुमानपि तं प्राह नत्वा रामं प्रहृष्टधीः स्वामि ।
स्मरतो रामनन्तापितमनो मम श्रुतल्लभ्यममतनेस्मरं स्यास्यामि भूतले यावस्थास्यति
नाम लोके तावद्वरम् सम्मातेष्ठत्र राजेन्द्र वरो मम भिकांक्षिताः रामस्तथेति तं प्राह मुक्तो
ष्ठ यथा सुखम् कल्पान्ते मम सायुज्यं प्राप्स्यसे नात्र संशयः तामाह जानकी प्रीता यत्र त्र
त्रापि मारुते स्थितं त्वामनुयास्यन्ति भोगाः सर्वे ममाज्ञया इत्युक्तो मारुतिस्ताभ्यां मीस्तवा

205A

गिरेषु शाखिंसस्त्रिवृक्षात्रिखिलमनसादि हैकम् मत्स्यादिरूपेणसंख्यातमेकाः श्रुतौ पुराणेषु
वलोकमिहाः तथैव सर्वंसरसाहि भागं त्वमेव नान्यद्ववेनाविभातिः प्रयत्न सद्रूपत्वमनन्ता।
हृष्ट्वा त्वमसमस्तानां त्वमायुधाने मङ्क्षि सेवामलमानसानां विभासिनत्वं परमेकमग्रा।
न अस्मात् परं त्वत्तु विद्म स्वरूपं विद्यात्मतत्त्वं वहिश्च भावः तेत्रा उपास्यामृत वद्ववद्रूपभा।
स्वाभुजं स्वाक्षिमपि तिष्ठः खेः प्रदेहसर्वत्र मम रणात्म नायोव सामि का भय मा मानि शोभवाम्माः
स्वमूर्ध्नि मानसं विश्वरूपं हरि पाहि में त्वं नवा मनसाम इ मेल ववानि समस्त भक्त्या स्मरणोति
गायन्ति त्वं लोकि रेव नमः वेसाख्यि परमेषु लव्यामव सुह पानभवस्य साधातु रक्षोपि पा।
नारिवललदेव सोख्ये हान्ते च मे वं लक्ष्मणादेव पुन स्य सर्वभवतः प्रसासायाम हतो रावस
उपस्थत्रः देवा ऊचुः हे ताथत्र माधाय पुराहे स्वविवत्रः सिराः वलिलनाविद स्मनं विद्याः हे
तोयत्वयानो विनानेशु भागाः पुराव दुविषा नियसस्वासावान पितर ऊचुः हनोय त्वया

श्री
गा. पु.
206 ८८

ऽपि देवो महासत्त्वो गगनेऽन्तरीक्षे स्थितोऽपि सल्लानः भवाब्धिरिह स्वावाकं हे बोधिसत्त्वमहात्मन्निदानी
पुनर्लोकस्य सत्त्वानां भवाम्भः पताकञ्चवः संसाररूपे ह कर्मादि येनाभिमुक्त्वा स्वहामोदः प्राप्नुवलाभः
स्वमुक्त्वा ऽशन्ताहन्तापुण्यवणाराज्यवेशाः स्वयान्वयतः स्वज्ञाना हिमुक्ताः गन्धर्वाजुवः ।
वयं सङ्गीतं निमुनः गायन्ति लोकस्याम्नानम् स्थानेनामृतं समारोहयुक्ता पुण्याश्रिताप्नुवः प
साह्यस्वाम्भनप्रामसर्वावणानाभिविश्रुताः तेऽपि वा गायमानः स्वन्तवायारणानन्तरा स्थितानाय
परितानाहन्तोयुक्तहेत्वादेः पवं महारत्नासिहाः किन्नराणां मरुतां च सत्त्वाः वसवा मनःप्रगावा
गन्धर्वाः पतत्रिणः सप्रजापतयः स्वेनेन यायासुरसागणाः सर्वेषां समासाद्य हस्तात्तमा
होत्सवम् स्वावान्तवाहे स्वकं सर्वेषां पुण्यमभिवन्दनाः युगुः स्वस्वपदं सर्वे ब्रह्मरुद्रादयस् ८८
या प्रसन्ना महाराजा गायन्तस्तं स्ववाहेनम् प्रयान्तस्तमभिषेकार्हे मानालक्षणसंयुतम्
सिंहासनस्थाराजेन्द्रं युगं सर्वं स्वादिस्थितम् हेवास्थपन्तः प्रान्तिनःस्वयरवहेत्व

स्तया भवतोरामपार्श्वेन पूर्णालिंगनलीलेनवाहि शीतलीनाथजातीतनिषिक्षोभूमेनसा
दरम् ततोमेमसर्वीरणपादोकमलवामिना नहासम्बन्धहस्तेनशान्त्रभवतोवत्सपुष्ट
म कृत्वेवतत्सज्जयाहमंडलः पाण्डरश्रभम सत्योवरादत्तसेडोनांदयनः श्वेतवामुद्र ।
मालांचवकाचूर्तीवाप्युदत्तावामेवचोदितः सर्वरत्नसमायुक्तमानिकाञ्चनभूषित
म रम्योहारमनेशायत्नपशाकस्तभक्तितः प्रजगदेवगायवानन्दनसामरोगणाः
सेवहेहमयानदः पुष्पहुपिपातयत नवकुन्द्रेवलश्यामपद्मपत्रायतेक्षणम् व
विकोटिप्रभापुञ्जकिरीटेनविराजितम् कोटिकन्दर्पलावण्यपीताम्बरसमावृतम्
दिव्याभरणसम्पूर्णदिव्यचन्दनलेपनम् प्रसन्नाविन्दुसंकाशोद्भिजकेयूरधरम् ।
वामभागेसमासीनां सीतांकाञ्चनसन्निभाम् सर्वाभरणसम्पन्नां वामागसमुपास्थित
म रक्तोत्पलकराम्भोजे वामनालिङ्ग्यसंस्थितम् सर्वानिशायशोभाप्पाहद्वामगंसम

श्री
रा॰ पु॰
२०१

त्रितम् इत्युपास्महितैर्देवैः शोकरोगघ्नमेतम् सर्वैर्देवगणैर्युक्ता स्तोत्रं समस्तपूर्वकं मे । श्रीमा
हादेवाः ॐ नमो स्तवरामायसमशान्तिकायनीलानलरूपामलकोमलाय किरीटहारांगदभू
षणाय सिंहासनस्थाय महाप्रभाय नमाऽदिमध्यान्तविहीनमेकाहृजसर्वसाक्षिचलोक
नातम् नमाम्यपातेननलिप्यसेवपः सम्भवेजनस्वरतोनवयः लीलाविपत्तिगुणसहृत
स्वप्रपत्रभक्तान्तविधानहोतो नानावतारैः स्वरमानवपायैः प्रनीयसोऽत्रानिभिरेवनिर
म स्वोशेनलोके सकलंविधायविभर्षिचवन्तवयः फणीशः नमायेयोभावनिलोऽपी
षयोः प्रकर्षिद्रूपोवासिनेकराजगत् स्वोशेनलोवामिहदहम्माशालिङ्गपः पवसि
भुक्तमजस्वमशोषम् पवनप्रचकरूपमहायोजगदखेऽमनन्तविभर्षिः वेदस्वयोशी
लिमध्यगतेयतेजईशावर्षशोषनवनाम् प्राभवतनवत्रनाभिहृयेयंशीर्यमाश्रुमाविल
नवमनम् वेदैर्दैविविश्ववन्तस्तविभीदाकालकमशाशिहृपिविन्नेनाम कोविनोदय

2071

ददृशास्ते ससायोध्यां तं राघवं पुष्करवासिनः दूर्वादलश्यामतनुं महार्हे किरीटरत्नाभरणैर्विलसो
प्रारक्तकंजायतलोचनं तं दृष्ट्वा प्रपुर्मोदमतीव पुण्याः विचित्ररत्नान्वितहेमकुण्डपीताम्ब
रं पीनभुजं भ्राजमानं श्रीवत्सवक्षःफलविभूषणं हारैर्विराजमानं रघुनन्दनं प्रजाः सुग्रीवमु
ख्यैर्हरिभिः प्रयान्तं निषेव्यमानं रविनन्दनं महामं कस्मै विकाव रतनलिङ्गगात्रं निवेशि
कल्पद्रुमपुष्पमालामं शुद्धालेपनमनुपमानं मन्दराग्राहप्रतिवीरावलिं सितमन्दस्मिता:।
प्रपालितसर्गरहकार्यमुहूर्ते महर्णवे वाक्कंठः स्वलेक्षमाः दृष्ट्वा हरि सर्वहृदयानन्दवाक
निपुष्याकैरेमाः स्मितपुष्पाभितानना: हरिमपद्मनेत्रमनोरमायने सानेत्रम्होनिमनसाभि
लेभिरे रामः स्मितकल्पितं हयशालाप्रजातं पापशपप्रजानाथ इवापभाः स्वपदः शालेनराम
यवपुष्पकलेकतनेहंमेहंज्ञालयमलेषु महाराः प्रविशपवशमानेनरसेस्थिनामुरारामोवदे
वरोषसमानः क्रमेणसर्वाः पितृपादिनाग्र भवनेनामवरान्नवेशाकेतः ततोभरतमाहरं

श्री
रा° यु
८१
२०४

रामः सत्यपराक्रमः सर्वसमत्नसंपुक्तं ममसे हिरत्नमुत्तमम् तिष्ठायवामैंद्राय सुग्रीवा
यशतीयताम् सर्वेभ्यः सुरेवासक्तं मे सिद्धार्थकल्पय रामेणैवं समादिष्टो भरतस्त्वरितां
याकरोत् दृष्ट्वा वायुसुतं महातेजाः सुग्रीवो राघवानुजः राघवस्याभिषेकार्थं वसुमतिजल
पूर्णम् आनेतुं प्रेषयामास स्वङ्गतानारितविक्रमात् प्रेषयामास सुग्रीवो जाम्बवन्तं महद्बलम्
वेगात् स्वसुषेणश्चैव वेगगामी च वायुजः वेगिताः जलपूर्णांश्च वानराः कुम्भान् कलशांश्च समानयन् आनी
तं सत्किमसलिलं शत्रुघ्नो मन्त्रिभिः सह राघवस्याभिषेकार्थं वसिष्ठाय न्यवेदयत् ततः स प्रयतो
वृद्धो वसिष्ठो ब्राह्मणैः सह रामं रत्नमये पीठे सहसीतं न्यवेशयत् वसिष्ठो वामदेवश्च जाबा
लिर्गौतमस्तथा वाल्मीकिश्च तथा चक्रुः सर्वे रामाभिषेचनम् कुशाग्रजलसंयुक्तं पुण्यतोयं
जलेनैव च अभिषिषिचुः सुगन्धेन वासवं वसवो यथा ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः श्रेष्ठैः कन्याभिः सह
मन्त्रिभिः सर्वौषधिरसैश्चैव दैवतैर्नभसि स्थितैः चतुर्भिर्लोकपालैश्च सर्वैर्देवगणैः।

208A

नरः आत्मसमस्तुवं वनेभरद्वाजाग्रत्यहृष्यो: ग्राहसर्वैक्लेशालिनो भवतस्तमहाममा: फल
मूलकेनाहारो जंबूवल्कलधारकाः पाङ्केशरेणयमराज्ञताश्वश्नीलते ययन्हतेत्वया
कर्मेदंडकेरवुतदनः दानस्मानोविनाशवसीताहरणमुर्वकम सर्वज्ञानंमयारामतृप
मातेश्रमादत्ताः तवलपरमेमातादातेमध्यानवजिताः त्वमयेमलिलहृष्टत्रतत्रस्वसा।
सिंधूतत्वक्त नारायणोमिविश्वात्मतत्रागामंतकात्मकः तत्राभिकमलोत्सहोत्रस्तालो
कोपितामहाः श्रुतस्वजनानामाश्रः सर्वलोकनमस्कृताः त्वविश्वमोतकालस्यः शाश्वायल
त्वमाणामिधाः आत्मनास्वजनसोतहतामन्नेवात्ममायया: नमस्तेसोतहभावनविश्वकिंत्स
वेमातिकाः वाहिरंतत्वभूतानात्वमेवरत्नवनदत्ताः भूणोपित्वनृफ दृष्टोनाविश्वद्रत्रवल
हासे जगावेजराज्ञा धात्वमेवपरिपालका त्वमेवसर्वधमानोभोक्ताभोज्यजगन्मये दृश्य
नेश्वयतेयथयत्सर्यतेवामहृतमः त्वमेवसर्वमापिलबहितानन्तवाकिंचन मायाहजगोमलो।

कोऽप्यस्य गौरवमारेभिः नक्षिकिशेर्नाराम न स्मात्पुपवर्येते यथाऽजैवकसाक्षिप्या
म्बलन्तीवबलात्सयाः तेऽनुग्राव यात्र हम्मा मायास्य जातेवजगत् देहदुयमेदहस्यनर्कवेश्व
निवृत्तिषोः विशाहस्पलशरीरेनेहत्रेहस्मन्दाहन् विशाजन्मेभवन्नेनेयुवताभासहस्वशाः
४३ कायेतेविश्वरूपमेवाभिमानेरत्तुनदना प्रवत्तारक्रुयालोकेपेगायतिरूणानेप प्रवनमत्र
मेनुक्तिः तेषामेवरत्तनम् नचालनपुराभूमेभारहारायरात्तव प्रार्थितनत्पसातृहवे
२०१ नाकेसिसेवोःकुले देवकायमशेषेणाकर्तनेभामङ्कलम् वन्दुवधमहस्त्राणिमावष्पदहः।
मास्मिना कुर्वेनुक्करकर्माणिलोकेऽस्याहत्तापप्व पापहारीतिभुवनेयशसापूरयशानिः
शुष्येयाभिजगन्नाथपावित्रजन्मरद्दहम् शिवनाभक्ताचमवलाः शोगासिष्यासिपद्मनम
नुयेलेनाथवौतिनाभिमानास्मिनाशुभमनुतेम समैन्यः पूजितम्लेनसीनयालक्ष्मणतद्र ननोपम
स्त्रितापिता श्वहंषु शाहमाहतेि यतोगक्षहत्नमक्तमयापाञ्चयातेमवरम भाहवक्रशलो।

नेत्रोन्मीलितमेतेरे संगावोरथुरंगबाव्हूहिमिवंतंहंसम व्यानकीलस्मणोपीनंमागानेमो
न्निवेदयं मेरेग्रामेनेत्रोगबाभ्रानेभरतेमम दृष्ट्वाभूहिस्तभार्यमसभ्राते:कुशलमम ।
मीनयाहरणतीतेरावणमवधारकम् श्रीहिकुमणामभ्रात:मर्वतत्रविवाहितम् ।
निखश्रात्रगणंसंवासमभायंमहलक्ष्मण: उपयातिमन्महातमहस्त्वहसवेर: श्रो
कामवेहनानंभरतमाविवाहितम् मवीज्ञाताभ्रत:शत्रुघ्नमाणक्षममसद्विधिम् तथाहि
हवमास्तत्रुमाववधवप्रासिता संगावेयपोत्रणोवासुदेवेनमाहतेः उवाचमधुर
वाक्यश्रुतप्रानोतरामृता: रामेवाशारथ्यित्रीमामसोचानुसहसीतया: सलक्ष्मणस्तथ
मन्मातेमकुशलमब्रवीत् भवत्तानोयमतिनाभारद्वाजेनवाभवः धागामिष्यातिनव
वेहतामेवंमहतमम् एवंमत्त्वामहातेजा:मंप्रस्थितहतवहम् उपयातमहावाहुगावा
सुवेगेनमाहतेः सोपश्यद्वामनोधवसरसंचमहानदी नामतिक्रम्यहनुमानतत्वाम

श्री॰
रा॰ पु॰
२१
210

यथैषमुक्ता कौशल्याग्नीतयो ध्याग्या पावीरकल्ललुजिनानारम् दरर्षाभयतेसीनेकष्ठमाञ्चमवा
सिनम् मलपकविदरयोभोजनदिलेवल्कलत्वाभरम् फलेमूलकतानहारोरामविनाथराया
णम् पाञ्केतेपुरुस्कान्नशुगाम्पनेवृक्षेदरम् मतिर्भिपरमगुर्विस्मकघायामस्वर्वाचस्पति:
सुतेदेहमुर्तिमेतसाद्दापमेविवासिनम् उवाचशंगलिवाक्यहनमानमानतानामुजा:
यन्कोविनयमेरामेनापसेवेउकोस्यिनम् प्रनशोचसिकाऊस्यमताऊशालमब्रवीत् ।
प्रियमाव्यामितेदेवशोकेत्तमयारुणम् श्रासिम्रुह्नेधानाविरामेणसहसैगाना: सम
सीराग्वणेहवाराम्मसीतामवाप्यव उपयानिमम्हदायें:मुसीनसमलक्ष्मण: एवमा
नोमहातेजाभरतोहृषिम्रक्षिता पयानमुविवास्वसौ कैकेयीप्रियनंदना: श्रालिख्य
भरत:शीघ्रमारुलिप्रयनेस्तिनम् श्रानेदजेसाजले: मिशचभरत:कापिम् देवीवा
मानयोमानमवकाशुमादिहागता: प्रियात्व्योन कितेसोमस्त्वामिवूवतानाग्रयम गंवा

नर्वैर्भरतं स्वानुजं लंका रामम्मासाद्य प्रहृष्टितः पुनरेवाभ्यवादयत् स सर्वांश्चापि विवाहृद्धैर्भ
रतश्च नरः भ्रातरं लोकमाभाष्य प्रसादतन्परिषस्वजे ततो लक्ष्मणमासाद्य वैदेहीं नाम कीर्तय
न् अभिवादयत प्रीतो भरतो नाम चाब्रवीत् सुग्रीवं जाम्बवन्तं च युवराजं तथाङ्गदम् मैन्द
द्विविदं नीलं ऋषभं चैव सस्वजे सुषेणं च नलं चैव गवाक्षं गन्धमादनम् शरभं पनसा
चैव भरतः परिषस्वजे सर्वे ते मानुषं रूपं कृत्वा भरतमाहृताः पप्रच्छुः कुशलं सौम्याः प्र
हृष्टाः कुशलं सौम्याः प्रहृष्टाश्च वनेचराः ततः सुग्रीवमालिङ्ग्य भरतो ह्याह भक्तितो वत्सहायो
नराणामसज्जयोऽभूद्रावणाहतः त्वमस्माकं चतुर्णां तु भ्राता सुग्रीव पञ्चमः शत्रुघ्नश्च ततो रा
मम् अभिवाद्य सलक्ष्मणम् सीतायाश्चरणौ पश्चाद्ववन्दे विनयान्विताः रामो मातरमासाद्य
विवर्णां शोककर्शिताम् जग्राह प्रणतः पादौ मनो मातुः प्रसादयन् कैकेयीं च सुमित्रां च ततला
मन्तरमातरौ भरतस्याङ्केनेनराचक्रुः सिमप्रजिते पाजयामास रामस्य पादयोर्मौक्तिकमे

श्री॰
रा॰ पु॰

२५

२११

युताः राज्यमेकन्यासम्भूतेसुपालितोपितेनवै श्रूयतेसफलेजन्मफाल्गुनेतोमेसतोस्थः पुरुषपा
लितमायानमेयाध्यानामहंविभो कोशागारेबलं कोशहीननरपुंसां एमया नवेजसाजगाथ
पालयस्वस्वकेपुरम् इतिश्रुत्वाणभरतेनहृष्टास्तेवैकपीश्वराः ममसुग्रीवतेजनेतायप्रशशंसुस्तदा
दान्विताः ततोरामाश्रुत्वाहात्माभरतेनस्वाकौशम्यदा यथोतनविमानेनभरतस्याश्रमेनला
प्रवस्नेनतथारामोविमानात्यान्महेतलम् प्रभवीन्मुख्यकेदेवोगोष्ठेवैश्रवणोवहश्चनगछ
मिज्ञानामिकुवेरस्यतपालकम् रामोवसिष्ठसप्तऋषीः प्रणोजनतायथा देवराजशतक्रतुः
दत्तामहाहोसनतमुत्तमेगरोवरेपात्विवेशाथ्यगुरोःसुमोताः इतिश्रीअध्यात्मरामायणेयुद्धा
काण्डेदशमोध्यायः श्रीमहादेवाः ततःस्वकेकपीशैश्चभरताभक्तिसंयुताः स्थिरस्याज्ञा
लिमाद्रायपश्येहृष्टभ्रातरमब्रवीत् भ्रातामसल्कनारामश्रीरतनराज्यवयामम् हस्ताम्मतेसुपुनर्पे
यैवातादत्वान्मम इक्षुकायायादयोर्भज्ञामाहात्म्यंगशरणपन्नच बहुपाश्रायोयामसकेकया

तस्यहस्तीवर्णमानोपशोभितंवरम् सर्वाभरणसमलंकृतायथाकन्यास्तशोभिताः एवमुक्तायु
नःप्राहभगवन्तंकृतांजलिम् वह्निनानामवर्षाणिगणितस्यसमयेऽर्हन्नम् पुण्योऽस्महेश्रम
करेममनाथस्यकीर्तनम् श्रमन्तसारवनववकल्याणवनभातिमे इतिजीवितस्मान्येरा
नरवर्षशतानादपि रांचनुसहस्रीणांचकथमासीत्समागमाः नन्नमाख्याहिभदन्तवि
श्वसेयथववलव एवमुक्तोपहत्मानंभरतेनमहात्मनः श्रावचदेतिनामस्यचरितं
क्लत्वशाकमाद्य भवानपवमानेदंभरतेनामकृतान्जातं श्रात्रापयपञ्चवहनम्ताय
कृपवतावितः हैवतानिवयावतिनगरेयुवरन नानोपहारवलिभिःपूजयंतास
हायिया: स्तनावैतालिकसैववैदिनास्तोतिपाठकाः वारमुख्येश्चशातनुशातिर्योवैद
वमेगाधाः राजरक्षास्तथामत्याश्चनाहस्यश्रवणततः ब्राह्मणश्चतथापौराजनो
येसमागताः श्रलेवक्रश्चनगर्यौसंकुरत्नमयाञ्चलैः नीचणोश्चपताकाभिर्विचित्राभि

पु॰
रा॰ यु॰
-६५
212

रनीकवान् सलंकृतैर्वैवृतस्यानैनानावर्णैर्विचित्रणः। निर्ययौ नहे रश्मा सर्वे रामं दृष्टीनुलाल
सः हयानां शतसाहस्रैराजानामनुतेन यथा रथानां रश्मसाहस्रैः खणतुन्द्राविभूषितैः प्रथम
णं यथापादरा पदस्यानुभ्राव वाति च ततस्त्वाशिव्रकारूढ्य तिलयपूराजं योपिताः भरतोप
क्रेकेन्द्र स्याशीव संवहुनोजलिः शत्रुघ्न सहितो रामं पादुकाचारणानि यस्यो तस्यैव हृदय पश्यतेह
रान्हि मानं वेड संनिभम् पुष्पकेत्य यस्य काशामनसावृत्तानि मितम् नास्मि तोद्यात रावावारावे
देयाभाम लक्ष्मणौ सुग्रीवख सकपिश्रेष्ठो मेत्रिमिस विभीषणः हष्यतेय पश्यत तना इत्याहय
वनान्तजः ततो हर्षसमुद्भूतो निस्वनो दिवमस्पृशत् स्त्रीबालयुववृद्धानां रामो यमिति कर्त्त
र्तिते रथकुञ्जरवाजिभ्यस्ववतीर्य महीं गताः ददृशुस्ते विमानस्थं जनाः सोमामिवाम्बरी
प्रांजलि भरतो भूत्वा प्रहृष्टो राघवोन्मुखः ततो विमानाग्रगतं भरतो राघवं तदा ववन्दे
प्रणतो रामं मेरुस्थमिव भास्करम् ततो रामाभ्यनुज्ञातं तद्विमानमपतद्भुवि आरोपितो विमा

२१२A

गृह्णातु सह तथैव तिष्ठापितजगद्ग्रहं भरताद्याज्ञमीश्वरः मायामानुषसकलान रंजयन्प्रजा।
राज्यं स्वाराज्यानुभवो यस्य स्वावर्त्तानेकरूपिणः निरस्ताखिलशापानन्दरूपिणः परमात्मनः
मानुष्येण तु राज्येन किं तस्य जगदीशितुः यस्य भ्रूभंगमात्रेण त्रैलोकीं तत्क्षणात्क्षणात्
तु यस्यानुग्रहमात्रेण भवेन्मा विडंबनाक्रियाः लीलास्तस्य महात्मनः एकमेव न संमायया तेः
तथापि भजतां नित्यं कामरूपविधित्सयाः लीलां मानुष्यदेहेन सर्वमप्यनुवर्तते ततः
शत्रुघ्नवचनात्पुनः श्रमस्वस्तिनकः संभारानभिषेकार्थं मातुलानां च वसिष्ठः पूर्ववत्
भवनस्थानलक्ष्मणश्च महात्मनि सुग्रीवो वानरैर्देववानरैः सह विभीषणो विशालैस्तत्र देवा
स्वाना श्रीरामस्य मातृणां लक्ष्मणः महादेव सर्वतो पीतवस्त्राणि त्रियाज्वलनं शनैकमेव राम
स्यलत्वगणस्य महाभागतेः कारयामास भरतः सीतायाः रामयोषिताः महादेवस्तां भर
तारलं च कृत्स्नमध्यमः ततो वानरपत्नीनां सर्वासामेव शोभना प्रकारयित्वा कौसल्यादयः

213

श्री
रा॰पु॰

प्राप्तवत्सलाः ततः संवत्समास्यायशात्रम्ब्रवचनात्सयी: स्वमेतत्स्वयंसेकाशीयोऽभ्यया
मात्रतास्थिताः श्राहुरोहर्यायोरामसतपर्मेयरायणाः सुग्रीवोयुवराजस्तुहत्रमोक्षविभीष
णः स्नात्वास्त्रियाम्बरधरो दिव्याभरणभूषिताः महार्हवसनोपीनतस्यानत्रश्रियाज्वल
न्‌ शतैकमेव्रामसलक्ष्मणांश्च महामतिः कारयामासभरतः सीतयाराज्ञयोषिताः
रामस्मनयश्रुरयेरयाश्वगजवाहनः सुग्रीवपत्न्यासीताचयशोयानेःपुरमहान्‌ तुनपा
णीयथास्वैर्वहेरिताश्वरथोस्थितः प्रययौयरयमास्थायपतयाराममहत्सुरम सारथ्यमभर
तेसवेकेरतत्संग्रमहायुगतः प्रवनातपत्रंशातंत्रमोलत्सगणोविजनर्द्धयेयाम्रवेचसमोयपस्याम
वेजयमृतिर मः शशिप्रकाशानपरंजग्राहस्वरनायकः स्थितेसितदमगावज्रऋषिभि
स्थित्संशतेः समयसात्रसूरामसस्थुश्रुवेमधुरध्वनिः मातवेद्भूपमास्थायवानरागज
वाहनाः भेरीशंखनिनादैश्चमृदंगपणवानकैः प्रययौराघवस्तत्रसत्रास्तुपूरीसमलंकृता

213A

श्रं
रा॰ स॰

श्रुत्वो हि देवताहं देवः सौन हलसमन्वितः। गत्वा देवानेन्द्रस्य किं विब्रूसमाख्य ज्ञानामवलोक्य
हिपुनरेव हि देवतान्विताः इन्द्रकामायया शाक्यहि देवमाद्विमूकारेणन प्राह्ममोगुरुन्नः हि
वानानवमत्रोन प्रथमेव दन शाक्य्रविशास्तमहामन देवलोकालिनोभन्त्राः स्वयामेपी
डिनाननाः नामाह हि देवमान्यानरहेरामस्य शासनात् गच्छामिज्ञानकोऽहं पुनरागम्य
नरः रामायकुशलं नस्याः कथयिष्यामि वानरम् निवेद्यसेदं हि समागे मर्त्साये नमोस्तेन
इत्युक्त्वागुरुमव्याहुस्मरस्मावपितामहम् प्रविश्य गत्वामेव वज्रेनोचेनाभस्यामहम्‌। इ।
त्युक्तोहं देवमानाह हविदायेव मुखेनव प्रविश्यपवदनेगत्वेनोचेन भस्यामहम् इत्युक्तोह
नुमानाह हविदायेव मुखेनव प्रविश्यपवदनेयगच्छामिनरपाश्विताः इत्युक्तोयोजन्तयास
देहोस्थनाभुग्नः स्थितः हर्षाह देवमनोरुपसर्पापवयोजनम्‌ वज्रेचकारहदेवमारुरुशया
ननसास्थितम्‌ ततस्त्रकायसमाषोजनानांचविशानिम्‌ वज्रेचकारहदेवमानवमुखोऽवहस्मीन

ॐ ब्रतं ध्यायं स्वेदस्वर्कांज्ञभूविध्याति ॐ श्रीमहादेवाः ॐ शानयोजनमविस्तीर्णं समुद्रमर्कं नालयं
लिलेबुधिपुरानेर संदोहामहत्मात्मजः श्यावतास्मेपदास्मानुभिरेवचनमब्रवीत् पंश्यत्तुवा
नरामवैराक्षेतमाविहायसः श्रमोबवाणि निर्वृत्तामहावाणामेवाविलाः पश्यामध्येव
राम्रूस्यपत्नीजनकवादिनीम् हतायांहंमविध्यामिपुनःपश्यामिरावणम् श्राणश्रयाण
समयेयसतामसहकन्मरन् नरःस्तेवामवाभायिमयपारयोजितमयम् किंपुनःस्तमस्दनो
हनेस्योमुलिसुद्रिकाः वेमवुलदपृथ्यावालत्वयामलवारिधिम् इत्युक्त्वाहनमानाक्रुश
सार्यीपुनवालधिः श्रवनश्रोवार्धहाहिसन्नाक्केविनयदङ्याः रादेणामिसुख्वस्तर्णपुन्न
वैनेलाविक्रमाः श्राकाशेहारितोदेवःवीरमामाबोजनामसः हेशानिलस्वनदेवाःगाम्बन
वाद्युवेगनः पूरोत्तणार्थेवेनसवानूरसेदमङ्गवम् गम्बत्रपमहामवोवानरावाद्युविज
मः लंकोश्रविहत्सक्तोवानवाजानीमहेवयम् पवेविचार्यगोगावामानसेमसोमयाःम श्र

214A

मः प्रविश्य पवनतनेनस्ताः पुनरेवनिष्क्रान्तः स्थिता: प्रविश्य निर्गतो हनुमान्वसनुदेवैस्तुतः एवं देवैः
द्दष्ट्वा प्राह हनुमन्तं मम यात्रेवीत गच्छ साधय रामस्य कार्यं कार्यविदांवर देवैस्त्रेषितो हनुमान् वलेन
ज्ञात्वा स्विगिरीणाः द्दष्ट्वा सोतोत्तुङ्गतनरवा रामं ज्ञत्वा स्वगच्छ भोः इत्युक्त्वा साययौ देवलोकं वायुपुत्रे पुनः
नगामस्वाप्य मार्गे सागरहन्मान् निर्वर्पा विराट् समुद्रो प्याहमैनाकं मणिकाञ्चनपर्वतम् गच्छत्ये
षमहास्वेदृहनुमान्मारुतात्मजः रामस्य कार्यसिद्ध्यर्थं नस्मात्त्वं सविवामभव सगरैर्वर्धितोहं वैपु
राहं सागरो भवम् तस्मात्वयिपुवसाहोरामोदाशरथिः प्रभुः तस्य कार्यार्थसिद्ध्यर्थं गच्छत्येष मा
हाकपिः वनप्रान्ते जलातूर्णं व्यविश्रम गच्छतु सतथेतिप्राह हुमुद्जलपान्महाङ्गनः ता
नामणिमयैः शृङ्गैः सत्यस्वायविराजितः प्राहयान्तं हनुमन्तं मैनाकोहं महाकपेः समुद्रेणासमा
दिष्टस्वद्विश्रामायमारुते प्रागच्छामत्तकल्याणिजग्ध्वायक्व फलानिमे विश्राम्यात्र हणे पश्चा
द्गमिष्यामि यथासुखम् एवमुक्तोथ तं प्राह हनुमान्मारुतात्मजः गच्छतो रामकार्यार्थं भक्षणा

215

श्रु॰
रोस्व॰

णैमकथंभवेत् विश्रामोवाकथंमेस्याद्धेतवेनविरतंमया इत्युक्तोऽसौमहाशिवराःकराग्रेणायचौह
रिः किंविद्रवेगातस्यास्यस्नायायास्नायायाग्रहोग्रहीत् सिंहकानामसौचोराजलमध्येस्थितासदा श्री
काशगामिनीस्नायामाकथमाकथमभवत्येत् तयारहोतोहत्वमानयोहृहिंश्रसारयन् मंत्रहृश्री
महाकायासिंहिकोवारुद्रपिणाम् पयातसलिलात्पाणपश्यामेवाहन्तद्रूषा पुनरहंसमहत्वा
मादत्तिणाभिमुखीयया ततोदत्तिणमासाद्यकूलेनानाद्रुमाकुलम् नानापत्तिगणाकीर्णना
नाशुष्पनतनाहृतम् ततोदस्शातयारंत्रिकूटाचलंवर्पतिः शाकारेभुंकुभिगुक्रेपरिश्वामिश्रुम
वेतः प्रवेत्स्यामिकथलेकामितिविनापरोभवेत् रात्रौवत्स्यामिस्वस्मोहलेकोरावणालि
नाम् एवंविचिन्त्यतत्रैवस्थितवालेकाजगामसः कवास्तत्त्वबुधोरशवित्रेशापनायवान् ते
त्रलेकाष्ठुरीसानारात्तमोवशयारिणा प्रविश्यतेहत्वमतहन्नालकिन्यनजेयत् कस्यवाने
रूपेणमामनाहत्यलोकेनोम् प्रविश्यैतावत्रात्रौकिंभवान्कर्तुमर्हसि इत्युक्तोपिदनानारो

215A

पादेनाभिजघानतम् हनुमान्पितेवामस्तुहितावच्चनेहनत् नरैरुम्मतिनाथमोक्षंतोर्ध्वपरंस्यश
मृ उत्पाययाहसालकाद्धमेननमहाबलम् हनुमनंक्षमशरेनतिवालेकातवपानञ्च पुराहस्माल्लणा
शोकाहुह्माविशातिवर्षये देनाशुगेराशखयीरामोनारायणोव्ययः जातिष्पतेयाशुमायासीता
जनकवेश्मनि भूभारहरणार्थायप्रार्थितोपमयाकविन् समायोरावणोधाझागमिष्यतिमृहाव
नम् तनःसीतामहामायारावणोपहरिष्यति पश्चाद्रामेणसाविद्युत्सग्रीवेणभविष्यति सर्गेवाः
नानकोइहवानार्यतस्रपोः तेद्वेकावानरोराजावागमिष्यतितेनिकम् वयावमसितस्सो
पितोहनिष्यतिमुष्टिना तेनाहत्तावंयाधिनाभविष्यतियरागवे नरवूरावणसाप्तोभविष्यतिन
मशयः तस्मात्वयाजितालोकाजिनसर्वेकपीश्वर रावणोनः पुरश्चेश्कोझाकाननमुत्तमम्।
तत्प्रयाशाकवतिकाहिव्यायादयसंत्रोला श्रुतिनस्यामहाहताशिशपानामतामतः तत्रासेजा
नकीवोरराक्षसीभिःप्ररक्षिता हष्ट्वागच्छनारतेरावणायानिवेदय यन्याहमण्ययोविरायराघव

सुं॰
रा॰ सुं॰
216

स्यंतिर्मे सा सीं छ्व पाशुमोचिनी नद्रुक्तसंगोप्यनिकुर्लेभो मम श्रुत्वांदनंतोराशभ्रुपिसद्रावदि ३
श्रेवितैश्चापवनात्मजेन यद्यस्वनतायाम्बुदेशानन्तस्य पस्फोरस्वामाहिभुजेवनीत्र सुमरवा
गमतोद्वियस्य इतिश्रध्यात्मरामायणे सुंदरकाण्डे प्रथमोध्यायः श्रीमहादेवाः गत्वा तोज
यामुहेन्द्रमालोक्यापरमशोभनाम् रावणस्तत्र भूवावभ्राम परीतः पुरीम् सीतान्वेषण
कार्यार्थी प्रविवेश अल्पमालयम् ततः स प्रविवेश हनूमान् कपिः नापश्यज्जानकीम्
ब्रातनेलोकाभिभाषितम् जगाम हनुमान् शोकवनिकां शुभाम् स्वर्णप्रासादसम्बाधा
रत्नसोपानवापिकाम् नानापक्षिमृगाकीर्णां स्वर्णप्रासादशोभिताम् फलैरानम्रशाखाग्र
पादपैः परिवारिताम् विविवेशजानकीं तत्र शनिर्व्यसन्मसहस्रशाः दृष्ट्वा शोकेलिहतवैदे
सश्चामालस्वरमसम् दृष्ट्वा विस्मयमापन्नो मारुतिः समम श्रुतानानितम् समतीत्य प्रनगैर्विशकिारवि
हरस्समाहितः ददर्श शिंशपावृक्षमस्तेन निविडपल्लवम् प्रहृष्यानपसाकोणास्वर्णावर्णाभि

२१६A

हे राम मम नन्दले राज्ञ सीता मे स्थिता जनकात्मजा ने दिनेम् ददर्श हनुमान्वीरो देवतामिव भूतले
एकवेणीं कृशां दीनां मलिनाम्बरधारिणीम् भूमौ शयानां शोचन्तीं राम रामेति भाषिणीम् त्रातारं
नाधिगच्छन्तीमुपवासकृशां शुभाम् शाखायां स्थितो ददर्श मध्ये स्थितो दर्शकाय केजवा हनाथा
हे कनाथ्यां हे हनूमन्ननकन्यदिनेम् मेघवत्स्थितं कार्यं रामस्य मानसना ततः किलकि
लाशब्दो बभूवान्तःपुराद्बहिः किमेतदिति ... लोनोद्यत्पदबद्धमाहनैः श्यामा राक्षसानन्दमूढ
जनैः ... नम् दशास्य विशाल भुजे नीलाञ्जन चयोपमम् ... विस्मयमापन्नः पत्रषंड
पुलोयत्र मौनाश्रमपिना याति रामः किं कारणं भवेत् इत्येवं चिन्तयन्नित्यं राममेव सदा स्य
दि नमिति दिनूयदेरातौ मृग्यमाणास्तमाप्नुयः स्वप्ने राममुखं दिव्यं काश्चित्ता गम्यवानरः कामं
रूपधरः ... मात्रतो ... स्थित नमः श्याम इति हन्द्वा दुनः स्वप्ने स्वात्मन्येव विचिन्तयत् ... कस्मा
चिन्तयाम्यात्मनैवं ततः जनकात्महम् जानकीं वांछे ... विदाहः ... महम् करोमि दृष्ट्वा

अ॰
रा॰सि॰
217

रामायनिवेदयन्नुवाच्यः इमे ते विंनयेसीता समीपमगामद्वनम् नूपुराणां किंकिणीनां झण
त्कारं जितमेघाना सीता भीता लोयमाना सा मामेव त्वमपश्यमा श्रयेऽब्द्वा त्वेद्व नयना स्थिते नाभा मापि
तां तदा रावणोपि न दासीतामालोक्याहत्त्वमपश्यमे माहद्वा किं हृद्याम भुक्ता मामेव विलोपसे
रामो वनमध्यानां हि मध्ये निहितां सा व्रजः कदाचिद् दृश्यते का क्षिकरा विवेव दृश्यते मयाद्भव
न्मुख्यालोकाः प्रेषितानान दृशीने न पश्यन्ति प्रयत्नेन वीक्ष्यमाणः समन्ततः किं करिष्यामि रा
मेणानिस्पृहेण सदा हाय न या सदालिंगितापि समीपस्थापि नि सदा खेदयन्न वन्ते
स्वां तस्या मुच्छजायते न कृतामर्वे स भोगालब्धे णानगपि राज्य्यवः भुंजानोपि न जानाति कृत
ज्ञो तिरं गोप्यमः नमानो नाम या साध्वी दुःख शोकसमाकुलाः इदानीमपि नायाति भू
त्रिहोनः कथं व्रजेन निसर्वा निर्ममो मानो व्यद्व्ध्यं डितमानवान् नरायमेवद्ध द्वविकिं
करिष्यामि भामिनि न पश्यनो वसमा सक्तोऽभजन साक्षराज्ञमम देवजंघवेनागानायवाको

217A

योषितानाम् भविष्यानितियोक्त्रीवंयदिसांग्रनिपयसे रावणस्यवक्त्रः क्रन्तासीत्समुद्रिसमा।
त्विना उवाचापेनुत्वोभूत्वाविपात्रणमंतवा रघवाह्निर्भनान्नंभिन्नइपेप्रतंबया र
हितेरावणवाप्याविश्रुतीवह विरपुरे एतत्वानसमानावतत्फलेषामुमेविरान यद्
रामश्चराघवानविदामिनवगुभवाव ज्ञानीषेमातृवरामेनगामिष्यासियमोनिकम सखइ
श्रीवृंयवावाशोर्वेहापिवारिपिम हेतेनासमम्सेरामोलक्ष्मणेनुसमनविना श्रानामिष
निमंदेहेङ्गस्यसेरानसायम बोसगुवेसहद्बलेहवानेष्यातिमेगुरे क्रवाम्हसुपतिश्च।
ह्रोजानक्यागुरुपः स्तरम वाक्यंकोपसमाविहाः एङगाउयमस्यसवः हेतेजनकवा
नसनननयानामलोचनम मेरोदग्रीनिवार्याङ्गः पतिपतिहिनेरना त्यजैनेमानुषीवी
तोहः स्त्रितोक्तयणोक्तषाम देवगायवृनागानांवसाभ्मेमिवरागनाः बामेवर्वयंस
मैर्मदमत्तविलोचना ननोग्रवीदशगीवाराहसीविहृतानना: यथामेवश्यगासीना।

अ॰
रा॰ सुं॰
२१८

भविष्यति स्म कामं तु तथायतनस्य वरितेन जनेनावरणादिभिः । द्विमासाभ्यन्तरे सीता यदि मे व
शगा भवेत् तदा सर्वसुखोपेता राज्ञी भवति सा मम । यदि मासद्वयादूर्ध्वं मच्छय्यां नाभिनन्द
ति तदा मे प्रातराशाय हत्वा कुरुत मानुषीम् । इत्युक्त्वा प्रययौ स्त्रीभी रावणोऽन्तःपुरालयम् । रा
क्षस्यो जानकीमेत्य भीषयन्त्यस्तु तर्जनैः । तत्रैका जानकीमाह यौवनं ते वृथा गतम् । रावणा
न्मामाश्रयस्व फलं ते भविष्यति । अथवान्याह कोपेन किं विलम्बेन जानकीम् । इदानीं छेद्य
तां मे त्वं विभज्य च पृथक् पृथक् । अन्या च खड्गमुद्यम्य जानकीं हन्तुमुद्यता । अन्या करालव
दना विदार्यास्यमभीषयत् । एवं तां भीषयन्तीं तां राक्षसीं विकृताननाम् । निवार्य त्रिजटा ह्यस्मा
त्स्वीवाक्यमब्रवीत् । शृणुध्वं दुष्टराक्षस्यो मद्वाक्यं वो हितं भवेत् । न भीषयध्वं रुदतीं नमस्कु
रुत जानकीम् । इदानीमेव मे स्वप्ने रामः कमललोचनः । आरुह्यैरावतं शुभ्रं लक्ष्मणेन समाग
तः । दग्ध्वा लङ्कापुरीं कृत्स्नां हत्वा रावणमाहवे । आरोप्य जानकीं स्वाङ्के स्थितो दृष्टो गिरेः श्रये ति राव

218A

वणेगतेमेपुरहृदेवैर्लाभ्यक्रोविगुम्बरः श्रुत्वाहनूमतोवीरैश्वरकं वाक्यं वनूमालिकाम् दृष्टिमुग्धवागत्य
तेमस्यसमवित्रपोत्तहृमानमः मेवाकरोत्रिरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुताः मर्वथ्यागावणरामोहं
नामहात्मलमूहृद्वे विभीषणायापियस्मैदत्तवासीतोश्रमानतुम् श्रुकेतियायरूद्रगीगमिष्यति
नमंशयः त्रिजटावचः श्रुत्वाभीतावरावसमाश्रयः तूष्णीमासन्ततस्तत्रलिङ्गावृक्षस्तुपागताः
तर्जितावारावसीभिस्माभीतमभीतातिविह्वला ज्ञानात्नाथिगङ्गतीरुपेणपरिमूर्च्छिता श्रुत्वाथि
मूर्णेनयमविलतयेनीरमब्रवीत् शमतेमहायश्यातिरावसोमानसंशयः इदानीमेवशमणं
केनोपायेनमेभवेत् एवंसंदृष्टःखेनयमस्त्रनुतामाविमुक्तकेशानरनोविनाय शालमथ्यशाखा
कृतनिश्चयामरुतोनजानतोकिंविहृपायमेगता इति श्रीअध्यात्मरामायणे सुंदरकाण्डे द्वितीयो
ऽध्यायः श्रीमहादेव उवाच ॐ नत्वाथ्यनेनवामात्मेशरीरेरावणं विना जीविते नु फलं किमत्र
मरवाविमथ्यनः टीसीचावीणीसमानथ्यमहत्यायमविष्यति एवं निश्चित्य तद्दिक्षमरणायाः

सु॰
रा॰ स॰
279

पजानकीम् विलोक्य हनुमान् किंचिद्वियैन भाषत शनैः शनैः त्वमत्र योजानकी श्रोत्र
गे वचः इक्ष्वाकुवंशसंभूतो राजा दशरथो महान् अयोध्याधिपतिस्तस्य चत्वारो लोकविश्रु
ताः पुत्रादेवसमाः सर्वे लक्षणैरुपलक्षिताः रामश्च लक्ष्मणश्चैव भरतश्चैव शत्रुहा ज्येष्ठो रा
मः पितुर्वाक्याद्दंडकारण्यमागतः लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया भार्यया सह उवास गौतमीती
रे पंचवट्यां महामनाः तत्र नीता महाभागा सीता जनकनंदिनी रहिते रामचंद्रेण रावणे
न दुरात्मना ततो रामोपि दुःखार्तो मार्गमाणोथ जानकीम् जटायुषं पक्षिराजमपश्यत्पति
तं भुवि तस्मै दत्वा दिवं शीघ्रमृष्यमूकमुपागतः सुग्रीवेण कृता मैत्री रामस्य विदितात्मनः
तद्भार्याहारिणं हत्वा वालिनं रघुनंदनः राज्येभिषिच्य सुग्रीवं मित्रकार्यं चकार सः सुग्रीव
स्तु समानीय वानरान्वानरप्रभुः प्रेषयामास परितो वानरान्परिमार्गणे सीतायास्तत्र चैको
हं सुग्रीवसचिवो हरिः संपातिवचनाच्छीघ्रमुल्लंघ्य शतयोजनम् समुद्रं नगरीं लंकां विचि

श्रुभाम् शेषैर् शोकैर्यानि कानि विविनं शिंशपान्तरम्। शुश्रावं मानकीनत्र शोकेनोक्तः ष्ठमैश्वता
सु रामस्य महिषीदेव्या हृतं तत्त्वं मा(ह)मागता। हनुमत्कोपरमारायमाहलिहदिमन्त्राः सीताक
मेणानत्सर्वं श्रुत्वा विस्मयमापयो किमिदं मे श्रुतं श्रोत्रे वायुनासमुदीरितम्। स्वप्नो वा मेमम
नो भ्रान्तिर्यदि वा सत्यमेवनत्। निद्रामनागतिकुः खिन्नजानामेनत्कुतो भ्रमः। येनतत्कर्णपीयूष
वचनं समुदीरितम्। स दृश्यतां महाभागः प्रियवादी ममाग्रतः। श्रुत्वा तज्जानकीवाक्यं हनुमा
मन्त्रषण्डतः शनैरवतीर्य शनैः सीताग्रतो समवस्थितः। कलविङ्कप्रमाणाङ्गो रक्तास्यो पीतवा
नरः मामो हृयितुमायया नोमायुयावानराकृतिः। इत्येवं विनयेनासौ सीतां सीमासीवयोऽञ्जलिः।
पुनः प्राह तां सीता देवी विविशोकसे नाहं नयाविरामानसजशकामयिस्थितम्। रामोऽहं
कोसलेन्द्रस्य रामस्य परमात्मनः। सविवाहे नरेन्द्रस्य सुग्रीवस्य सखः प्रभवे वायुपुत्रोऽहमागतः प्रा।
रामभूतस्सभामने। तच्छ्रुत्वा जानकी प्राह हनुमन्तं कृताञ्जलिं वानराणां मनुष्याणां सङ्गतिर्वदते

श्री॰
रा॰ स॰

220

रुधम् यथावैरामवंशस्तासोहमितिभाषसे नामाहमाहतिः श्रीमौजानकोशस्तनःस्थितिनाः स्र
घम्नुकामगाडामःश्ववर्णीनोदिनाःस्वयोः स्वयो भः ऋषभस्कंधोहहवामलक्ष्मणौ मोनामा
श्रेषयामासज्ञात्वाभामस्यलक्ष्मतम् श्रलवावेषुभूलागवाहरामसमानिपिम् ज्ञात्वारामस्सुस्र
नवेष्टकेरयविनियायुतौ नौवास्वयोवुसामीप्यमुपविवाकरवृतयोः स्वग्रीवस्यततमाभायावा
लिवेतमथवनमः जगामैकेनवाणेन ततोरामोभिषेचयत् स्वग्रीवं वानराणां सश्रेषयामासवान
रान् दिशस्सामहाबलान्वीताभं सीतामार्गणे गच्छन्नेवोहनुमानसराष्ठसमास्यमु नाये
कार्यमशोकमध्यस्थितेमारुतनन्दनः चूडामणिं शत्रसमवसोऽयलक्ष्मणस्सह धनुर्लोयकमनमु
परिज्ञानायसुतमम सोनायरावणसाध्यमज्ञामौत्तरमौडिनम् इत्युक्तास्सदतोरामकराभ्याम्
लीयकम् इपतेनमपानानदेविपश्यांगुलीयकम् इत्युक्त्वाप्ररोदेवहतिद्रकामारुतात्मा
जः नमस्कृत्वास्थितोरुष्याकहृदाजलिप्रवाहमः इत्युक्तासीताप्रदौतस्तारामन्नामोतिकेतदा धा

220A

दिको ऽपि शैवसायकामर्षणनैरनेत्रज्ञा कपेर्मेघागताननावेत्तुर्हिमानसमराघव पञ्जोर्मिसर्पियंकाश्री
वेधिश्वामोऽस्मिनवेअर्हि नोचेन्मन्तानिपिंवाकोपु मन्धेषेर्येन्कथम् हनुमन्नस्प्राविलमसत्तुःलो
निकेश्वया सर्वेकथयरामाग्रपश्यामेजायनेऽप्यमा मसहृग्राहपिङ्गाणः श्वोमनिममनिस्त्रिवे
नाग्रामिपश्यनिवेरामोभवश्यग्यानिमाविलाः श्रुतः सौम्येकुपेर्देणाख्यवेणसममन्वेनाः वानराणा।
कपेमार्यहवामावणमाहवे सप्तुत्रमवलरामोपादिमामोचयेश्वभः ननस्पमहशावीर्यवीरवा।
णपवर्णितम् पश्यामोनाप्पनामोहवाशोकेऽस्थाननम् नथापतल्लहनुमन्नावयमेमवा।
पुहि हनुमाननयितमाहदेविहस्तोयदामया रामः सलक्ष्मणः श्रीघ्रमागामिष्यतिसाधुयः ।
स्वप्रेवेणासमैन्येनहवाद्दशाम्रविवलान् नमानुष्यानिदेविवामपोष्यानाजसम्प्रः नमाहज्ञा।
नवतोरामःकथंवारिपिमाननम् तोवायास्पानिमपाम्नावानरानीकपेस्महहनुमानाहमेके
नावालस्वगुरूषर्षमो श्रायास्येनःस्वसैन्यश्वम्वणोवेवानरर्षभः विहायमानणोनैवतीस्वावारि

श्रु॰
रा॰ स्त॰
221

पिंसात्तनम् निर्दहिष्यसि रक्षोसितं रूकेनात्रसंशयः प्रजग्मो देहिमे देविरागश्चामित्रपान्वितः
इत्युक्तामसुरश्रोत्रामायामितवान्विकम् देविकिंशत्रमित्रानंदेहिमे येनराघवः विसृष्टेनास्त्र
यत्नेनलोगेतासमुत्सुकः ततः किंचिद्धि वायापू यमीनाकमललोचना विसृज्य केशपाशाव
स्थितेवच्छडामणिंददौ अनेन त्वंविश्वसेदाममलंकृपाद्मलक्षणः अभिज्ञानार्थमन्यच्चवदामि
तववन्धुत चित्रकूटगिरौ पूर्वमेवदारहसिस्थितः मदंकेशिरमादायनिद्रालिस्तुतेवनः पु
इकाकमलदामानंविलेढेनुवासूकं यस्मादाग्रहसारकाविविदाराभिसंख्याया ततोरामःस्वयं
द्वायहक्ष्मापाटकृतंत्रणम् केनाभ्रकृतं वेनहिंविप्रयमेद्यामना इत्युक्ताग्रवेतोपश्रपद्यायमे
मेघुनःपुनः अभिज्ञवेनरक्षामित्रवत्वेदस्तकायहरू णमकवपाटायमद्याखणाम्भियोस
व विवेपलोलयासोपिवायसोपमितज्वलन अभिद्रुववकायसामसः भीतोलोकानयाहन इंद्र
लोकेमसापिनशाकोपहितेनेनदा रामस्यपादयोरेयपतद्रीन्सावयानेः शरणागतमालोक

221A

काकुत्स्थस्वामिदमब्रवीत् श्रीमोचोमेतरस्त्वंमेदवेकाद्रितिमेत्रनं सवैरवानरेलोकपवैंयैस
ष्यन्तापि इदेस्तेतकिमर्थमेतामितानोसापियाचेवः हनुमानपितोगाहस्फन्लीतानुभाषित
नेम् रेविंवोयारेनानानिस्फिनामत्ररच्छहहः कोविष्यतितणाङ्मलेकोभावेसमेञ्जिताम्
नानकोग्राहनवत्नकथंबुयोस्यमस्वरः श्रुतिस्हमवृश्रसवैंवानरस्त्वभवाहशाः स्फवा
तद्वचनरेव्यमूर्वंनूपमरशूयत् मेरुमेरवमेकाशरंतोगणाविभोश्रणम् हृष्टासीताहृत्मे
मेनेमहायवंनसंनिभम् हर्षेणमहतानिव्हाश्राहनकपिंकेजनम् समर्थोपिमहासत्वहृ
तानिवामहावलम् रावणस्तरभायथ्यागस्फरामौलिकंडवम् ञ्जुरादिनःकपिश्राहद
शंत्नान्यारणाभवेत् भविष्यातिफलंकिंचिल्लवहृप्यारस्येनसमे नृपेषुकामस्मानवाभ
हारयेवाफलंकपिः ननःश्रूस्याप्युनोगास्फनानकोग्रणोयमसः किंचिद्दमर्थोगृहात्मा
नमेवानुचिंतयत् कार्योयमागतोहत्वास्वामिकार्यविरोधनाः श्रमात्कोविदसमर्थोपगच्छ

श्रीं
रा. सुं.
222

मैथिल्येषवचः अतोस्मि किंचिदन्यद्यत्कार्यंहृष्टायरावणे स्मभाष्यवनमोभ्यमदर्शनार्थंक्रमा
मोऽस्मि इतिनिश्चित्यमनसाहनुमान्महाबलः इत्यादिश्लोकत्रितकेनाद्दिष्टनामकर्मोद्यता
न् सीतान्वेषणयत्नंसमन्ततावनं भूर्नचकाम सः इत्यादयेर्नेविविधेनहनुमान्महापराक्रमयोबधिताः तथाहि
ज्ञात्वाकौकोमीवानराक्षकालिकेउद्धताः सीतावाच भवेत्स्यवनानिनेन्मायाराक्षसमानेर्मिता नाह
मतेनजानामिदुःखशोकसमाकुलाः इत्यकात्वनिजगामाराक्षस्रोभयपीडिताः हनुमता
कृतेमवेहृवणाय्यमवेदयत् देवकार्यमहासत्त्वोवानराक्षलिनेहम्बत् सीतयासहेसुभाष्य
श्लोकत्रिकोक्तेत्वान् इत्यादिवेनशासाद्देवभंजामितविक्रमः शाखास्थितिशाःसर्वहना
नेत्वेवनस्थितवाद् तस्मात्वाहणामुख्याप्यवनभूततन मत्प्रियम् किंकरोश्चपामासंनियुनराद्द
माहियाः निमग्नवेसमशासावस्थमानरसस्थितः हनुमान्यवनाकारावोसहिसमहाहताश्च
यः किंचिद्विशोगतलचलनीरकाक्षोमोभीषणासकौनैः अपनननर्षहासप्रचरतिसीतावरदर्शसः

222A

वृकारसिंहनादं च कृत्वा तेन सुमहद्भूर्ध्वशाम हनुमंतं समंतयोद्दृष्ट्वा किंकरा भयपीडिताः । निशाम्य
विविधास्तैश्च सर्वे रावणसमानिनम् । ततः उन्माथ्य हनुमान्सुमहद्रेणसमंततः । तोरणं पुष्करिणी
देवनष्ठकानिव भूषणाः । निहताः किंकराः सर्वे नागावणाकोपमूर्छितैः । पुनः संप्रापतानतेष
दधामासस्तु मैत्रान् । हनुमान्पितान्सर्वान् लोहसंस्थानवाहनान् । ततः क्रुद्धोमेघनादस्तान्शषया
मासमनात् । आगतानान्पितान्सर्वान्वीर्यवंतं [illegible] हनुमांल्लोहसंभेना
मारुतिः । पुनः [illegible] ततो [illegible] मवलवान्मारुतात्मजनायवा
न् । [illegible] गगनावनितावृक्षि [illegible] हत्वा ।
रक्तां [illegible] ततः [illegible] क्रोधेन महता ।
[illegible] हनुमान् [illegible]
[illegible] मारुतिं [illegible] महामते मारुतिस्तिनेकिमर्थं [illegible]

श्र॰
रा॰ ल॰
223

ड्ः विनेदुश्च बद्धानेष्विङ्तं तेनानवानन्तं त्रैलम्यपाशान्ः इष्वस्त्राणि समन्तयम इन्द्रजेतारं वीर्यवान्
गोनामवायुपुत्रस्समीपं पञ्चविक्रमः इत्युपानन्तभोदेशाकुन्तानिवमाहतेः ततोऽग्रमेकेन
भासिंहनादमनेनाशिलीमुखैः विद्धानस्म हनुमान्भागपञ्चभिः बाहुभिः पुनः हृदये पादयुगले
बाहुद्वये कन्तुवालायम् भरायवानतोयार स्मिंहनादमथाकरोत् ततोन्यमसौहनुमात्तेथ
सुयमवीर्यवान् जघानसमावियसामर यं वाहुणापन्नणान् ततोनारयमाहताम्मेघनादो
महाबलः ततोग्रल्लाहमासायवद्धावानरपुंगवम् निनायानिकटंस्मा राज्ञो रावणस्य महाबलः
धूम्रनामस्ततनजयात्पञ्चानकमेकृतवेपनन्दणान् सुरयपवपमेत्युद्धानन्तरयानिकोटि
रविभास्वरशिरावृक्षम् तेसैस्स्वामस्यपराञ्जनसराहैस्स्म्रमथ्यहतेयापमाहतेः सैरवनिकृत्
नममलवेपनाःकितस्युपाशाशनिनैसुवपनेः इति श्रीब्रह्माण्डपुराणेलायणोबद्धमकोऽडस्तनीयो
ध्यायः श्रीमहादेव उवाचः इत्यानकपञ्जपूतनपाशैर्वध्यमानं विलोक्य तेन नगरे विभीषणबब ततोऽङ्ये

मुनिर्लिलेख कोपमाः पैभासमेनादनृपानई लिखम् अत्नासुमेनेन गमाउतेसामेकृत्वागते
उत्निस्मेणामसम्मम् नाबाहनृमानपिफलराउत्नामिन्द्रत्वेयु योकायविशेषगोभवान् हमो
नेन्द्रस्मवरावणस्मने भूर्गानिपायाहवलारिनिनृगृ वहोमयावलन्स्मृणवानरःरामाण
नोनेनहनामहास्नेः यन्त्रक्रमायायविद्यायमोत्रिभिर्विधीयनामघनलोकिकोहरिः नमो
विलोक्याहसमरानमेश्वरः श्रहलमेत्रस्थितमेजनाइमम् श्रहलहस्तेनमसोकिमागत ः
किमत्रकार्यंकृतपवंवान्मः वर्नेकिमर्थेसकलविनाशितेहनाः किमर्थंसमराह्नमावा ।
लान ननः श्रहस्नोहनमनृमाहरापञ्चक्षवेनश्चहिनोसिवान्म भयचनेमास्त्वाविमोहसेम
हामनेवहस्माविलम्बाजसेनियो ननोब्रिहषांत्वनामजोविगुनेरीत्वलोकत्रयकेहका ।
त्वमम् वनेश्वक्रेरनुनाथसकथाक्रमणाम्मनसामस्त्वरगुरुः स्पष्टएस्कहदेवगणा ।
सिमित्रेहरामसमरेत्मोहमशोवहस्थितेः यस्मातिविलेशास्त्रेनापुनावयामायोसनाशाया ।

स्कं॰
रा॰ख॰
२९५

ऽनेकसहस्रैः स्वायंभुवेऽन्यस्मिन्त्रेतायां वैनतेयं स्वर्गीयं वैमैत्रीमनिलस्य सुग्रीवो ह्यैव कवाणान्नातिहन्तस्य वालि
नं सुग्रीवमेवाधिपतिं वकाभतम् सर्वासामणामधिपो महाबलो महाबलैर्वानरयूथकोटिभिः रामे
णाराधनेऽस्मिन्सहलक्ष्मणेन भोः श्रवणेन मर्दं गुञ्जां वानरैस्ते संवोऽस्त्रितास्तेन महाहवे भवाय वास्तवं मामो
पितृदेवेशाह नेत्राक्षमेकाक्षं पवनात्मजः कपिः सीतां विविक्तां निहवैः समागतः हृष्टाम्ययापद्मयपला
शलोवनासीतां कपिवाग्निर्नापिनेविनाशितम् हृष्ट्वानतोऽहं भ्रमतात्समागतानामोऽहं तु कामं त्यजतवायुसा
पकान् मयाहृतां लेयसि ये तितं वधुः प्रियो गृहे देहो विलसद्देहि नाथ भोः स्वल्पसूपाशोनविवद्धमाने
नन्दः समभागतन्मेद्विनिनादनामकः सुहृदेवमाश्रितं वरप्रभावतः सत्कारागणेत्सर्वं मयैव भिन्नाब्धिवृणं नया
प्यहृदेव दृढवागतोऽहिंतेब्रवक्तां कामाः कुरु ण्यसारं योः विचार्यलोकस्य विवेकतो गतिं न्यायाला
सौवद्विनपैहिताभूण दैवीं गतिं सहतामांनाविहन्तु श्रीममां स्वयमात्मन हितायदेहिनाः केवलं
उतमदेशमेभवः पालनाय पुत्रोऽसि तस्मैवायवाः देहान्तभ्रत्स्वास्थ्यवपरायात सः पुत्रपातमद्भुतो।

224A

ता क्षेहृष्टाविस्मितेनहृः खिमितानीकंगामिष्यसि इत्युक्तः कथं जीवेद्रामवानरोत्तिष्ठ विना हनुमा
नुवाच राघवं देवि मत्कृते समाहस्तेन णमात्रतः रामेण याजयिष्यामि मन्मेघोस्जानकि सी
तोवाच रामः मातारमा शोध्यवेहावाशावयज्जेवैः प्राप्य वानरेस्मायेहवानरावणमाहवे ।
मां नयेद्यदि रामस्य कीर्तिर्भवति शाश्वती श्रुतो मया कथं वापि शापेण मुयाम्यहम् इति
प्रस्थापितो वीरः सीतया शापिपन्नताम् जगाम पर्वतं स्तोयपारं गंतुं महोदधेः तत्राक्षम
हामवापादाभ्यांपीड्य गिरिम् जगाम वायुवेगेन पर्वतं सममहीतलम् ततो महीसमानं
त्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः मारुतिर्गगनातस्थौ महाशाहरवकारभृः ततश्चावानराः सर्वे ज्ञात्वा
मारुतिमागतम् हर्षेण महतानाविष्टाः शाहरवकृमे हालनम् शाहेनैव विजानीमो मारुतेः कार्य
समागमः हनुमानेव पश्यध्वं वानरं वानरर्षभम् एवं ब्रुवन्तस्ते वीरा भुवानरे भुसमारुतिः प्लव
तोय गिरेस्तस्मिं वानरानिदमब्रवीत् दृष्टा सीता मयालंकाया शीलाचस्वकाननं संभाषितो दश

अ॰
रा॰ सुं
225

शीघ्रमानीतोहं पुनरागताः इदानीमेव गच्छामो रामसुग्रीवसन्निधिम् इत्युक्त्वा वानराः सर्वे हर्षेण ललि
तमाकुलिम् केचिद्गुल्मलागन्तोन्नन्दन्तः केचिद्धुल्मिकाः हनूमन्तमेतालयपुरःसरं वणोग्रीवि
म् गच्छतो ददृशुर्वीरा वनं सुग्रीवपालितम् मधुसंज्ञं ततः प्राहुरंगदं वानरर्षभम् क्षुधिताः स्मो व
यं वीर देह्यनुज्ञां महामते भक्षयामः फलान्यद्य पिबामोमृतवन्मधु मेतत्प्रसादं देह्यङ्गं गच्छामो
ऽद्य वयं मा चिरम् अंगद उवाच हनूमतः कृतकार्याः पिबन्तु ते समाहृताः ततो धृष्टबलानि वीरान्नर
ति सुवानराः ततः प्रविश्य हरयः पातुमारेभिरे मधु रक्षणालान्ताडहत्सदीयवक्रेणचोदितावा
पिवंतलाडयामास दधिमुखो वानरर्षभः ततस्तान्मुष्टिभिः पादैश्चूर्णयित्वा पपुर्मधु ततो दा
धिमुखाः क्रुद्धाः सुग्रीवस्य मातुलाः जगाम सह शिष्यैस्तु यत्र राजा कपीश्वरः गत्वा वमत्र
वीहं वानरेन्द्र कालाभिरक्षितम् नष्टं मधुवनं तेन युवराजेनाङ्गदेन चैव सत्वरम् श्रुत्वा दधिमुखेनोक्तं सु
ग्रीवो हृष्टमानसः दृष्ट्वागतो न संदेहः सीतां प्रवृत्तिमने ततः नैव वनं मधुवनं यद्गृहीतं कपीनामवगमम्

225A

किमुत्पद्यसे नहि शरीरवृद्धौ इंद्रियसंततिर्वाः भोगाविर्भावोनेन वा निर्विकारमनाः अस्मान्नहेतोऽस्त्येव
संततेस्समन्वस्मत्स्वरूपतो हि हृदयपवत् इदं नु समन्येन चेतनात्वे विक्रियाविकारहेतुर्नैवतेतुइयेन नः य
था नभः सर्वगातेन लिप्यते न तथा भवोऽहं स्यानोऽपि सूक्ष्मतः देहेंद्रियप्राणाणामसंघातेः स्वात्म
निवृत्ताखिलत्वहमात्मभवेन विमात्रमेवाहमजोऽहमेव स्मोत्वानुदभावोऽहमिति प्रतीयते देहोऽप्या
नात्माऽहं स्पृवोविकारजोऽनशोणउद्यातिलघृषपवसः मनोऽप्यहंकारविकार एवतोनयापिशुद्धि
प्रकृतोविकारजः आत्माविकारानुदमयो विकारवादेहादेर्मत्त्वाद्यान्विक्रुईश्वरः निरंजनो प्रकृते
उपादेनामसत्तान्नावेवमात्मानमतोविमुच्यते अतोऽहमात्माविकमोत्तमाप्यनवत्से ॥२०॥ इयावहितो
मद्धमनेन विस्तरोऽहिंसकृत्स्नाविशेषप्रतेषिपृस्ततोभवेत्तानुमतोवानिर्मलत्वं विशुद्धनवान्नुभर
वोभवेतः समाविरिवोपन्मेयदब्रजेत् अतोभजस्वायहर्सि मापतिरामपुराणप्रकृतेःपरं
भूम्न विस्तराविनोदातिरिशात्भावनोभजस्वामशरणागतप्रियम् सीतोऽप्रहतनसपुत्रवाःपवो

श्री॰
रा॰ कि॰
१२६

नमे पुरस्कृतं किष्किन्धायासे भवान् रामं प्रमाणमासाद्य मम भावयेजनो भुक्त्वा राज्यादिस्येसावद्रपमद्दयम् क
थंपरंतोर मवाश्च याज्ञतो भवोऽवयेद्वेः स्वतन्त्रामालिनः नोचेत्वमज्ञात्मयेनवह्निनाज्वलेनमो
मोनमरात्तिनारिवत् नयस्मभेतास्यहृतेस्मपावकेविमोतशक्तानचतेभविष्यति श्रुत्वाम्स्ताऽ
स्ताल्पमसमात्मभाविनंतबाायस्तूतोदशाकेदरोस्वरः शृस्वमानोतिहृष्टाकपीश्वरे जगादवक्तो
तविलोचनोज्ज्वलम् कथंममात्रविलपस्यभीतवस्तवरामानामयमोसिंड्हधीः कृपवरामः
कृतपोवनेवरानिहाम्मिसुग्रीवपुत्रेनरायमम् तोचायहवाजनकात्मजोनमोनिहाम्मिरामेसहा
लक्ष्मणानतः सुग्रीवमंगदबालिनकपीस्वरंसमवानेरहन्याखिरेणवानरैः श्रुत्वादशग्रीववचस्स
मारुतिर्विहस्यकोपेनरहहविवाष्वरुष नेममसमारावणकोटयोपमभामसत्तुसोहमपाऽ
विक्रमाः श्रुत्वानिकोपनहतवमतावबोदशोभनतेवास्तसमेकृत्समग्रवीतु पार्श्वेस्थितेमात्यवि
ड्डवःकपिंपश्यनसर्वैःस्वरमित्रवांधवाः निवारयामासततोविभीषणोमहात्मासमाग्रपमङ्ग.

तत्रापिवायुपुत्रेणलक्ष्मतत्कार्येणसंशयः श्रुत्वासुग्रीववचनंप्रहृष्टोराममब्रवीत् किंमुक्तंतेत्वया
राजेंद्रवचःसीताकथान्वितम् सुग्रीवस्तत्रवीक्ष्यार्थंस्वदृष्टांदनस्तदा हनूमत्सम्मुखोपविष्टविक्षा
मधुकाननम् भक्षयंतिसमस्तकलेनाड्यंतिसमरक्षिणः श्रुत्वास्वकार्येणहृष्टेमधुवनेमम
नसमर्थोतमोमीमिहृष्टास्ववानिनिश्चयः रक्षिणोकिंभयंमास्तुगत्वाद्भुतममाज्ञया वानरान्
गहृमुखानानयंधमंमौलिकम् श्रुत्वासुग्रीववचनंगत्वातेवायुवेगतः हनुमत्प्रमुखान्द्रुतं
दृष्टेनहृष्टशासनम् हृष्टमिष्टान्निसुग्रीवसमीपमोलक्ष्मणान्विताः पुष्पाननीवहृष्टासेलक्ष्मयो
निमहाबलः नवेत्समूरमासायपपुत्रलेवानरोत्तमाः हनुमतेत्पुरस्कृत्यसुवराजमथांगदम
रामसुग्रीवयोरग्रेतियत्नेत्दुत्त्वमत्सराः सांजलिपुटाणिपत्यापेक्षामध्यपश्चात्तरीश्वरम् हनुमानूरा
घवेंद्राहदृष्टासीतानिरामया कुशलेशाहराजेंद्रजानकीवाशुचान्विता ग्रशोकतनिकामध्ये
सिंशिपामूलमास्थिता राक्षसीभिःपरिवृतानिराहाराकृशाश्रुभिः हारामरामरामेतिशोचंती

श्रीं
रा॰ सुं
२२७

म्मालिनाम्ना पकवीरणिमयाहृष्टाश्वानेवाश्रमसेनाश्रमोः हृतश्चात्रोतनेवस्थितात्कमृद्रेपणानेका
याम् जन्मावभ्यतंवायुपुत्रे देहकाभामनेतम्या दृश्यानेनेनहृत्रणोजानकाभ्यहितेनवाणि सुग्रीवेण
यथामैत्रीकृत्वावालिन्निवर्हणम् मार्गणार्थंवैदेह्याः सुग्रीवेणविसर्जिताः महाबलामहा
नृवाहृत्ययोजितकाशिनः गतास्तेवत्र सर्वे वैतत्रैकोहमिहागताः सुहृत्सुग्रीवसचिवोवायुसा
हेवाघवस्याहं दृष्टा वा जानकी भार्या त्वया यामः पालितोहमि इत्युक्तोहं समाकर्ण्य सीताविस्म
विवेत्वा केनवाकर्णोपास्पृष्टश्राविनमेश्रभाश्वम् पश्मन्ननेराधात्रमहर्षेनपरंतुम ॥
नतोहेवानवाक्यावाभूस्त्वहूयणाजानकीम् प्रणम्यप्रांजलिभूत्वाइवाहेवस्थितःश्रमोः ६०
हेमेनयाकस्त्वमित्याह वहुविस्तरम् मयासर्वेकमेणैवविज्ञापितमरिंदम पश्चान्मयार्पिता
हेदृष्ट्वयादत्वांगुलीयकम् तेनमाम् निविस्वस्ता वचनेवेदमब्रवीत् यथाहदृष्टासिहत्वमन
अभ्मानाम्वातंश्राम् रातसीतानज्ञैतेसमवेव धयवाचवे मयोक्तेदेविमामपिवांछितापा
निष्ठिताः पारश्राचरम्यसोवातेनदानांनायियामसः इतानीमेवगनाहैस्थितास्तामायनेश्नुवा

227A

नैवपेराज्ञेवध्यार्हौभवेत्क्वचावनप्रमाणयुक्तोमहराजवानरः हेतेस्मिन्नाभेहेतेवानौकोवानिवेदयेत्
रामायत्वयमृदिश्यवधायसमुपस्थितः अत्रोवपसमा किंचिदत्रचिंतयवानरे सर्वेइभाष्यहरिद्र
स्त्राडतनामयातंत्रः रामःसुग्रीवसहितलनोयुद्धेभवेत्तव विभीषणवचःश्रुत्वारावणोपितमब्रवी
त् वानरवाणांहिलोकस्लेमहामानोभवेत्किल अत्रोवस्थातिमिभृत्यैवेष्टपिवाश्रयन्तनाः वहिन्ना
योजयिवैनेवामयिवाभृत्रीरिताः विसर्जयन्तयशस्वंसर्वेवानरपूथपाः नयेतिशावयेस्थवमे
रम्यत्रनेकशाः नेत्राभिर्वेष्टयामासलोकस्लेमारुतेर्द्रुतम् पुच्छात्रकिंचिदत्रलेदीयपिवाययात्त
मः रक्षभिःस्वहस्तैर्वृद्धामयवाचवलिनोमहः समंतात्सुभ्रामयामासस्रीरायमिनवासिनाः ततो
योत्रीवधीवयेनलाङ्गुलेनामुक्तकंठः हनुमतापितत्सर्वैसोढं किंचिविचिकीर्षुणा गवाघयपा
महाहरसमीपंतत्रमानयः सहसैवश्रुवत्वेषभ्यातित्स्तनपुत्रमध्यपायो वसुवपवनाकारस्ततउद्ध
तगोपुरम् तेत्रैके लेभमासायहवानानवलगानतलगात् विविंसौकार्यशोबंधशामासराशायादगाद्

सुं॰
रा॰ रा॰
१२८

हम् ततःउत्प्लुत्यसौधमुख्येनमहतानाकपिः ददाहलंकामखिलांसाट्टप्रासादतोरणाम् हानाथतातपुत्र
नाथेतिक्रंदमानैःसमंततः व्याप्ताःप्रासादशिखरेप्यारूढादैत्ययोषितः देवताइवदृश्यंतेपतंत्यःपा
वकेखिलाः विभीषणगृहंत्यक्त्वासर्वंभस्मीकृतंपुरम् ततःउत्प्लुत्यजलधौहनूमान्मारुतात्म
जः लांगूलंमज्जयित्वांतःस्वस्थचित्तोबभूवसः वायोःप्रियसखित्वाच्चसीतायाःप्रार्थितोनलः नद
दाहहरेःपुच्छंबभूवात्यंतशीतलः यन्नामसंस्मरणधूतसमस्तपापास्तापत्रयानलमपीहतरंतिस
द्यः तस्यैवकिंरघुवरस्यविशिष्टदूतः संतप्यतेकथमसौप्रकृतानलेन इतिश्रीअध्यात्मरामा
यणेसुंदरकांडेचतुर्थोध्यायः श्रीमहादेवउवाच ॐततःसीतांनमस्कृत्यहनूमानब्रवीद्वचः आ
ज्ञापयत्वमांदेविभवतीरामसंनिधिम् गच्छामिरामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतिसत्वरः इत्युक्त्वात्रिप
रिक्रम्यजानकींमारुतात्मजः प्रणम्यप्रस्थितोगंतुमिदंवचनमब्रवीत् देविगच्छामिभद्रंतेतूर्णं
द्रक्ष्यसिराघवम् लक्ष्मणंचससुग्रीवंवानरायुतकोटिभिः ततःप्राहहनूमंतंजानकीदुःखकर्षि

तेऽइनिश्चीयवृत्तोऽहपुत्रालो हिषतोहरद्वाङ्शमाहस्ते हेहिनायोभविषत्काल्यनिसाये श्री
ब्रह्मनामदसवादे उत्तरकांडे उमामहेस्वरसंवादे श्रीअध्यात्मरामायणेनवमोध्यायः
संपूर्णोमिदंअध्यात्मरामायणंसशुभमस्तुलेखकयोपाठकयोश्च शुभकमिदंलि
खितेनकस्माश्रवणाद्य इदंकिम्भक्तिदंभुक्तिदंज्ञानदंमानदंध्यानदंमोक्षदंच यज्ञे
नोस्यतैध्यात्म पाठकोयःसदाभवेन तेषांमोक्षम
देशाद्यश्रीरामसंपदेवप्रातः इतिअध्यात्मरामायणे
उत्तरकांडेनवमोध्यायः संपूर्णमिदंरामायणम्॥
श्रीरामचंद्रायनमोनमः॥

228A

[illegible]

A. no. 306

7